Kent Sosyolojisi

Prof.Dr. Hüseyin BAL

KENT SOSYOLOJİSİ

Prof. Dr. Hüseyin BAL

Fakülte Kitabevi Yayınları: 67
Sosyoloji Dizisi : 9

KENT SOSYOLOJİSİ

Prof. Dr. Hüseyin BAL

1.Baskı: (Turhan Kitabevi) 1999
2.Baskı: Ağustos 2002
3.Baskı: Mart 2006

Genel Koordinatör: İbrahim ÖZDEMİR
Baskı Hazırlık: Kamile ÖZDEMİR
Kapak Tasarım: Erdoğan ÜNSER
İç Baskı:Fakülte Kitabevi Baskı Merkezi
Kapak Baskısı:Isparta Ofset Matbaası
Cilt:Fakülte Kitabevi Baskı Merkezi

ISBN: 975 - 7135 - 58 -5

©Kitabın yayın hakkı yayıncısı ve yazarına aittir
Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen yada tamamen alıntı yapılamaz
Hiçbir şekilde kopya edilemez ve çoğaltılamaz

Fakülte Kitabevi Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti.
6 Mart Atatürk Caddesi No:12/B ISPARTA
(Hilmi Dilmen İlköğretim Okulu Karşısı)
Tel:(246)233 03 74 & 75 Fax: 233 03 76
e-mail:**fakultekitabevi@yahoo.com**

KENT SOSYOLOJİSİ

Prof. Dr. Hüseyin BAL

FAKÜLTE KİTABEVİ
ISPARTA – 2006

Hüseyin Bal : Lisans öğrenimini İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde (1977); yüksek lisansını Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimlerinde (1989); doktorasını Ege Üniversitesi sosyoloji bölümünde (1993) tamamladı. Sırasıyla akademik çalışmalarını yaparak 2005 yılında profesör unvanını aldı.

Halen SDÜ Sosyoloji Bölümünde çalışan Bal, Lisans düzeyinde kent sosyolojisi, iletişim sosyolojisi, hukuk sosyolojisi ve bilgi sosyolojisi ; yüksek lisans düzeyinde modernleşme, Türk modernleşmesi ve sosyal bilimlerde metod derslerini vermektedir.

Ders konularıyla ilgili kitaplarının yanında saha çalışmalarını yansıtan kitapları, makaleleri ve çeşitli konularda bildirileri bulunmaktadır. Kitaplarından bazıları;

Turizmin Kırsal Toplumda Aile İçi İlişkilere Etkisi, Doğa-İnsan Yay., İstanbul,1995.

Bilimsel Araştırma Yöntem ve Teknikleri, SDÜ Yay., Isparta, 2001

Kentsel Yapı ve Kentlileşme Süreci, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2003

Hukuk –Hukuk Sosyolojisi, SDÜ Yay., Isparta, 2003.

Bilginin Felsefi ve Sosyolojik Boyutu, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2004.

Çocuk Suçluluğu, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2004

İletişim Sosyolojisi, SDÜ Yay., Isparta, 2004

3. Baskıya Önsöz

Bu kitabın ilk basımı Turhan Kitapevi tarafından Ankara'da (1999), ikinci basımı Fakülte Kitabevi tarafından Isparta'da yapılmıştı (2002). Sosyoloji bölümünde verdiğim kent sosyolojisi dersleri sırasında yeni kaynaklara ulaştıkça kitapta biçim ve öz bakımından değişiklik yapılması ihtiyacı doğdu. Kitabın rahat okunabilmesi için düzenlemeler yapıldı, bazı bölümler çıkarıldı, bazı bölümler eklendi ve içerik zenginleştirildi.

Kitabın bazı sosyoloji bölümlerinde kaynak kitap olarak önerilmiş olması özenle çalışmamızı zorunlu kılmaktadır. Meslektaşlarımın ve öğrencilerin önerilerini dikkate alacağımı belirtir, katkıda bulunacaklara bugünden teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Hüseyin Bal

husbal@fef.sdu.edu.tr

İÇİNDEKİLER

I.BÖLÜM : KENT SOSYOLOJİSİ 13
TEMEL KAVRAMLAR ve YAKLAŞIMLAR 13
KENT SOSYOLOJİSİ 13
Batıda Kent Sosyolojisi 13
Türkiye'de Kent Sosyolojisi 18
KENT 27
Kent Kavramı 27
Kentin Tarihi ve Varoluş Nedenleri 30
Kentin Genel Özellikleri 41
Sanayi Öncesi Kent ve Sanayi Kenti 43
Modern Dünyanın Kentleri 53
KENTLEŞME ve KENTLİLEŞME 61
Kentleşme Kavramı 61
Kentleşme Olgusu ve Yaklaşımlar 63
Kentlileşme Kavramı 69
Kentlileşme Olgusu 70

II. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE KENTLEŞME 75
GÖÇ ve YANLIŞ KENTLEŞME SORUNLARI 75
TÜRKİYE'DE KENTLEŞME 75
Kentleşme Nedenleri 75
Kentleşme Düzeyi 76
GÖÇ OLGUSU ve SONUÇLARI 82
Göç Üzerine Yaklaşımlar 82
İç Göçler 86
Göç ve Gecekondulaşma 92
YANLIŞ KENTLEŞME SORUNLARI 99
Kentleşmenin Yönü ve Algılama Biçimi 99
Kentleşme ve Kentlileşmenin Gecikmesi 102
Kentleşme ve Suçluluk 104
Göç Edenlerin Kentte Tutunma Çabaları ve Hemşeri Birlikleri 106
Kentleşme ve Patronaj İlişkileri 112

III. BÖLÜM: KENTLEŞME KURAMLARI 121
AVRUPA'DA KENTLEŞME KURAMLARI 121
Tek Faktörlü kuramlar:Adam Smith, Karl Marx 121
Fustel de Coulanges, Maine, Rietscchel, Von Below 123
Henri Pirene ve Ortaçağ Kentleri 124
Çok Faktörlü Kuramlar: Georg Simmel, Max Weber 130
AMERİKA'DA KENTLEŞME KURAMLARI 143
Kent Kuramları Öncesi Çalışmalar 143
Ekolojik Kuram 145
Kent Ekolojisine Göre Kentleşme Biçimleri 151
Louis Wirth: Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme / Kentlilik ... 154
SON DÖNEM KURAMLARI 161
Anthony Giddens: Kapitalizm ve Kent 161
Harvey, .Castells, Lefebvre 163

IV. BÖLÜM: KENT ve SİYASET 175
KENT, SİVİL TOPLUM ve SİYASET 175
KENTLEŞME ve SİYASAL DAVRANIŞLAR 180
MODERNLEŞME ve KENT 187
POSTMODERNİZM ve KENT 190
KÜRESELLEŞME ve KENT 198
KENTSEL SİYASET ve YEREL YÖNETİM 205
Kentsel Siyaset 205
Yerel Yönetim 206
Yerel Yönetim Kuramları ve Çağdaş Yerel Yönetim Hareketleri .. 208
Türkiye'de Yerel Yönetim ve Değişiklikler 211
Türkiye'de Belediyeciliğin Kısa Tarihi 211
Yerel Yönetim, İnsan Yerleşimleri, Kentsel Haklar, Yerel Özerklik ... 216
Kente Karşı İşlenen Suçlar 219

V. BÖLÜM: KENT ve EKOLOJİ 225
TOPLUM ve ÇEVRE 225
Çevre Sorunu veya Ekolojik Kriz 225
Ekolojik Krizin Boyutları 226
Toplum Tipleri ve Ekolojik Yaklaşımlar 231
Çevre sorunları ve sivil itaatsizlik 237
KENT VE EKOLOJİ 240
Temel Kavramlar 240
Kent Ekolojisi 241

VI. TÜRK-İSLÂM TOPLUMLARINDA KENT 247
ESKİ TÜRK TOPLUMLARINDA KENT 247
Göçebe Toplumu ve Kent 247
Gök Türklerde, Uygurlarda ve Oğuzlarda Kent 248
ANADOLU SELÇUKLU TOPLUMUNDA KENT 254
Göçebelikten Yerleşik Düzene Geçiş 254
Kentler ve Sosyal Tabakalaşma 255
Kentlerin Yönetimi 260
Kent Modelleri 261
OSMANLI TOPLUMUNDA KENT 263
Selçuklu ve Osmanlı Kentleri 263
Osmanlı Kentlerin Yapısı 266
Kentlerde Ekonomik Hayat 269
Liman Kentleri 270
Kentlerdeki Örgütlenme ve Hiyerarşi 270
Kentlerin Yönetimi 272
Osmanlı Kentlerinin Karşılaştırılması 274
Tanzimat'ın Modernleşme Çabaları ve Kentler 281
İSLÂM TOPLUMUNDA KENT 285

SÖZLÜK 295

EKLER 307

EK 1. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı(1985) 307

EK 2. Avrupa Kentli Hakları Deklarasyonu (1992) 311

EK.3. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Rio Deklarasyonu (1992) 312

KAYNAKÇA 317

I.BÖLÜM : KENT SOSYOLOJİSİ
TEMEL KAVRAMLAR ve YAKLAŞIMLAR

KENT SOSYOLOJİSİ

Batıda Kent Sosyolojisi

Türkiye'de Kent Sosyolojisi

KENT

Kent Kavramı

Kentin Tarihi ve Varoluş Nedenleri

Kentin Genel Özellikleri

Sanayi Öncesi Kent ve Sanayi Kenti

Modern Dünyanın Kentleri

KENTLEŞME ve KENTLİLEŞME

Kentleşme Kavramı

Kentleşme Olgusu ve Yaklaşımlar

Kentlileşme Kavramı

Kentlileşme Olgusu

I.BÖLÜM : KENT SOSYOLOJİSİ
TEMEL KAVRAMLAR ve YAKLAŞIMLAR

Temel Kavramlar * Kent *Metropolis *Metropoliten Alan *Megalopolis *Çevre-Kent *Mega-Kent *Kentleşme *Kentlileşme *Ekonomik Mekan *Sosyal Mekan

KENT SOSYOLOJİSİ

Batı'da Kent Sosyolojisi

Sosyolojinin Batı orijinli olduğu ve endüstri toplumlarının bir ürünü olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Sosyolojinin teorik temelleri, kavramları büyük endüstri kentlerinde (Paris, Londra vb.) oluşturuldu. Böylece sosyoloji bir toplum biçimini veya bir yaşam tarzını ifade eden kentlere yöneldi ve bu toplumun yapısını, sorunlarını anlamaya çalıştı.

Kent sosyolojisinin konusu hakkında **Henri Lefebvre**'nin belirlemesi dikkat çekicidir; "***kent sosyolojisi***, üretim ilişkilerinin, ideolojilerin ve toplumsal pratiğin mekana yansıması ve onu oluşturması, biçimlendirmesi açısından ele alınmalıdır. Mekan gerçekte soyut bir nesne değil, toplumsal bir olgudur." (Aktaran Tolan, 1991: 60). Mekanın toplumsal oluşu sosyologları kentsel mekanın formu ile ilgilenmekten çok toplumsal içeriği ile ilgilenmeye yöneltir. Üretim ilişkileri, ideolojiler ve toplumsal pratik kentte yaşaya topluma gönderme yapmaktadır. Sosyologlar için kent sınırları belirlenmiş mekanda varolan toplum demektir.

Barlas Tolan kentleşmeyi hem kırsal bir toplumun kentsel bir topluma dönüşme süreci, hem de kentsel mekânın ve toplumsal pratiğin değişme ve evrimleşme süreci (Tolan, 1991: 161-162) olarak algıladığından *kent sosyolojini* bu süreçlerle ilgili görür. Bu anlamda, ***kent sosyolojisi*** demografik değişmeleri, sanayileşme olgusunu, kentsel yapıyı, kentsel fonksiyonları, kent ve suçluluk ilişkisini, kentsel algıların gruplara göre değişmesini, kentleşmenin bireysel davranışlara etkisini vb. konuları kendisine çalışma alanı olarak seçebilir.

Tolan, kent sosyolojisinin *mekân antropolojisi*, simgesel verileri konu alan *kentsel semantik ve semiyoloji, mimari sosyoloji* ve *şehircilik sosyolojisi* gibi alanları kapsayabileceğine işaret eder. Burada kentsel semantik ve semiyoloji kentte yaşayanların çeşitli biçimlerde ortaya koyduğu sembolik anlatımları, simgeleri analiz eder. Örneğin yaşam mekânı ile kentsel mekân arasındaki ilişkiyi korumak için apartman balkonlarını büyük tutma, yada bunun tersi bu iki mekânı ayırma çabası olarak kapılara "göz" takma v.b. (Tolan, 1991: 169).

Kent sosyolojisi Batıda 19.yüzyılın sonunda ortaya çıktı ve böylece sosyoloji kent olgusunu çok yönlü inceleme konusunda diğer sosyal bilimlerden büyük ölçüde farklı olduğunu gösterme imkanı buldu. Endüstri devriminin sosyal sonuçları, insanlığın geleceği hakkında önemli felsefi sorunların tartışılmasına yol açtı: Bu sorunların en önde geleni, kentlerde bir araya gelen insan kitlesinin sosyal düzeni nasıl etkileyeceği idi. *18. ve 19. yüzyıllarda kentlerin önemli ölçüde gelişmesi, sosyolojinin gelişmesini destekledi ve kent sosyolojisinin oluşmasını özendirdi.* Çağdaş kent sosyolojisinin merkezi sorusu, kırsal toplum düzenini bir arada tutan mekanizmalar ne olacak biçimindeydi. Yeni kent dünyasında "topluluk" ne olacaktı? Kentleşmenin etkisiyle, sosyal organizasyon biçimlerinin eskiden varolan bütünlükleri ne olacaktı? Bugün kent ve topluluk (community) arasındaki gerilim, kent sosyolojisinin merkezi bir sorunu olmaktan çıkmıştır (Flanagan, 1993: 13-14).

Şüphesiz **Tonnies**'in "gemeinschaft - gesellschaft" (topluluk - toplum) ve **Durkheim**'in "mekanik dayanışma - organik dayanışma" kavramları üzerinde oluşturdukları çalışmaları bu alanda önemli bir mesafe alınmasını sağlamıştır. Artık bugün için kent toplumunu anlamak için kırsal topluluğu analiz etme zorunluluğu yoktur. *Kentin kıra göre açıklanması yerine, kendine özgü kurumları ile açıklamak daha işlevsel olmaktadır. Bu kent sosyolojisinin ulaştığı bir noktadır.*

Ercan Tatlıdil, Batıda kent sosyolojini oluşmasını Marx, Durkheim ve Weber'in endüstrileşme analizlerinde kentlere özel bir önem yüklemelerine kadar götürür. Bu klasik üçlü 19. yüzyılda kentlerde gelişen endüstrileşmenin getirdiği sorunları gözlemleme imkanı buldular. Marx sınıf çatışması, Durkheim işbölümü, Weber rasyonel düşüncenin yükselmesi çerçevesinde toplumsal değişmeleri açıklamaya çalıştılar. Üçü de kentleşmeyi endüstrileşmenin anahtar özelliği olarak gördüler. Onlar için *"çağdaş dünya bir kent dünyasıdır."* Ancak, kent çevresinin insan davranışları üzerindeki etkilerinin açıklanması, kentin sosyolojik bir kuram çerçevesinde ele alınması *Chicago (Şikago) Okulu* ile gerçekleşmiştir. Özellikle Park, Burgess ve McKenzie'nin "Kent" (The City) çalışmalarının

1925'de yayımlanması önemli bir aşamadır. Bu çalışma kent sosyolojisinin daha sonraki gelişmesinde etkili olmuştur (Tatlıdil, 1992: 26).(İtalikler bize aittir)

Burada şu belirlemeyi yapmakta yarar vardır. Kent sosyolojisinin temel eserlerinden biri kabul edilen **Max Weber**'in "Kent" (The City) adlı çalışmanın ilk basımı 1921'dir. Almanya'da basılan 621 sayfa olan bu kitapta Weber, kentin doğasını, Batı kentinin özelliklerini ve tarihsel gelişmesini incelemiştir. Bize göre sosyolojik bir perspektife sahip olan bu çalışma kent sosyolojisinin oluşmasında önemli bir adımdır. Aynı dönemde Amerika'daki Şikago ekolünün ürünleri kuramsal ve ampirik olması bakımından ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Bu ekol kenti kendi başına bir araştırma nesnesi olarak kabul ettiği ve sistematik çalışmalarla bunu gerçekleştirdiği için kent sosyolojisinin başlangıcı sayılabilir.

Kent sosyolojisinde kente yaklaşımın iki farklı şekilde olduğu görülmektedir: a. Kentler kendi yaşam anlayışıyla tamamen ayrı bir bütün içinde görülür. b. Kentler basit anlamda toplumun genelinin bir yansıması olarak ele alınır.

Kent sosyolojisinin kurulmasında önemli katkıları olan **Robert E. Park** kentlerde yeni bir toplum görmüş ve sosyologlara kentleri bir laboratuar olarak önermiştir. Park'ın bu yaklaşımı daha sonra, kentlerin oluşturduğu yaşam biçimi içinde bireylerin belli düşünme ve davranış biçimleri olduğunu ileri süren **Louis Wirth** tarafından ele alınıp geliştirilmiştir. **Ernest Burgess** ise, ekonomik gelişme, sosyal değişme ve alan örgütlenmesi arasındaki ilişkilerin varlığını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Onun "kentsel büyümenin odaklaşmış bölge kuramı" bu konuda oldukça etkin olmuştur. **McKenzie**'de Malinowski'nin işlevselliğin organik analojisini kullanır. Kente ekonomik bir sistem olarak bakar ve kentin işlevsel koşullarını kurmaya çalışır (Tatlıdil, 1992: 26).

Kent sosyolojisinin önemle üzerinde durduğu bazı konular ve yaklaşımlar:

a. 18. ve 19. yüzyılın tarım, endüstri ve politik devrimleri ve sosyolojinin kurucularının toplumsal değişime ilişkin yaklaşımları;

b. İki dünya savaşı arası dönemi, büyük kentlerde sosyal örgütsüzlük ve bütünleşme mekanizmalarının çalışması; özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası ABD'ye olan yoğun göçler ve Chicago okulunun yaklaşımı,

c. İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan bir dönem; kentlerin yaygınlaşması, içsel bağımlılık kuralları ve 1960-1970'li yılların radikal çatışma kuramları,

d. 1970'lerin sonunda ve 1980'lerdeki üçüncü dünya ülkeleri kentlerinin krizleri, ekonomik bağımlılık ve merkez-çevre ilişkileri kuramları.

Tatlıdil'in belirlemelerine göre sosyolojinin kurucuları (Durkheim, Marx ve Weber) bir kent sosyolojisi için özel bir çaba göstermemişlerdir. Örneğin **Durkheim**, kentleşmenin ekonomik gelişmeyi, bireyin yaratıcılığını ve yeni moral düzenin oluşmasını teşvik edeceğini umut eder. Aynı zamanda kentleşmenin toplumsal bir yıkılışa ve anominin büyümesine yol açacağından çekinir. **Marx** endüstriyel kentin kapitalist üretim modelinin temel özelliklerini yansıttığını düşünür. O, daha çok kentlerdeki işçi sınıfının yaşadığı koşullarla, dengesizliklerle ve sınıflar arası ilişkilerle ilgilenmiştir. **Weber** ise, modern kentten çok ortaçağ kentlerine yönelmiştir. Ona göre bu kentler feodalizmden kapitalizme geçişe yardımcı olmuşlar ve yeni rasyonellik ruhunu geliştirmişlerdir.

Georg Simmel, Ferdinant Tönnies'in "Gemeinschaft-Gesellschaft (cemaat-cemiyet) ayırımını kente uyarlamıştır. **"Metropol ve Zihinsel Yaşam"** (The Metropols and Mental Life) adlı makalesinde, kent yaşamının herkesin birleştiği bir kişilik tipi yarattığını söyler. Böyle bir oluşum kent yaşamının koşuşturmasını, karmaşıklığını, çıkarcılığını hızlandırır. Pazar ekonomisinde kent; para, kişisel kazanç, rasyonel çıkar hesaplaşması ilişkilerinin temel formlarını ortaya koyar.

Simmel'in öğrencisi **Robert E. Park** ve arkadaşı **Ernest Burgess**, Darwin'in "yaşam için mücadele" ve Durkheim'in "moral uzlaşma" fikirlerini kullanarak **insan ekolojisi** kuramını (human ecology) geliştirdiler. Bu kuram "kentsel gelişmede kendine ait bir yaşama sahip sosyal bir organizma" yaklaşımıyla; "sürekli olarak kendisini çevresine uydurma" düşüncesini birlikte işlemiştir.

"Chicago okulu"nun üyesi olan **Louis Wirth** ise çevreden çok kültüre yönelmiştir. Wirh, klasik çalışması olan **"Bir Yaşam Tarzı Olarak Kentleşme"** (veya Kentlileşme /Kentlilik) (Urbanism as a Way of Life) da, kentlerin heterojenliğinin, nüfusun büyüklüğünün ve yoğunluğunun kişisel ilişkilerin azalmasına ve coğrafi hareketliliğin artmasına neden olduğunu belirtir.

1929'larda **Sorokin** ve **Zimmermann**'ın kent ve kır yaşam biçimi arasındaki temel farklılıkları belirleyen çalışmaları kır-kent sürekliliği fikrinin gelişmesine yol açmıştır. 1960'larda çevre ve topluluk çalışmaları artan eleştirilere uğramıştır. Hızlı sosyal değişme ve çatışmayı açıklamakta yetersiz kalan kuramlar (işlevselcilik, yapısalcılık ve yapısal işlevselcilik) yeni modellerin ve kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İngiltere'de Yeni Weber geleneği, **John Rex** ve **Robert Moore**'un 1967'deki ***Irk, Topluluk ve Çatışma*** (Race, Community and Conflict) adlı kitabı ile gündeme gelmiştir. Birmingham'ın bir bölgesinde yapılan bu çalışma, siyah grupların sadece ırk ayırımı sonucu değil fakat daha önemlisi konutlaşma pazarının sonucu olarak kenar semtlere sığındıklarını gösterdi. Bu düzenlemeler ve kurallar kent toplumunda sınıfa bağlı konutlaşmayı ortaya çıkarmıştır.

1970'lerde ve 1980'lerin başında radikal yaklaşımlar kent analizinde, kentlerin hem iç hem de dünya sisteminin bir parçası olarak politik ekonominin, ekolojik ve toplumsal çalışmaların yeniden gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu alanda Yeni Weberciler ve Yeni Marxistler çalışmaktadır.

Bir başka eğilim de 1960'larda başlayan 1980'lerde gelişen üçüncü dünyaya yönelik kent çalışmalarıdır. Bu alanda kent sosyolojisi içinde **Gelişme Sosyolojisi** (The Sociology of Development) önem kazanmıştır. Kapitalizmi bir dünya sistemi olarak görenler dünün kolonileri bugünün üçüncü dünya ülkelerini sistemin bir parçası olarak kabul ederler. Avrupa ekonomisi merkez kabul edildiği zaman Afrika, Asya ve Latin Amerika ülke ve kentleri sistemin bütünleşmiş parçalarıdır. Bu bağlamda gelişmekte olan ülke kentleri gelişmiş endüstri toplumlarının, ekonomik istem ve gelişmelerine göre şekillenmektedir. Bu nedenle kent çalışmaları bu ilişkiler göz önüne alınarak yapılmaktadır (Tatlıdil, 1992: 25-41).

Tatlıdil. ***"Kent Sosyolojisi: Kuram ve Kavramlar"*** başlıklı bu makalesinde Batı'da gelişen kent sosyolojisinin temel eğilimlerini sergiler. Metinden anlaşıldığı gibi sosyologların kullandıkları yönteme göre kenti algılama biçimi değişmekte, dikkat edilen olgular farklılaşmaktadır.

Bir sosyolog özel bir ilgi ve süreklilik içinde, beli bir kavramsal dizge ve yöntemi seçerek kentte yaşayan sosyal grupları, bunların birbiriyle ilişkilerini, kentsel değerleri, kurumları ve çeşitli tipteki örgütleri, kentsel değerlerle ve kentin morfolojik (maddi) yapısıyla bütünleşme sorunlarını, endüstrileşmenin etkilerini, kent toplumunun yerel,ulusal ve uluslararası ilişkilerini vb. konuları araştırabilir. Bütün bunlar kent sosyolojisinin ilgi alanına girer. Şüphesiz ki, her sosyolog kentle ilgili çalışma yapabilir, ancak *kent sosyologu*, bugüne kadar oluşmuş bilgi birikimine ulaşan ve onu değerlendiren, çalışma alanıyla ilgili yeni kavram setleri oluşturabilen, bilimsel yöntem ve teknikleri kullanabilen bu alanın uzmanı olan sosyologdur.

Türkiye'de Kent Sosyolojisi

Türkiye'de kent sosyolojisi alanında verilen ürünlerden ilki, **Hilmi Ziya Ülken**'in 1932-33 yıllarında İstanbul Belediyesi mecmuasında yayınlanan 12 makalesidir.

Z. Fahri Fındıkoğlu'nun, ***Karabük'ün Teşekkülü ve Demografik ve İktisadi Meseleleri*** (1962), ve ***Karabük'te Sanayileşmenin İktisadi ve İçtimaî Tesirleri*** (1962) adlı eserleri bu alanda saha çalışmalarının ilklerindendir. Fındıkoğlu, ***Şehir Sosyolojisi***ni (1963) yayımlar. **Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezi**, Sakarya (Adapazarı) kentini çeşitli boyutlarıyla araştırılması için ilgili bilim adamalarını bir araya getirir. ***Adapazarı'nın Şehirleşmesi ve Sosyolojik Problemleri*** (1968) çalışması yayımlanır. Bu merkezde görev alan araştırmacı öğretim elemanlarının yazılarının bir kısmı *Sosyoloji Konferansları* dergisinin 1970-1971 yılındaki on birinci kitapta yer alır. Örneğin **Mustafa E. Erkal** ***"Sakarya'da Sosyal Teşekküller ve Tesirleri"***, **Mehmet Eröz** ***"Türk Onomastiği Bakımından Adapazarı Yer Adları"*** (Onomastik: insan, hayvan, yer adlarıyla ilgili disiplin), Z.F. Fındıkoğlu ***"Sakarya Bibliyoğrafyası"*** vb.

Mübeccel Kıray'ın ***Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*** (1964), Ereğli'de kurulacak olan demir-çelik sanayi tesisleri öncesinde sosyal hayatı analiz etmek için yapılan ve DPT tarafından desteklenen bir araştırmadır. Kıray, kitabın önsözünde bu çalışmanın memleketimizde yapılan ve yayınlanma olanağı bulan ilk kent araştırması olduğunu belirtir. Çalışmanın verileri "yazılı kaynak tarama", "açık mülakat", "sörvey" "yöntem"leri kullanılarak elde edilmiştir. Kıray'a göre "araştırmanın gayesi, Ereğli Kasabası'nda sosyal kurumların insan ilişkilerinin ve değerler sisteminin 1962 yılında meydana getirdiği fonksiyonel bütünü belirlemektir."(Kıray, 1964: 11).Araştırma tesadüfi örneklem ile seçilen 486 hanereisi üzerinde gerçekleşmiştir. Hanereislerinin 35'i (%7.2) kadındır. Bu çalışmada "tampon kurum" ve "tampon mekanizma" kavramları ilk defa kullanılmıştır. Tampon kurum, daha hızlı ve daha kapsamlı sosyal değişme anlarında iki temel yapıda da görülmeyen, fakat oluşum içersinde belirlenen ve bütünleşmeyi sağlayan kurumlardır. (Geçiş ailesi, banka işlevini gören esnaf-köylü ilişkisi gibi.) Araştırmanı temel konuları şöyledir; yöntem ve veriler, Ereğli'nin konumu, tarihi, nüfus hareketleri, sosyal ekonomik hayat, gelir farklılıkları ve tüketim normları, aile yapısı ve ailede insan ilişkileri, eğitim, boş zaman uğraşları, haberleşme, mülki düzen, din ve dünya görüşü, demir çelik fabrikaları, civar köyler. Araştırmacı, Ereğli'de yaşanan değişmenin bağlantısız biçimde her kurum ve değer için tek tek olmayıp, sistemin her yönünde birbirini tamamlayan özelliklerle yeni dengeli aşamalar halinde yer aldığı sonucuna ulaşmıştır.

Mübeccel Kıray'ın Sosyal Bilimler Derneği'nin İzmir'e yönelik ortak proje çerçevesinde yaptığı çalışma, 1967-1968 yıllarında tamamlanmış ve ***Örgütleşmeyen Kent*** adıyla 1972 de yayımlanmıştır. Bu araştırmanın konusu İzmir'de iş hayatının yapısı ve yerleşme düzenidir. Önce 8.000 kişilik tesadüfi örneklem grup üzerinde çalışılmış, sonra bu grubun içinden 1000 ve 2000 kişilik alt örneklem gruba ayrıntılı anketler uygulanmıştır. Ayrıca iş yeri sayımı yapılmış, İzmir Sanayi ve Ticaret Odasına, Kahveciler ve Otelciler Derneği'ne kayıtlı işyerlerinde sistematik tesadüfi örneklem ile anket uygulanmıştır. Araştırmanın bulguları, o yıllarda İzmir'in sanayi, ticaret alanında sınırlı bir örgütleşme içinde olduğu, farklılaşmammış, uzmanlaşmamış bir sanayiden modern sanayiye henüz geçemediği yönündedir.

Ruşen Keleş'in ***Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri*** (1961) adlı çalışması kapsamlı ve sistematik olması bakımından sahasında önemli ilk kuramsal çalışma olarak kabul edilebilir. O dönemde Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Şehircilik Enstitüsü asistanı olan Keleş, ABD'de yaptığı literatür taramasıyla da çalışmaya derinlik kazandırmıştır.

Ruşen Keleş, ***Eski Ankara'da Bir Şehir Tipolojisi*** (1971) adlı doçentlik tezinde Ankara kalesi yöresindeki eski, tarihsel semtlerin, şehir tipolojisi içindeki yerini belirlemeyi amaçlayan bir monografi denemesi gerçekleştirir. Bu monografik çalışma planlamacı anlayışının dışında sosyolojik bir nitelik taşımaktadır. Ona göre monografinin asıl önemli yanı, varlığı silinmeğe yüz tutmuş bir şehir kesiminin bugünkü sosyal ve iktisadi yapısının belli başlı özelliklerini saptamak, değişme süreci içindeki yerini belirtmek ve gecekondu bölgeleriyle aralarındaki benzerlik ve farklılıkları aydınlatmağa çalışmaktır. Araştırmada amaç ve varsayımlar oluşturulmuş, varsayımları denemek üzere örneklem grup üzerinde anket uygulaması yapılmıştır. Bunun için eski Ankara'nın mahalleri kale içi ve kenarı, orta bölge ve iş merkezlerine yakın bölge olmak üzere üç tabakaya ayrılmıştır. I. Tabaka 11, II. Tabaka 25, III. tabaka 35 mahalleden oluşmaktadır. Mahallelerde bulunan hanehalkı başkanları, 1965 nüfus sayımı esas alınarak, %4 oranında örnekleme katılmıştır. Örneklem gruptan 430 kişiye 58 soruluk görüşme formu uygulanmıştır.

Paul J. Magnarella'nın ***Bir Türk Kasabasında Gelenek ve Değişme*** *(Tradition and Change İn The Turkish Town)* (1974) adlı çalışması Balıkesir'in Susurluk kasabası üzerine yapılan modernleşme sürecindeki sosyal yapı incelemesi olması bakımından önemlidir. Çalışma bir saha araştırması olup, anket, katılarak gözlem, görüşme, örnek olay, istatistik, gazete içerik çözümlemesi gibi teknikler kullanılmıştır. Araştırmada N. Smelser'in modernleşme modeli çerçevesinde kasabadaki değişimin

tarihsel, bölgesel, ulusal karşılaştırması yapılmış ve modernleşme sürecinin başlangıcı olarak 1955 yılında faaliyete geçen devlet şeker pancarı rafinerisinin kurulması gösterilmiştir.Çalışma on bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde, kuramsal yaklaşım, kasabanın tarihsel durumu, bugünkü (1969-1970) durum. ekonomik yaşam, akrabalık ve aile, hukuksal durum. siyasal yaşam, eğitim, din incelenmiş ve sonuçlar açıklanmıştır. Yazarın vardığı sonuca göre, akrabalık ilişkileri, cinsel roller, arkadaşlık ilişkileri, iş ve yatırım tercihleri, eğitim tercihleri ve bireyleri değerlendirme ölçütlerinin hepsi modernleşme sürecinde geçiş aşamasına uygun olarak gelişmektedir (Tezcan,1984: 92-100).

S. Kemal Kartal'ın, 1977 yılında Çankırı'nın 27 köyünden Ankara'ya göç edenler üzerinde yaptığı saha çalışması ***Kentleşme ve İnsan: Kentleşme Sürecinde İnsan Tutum ve Davranışlarında Meydana Gelen Değişmeler*** (1978) adıyla yayımlanmıştır. Bu çalışmada, 420 denek üzerinde, kentte kalış süresi (KKS) ve gelir düzeyi (GD) bağımsız değişkenlerinin, kırdan kente göçenlerin türlü konulardaki tutum ve davranışlarını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Araştırma kırdan kente göçenlerin özellikle sosyal ve tinsel bakımdan "kentlileşmeleri" veya zaman içinde gelir düzeyine de bağlı olarak "sosyal mekanlar"larının kapsamındaki değişmeleri incelemeyi amaçlamıştır. Gözlem dönemi göçteki yıllardır (Kartal, 1992: 68).

S. Kemal Kartal'ın yukarıda adı geçen araştırmasında göçe ilişkin sorunun bir başka boyutu olan "ekonomik mekan"lardaki değişmeleri inceleyen araştırması ***Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentlileşme*** (1992) adıyla yayımlanmıştır. Araştırmacı ilk çalışmasındaki deneklere 26 denek daha eklemek suretiyle 446 denek üzerinde çalışmayı amaçlamış ancak 44 denekle yüz yüze görüşme imkanı bulamamıştır. Sonuç olarak 402 denek üzerinde yapılmış olan bu araştırmanın orjinal adı ya da konusu, *Kırdan Göçenlerin Kentlileşme Sürecinde Kır ile Kent Arasında Yarattıkları Kaynak Akımları ve Gecekondu*'dur. Göç eden ve gecekonduda yaşayanlar üzerinde yapılan bu araştırmada oluşturulan varsayım ve alt varsayımlar test edilmiştir. Varsayımlar ekonomik bakımdan kentlileşme ve gecekondu ile ilgilidir.

1980'li yıllardan sonra kentsel alanlarla ilgili sorunların yoğunlaşmasına bağlı olarak araştırmalar da çeşitlenmeye başlamıştır. **Korkut Tuna'nın** ***Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*** (1987) adlı doçentlik tezi Batı sosyolojinde şehir, tarihte ilk şehirler ve özellikleri, şehirleşme sürecinde yeni gelişmeler (Hellen -Roma şehirleri, Batı Ortaçağ şehirleri, İslam ve Osmanlı Türk şehirlerinin) ana başlıklardan oluşan kuramsal bir eserdir. Literatürün

tarandığı bu çalışma şehir sosyoloji için bütünsel bir yaklaşımı ifade etmektedir. Tuna'ya göre toplum koşullarının genel olarak kavranması şehirlerin anlaşılması için gereklidir. Yapılacak "sistemleştirme denemesi" şehirle birlikte ele alınabilecek ve şehirleşmede katkısı olan unsurları bize tanıtabilecektir. Bu unsurlar içinde ilişkiler, örgütlenme biçimi, kullanılan ya da üretilen artık-ürün şehir için belli başlı temeller olarak görülmektedir (Tuna, 1987: 175).

Kemal Görmez'in ***Kent ve Siyaset*** (1997) saha çalışması Ankara örneğinde, kentleşme, kentlileşme düzeyi ile siyasal kültür ve siyasal davranışlar arasındaki ilişkiyi anlamayı amaçlamaktadır. Araştırma Ankara'nın üç ilçesinde (Çankaya, Keçiören, Mamak) toplam 450 kişiyi (%31.2'si kadın, %68.8'i erkek) kapsayan bir saha çalışmasıdır. Araştırmacı çalışma sonunda gelişmişlik düzeyi farklı olan semtlerde siyasal davranışların ve kentle bütünleşme süreçlerinin farklılaştığını gözlemiştir. Bununla birlikte göç edenlerin kente "blok" halinde yerleştikleri ve buralarda köy hayatını sürdürme eğilimlerinin olduğu, yerleşim yeri seçimlerinde gelir, akrabalık, hemşerilik faktörlerinin etkili olduğu, komşuluk, sosyal ve sanatsal etkinliklere katılma gelir düzeyi ile bağlantılı bulunduğu, kentte kalış süreci arttıkça siyasal bütünleşmenin artması beklenirken azaldığı ve buna karşılık devlet kurumlarına güvenin arttığı, gecekondu semtinde siyasi parti ve hemşeri derneği üyeliğinin daha fazla olduğu, kentleşmenin siyasal katılımı arttırdığı, kentleşmemiş mekanlarda bireylerin siyasetçiye güvenlerinin daha az olduğu ve radikal partilere yönelişin arttığı gözlenmiştir.

Mümtaz Peker, Engin Önen, Bekir Balkız'ın ortak çalışması *Göç, Kentleşme Sorunları ve Yerel Sorunlar (İzmir Araştırması)* (1997) son dönem çalışmalarından biridir. Araştırma, kuramsal değerlendirme, araştırmanın sorunu ve tasarımı, araştırma verilerinin değerlendirilmesi, sonuç ve değerlendirme ana bölümlerinden oluşmaktadır. Büyük Şehir sınırları içinde 1931 yetişkinle yapılan görüşmelere dayanan bu saha çalışması kentleşmenin göç ve yerel siyaset boyutunu irdelemektedir. Araştırmanın ulaştığı sonuçlardan bazıları şöyledir; 1. Göçe katılanların kalkış ve varış noktası açısından göçe katılım için öne sürdükleri nedenler 50 yıl içinde farklılaşmıştır; 2. Göç edenler varış noktalarında koruyucu aile-hemşeri ekseni bir ilişki, insan-insan, insan-kurum ilişkilerinin kentsel kurumlara geçişini engellemektedir; 3. Göç edenlerin kendilerini henüz kentli gibi göremedikleri gibi, kent kurumlarına da güvenleri gelişmemiştir.

Türkiye'de gecekondulaşma olgusunun sosyolojik bir olgu ve yaygın bir sorun olması nedeniyle konuyla ilgili araştırmaların sayısı az değildir. Bunlara kısaca değinelim.

Ercan Tatlıdil'in Kayseri kentinde yaptığı ***Kentleşme ve Gecekondu*** (1989) adlı saha araştırması gecekondulaşma sorununu bu kent düzeyinde tartışmaktadır. Çalışma metodolojiyi de içeren kuramsal çerçeve. Kayseri'deki kentleşme ve nüfus hareketleri, gecekondu nüfusunun demografik ve mekansal özellikleri, kentsel çalışma yaşamı, sosyal ilişkiler ve çocukların eğitimi ana bölümlerinden oluşmaktadır. 1984-1986 arasında gerçekleştirilen saha çalışması kentin bir gecekondu mahallesinde 142 aile üzerinde anket ve grup tartışma tekniği ile yapılmıştır. Kentleşme sorununu sadece bir nüfus hareketi olarak değil aynı zamanda toplumun ekonomik ve sosyal yapısındaki değişmelerin ürünü olarak gören araştırmacı, araştırma yapılan kentte göç edenlerin kalış süresine bağlı olarak bütünleşme düzeylerinin arttığını belirlemiştir. Araştırmacıya göre, gerek kentsel ekonomik faaliyet alanlarına dağılımları gerekse kentsel ilişkilerin geliştirilmesi, gecekonduda yaşayanların sosyal-ekonomik ve eğitsel durumları ile kentte kalış sürelerine bağlı olarak değişmektedir. Kentsel sosyal ve ekonomik yaşamla bütünleşme sağlandıkça, gecekondu mekanlarından kentin planlı, düzenli yerleşim merkezlerine göçtükleri ortaya çıkmaktadır.

Orhan Türkdoğan, Erzurum gecekonduları üzerine 295 hane üzerinde 1973 yılında yoksulluk yan-kültürünü inceler. Bu inceleme ***Yoksulluk Kültürü: Gecekonduların Toplumsal Yapısı*** (1974) olarak yayımlanır. Daha sonra 1978 yıllarında aynı yerde 290 hane üzerinde ikinci çalışmasını yapar . Bu araştırmada da "yoksulluk kültürü"nü inceler ve ayrıca bu ilde zenginlik normunu belirleyen yeni semtlerde "zenginlik kültürü"nü araştırır. Türkdoğan'a göre, her ikisi de standart kültürden ya da büyük toplumdan sapmayı ifade eder. 1995-1996 yılları arasında İstanbul'da 30'a yakın gecekondu üzerinde 37 soruluk bir anketi kullanarak çalışan Türkdoğan, 1990 sonrası yoksulluk kültürünün bu bölgelerde yaşayıp yaşamadığını belirlemeyi amaçlar. Bu çalışmaların sonuçlarını ***Aydınlıktakiler ve Karanlıktakiler*** kitabında (1982, 1996) tartışır.

DPT'nin 1991 yılında yayımlanan ***Gecekondu Araştırması*** Ankara, İzmir, İstanbul kent merkezlerinde 5200 hane üzerinde yapılmış bir çalışmadır.

Aile Araştırma Kurumu ve **Sosyoloji Derneği**'nin öncülüğünde 1992 yılında başlatılan ve Türkiye genelinde 24 merkez, 15 bölge koordinatörü ve yaklaşık 280 görüşmeciyle yapılan araştırma gecekondu semtlerinde 2004 hane ve 5181 kişiyi kapsamaktadır. Bu geniş kapsamlı araştırma Birsen Gökçe, Feride Acar, Ayşe Ayata, Aytül Kasapoğlu, İnan Özer, Hamza Uygun'un katkılarıyla sonuçları değerlendirilerek ***Gecekondularda Aileleraası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*** (1993) adıyla yayımlanmıştır. Bu çalışma göç ve kentle bütünleşme eğilimleri üzerinde yoğunlaşmıştır.

Birsen Gökçe'nin *Gecekondu Gençliği* (1971) adlı çalışması Ankara'da gecekonduda yaşayan nüfusun genç kesimine yönelik bir araştırmadır. Araştırmanın evreni Ankara'da bulunan 109 gecekondu mahallesinde yaşayan 548.536 nüfusu kapsamaktadır. (Ankara şehir nüfusunun % 50.2'si). Örneklem grubuna dört ilçe (Merkez, Altındağ, Çankaya, Yeni Mahalle) den 19 mahallede 934 hanereisi ve 1173 gençle görüşme yapılmıştır. Veriler hane reisleri ve gençler için ayrı ayrı hazırlanan görüşme formlarıyla elde edilmiştir. Gökçe D. Lerner'in belirlediği modernleşme ölçütlerinin üçünün (a. Gönüllü kentleşme oranının yüzde yirmi beşi geçmesi, b. Okur-yazarlık oranındaki artış, c. kitle haberleşme araçlarının yaygınlaşması) bu araştırma içinde geçerli olduğunu ancak dördüncü değişken olan siyasal katılım hakkında araştırma grubunun 14-20 yaş arasında olması nedeniyle bilgi alınamadığını belirtir. Gökçe gençlerin sorunlarını belirledikten sonra çözüm önerilerinde bulunur. Bu önerilerden biri olan toplum merkezleri boş zamanları değerlendirme, kişisel sorunları çözme ve toplumun ortak sorunları üzerine yönelen faaliyetleri organize etme işlerini yürütebilir (Gökçe, 1971: 159).

Kemal Karpat'ın *Gecekondu: Rural Migration and Urbanization* adlı eseri Istanbul gecekonduları (Baltaliman, Hisarüstü, Celalettin Paşa) üzerinde yapılmış ve Cambridge Üniversitesinde 1976 yılında yayımlanmıştır. Karpat bu çalışmasında Türkiye'deki gecekonduların ABD örneğinde yaşanan ve yoksulluk kültürünün varolduğu "slum" tipinde olmadığını, hızlı ekonomik gelişme ve sanayileşme ile ortaya çıkan konut darlığı sonucu oluşan "shanttown" (kulübe şehir) tipinde olduğunu belirtir. Bu nedenle Türkiye'de gecekondular suç işleme birimleri olmaktan çok, yüksek yaşama seviyesine ulaşmayı amaçlayan alanlardır. Ona göre Türkiye gecekondularında yoksulluk vardır, fakat yoksulluk kültürü yoktur. Yoksulluk bir durumu anlatırken, yoksulluk kültürü, nesilden nesile aktarılan kalıpları ifade eder. Bu kültür belirli tarihi ve sosyal zeminde yoksul halk tarafından benimsenen bir hayat tarzını anlatır: Türkdoğan, 1996: 48, 54-56, 73-74). Yoksulluk kültürü esas olarak sanayileşmenin bir ürünü olarak ortaya çıkar ve yoksulluk ve onun yan ürünleri bir yaşama biçimi olarak benimsenir. Yaşama seviyesini yükseltmek, statü kazanmak, yaşam mücadelesinin dinamizmi bu zihniyette görülmez.

Nihat Erdoğan'ın, *Sosyolojik Açıdan Kent İşsizliği ve Anomi* (1991) adlı çalışması, İş ve İşçi Bulma Kurumu İzmir şubesine iş için başvuran kişiler üzerinde yapılmış bir saha çalışmasıdır. Evren, kayıtlı 33.200 (21.400 erkek, 12.800 kadın) işsiz, örneklem grup bunun %1'ini aşan kesimidir. Araştırma adı geçen kurumda 1979 yapılmıştır. Önce 39 kişi ile pilot uygulama yapılmış, bunlar değerlendirilmiş ve son şeklini verdikten sonra 98 sorudan oluşan formlarla 409 kişiyle görüşülmüştür. Araştırmada

işsizlik, bireyin gereksinme duyduğu gelirden yoksun olmasının ötesinde, bireyin toplumla sağlıklı ve göreceli sürekli ilişki kurmasını engelleyen önemli bir yoksunluk olarak ele alınmıştır. Bu durum, kültür öğelerinin toplumsal bütünleşme yönündeki etkisinin giderek azalmasına ve işsizi, değişik türde anomiye ve en uç noktada da varolan toplumsal ve kültürel yapı dışında arayışlara yönelmesine neden olabilmektedir. Araştırmanın sonuçları böyle bir yönelmenin varlığını ortaya koymaktadır. Bir başka sonuç, işsizliğin yarattığı sorunların bir kısmını toplumsal yapının bazı kurumları ve özellikle aile şimdilik bir dereceye kadar karşılayabilmektedir. İşsizlerde geç evlenme, boşanma oranı yüksektir, bu da aile kurumunun sağlıklı oluşmasını engellemektedir. Araştırmacı işsizliğin yarattığı sorunları azaltmak için bazı öneriler getirir; temel çözüm olarak kalkış noktasındaki iş bulmak amacının karşılanması gösterilmektedir. Bunu için emek-yoğun sanayilerin kurulması, tarımsal üretimde küçük üreticilerin desteklenmesi, kır nüfusunun tarım dışı alanlarda(halıcılık gibi) pazar için üretime yönlendirilmesi, böylece kente yönelen göçün yavaşlatılmasının sağlanması. İkinci öneri de kentte işsizlik sigortasının getirilmesidir.

Sevinç (Özen) Güçlü, ***Kentlileşme ve Göç Sürecinde Antalya'da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci*** (2002) adlı çalışmasında göç ve kentleşme kuramları, kentleşme ve göç sürecinin özellikleri, araştırma alanı olan Antalya'nın demografik, toplumsal ve çalışma yaşamıyla ilgili özellikleri, kentlilik bilinci ve kültürünü incelemiş ve bazı sonuçlara ulaşmıştır. Araştırmacı Antalya'nın üç farklı sosyo-ekonomik kesiminde yer alan, altı mahallesinde toplam 216 kişi ile yapılan görüşmelere ve gözlemlere dayanarak değerlendirmelerini yapmıştır. Araştırmacı üç hipotez geliştirmiştir. Bunlar: 1. Gelir, eğitim düzeyi, kentte kalış süresi gibi değişkenler, bireylerin kentsel yaşamla bütünleşmelerini , kente ait olma düzeylerini etkileyecektir. 2. Kentle bütünleşmenin bir göstergesi olan kentsel örgütler ile etkileşim, bireyin meslek ve eğitimi ile ilgili olarak ortaya çıkacaktır. 3.Yerleşim yerinin niteliğine göre, bireylerin yerellik bilinci (yerel yayınları izleme, yerel yönetimden haberdarlık) farklılaşacaktır.

Sema Erder'in ***İstanbul'da Bir Kent kondu : Ümraniye*** (1996, 2001) adlı çalışması giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın kavramsal çerçevesi ve alan araştırmasının tasarımı yer almaktadır. Saha çalışması 1990 yılında Ümraniye ilçesi'nde üç ayrı grupla mülakat, anket ve gözlem teknikleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Birinci grupta muhtarlar yer almaktadır. Bu çerçevede 18 yerleşme (muhtarlık) bölgesi esas alınmış ve muhtarlarla "soru kağıdına" bağlı olarak görüşülmüştür. İkinci grupta 32 Belediye Meclis Üyesi (Belediye başkanı ve 31 üye) bulunmaktadır. Meclis üyeleri ile görüşmeler Aralık 1990-Ocak

1991 tarihleri arasında gerçekleşmiş ve kendilerine 52 temel soru 134 alt soru yöneltilmiştir. Üçüncü grupta Ümraniye sakinleri yer almaktadır. Bu grup üç mahalleden seçilmiş olup toplam 152 kişidir. Hane halkı reisleri ile görüşme yapılmış ve kendilerine 52 temel soru ve bunlara bağlı toplam 201 soru yöneltilmiştir.

Bu araştırma kitlesel göçün yaşandığı bir ortamda göç, yerleşme, tabakalaşma ve devingenlik ilişkilerinin dinamiklerini analiz etmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla önce kent topraklarının üretilme biçimi, bunun oluşturduğu ilişki ağları ve kurulan yerel "ortak yaşam"ın (kamusal yaşam) nitelikleri incelenmiştir. Daha sonra, üretilen yeni kentsel sistemin buraya yerleşenlere sunduğu devingenlik olanakları dikkate alınarak, kentsel tabakalaşmanın dinamikleri hakkında bazı ipuçları elde edilmeye çalışılmıştır (Erder, 2001: 298). Araştırma bu nedenle karmaşık bir iş piyasasının olduğu kentsel alanlarda, toplumsal tabakalaşmanın konut piyasasıyla ilişkisine ve özellikle yerel politikanın bu oluşumdaki rolüne dikkati çekmeyi hedeflemektedir (Erder, 2001: 23).

Sencer Ayata ve Ayşe Güneş Ayata, *Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü (1996)*.

Bu çalışmanın konusu kentin konut alanları ve bu alanların toplumsal ilişkiler, yaşam biçimleri ve kültürel pratikler bakımından gösterdiği özelliklerin incelenmesidir. Araştırma Ankara il merkezinde üç ayrı mekanda yapılmıştır. Bunlar; 1. Uydu kent mekanı (Çay yolu, Oran), 2.Kent merkezi ve merkeze yakın apartman semtleri (Gaziosmanpaşa, Abidinpaşa, Keçiören), 3. Gecekondu semti (Seyranbağları/Zafertepe). Bu semtlerde önceden belirlenmiş mahalle, sokak ve evlerde yapılan araştırmada 266 kadın 252 erkek toplam 518 kişiye anket uygulanmış ve 312 "örnek olay" incelemesi şeklinde derinlemesine mülakat yapılmıştır.

Araştırma önce "keşfedici" (exploratory type of study) olarak başlamış sonra "betimleyici" türde yürütülmüştür. Keşfedici araştırma niteliğinde (nitel araştırma) mülakat tekniği ile hanelerin aile döngüsü etrafında yaşam hikayeleri derlenmiş, belirlenen semtlerde kadın ve erkeklerle derinlemesine mülakatlar yapılmış, bilgi sahibi insanlarla Ankara'daki gecekondu, apartman ve uydu kent bölgeleri hakkında görüşmeler yapılmıştır.

Araştırmada hem nitel hem de nicel veriler toplanmış ve bunlar analiz edilmiştir. Temel analiz birimi "hane" olmasına rağmen üç ayrı soru formu (hane, erkek, kadın soru formu) ile çalışılmış, toplam 342 soru kullanılmıştır. Araştırma Ankara'da üç ayrı tipteki yerleşim yerinde yaşanan komşuluk ilişkilerini, bu ilişkilerin yol açtığı cemaat yapısını

toplumsal cinsiyet, eğitim, yaş, meslek, gelir, yaşam tarzı, göç vb. sosyolojik kriterler açısından değerlendirmiştir.

Değerlendirme

Kent sosyolojisi alanında verilen ürünlerin nicelik olarak yeterli olduğu henüz söylenemez. İlk saha çalışmaları 1960'lı yıllardan sonra başladığı bilindiğine göre bu zaman içinde yapılan çalışmalar öncelikle nicelik bakımından yeterli olmadığı kabul edilmelidir. Türkiye'de kentleşmenin temel dinamiklerini kavrayan, ülke kentlerini tarayan, genellemelere ulaşmayı mümkün kılan araştırmalara ihtiyaç vardır. Ülkemizde kent ve kentlileşmeye ilişkin araştırmaların kabaca iki döneme ayrılabileceği belirtilmektedir. Birincisi dönemde (1960 ve 1970'li yıllar) genellikle kentleşme ile modernleşmenin özdeş tutulduğu ve kente özgü değişikliklerin oluştuğunu belirten çalışmalar; ikinci dönem de ise (1980 ve 1990'lı yıllar) başta büyük kentlerde yaygınlaşan cemaatleşme eğilimleri üzerinde duran araştırma ve incelemeler yer almaktadır. Bu çalışmalarda kentleşme-modernleşme ilişkileri de sorgulanmaktadır (Peker, Önen ve Balkız, 1998:11).

Kent araştırmaları doğal olarak kentleşme sürecinin niteliğine bağlı olarak gelişecektir. Yukarıda belirttiğimiz gibi ilk araştırmalar ağırlıklı olarak endüstrileşme çabasında olan yeni kentleşen yerleşim birimleri üzerinedir. Karabük, Ereğli, Sakarya, Susurluk gibi devlet öncülüğünde kurulan demir-çelik ya da şeker tesislerinin yarattığı kentleşme olgusu sosyologların dikkatini çekmiş ve buralarda saha çalışmaları ya da incelemeler yapılmıştır. Kentlere yönelik yoğun göçün yarattığı sorunlar (gecekondulaşma, göçmenlerin kentle bütünleşme / bütünleşememe durumları, "kentlileşemeyen köylüler" işsizlik, örgütleşemeyen kentler, vb.) bazı sosyologların ilgi alanına girmiştir. Son dönemlerde, özellikle 1982'den sonra kent toplumu ve siyaset ilişkisi, siyasal katılım, siyasal şiddet, yerel yönetim sorunları, kente yaşayanların kültürel kimlik sorunları, geleneksel dayanışma biçimleri hemşeri dernekleri, göç edenlerin sağlık sorunları, suçluluk vb. konular araştırılmıştır. Konuların ve ilgi alanların farklılaşmasını belirleyen temel faktör kentleşme sürecinde meydana gelen değişmelerdir. İç göçlerin ivme kazandığı 1950'li yıllardaki kentleşme ile nüfus akışının hızlandığı kentli nüfusun toplam nüfusun yarısından fazla olduğu günümüzün kentleşmesi birbirinden farklı sorunları üretecektir. Sosyal bilimciler kentin sosyal dokusundaki değişmeleri izleyerek araştırmalarını gerçekleştirmek durumundadırlar. Bu anlamda bu güne ait toplumsal sorunlar (kentlerdeki siyasallaşma ve siyasal katılım, dinsel cemaatler, etnik kimliğini öne çıkartan gruplar, açık ya da gizli suç örgütleri, çocuk suçluluğu, işsizler, marjinal işlerde çalışanlar vb. sosyal gruplar *kent sosyolojinin* araştırma nesneleri olmaya adaydırlar.

KENT

Kent Kavramı

Kent (veya şehir), Batı dillerine Latince yurttaşlık *(civitas)* kavramından geçmiştir. Bu nedenle İngilizce *city*, Fransızca *cite*, İtalyanca *citta*, Ispanyolca *ciudad* terimleri kullanılmaktadır. Bu kavramlar kenti (polis) kamusal yurttaşlık haklarına dayandıran klasik Yunan felsefesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü kent yönetimine katılabilmek yani kent yurttaşı olabilmek için özgür, erkek ve taşınmaz mal sahibi olmak gerekiyordu (Holton, 1999: 13). Kent yurttaşlık haklarının kullanıldığı mekanı ifade ediyordu. Kentsel mekan bu anlamda sosyal bir içeriğe sahipti.

Osmanlıca'da *şehir* sözcüğüne Türkçe'de *kent* sözcüğü karşılık gelmektedir. Türklerin önce balık(balığ) olarak isimlendirdikleri yerleşim yerleri 11. yüzyıllardan itibaren (Karahanlılar ve Oğuzlar'da) *kend* (= kent) olarak adlandırılmıştır. **Kaşgarlı Mahmut** da *kend* sözcüğünün Türklerde şehir, kale ve köy anlamında yerleşim yeri olarak kullanıldığını belirtmektedir (Sümer, 1994:1). Kend / kent sözcüğü ile tamamlanan bazı yerleşim yerleri şunlardır; Sütkend, Yengikent (Oğuz dönemimdeki Otrar 'ın diğer adı) , Barçınlığkend (Oğuzların Salur boyundan Barçın Hatun adına kurulan kent) , Özkend, Taşkent vb.

Kent genellikle "ilerleme", "uygarlık", "aydınlanma", "özgürlük" "üretim","zenginlik", "çeşitlilik" gibi pozitif anlamlar yüklenmiş kavramlarla birlikte kullanılmaktadır. "Kent insanı özgür kılar" ifadesi Batı toplumlarında çok yaygın bir kullanıma sahiptir. Bununla birlikte daha sınırlı da olsa kent için "toplumsal hastalık", "ahlaki çöküntü", "kaos", "düzensizlik", "yoksulluk", "suçluluk" gibi olumsuz kavramlar vurgulanmaktadır. Aslında kent ne sadece birinci ne de sadece ikinci yaklaşımı yansıtır, fakat her iki yaklaşımı da yansıtır. Her kent iki kutbu farklı düzeylerde içerir.

Sosyologlar, çoğunlukla kent toplumunu köy topluluğunun karşıtı olarak görmüşler ve bu anlamda tanımlamışlardır. Bu yaklaşımın temelinde **Ferdinand Toennies**'in kavramsallaştırdığı "cemaat" (gemeinschaft) ve "cemiyet" (gesellshaft) ideal tipleri gelir. "Toennies'e göre cemaatler, ırk, etnik menşe ve kültür bakımından farklılaşmamış fertlerden meydana gelen ve fertler arasındaki şahsi, sıcak, samimi, veya içli dışlı bağlantılar üzerine kurulmuş olan küçük, homojen ve mahrem topluluklardır. Cemiyetler ise, ırk, etnik menşe, sosyo-ekonomik status ve kültür sistemleri bakımından farklılaşmış, geniş ve heterojen topluluklardır" (Yörükan,1968:9). Bu kavramlaştırmada cemaat köyü, cemiyet ise kenti karşılamaktadır. Toennies, cemaati doğal sistemin baskın olduğu her türlü birlik olarak belirlerken;

cemiyeti ussal sistem tarafından şekillendirilen ve yönlendirilen birlikl olarak görür.

Sosyoloji ve kent sosyoloji Batı orijinli olduğuna göre, doğal olara kent tanımlamalarının kaynağı da orası olacaktır. İlk sosyolojik şehir tanın **Rene Maunier**'in ***Şehirlerin Menşei ve Ekonomik Fonksiyonu*** (1910) ad çalışmasında yer alır. Maunier, önce farklı kent tanımlarını değerlendiri Ona göre kentin tek bir özelliğine göre yapılmış bu tanımları üç grupt toplamak mümkündür; *1. Morfolojik tanımlar* : Bu tanımlarda kentin köyde kütlesi yani gerek toprağın gerekse nüfusun çokluğu bakımından ayrıldı (Meuriot); surlar ve kalelerle çevrilmiş bir yerleşme grubu olduğ (Keutgen, Maurer); doğumların azlığı ya da evlenme oranını yüksekliğ (Rümelin) vurgulanır. Bunlar Maunier'e göre kenti tanımlamak için yeter değildir. *2. Fonksiyonel özelliklere göre yapılan tanımlar*: zanaa fonksiyonu olan (Adam Smith); endüstri ve ticaret merkezi (Ratzel değişim, tüketim ve endüstri merkezi (Sombart); kendine has hukuk fonksiyonu olan, belediye meclisi ve belediye hukuku olan sosyal gru (Maine, Maitland). *3. Her iki özelliği ifade eden karma tanımlar*: İnsanlar fonksiyonlar ve yerler olmak üzere üç unsurdan oluşan (Geddes); kaleler ve surlar, kiliseler ve ticaret merkezi (Flach); hem dini merkez, hem de savaş zamanlarında sığınılacak bir yer, aynı zamanda ticaret fonksiyonu (Pirenne)

Bu tanım denemelerini değerlendirdikten sonra Maunier, bir kent tanımının ancak bütün kent tiplerinde bulunan niteliklere dayandığı ve mümkün olduğu kadar değişmeyen unsurları içine aldığı takdirde sosyolojik bir tanım olabileceğini söyler. Ona göre kentin iç-yapısına göre yapılacak bir tanım bu esaslara uygun olabilecektir. Maunier'e göre **kent**; *nüfusunu oranla coğrafi temeli dar olan ve aileler, meslek grupları, sosyal sınıflar mezhepler vs. gibi çeşitli heterojen grupları içine alan karmaşık bir yerleşme grubudur.* (Yörükan,1968: 14-17).

Maunier'in bu tanımlaması kendisinden sonra bir çok sosyolog tarafından benimsenmiş ya da desteklenmiştir. Wirth, o zamana kadar yapılan tanımlar içerinde sosyolojik nitelikte olanın sadece Maunier'e ait olduğunu belirtir ve şehrin özel nitelikler taşıyan bir takım yerleşmeler ve gruplaşmalar bütünü olmak bakımından köy cemaatinden ayrıldığına işaret eder. Park, Burgess ve McKenzie ve daha birçokları şehri heterojen gruplardan meydana gelmiş bir cemiyet olarak kabul etmişlerdir. Bütün bu tanımlamalarda kentin heterojen ve nüfus yoğunluğu olan bir insan kümesi özelliğine özel bir vurgu yapılmaktadır.

Türk Sosyologların Kent Tanımlamaları

"Tarımsal olmayan üretimin yapıldığı ve daha önemlisi hem tarımsal hem de tarım dışı üretimin dağıtımının kontrol fonksiyonlarının toplandığı belirli teknolojik seviyelere göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış yerleşme biçimleri" (**Mübeccel Kıray**, 1972: 1).

"Çoğunlukla tarım dışı kesimlerde yoğunlaşmış 10 binin üstünde bir nüfusu bulunan, farklılaşmış ve örgütlü bir fiziksel, toplumsal ve yönetimsel bütünlüğe sahip olan yerleşimlerdir." (**Yakut Sencer**, 1979: 8)

"İdari ve demografik açıdan şehir: İdari açıdan şehir belli bir nüfus cesametine ulaşan yerleşme birimi; Sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan: sosyal hayatın mesleklere, işbölümüne, farklı kültür gruplarına göre organize edildiği; kurumlaşmaların yoğunluk kazandığı, karmaşık insan ilişkilerinin bütün bir günlük yaşayışını etkilediği yerleşme merkezi ..." (**İhsan Sezal**, 1992: 22).

Yakut Sencer kent tanımlarında genellikle dört ölçüt kullanıldığına işaret eder. (Sencer,1979: 4-8)

1.Demografik ölçüt; kent için en az büyüklükteki nüfusunun 10 .000 olması yaygın olarak kabul görmektedir.

2.İşlevsel ya da ekonomik ölçüt; nüfusun niteliği ve bileşimi dikkate alınmaktadır. Kent ile köy arasındaki temel ayırım sayısal farklılıktan önce nüfusun işlevleridir. Köy nüfusu ağırlıklı olarak geçimini tarımdan sağlamasına karşılık kent nüfusu tarım dışı faaliyetlere yani sanayi,ticaret ve hizmet alanlarına kaymıştır.

3.Toplumsal ölçüt; burada kentin bir toplum olarak temel niteliklerine vurgu yapılmaktadır. Bu anlamda kent;

"Toplumsal bakımdan ayrı cinsten bireylerden oluşmuş oldukça geniş, yoğun nüfuslu ve sürekli bir yerleşimdir" (L. Wirth)

"Bir yerleşme dizgesi olarak ayrı cinstenlik, ilişkilerde kişisel olmamak (anonimlik), toplumsal farklılaşmalara karşı hoşgörü, dikey ve yatay hareketlilik, dernekler içinde örgütlenme, davranışların dolaylı denetimi "demektir. (A. Reiss)

"Çoğunlukla tarım dışı alanlarda toplanan bir işgücü, kendine özgü bir toplumsal örgütü ve kültürü bulunan kalabalık bir insan birliğidir." (İbrahim Yasa).

4. Resmi veriler ve sayım sonuçlarının düzenlenmesinde kullanılan yönetimsel ölçüt; Bu anlayışa göre nüfusu ne olursa olsun il ve ilçe merkezi

konumunda olan yerleşmeler kent olarak kabul edilir. Örneğin İstatistik Enstitüsü il ve ilçe merkezlerindeki nüfusu kent olarak tanımlamaktadır.

1930 sayılı Belediye Yasası nüfusu 2.000'nin üzerinde olan yerleşimlerde belediye teşkilatı kurulabileceğini belirterek buraları kent saymıştı. 2005 tarihli yeni Belediye Yasası ise ancak 5.000 nüfuslu yerlerde belediye kurulabileceğini hükme bağlamıştır.

Kenti özelliklerinin çoğunluğunu kapsayacak biçimde şöyle tanımlamak mümkündür;

Kent sanayi, ticaret, hizmet gibi ekonomik etkinliği olan, tarımsal ürünler de dahil olmak üzere her türlü ürünün dağıtıldığı, sınırları belirlenmiş bir alanda yoğunlaşmış nüfusun sosyal bakımdan tabakalaştığı, mesleksel rollerin artarak farklılaştığı, dikey ve yatay hareketliliğin yaygın olduğu, çeşitli sosyal grupları barındıran, sivil toplum örgütlerinin etkinliğinin gittikçe arttığı, merkezi ve yerel yönetimi temsil eden yönetsel kurumların bulunduğu, yerel, bölgesel ya da uluslararası ilişki ağlarına sahip heterojen *bir toplumdur*.

Sosyolojik olarak bizi öncelikle kentsel alanda yaşayan toplum ilgilendirir. Bu toplumun morfolojik görüntüsü olan yapılar, caddeler, araçlar, teknolojiler vb. toplumun niteliğine göre değişmektedir. Kent bilimciler ya da kent planlamacıları ile kent sosyologlarının kenti anlama ve kavramlaştırma tarzları bu bakımdan birbirinden farklıdır.

Kentin Tarihi ve Varoluş Nedenleri

İlk Kentler

Tarihte ilk kentler önce Yakın Doğu'da Fırat ve Dicle vadilerinde ortaya çıkmış daha sonra Nil vadisinde görülmüştür. Asya ve Anadolu'dan gelen topluluklar Fırat ve Dicle nehirlerinin taşmaları sonucu oluşan sazlık ve bataklık arazileri tarım alanları haline getirmişler ve tarımsal üretimi denetlenmesini örgütlemişlerdir (Tuna, 1987: 82). İlk şehirlerin Sümer toplumunda görülmesi şaşırtıcı değildir. Çünkü Mezopotamya gibi verimli bir bölgede tarımdan elde edilen artı-ürün, kentlerin oluşması için gerekli olan insanları besleme, teknolojik ilerlemeyi sağlamaya imkan sağlıyordu.

İlk kentler neolitik dönemde kurulmuştur. İlk kentsel yerleşmeler Mezopotamya'da M.Ö 3500, Mısır'da M.Ö 3000, Çin ve Hindistan'da M.Ö 2500'de görüldü. Arkeolojik bulgular, ekolojik açıdan uygun yerlerde, büyük nehirlerin geçtiği verimli ovalarda kent niteliğinde yüksek nüfuslu yerleşimlerin varlığını göstermektedir (Aslanoğlu,1998:14). Bu dönemde

insanlar hayvanları evcilleştirmişler, ziraatla uğraşmaya başlamışlardır. M.Ö.4000-6000'li yıllara ait karasaban, tekerlekli kağnı,yelkenli gemi, sulama kanalları, tahıl ürünleri vb. bulunması bu dönemde kentsel yaşamın varlığına ilişkin işaretler olarak kabul edilmektedir. Tarihte ilk kentlerin uygun koşulların bulunduğu Mezopotamya'da, Mısır'ın Nil vadisinde, Hindistan'ın Indus vadisinde, Çin'de Sarı Nehir kenarında kurulması şaşırtıcı değildir. (Benevolo, 1995: 19; Özkalp: 289). Verimli üretim sonunda tarım ürünlerinin biriktirilmesi ve fazlasının takas edilmesi için bir komuta merkezi işlevini gören kentler gelişmiştir. Tarihle mitolojiyi ayıran olayın getirdiği yenilik ilk yazılı kaynaklarda açıkça kaydedilmiştir. M.Ö. üçüncü binin sonunda en eski Sümer krallarının listesinin başında şöyle denmektedir: "Göksel hükümdarlık yeryüzüne gelir gelmez Eridu'da gelişti." Dünyayı farklı iki parçaya bölen çizgi, kent ile köy arasındaki sınır, zihinsel ve kurumsal örgütlenme kadar fiziksel ortama da uzun süre egemen oldü. Kent çevrelenmiş bir alan ya da bir dizi alandır. Kentte ev, saray ve tapınak, farklı kılınma derecelerine göre önem kazanan, çevreleri bir ölçüde kapalı alanlardır (Benevolo, 1995: 20).

Uzmanlar M.Ö. 9000-7000 arasını Neolitik çağın başlangıç dönemi (Proto-Neolitik safha) olarak kabul ederler. M.Ö. 7000-5000 arası ise Neolitik çağdır. Neolotik çağa gelindiği zaman çiftçilik ve hayvancılık bir hayli ilerlemiş ve ziraatçı köy topluluğun ilk örnekleri tamamlanmış bulunuyordu. Filistin'in Lut gölü vadisinde, Eriha vahasında yapılan kazılar, Neolitik çağın başlangıcına ait bu yerleşim yerinde çok sayıda çanak-çömlek kalıntıları bulunmuştur. Bu yerleşim yerinin etrafı genişliği 1.88 m, yüksekliği 3.66 m olan taş duvarla çevrilidir ve içerde 9 m civarında bir kule vardır. Radyo-Karbon metoduna göre bu yerleşimin kuruluş tarihi M. Ö. 8000 civarındadır. Anadolu'da Burdur'un Hacılar adı veriler sahada Neolitik çağa (M.Ö. 7000 yılları) ait yerleşim bulunmuştur. Bu tarihten 500 yıl sonra Neolitik çağın büyük şehri Çatal Höyük'te doğmuştu (Cipolla, 1980:10-11).

Neolitik çağdaki kent olarak nitelendirebileceğimiz yerleşimlerin çoğu az bir nüfusa sahiptir. Mezopotamya'da bulunan Ur kentinin 10.000 dolayında bir nüfusu vardı ve 90 hektarlık bir arazi üzerinde kurulmuştu. Bu dönemde kentleşme sürecini engelleyen bazı koşullar vardı; 1. Ekonomik üretim için temel kaynağın hayvan gücü olması, 2.Tarım üretiminin kısıtlı olması, 3. Taşımacılık ve stoklamada karşılaşılan güçlükler, 4. Kentlere göçün zorluğu ve kentlerin güvenliğinin az oluşu.

Şenel'in iddiasına göre Sümer adı verilen aşağı Mezopotamya'da kente dönüşen ilk köy bugünkü adı Abuşahreyn olan Eridu'dur. Pers körfezine en yakın yerleşme yerlerinden biri olan Eridu'nun M.Ö. 3500 dolaylarında kent devletine dönüştüğü kabul edilmektedir. Şenel, geçiş

aşamasının birimleri olan köy ve aşiretlerin birleşerek kentleri oluşturduklarını ileri sürer. Bu büyük bir olasılıkla, göçebe çoban toplum ile yerleşik çiftçi toplum arasında savaşların sonunda, fetih ve "çöreklenme" ile gerçekleşmişti. Bu çöreklenmenin sonunda Mezopotamya'daki Dicle ve Fırat kıyılarında on beş kadar köyün kente dönüştükleri ve sonunda, siyasal farklılaşmanın gelişip devletin oluşmasıyla kent devletleri biçiminde uygar toplumun ilk hücreleri oluşmuştu (Şenel, 1991: 231).

Gordon Childe ***Tarihte Neler Oldu*** adlı eserinde Mezopotamya'da şehir devrimi olduğunu belirtir. Bu bölgede varolan Sümer ülkesi ilk şehirlerin gelişmesi için uygun şartlara sahipti. İlk yerleşme yeri olarak bilinen Eridu'da belirlenen bir sunak sürekli değişikliklerle büyük bir tapınak haline dönüşmüştür. Bu kırsal bir yerleşimin şehir haline dönüşümünün bir işaretidir. Sümer ülkesinde Erek, Eridu, Lâgaş, Ur, Umma, Khafajah gibi şehirlerin varlığı bilinmektedir. Childe buradaki şehirlerin bir sur ve bir hendekle çevrilmiş; dış baskılara karşı koruma sağlayan, ilk kez kendine özgü bir dünyayı yarattıklarını ifade eder. Bu şehirler geniş araziler üzerinde ve hatırı sayılır nüfusa sahiptirler. Bunların nüfuslarının 12.000-36.000 arasında değiştiği kabul edilmektedir. Childe bu şehirleri şöyle betimler;

> Bu yeni insan topluluğunun manevi ve ekonomik birliği, en açık olarak, yapay bir tepe üzerinde kurulmuş ve üzerindeki yapılar arasında yüksek bir zigguratın diğerlerine üstten baktığı, fakat aynı zamanda içinde tahıl ambarları, depolar ve dükkanların da bulunduğu tanrıların tapınaklarında dile getirilmiştir. Kabilelerin ve klanların temsilcisi olarak tanrılar, toplumsal emekle yaratılan çiftlik topraklarının sahibiydiler; kasabada otlaklar toplumun ortak malı olarak kalırken, tarım toprakları daha o zamandan açıkça bireylerin mülkiyetine geçmiş görünürler (Childe, 1995: 86).

İlk şehirlerin kuruluşunda dinin, ekonomik sistemin ve özel mülkiyetin rolü belirleyici görünmektedir. Tanrılar ve tanrıçalara ait mülklerin bir kısmı ailelere dağıtılmış durumdaydı. Tapınaklarda köleler, küçük ve büyük baş hayvan bakıcıları, çeşitli hizmetleri üretenler bulunmaktadır. Böylece tapınak bir çeşit tanrısal "ev" niteliğindedir. Burada işler uzmanlaşmış insanlar tarafından yapılıyordu. Bu uzmanlar (zanaatkarlar) tanrının tahıl ambarlarında toplanan artı ürün ile besleniyorlardı. Tapınaklarda çalışanları gösteren listelerde tacirler ve satıcılar da bulunuyordu. İthalat alüvyon ovasında yaşamak için zorunluydu. Özellikle bakır, tunç, kalay, gümüş, kereste, el değirmenleri için taş vb. maddeler şehir halkı için gerekliydi. Childe Anadolu'nun Sümer kentleriyle olan ticaret ilişkisini şöyle açıklar;

İkinci bin yılın başında, Küçük Asya yaylasındaki Kaniş'de (Kayseri yakınındaki Kültepe) kurulan ve Türkiye'deki maden ocaklarından çıkarılan bakır, gümüş ve kurşunun ihracatıyla uğraşan bu tür bir ticaret kolonisine ait birçok ticaret belgeleri ve mektuplar zamanımıza kalmıştır (Childe, 1995: 88).

Childe, ticareti şehirlerin varlıklarını korumaları yolunda asal bir öğe olarak görür. Öyle ki ticaret malların değişimi yanında şehrin nüfus yapısını da değiştirmektedir. Tüccarların yanında zanaatkarlar da ürettiklerini şehirlerde satıyorlardı. Childe'nin eski Sümer şehirlerinde bulunan kayıtlardan çıkardığına göre, Baştanrının eşi olan tanrıça Baü'ye ait topraklar halka paylaştırılmış ancak bazıları 3.5-11 dönümü kullanırken tapınak üst düzey bir yönetici 156 dönümlük toprağı kullanabiliyordu. Bu da toprağa bağlı bir sınıflaşma anlamına gelmektedir: Tapınağa (tanrı evine) bağlı rahipler, kiracılar, ücretliler, köleler. Ortakçılar ve tarım işçileri emeklerinin karşılığının ancak bir kısmını alabiliyorlardı. Tapınakça toplanan artı-üründen emekçilere, biracılara ve diğer zanaatçılara yalnızca arpa olarak az bir ücret ödeniyordu: bu zanaatçılara yardımcı olan köleler ise olasılıkla karın tokluğuna çalışıyorlardı (Childe, 1995: 88).

İlk kentlerde açık bir sınıflaşma olduğu görülmektedir. Yönetici elitler, tüccarlar, kiracılar, zanaatkarlar, kölelerden oluşan farklılaşma üzerine kent toplumu inşa ediliyordu. Artı-ürünün az sayıda kimsenin elinde toplanması toplumun sınıflara bölünmesi anlamına geliyordu.

> Yerel tanrılar birliği başkanının yeryüzündeki temsilcisi olarak şehir yöneticisi, birçok "tanrı evlerini" (Bu kez mecazi anlamda) daha geniş bir aile biçiminde birleştirdi. Lagaş'ta vatandaşlar, taptıkları birçok tanrıları, ataerkil bir ailenin üyeleri gibi birbirleriyle akraba olarak düşündüler. Böylece, Urukagina zamanında İshakku (kral) Baştanrı Ningursu'nun başrahibi idi; karısı ise Ningursu'nun eşi olan tanrıça Baü'nün baş rahibesi idi. İshakku savaş şefi olarak vatandaşlar ordusuna komuta ediyordu. Bununla birlikte, yazılı tarih devirlerine ait en eski belgelerde, savaşa gidenlerin ve zafer kazananların şehirlerin tanrıları oldukları yazılıdır (Childe, 1995: 88).

İlk şehirlerde sistemin en üstünde her şeyin hakimi o şehrin baş tanrısı ve eşi, onun altında o şehrin yöneticisi ve eşi bulunuyordu. Bundan sonra diğerleri. Şehrin yöneticisi baş rahip olarak dini kimliğe, komutan olarak askeri kimliğe, yönetici olarak siyasi kimliğe sahipti ve bu gücün bir elde toplanması anlamına gelmektedir. Bu durum totaliter bir devletin varlığına işarettir.Bu devlet halkından vergi alıyor bunun karşılığında güvenliği sağlıyordu. Böylece şehir ve devlet bir bakıma bütünleşmiş olarak şehir-devleti (site devleti) şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Childe Neolotik köylerle kentlerin ayrıldığı noktaları özetle şöyl belirlemektedir. Kentsel yerleşimler büyüklük ve düzen açısında diğerlerinden farklıdır. Nüfus fazladır ve nüfusun meslekte uzmanlaştığ görülür. Kent toplumu kamu sermayesinin ortaya çıkmasını bu da büyü anıtların yapımını sağlamıştır. İktasidi yaşantıda kayıt tutma zorunluluğ yazılı tabletleri ve matematiği –dolayısıyla bilimi- ortaya çıkarmıştır. Yen ulaşım ağları ticaretin gelişmesini yaratmıştır.

Kentlerin Varoluş Nedenleri

Gidon Sjoberg, Ortaçağ Avrupa'sında, Çin ve Hindistan'da kentler inceleyerek kentlerin oluşmasında üç koşulu gerekli görür. Bunlar; 1. Tarım ve tarım dışı alanlarda ilerlemiş teknoloji, 2. Yaşama elverişli bir fizikse çevre, 3. Yerleşmiş ve gelişmiş bir sosyal örgütlenme (Özkalp: 289-290).

Benzer biçimde kentlerin oluşmasının ön koşulları olarak iki temel özellik gösterilmektedir; 1. Kent sakinlerini beslemeye yetecek gıda fazlalığının elde edilebilir hale gelmesi ; 2. Gıda üretim fazlalığını toplamak, depolamak ve yeniden dağıtmak için bir toplumsal örgütlenmenin olması (Timurtekin, Özgüç, 1988: 415).

Murray Bookchin, ***Kentsiz Kentleşme*** adlı eserinde kentin kökenlerine ilişkin yapılan açıklamaların "kulak tırmalayacak " ölçüde teknolojik nitelikte olduğunu belirtir. Bu açıklamalara göre kentin kökenleri, toprağı işlemenin buluşuna ve özellikle de hayvansal güce dayalı tarıma dayanmaktadır. Cilalı Taş Devri'nde (Neolitik) toprağı işlenmesine imkân veren teknolojik yeniliklerin çiftçiler tarafından kullanılmasıyla ortaya çıkan ürün fazlasının kentin oluşumunda etkili olduğu belirtilmektedir. Maddi bolluk içindeki halkın, tarımsal uğraşları terk edip, becerilerini çömlekçilik, dokumacılık, metalurji, marangozluk kuyumculuk ve duvarcılık alanlarının yanı sıra idareci, rahip, asker ve sanatçı olarak da gösterdikleri kabul edilir. Bookchin, bu açıklamaları pek doğru bulmaz. Ona göre arkeologların ortaya çıkardıkları ilk kentlerin -örn *Çatalhöyük* ve *Kubbania* - yiyeceklerinin çoğunu tarım yerine avlanma ve yaban bitkileri toplama yoluyla elde ettikleri belirlenmiştir. *Çatalhöyük* kentlerin varoluşunda ilk sıraya konulduğunda onun varoluşunda en önemli neden dinseldir. Kent ok başı ve bıçak yapımında kullanılan sert volkanik bir taş olan zengin obsidyen madeninin yanında kurulmuştur. Bu maden yörede yetişmeyen yiyeceklerle takas edilirdi. Kentte çok sayıda dinsel anıt bulunmuştur. Anıtların içinde mezarların fazlalığı göze çarpıyordu. Binlerce kişinin yaşadığı kentte çanak çömlek bulunmamasına rağmen, kalın duvarlar, küçük meydanlar, gösterişli sanat eserleri yer alıyordu. Bunlar Bookchin'e göre güçlü dinselliğin göstergeleridir. Yazar bu özel durumu genelleştirerek bir yargıya ulaşır; "kentlerin yükselişi tahıl ekiminin, sabanın ve evcil

hayvanların "keşfi"yle değil, anıt mezarlar, kültsel uygulamalar ve doğalcı semboller yönünden zengin tapınaklar yardımıyla gerçekleşmiş olmalıdır." (Bookchin, 1999: 45-52).

Bilim, bu tür genellemelerden sakınmalıdır. Tek bir faktöre dayanarak tüm kentlerin varoluşunu açıklayacak bir kuram baştan hata yapmaktadır. Oysa her kentin kendi öyküsü vardır. Sadece bazı kentler kuruluş bakımdan daha fazla birbirine benzeyebilirler. Söz konusu benzerlikler üzerine genelleme yapılmış olsa bile bu tüm kentleri değil, o özelliğe sahip kentleri ifade edebilir.

Korkut Tuna, kenti ortaya çıkaran toplum güç ve ilişkilerini şöyle belirler; 1. Köy ve tarım ilişkilerinin mevcut sorunlarına dışardan müdahale eden ve askerî niteliği ağır basan *örgütleyici birlik*; 2. Bu birliğin müdahalesi ile mevcut toplum ve üretim çerçevesinde yapılamayan işlerin yapılması yani sulama kanallarının açılması. Bu faaliyetleri tamamlayan bir biçimde *üretici güçlerin merkezi örgütlenmesi* sonucunda tüm bu ve başka işlerin yapımını ve devamını sağlayacak *artık-ürünün* elde edilmesi.

Tuna'ya göre, ilk şehrin ortaya çıkışını açıklayan bu sistem, *topraktan* örgütlenme ve düzenlemelere bağlı olarak *artık-ürün elde edilmesini* sağlayarak *şehirde sanayi ile uğraşanları, hammadde alışını, rahipleri* ve *diğer toplum kadrolarını beslemektedir.* Bu durumda şehir *mevcut örgütlenme* ve *tarım artık-ürününe* ek olarak *sınai artık-ürünün katılması* ile kendi çevresi ile ilgili sorunların çözümünde yeni boyutlara ulaşacaktır. Bu çerçevede *yeni şehirler* ; *hammaddeler, toplumlararası ilişkiler* ve *ticarete* bağlı olarak *yeni üretim, toplum örgütlenme* ve *denetim merkezleri* olacaklardır (Tuna, 1987: 125) (İtalikler yazara aittir).

Kentlerin varoluşu üzerine farklı hipotezler de ileri sürülmektedir. Biz burada konuyu tartışanların görüşlerine yer vereceğiz. İlk çalışma **Ergon Ernest Bergel**'in, ***"Kentlerin Doğuşu"*** adlı makalesidir. Bergel bu makalesinde Antik, Orta ve Modern Çağda kentlerin genel özelliklerini inceler. Kentin doğuşuyla ilgili olarak bir "hipotez denemesi" yapar. Ona göre ilk kentler metal çağında ortaya çıkmıştır. Metalürjinin gelişmesi sonucu metal silah kullanan insanların taş silah kullananlara karşı askeri üstünlük sağlamalarına yol açtı. Neolitik çağın çiftçileri metal silahlara sahip olanlar karşısında boyun eğdiler ve onların adına üretim yapar hale geldiler. Böylece köleler ve efendiler şeklinde bir farklılaşma oldu. Efendiler egemenliklerini güvence altına almak için adalarda veya tepelerde yerleşmeye başladılar. Böylece tüm bölgeye hakim bir mevziden hem saldırı hem de savunma kolaylaşmış oldu. Bu askeri kaygılarla oluşan bu yerleşmeler kentlerin kuruluşunun ilk örnekleridir.

Bergel bu hipotezinin dışında bazı uzmanların ilk kentlerin ilke birer köy olduğu ve yavaş yavaş kentsel merkeze dönüştükleri iddialarına sahip olduklarını belirtir. Ona göre, sırf nüfus artışıyla kente dönüşmüş neolitik bir köy olduğuna dair kanıt yoktur. Oysa o dönemde bazı kentlerin kırsal yerleşimlerden daha büyük olmadığı hatta askeri lider, rahip, onların aileleri ve maiyetleri, elit muhafızları ancak barındırdıklarına dair kanıtlar vardır.

Bergel'e göre, Antik çağda çok sayıda kent kurulmuştu Mezopotamya'da, Mısır'da, Anadolu'da, Yunanistan'da, Roma döneminde vb. kentler vardı. İlk kentler beylerin boyun eğdirdikleri köylüleri denetim altında tuttukları müstahkem yerlerdi. Antik kentler çoğunlukla beyin kendinden daha güçlü bir efendiye bağlılık gösterdiği hükümran birer siyasi varlık durumundaydı. Başlangıçta kent ile kent devleti terimleri hemen hemen özdeşti. Kentlerin kırsal hinterlandı vardı ve orada yaşayanlar tebaa durumundaydılar. Kentte yaşayanların ayrıcalıklı bir hukuki konumu söz konusuydu. Roma'da yönetici sınıflar, tebaalarından o kadar katı bir şekilde ayrı tutulmaktaydı ki, bir *civis Romanus*'un (Roma yurttaşının) evlenmesinde geçerli olan prosedür *gentiles* (Aynı ataya dayandığı kabul edilen gens adlı klanların üyeleri) için uygulanandan farklıydı. Böylece yurttaşlar yurttaş olmayanlardan farklı haklara sahiptiler.

Bergel'e göre, Antik kentlerde siyasal hakimiyet kesin bir biçimde kurulduktan sonra işlevsel değişiklikler oldu. Ordu karargahları saraylara dönüşürken, kendilerini zafere ulaştıran tanrılar için büyük tapınaklar inşa edildi. Yeni doğan ihtiyaçları karşılamak üzere zanaatkârlar çoğaldı. Bunlar saraya ve tapınağa lazım olandan fazlasını üretmeye başlayınca kent pazara, kentsel ürünlerin verildiği karşılığında kırsal ürünlerin alındığı bir merkeze sahip oldu. O dönemde de yerel, bölgesel ve "uluslararası" düzeyde pazarlar oluşmuştu. Gemi taşımacılığının gelişmesi özellikle son pazar türünün gelişmesini sağlamıştı.

Bergel, antik kentlerde sosyal sınıflaşmanın varolduğunu belirtir.Mesleki uzmanlaşma artıkça, kent nüfusunun katmanlaşmasıyla bir aristokrasi ile ona bağlı kadrolar, tüccar sınıfı, zanaatkâr sınıfı ve düzenli bir geçimi olmayan yoksullar sınıfı ortaya çıktı. Bunların yanında kıt kanaat geçinen çiftçiler ve bütün katmanların altında ise köleler bulunuyordu.

Kentlerin iç egemenliklerini kurduktan sonra birbirleriyle savaşmalarına değinen Bergel, bu sürecin kent devletleri içinde güçlü olanların bölgesel devlet konumuna yükselmesini sağladığını belirtir. Bu olgu Yunanistan'ın aksine, Afrika-Asya'da çok erken dönemde ortaya çıktı. Bir kent devletinden imparatorluğa ulaşan Roma adını koruyarak kent devleti üstünlüğünü ifade etmiştir.

Bergel'e göre, Roma'nın ikiye bölünmesinden sonra Doğu Roma/Bizans imparatorluğunda kentler ileri düzeyde merkezileşmiş bir otokrasiye bağlı birer idari merkez durumuna geldiler, yurttaşlar tebaaya indirgenirken kentler derin bir uykuya daldı. Uluslararası ticarete devam eden Konstantinapolis dışındaki kentler çürüdü, siyasi bakımdan güçsüz kalan yurttaşlar ise asla birer *burgher* olamadı. Devlet görevlisi, zanaatkâr, esnaf ve sefalete gömülmüş dilenciler olarak varlıklarını sürdürdüler. Bergel'in çizdiği bu dramatik tablo yani merkezi otorite ile çevre arasındaki çelişki, Türklerin Anadolu'daki Bizans kentlerinin alınmasında etkili olmuştur. Birçok kent Türkleri kendi yönetimlerine tercih etmişler ve işbirliği yapmışlardır.

Batı Roma'nın parçalanması feodalizmin doğuşuna yol açmıştır. Kentlerin önemi azalırken kırsal alanında köylülerin kontrolü ve çalıştırılmasını sağlamak için şatolar kurulmuştu. Bir zamanlar bir milyona yakın nüfusu olan Roma'nın nüfusu Karolenj döneminde 20 binin altına düşmüştü. Ortaçağın sonuna doğru zanaat ve ticaret sayesinde kentler yeniden canlanmaya başladı. Krallar ve onlara bağlı feodaller arasındaki çekişmelere rağmen kentler gelişiyordu. İtalya'da kent devletleri-Antik Yunandaki gibi- yeniden ortaya çıktı. Bunlardan ticarette ileri olan Venedik bir dünya gücü haline geldi. Bu kentlerin bağımsız orduların bulunması onlara siyasi güç kazandırıyordu. Almanya'da da bazı kentler yarı egemen kent devleti statüsüne ulaştı. Britanya'da özellikle Londra önemli bir güce oluştu, kral pek hor gördüğü City (Londra'nın kent merkezi) tüccarlarıyla görüşmeye oturmak zorunda kaldı. Londra Magna Carta antlaşmasının taraftarlarından biri oldu. Belediye başkanı "Lord" unvanı aldı.

Ortaçağ kentlerinde yurttaşlar özgürdü, ne serf ne de köleydiler; Ancak özgürlükler, hatta hareket serbestliği bile halâ sınırlıydı. Siyasi haklar kısıtlıydı ve birçok ülkede kent nüfusları, her an ellerinden gidebilecek bir otoriteyle yetinmek durumundaydı. Ticaretin önemi giderek daha iyi kavrandı. Kentlerdeki sosyal katmanlar içinde birinci sırayı arazi sahibi kent aristokrasisi oluşturuyordu. İkinci sırada -ya da soyluların olmadığı yerde birinci sırada- tüccarlar bulunuyordu. Üçüncüsü lonca üyesi zanaatkârlar, dördüncü sırada statüsü daha düşük zanaat ustaları geliyordu. Sabit işi olmayan hizmetkârlar, gezici esnaf ve dilenciler ise sınıf sisteminin en altında yer alıyordu. En üstteki üç grup arasında sürekli iktidar mücadelesi olurken, son iki grubun hiç bir zaman siyasi hakları olmadı.

Bergel'in modern çağdaki değişmelerle ilgili açıklamalarını şöyle özetleyebiliriz; Feodalizmden sanayi devrimine geçilirken kasabalar ve kentler büyümeye devam etti, meslekler, zanaatlar gittikçe daha çok ayrıştı. İşsizler, vasıfsız, sefil insanlar kentleri doldurarak bir tehdit unsuru oldular.

Kentli üst tabaklar aylak aristokratların har vurup harman savurduğunu, ülkedeki zenginliğin yaratılmasında kendi rollerinin önemli payı olduğunu kavramaya başladılar. Burjuvazi kendini beğenmiş soylulara göre çoğunlukla daha zeki ve eğitimli olduğu halde, bütün önemli siyasi makamlar aristokratların elindeydi ve üstelik onların çocukları askeri rütbe alma ayrıcalığına sahipti. 18.yüzyılın sonlarına doğru devrimci değişmeler meydana geldi. Fransız Devrimi, kral ile aristokrasinin siyasi tekelini kırdıysa da burjuvazinin tam bir hakimiyet kurması için yüz yıldan fazla bir zaman geçecekti.Yavaş yavaş sınıf bilinci gelişen gerçek sanayi proletaryasının ortaya çıkmasıyla "ayaktakımı" ortadan kalktı. İşçiler sayıca diğer kentli nüfusu geride bırakmalarına rağmen yine de oy hakkından yoksun ve korunmasızdılar. Kentin geniş bölgeleri sefil çalışma koşulları yüzünden kasvet dolu kenar mahallelerle doldu. Sanayileşme ile eski zanaatların çoğu ortadan kalkınca iflas edenler de işçi sınıfına katıldı.

Modern çağın kentine ait özellikler hakkında Bergel'in söylediklerini şöyle düzenleyebiliriz: 1.Bu çağın kenti 19.yüzyılın ürünü olan sanayi kentidir. 2. Tek başına korunan kentler yerine ülke savunması önem kazanmıştır. 3.Kentlerin siyasi ayrıcalıkları ve kentlere karşı siyasi ayrımcılık ortadan kalkmıştır. Kent içindeki siyasi ayrıcalıklar da geçmişte kalmıştır. Evrensel oy hakkı ile üst sınıfların hegemonyası da sona ermiştir. 4. Siyasi olarak kentler artık sadece yerel özerkliği olan birer idari merkez durumundadır. 5. Modern kentin sınıf yapısı artık hukuki ayrımlara dayanmaz. Hukuki eşitliğin yanında grup prestiji, statü ve ekonomik koşullar bakımından farklılıkların bulunması, önceden bilinmeyen gerilimler yaratmaktadır (Bergel, 1996: 7-14).

Batı dünyasında kentlerin orta çağdaki durumlarını analiz eden **Poggi**, kentlerin hem yoğun bir nüfusu barındırarak üretim ve ticaretle uğraştıklarını hem de siyasal açıdan özerk birimler olduklarını belirtir. Bu kentler özerkliklerini ya bölgesel hükümdar ve onun temsilcilerinin (İtalya ve Almanya'da baş rahipler gibi), ya da feodal lordların, ya da her ikisinin birden açık muhalefet ve direnişlerine rağmen kazanmışlardı. Bu nedenle kentlerin yükselişi zamana kadar hangi düzeyde olursa olsun lord- vassal ilişkisine dahil iki tarafın yönetimindeki sisteme yeni bir siyasal güç ekledi. Bölgesel hükümdar ile vassallar arasındaki değişen dengede, bir tarafın diğerine karşı kullanabileceği bu gücün dikkate alınması gerekiyordu. Ancak sorun bu kadar basit değildi. Kentler, yüzyıllardır süregelen çöküntü ve terkedilmişlikten sonra yeniden güçlendi. Tek tek güçsüz olan bireylerin ortak hareket edebildikleri merkezler kurmalarına yol açtı. Böylece kentler tüzel yapısı olan birtakım haklar iddia ediyorlardı. Diğer bir deyişle birey bu haklara kendi içinde birliği olan bir topluluğun üyesi olduğundan dolayı sahipti. Kentler kendi başlarına güçsüz ancak eşit olan bireylerin

kaynaklarını ve özgür iradelerini birleştirmeleri soncunda güç ve siyasal özerkliklerini elde ettiler. Bu birlikteliklerde arkadaşlık ve dostluk anlamına gelen "genossenschaft" kavramı ilham kaynağı idi. Özgür irade sonucu kurumsal bir toplu "potens" yaratmak, önemli olmakla birlikte askeri güçle desteklenmesi gerekiyordu. Kentler iki tür askeri kaynaktan yararlandı: İlki savunmaya yönelikti ikincisi de hem savunma hem de saldırıya yönelikti. Her ikisi de kentin giderek artan ekonomik gücüyle destekleniyordu. Kentte yaşayanları bir araya getiren dinamik bir işbölümü ve onları birbirlerine bağlayan öğe, ticaret ve üretime ilişkin çıkarlardı. Kentlerin siyasal özerklik istemeleri ve askeri açıdan kendi kendilerine yetmeye çalışmaları, ticaret ve zanaatın yürütülmesini mümkün ve kârlı kılacak bir yasal çerçeve ve yönetim oluşturmak amacını güdüyordu. Feodal vassallar ve bölgesel hükümdarların amaçlarına kıyasla bu durum bir kez daha özgün bir gelişmeyi simgeliyordu. Kentliler kendi kendilerini yönetmek istiyorlardı ve bu istek, mala ve üretime yönelik bir yaşam biçiminin korunması ve zenginleştirilmesi için gerekli görülüyordu. Kent, feodal sisteme ilişkin kurallardan muaf tutulan bir hukuksal alan yaratmayı başardı. Böylece, kent dışındaki mahkemelerin yargılama imkanı ortadan kalkmış, kent yönetime ait binaların dokunulmazlığı ilan edilmiş, hukuki anlaşmazlıkların yasal düellolarla çözümlenmesi sona erdirilmiş ve hepsinden önemlisi, kentlilere özgür kişi statüsü verilmişti. Kentlerin bir kısmı (Flanders'deki kentler gibi) kendi aralarında yeminli ittifaka girerek, geniş alanlarla ilgili sorunları, bölgesel yönetim oluşturarak çözmeye çalıştılar. Kentlere siyasal özerkliklerinin yanı sıra, bölgenin yönetim sisteminde etkin ve sürekli bir katılım olanağı tanıyacak yeni yapıların kurulması gerekiyordu. Belirli bölgelerin yönetiminde hükümdarlarla işbirliği yapan meclisler, parlamentolar, divanlar, estate'ler vb. bu yapıların en önemlilerindendi. Bu kurumlarda ruhban sınıfı ve feodal güçler de vardı ve hatta onlar ilk dönemlerde önceliğe sahiptiler. Kentlerin siyasetle uğraşması feodal sınıfın aleyhine bölgesel hükümdarların lehine olmuştur. Böylece yeni bir yönetim biçimi oluşmaya başlıyordu (Poggi, 1991: 54).

İlk Kentlerin Varoluşunu Açıklayan Kuramsal Yaklaşımlar

İlk kentlerin nasıl ortaya çıktığına ilişkin çok sayıda açıklama bulunmaktadır. Bir kısmı yukarda açıklanmıştır. Genel olarak kuramlar şöyle sınıflandırılabilir (Aslanoğlu, 1998: 17-23).

1. Hidrolik Toplum Kavramı ve Artı Ürün
2. Ekonomik Kuramlar
3. Askeri Kuramlar
4. Dinsel Kuramlar

1. Hidrolik Toplum Kavramı ve Artı Ürün; Bu kuram çerçevesinde toprağın değeri ve iklim koşulları önem kazanmaktadır. Toprak ve iklim koşullarının uygun olduğu durumlarda artı ürün ortaya çıkar. Artı ürünle birlikte sosyal tabakalaşma ve kentleşme ortaya çıkmaktadır. Kentsel dönüşümü artı ürün sağlamaktadır. Sulama ve tarımın gelişmesi artı ürünü çoğaltırken bürokratik kontrol gelişmiş ve böylece kentin idari yapısı oluşmuştur. Ne var ki kuramın ifade ettiği sulama ile bürokrasinin oluşumu arasındaki zorunluluk her yerde kanıtlanamamıştır.

Artı ürünün kentleşmeyi desteklemesi için bazı koşulların varlığı gereklidir. Bunlar : 1 Yerleşik tarım 2. Yüksek yoğunluklu nüfus 3. Değiş tokuş esasından dağıtım esasına geçilmesi.

Hidrolik toplum fikri ekolojik anlatımla ilişkilidir. Yapılan araştırmalarda hidrolik toplumun şu süreçlerden geçerek oluştuğu ifade edilmektedir; Yağmurlamadan sulamaya geçiş, nüfus artışı, anıtsal binalar sosyal tabakalaşma.

2. Ekonomik Kuramlar

Bu yaklaşımlarda kent; (1) İç değişim süreçlerinin yaratıldığı merkez-pazar yeri olarak , (2) Merkantil nitelikli uzun mesafe ticaret mekanı olarak ele alınır.

Mısır hiyerogliflerinde kent iki yolun kesiştiği bir daire ile ifade edilmektedir. Yollar pazarı, daire kentin koruyucu duvarlarını simgelemektedir. Pirenne'de de ortaçağ kentini ticaretin yarattığını vurgulamaktadır.

Pazar yeri kentsel yerleşim için anahtar rol oynar. Bu kuramlarda kentlerin pazar yerinden hareketle oluştuğu vurgulanmaktadır. Kentsel ticaretin önemli olduğu fakat tek başına ticaretin kenti oluşturmada belirleyici olmadığı konusunda tartışmalar bulunmaktadır.

3. Askeri Kuramlar

Mısır hiyerogliflerinde kenti simgeleyen daire ile gösterilen duvarlar insanların savunma amaçlı olarak bir araya geldiklerini göstermektedir. Kentlerin kuruluşunu güvenlik noktasında açıklayan bu kuramlar da tartışılmaktadır.

4. Dinsel Kuramlar

Kent kutsal bir mekan olarak kabul edilmektedir. Din kentlerin kurulmasında belirleyici bir öğedir. Göçebe yaşantısından yerleşik yaşantıya geçişte sosyal kontrol mekanizmaları din ile sağlanmıştır.

Kentin Genel Özellikleri

Kentler endüstri toplumundan önce de vardı. Bu nedenle burada belli bir zamanda ve belli bir toplumsal yapıya özgü kent yerine genel olarak kentin özellikleri üzerinde durulacaktır.

> Yerleşik bir toplum kendine şehirler inşa eder; çünkü toplumun bazı temel fonksiyonları çevredeki kırsal alanlar için en iyi bir şekilde merkezi bir yerde icra edilebilir. Bir şehir, yoğunlaşmış, tarımsal olmayan insan yerleşmesidir. Şehirler aralarında idari, dinsel, ticari, sınai, toptancılık ve parekendecilik, ulaşım ve iletişim, eğlence, eğitim ve koruma hizmetleri de olan çok çeşitli hizmetler sunarlar. Herhangi bir şehrin hizmetlerine ihtiyaç duyan ve kendisine çektiği bölge onun 'hinterland'ıdır (Tümertekin ve Özgüç, 1998: 412).

Bu açıklama bize kentin sadece kentliler için değil fakat aynı zamanda öncelikle kenti çevreleyen kırsal alanda olmak üzere tüm kırsal alanda yaşayanlar için hayati bir önem taşıdığını, kır ve kentin aslında birbirini ürettiklerini, beslediklerini göstermektedir. Kent kırın karşıtı değil fakat onu üst düzeyde tamamlayıcıdır.

Murray Bookchin'ne göre, kent ortaya çıkışıyla birlikte, bütünüyle yeni bir toplumsal arena, kişinin ikametinin ve ekonomik çıkarlarının yavaş yavaş kan bağına dayalı atalık özelliklerinin yerini alacağı, belirli bir toprağa bağlı bir toplumsal arena oluşturdu. Kent böylece biyolojik soy ve akrabalık grubu olguları yerine, ikamet ve ekonomik çıkar gibi toplumsal olguları geçirdi. Toplumsal kurumlar ve evrensel insani birliğin gelişimi, popüler cemaati toplumsal yaşamın arkaplanına iterek toplumda öne çıktı. Akrabalık giderek aile işlerinin özel alanına çekildi. Kentlerde yabancı veya "dışarlıklı" artık kendisine daha güvenli bir yaşam alanı bulmaya başladı.Geleneksel dinsel inanışlar kent dinlerine dönüştü.

> Kentler mistisizm, keyfi iktidar, içe kapalılık, bireyin aristokratik ve dinsel seçkinlere itaat etmesi gibi niteliklerce belirlenmiş bir dünyaya akılcılığı, bir parça tarafsızlık adaleti, kozmopolit bir kültürü ve daha fazla bireyselliği getirmeye çalıştılar (Bookchin. 1999: 88).

Kent'in varoluşunu akılcılığın ve adalet duygusunun gelişmesi bağlamında olumlu gören Bookchin, kentlerle birlikte toprağın ve doğal kaynakların ortak mülkiyetinin yerini özel mülkiyetin aldığını buna bağlı olarak sınıflaşmanın (köleler-efendiler, Roma özelinde plebler- patriciler, serfler- lordlar, proleterler-kapitalistler) gerçekleştiğini belirtir.

> Bu durumda, olumsuz yönüyle baktığımızda, kent, ortaya çıkardığı sınıfsal yapılarla, yarı yarıya yerleşmiş ya da tümüyle gelişmiş devletçi kurumlarla, özel mülkiyetin gelişmesini güçlendirmiş oldu...hiyerarşi dediğimiz "kötülük" insanlığın "medeniyet" sayesinde edindiği bütün olağanüstü kazanımları lekelemiştir (Bookchin, 1999: 89).

Kentler toprağa yerleşme, tarımsal üretim yapma, araç-gereç kullanma, artı ürün elde etme süreçlerinde ortaya çıktılar. Devlet gibi büyük örgütlenmeleri gerçekleştirecek olgunluğa gelen toplumlar büyük kentler kurma, ticaret ve endüstriyi geliştirme imkanına da sahip oldular.

Kent, genel olarak modern, estetik olarak daha güzel, temiz ve güvenli ve her alanda daha fazla çeşitliliği bünyesinde barındıran bir yerleşim birimi olarak algılanmaktadır. Kentte sunulan hizmetlerin (eğitim, sağlık, ulaşım vb.) kalitesi diğer yerleşmelere göre daha yüksektir.Alt yapı yetersizliklerine rağmen her zaman kırsal alanlara göre daha iyi durumdadır. Kent uygar, ölçülü ve saygılı davranışları (kent kültürü) yaşatan bir mekandır (Ayata ve Güneş Ayata, 1996: 113).

Kent her şeyden önce üretimin rasyonelleşmesi, kentli yurttaşların yerel ve ulusal düzeyde yönetime katılımının artması, açık ve yoğun iletişim, demokratikleşme demektir.

Herhangi bir kentte aşağıdaki özelliklerin tamamını veya bir çoğunu bulmak mümkündür. Bu özellikler;

1.Kent heterojen bir sosyal gruptur. (Çeşitli etnik gruplar, meslek ve kültür grupları, sosyo-ekonomik sınıflar)

2.Büyük nüfusuna rağmen yerleşim alanın sınırlılığı sonucu nüfus yoğunluğu vardır.

3.İnsanlar mekan bakımından yakın olmalarına rağmen *sosyal mesafe* bakımından birbirlerine uzaktırlar.

4. Kent şahsiyetin, ferdiyetin ve özgürlüğün gelişmiş olduğu bir çevredir. (Batıda yaygın bir ifade vardır: "Kent insanı özgür kılar")

5.Kentte insanlar arasındaki ilişkiler geleneklerin hakim olduğu informel yollarla değil, formel ve rasyonel kanunlarla düzenlenir

6.Uzmanlaşmaya dayalı, farklılaşmış formel iş organizasyonları yaygınlaşmıştır.

7. Yol ve ulaşım imkanları ile sosyal unsurların mekansal hareketliliği ve sınıflar arasında sosyal hareketlilik ileri düzeydedir.

8. Kent kültürü dinamik bir yapıya sahiptir. Kentler, sosyal ilişkilere açık, sosyal -kültürel değişimin yoğun yaşandığı yerlerdir.

9. Kent, ekonomik imkanlar, sağlık, eğitim, bilim, sanat vb. bakımdan gelişmiştir.

10. Diğer taraftan kazalar, suç işleme, alkol, uyuşturucu bağımlılığı, sefalet, anomi(kuralsızlık), yabancılaşma vb. bakımdan sorunları da üretmektedir (Yörükan, 1968: 19-26).

Sanavi Öncesi Kent ve Sanavi Kenti

Bu bölümde G.Sjoberg, Mübeccel Kıray, Jacques Le Goff, Andre Chedeville, Kürşat Bumin'in konuya ilişkin görüşleri esas alınacaktır.

Gideon Sjoberg

Burada **Gideon Sjoberg**'in -ilk defa 1955 yılında Amerikan Journal of Sociology'de yayımlanan - ***"Sanayi Öncesi Kenti"*** adlı makalesi esas alınacak ve bunun yanında Sjoberg hakkındaki değerlendirmelere yer verilecektir.

Kent olgusunun yapısal analizine ilişkin değerlendirmeler arasında Sjoberg'in kuramsal yaklaşımı önemli bir yer tutmaktadır. Sjoberg, sanayileşmenin girmediği toplumlarda kentlerin yapısal niteliklerini belirlemeye çalışmıştır. Bu amaçla on yıl süren görgül araştırmalarını Avrupa'nın bazı kesimleri, Asya, Güney Amerika, Kuzey Afrika'da sürdürmüş ve geleneksel ilişkilerin sürdüğü bölgelerde kentleri yapısal açıdan incelemiştir. Onun kuramsal yaklaşımında kentsel yapı bağımlı değişken, teknoloji bağımsız değişkendir. Kentler tek başına değerlendirilmemekte içinde bulundukları toplumun bir parçası olarak analiz edilmektedir. Sjoberg kentleri sanayi öncesi kentler, geçiş halindeki kentler ve sanayi kentleri olarak üç grupta incelemektedir.

Sjoberg'e göre sanayi öncesi kent ile sanayi kentini ayıran temel faktör teknolojidir. Teknolojik farklılaşma kullanılan enerji türü ile belirlenmektedir. Sanayi öncesi kentte üretim organik enerji ile yapılmakta, ulaşım insan ve hayvan gücüne dayanmaktadır.

> Sanayi öncesi kenti, malların üretilmesinde ve hizmetlerin sunulmasında- çekiç, makara ya da tekerlek gibi mekanik araçlarla doğrudan ya da dolaylı bir biçimde uygulanabilen- canlı (insan ya da hayvan) enerji kaynağına bağımlıdır. Kentsel-endüstriyel topluluk, diğer yandan, kentlilerin üretim kapasitesini büyük ölçüde artıran elektirik ve buhar gibi cansız güç kaynaklarını kullanır (Sjoberg, 2002: 41).

Farklılaşmayı yaratan ikinci etken, ekonomik eylemlerin örgütlenme biçimidir. Sanayi öncesi kentte işlerde çok az farklılaşma ya da uzmanlaşama vardır.

> Zanaatkârlar kimi loncaların ve topluluk kurallarının sınırları içinde genelde işlerini evlerde ya da yakınlarındaki küçük bir dükkana taşıyarak, çalışma koşulları ve üretim yöntemleri üzerinde doğrudan bir denetime sahip olarak, neredeyse üretim sürecinin her aşamasına katılırlar
>
> Sanayileşmiş kentlerde, karmaşık işbölümü, başlıca işlevi diğerlerini yönetmek ve denetlemek olan, çoğunlukla topluluğu oluşturan bireylerden daha nitelikli olan, özel bir yöneticiler grubunun varolmasını gerektirir...Sanayi öncesi kentinde pek çok ticari etkinlik biçimsel açıdan bir örgütlenme olmaksızın, bireyler tarafından yürütülür; örneğin zanaatkârlar çoğunlukla kendi ürünlerinin pazarlanmasından sorumlu olmuşlardır. Birkaç istisna dışında, sanayi öncesi toplumu, geniş bir aracılar grubunu kaldıracak durumda değildir.
>
> Çeşitli meslekler "lonca" olarak adlandırılan örgütlerde bir araya gelmişlerdir. (Sjoberg, 2002: 42).

Farklılaşmayı yaratan üçüncü etken, sanayi öncesi kentte yer alan güçlü sosyal kontroldür. Bu sosyal güç olmadan kentler, çevre "hinterland"ı yeterince kullanamazlar. Sanayi öncesi toplum kentleri idari ve dini merkez olduğu kadar pazar ve değişim merkezleridir

Sjoberg'e göre sanayi öncesi kentin sosyal örgütlenmesi, organik enerjiye dayanan iktisadi yaşantıya uygundur. Bu kentte elit tabaka büyük arazi sahipleri, devlet, din ve eğitim alanlarında önemli yer tutan kişilerden oluşmaktadır. Bunların dışında zanaatkarlar ve toprağı işleyen köylüler bulunmaktadır. Kentin sosyal yapısını tanımlayan katı tabakalaşma sistemi, aile, ekonomik yapı, din ve eğitim örgütlenmeleri güçlü sosyal kontrolün varlığını duyurmaktadır. Sosyal kontrolü oluşturan mekanizmalar arasında en önemlileri din, aile kurumu ve lonca örgütlenmesidir. Sanayi öncesi kentte kişisel hayat toplumsal kurallar tarafından denetlenmektedir. Örneğin bu kentte yaşayan normal bir insan evlenmek ve aile kurmak zorundadır ancak din adamları farklı davranabilirler.

> Bu kentte toplumsal devingenlik en alt düzeydedir; seçkinlere tek gerçek tehdit, kentin daha aşağı sınıflarından değil, dışarıdan gelir. Kentsel-endüstriyel topluluklarda "başat" sınıf olarak kabul edilen bir orta sınıfa, sanayi öncesi kentinde rastlayamayız. Toplumun üretim sistemi, yalnızca küçük bir varlıklılar grubunun bireylerinin

gereksinimlerini yeterince karşılayabilecek gıda ve hizmetleri sağlar; bu koşullar altında kentsel bir orta sınıf, yarı-varlıklı bir grup ortaya çıkamaz. Ekonomik sistemin varlığını sürdürebilmesi için bir orta sınıf ya da büyük bir toplumsal devingenlik temel öneme sahip değildir (Sjoberg, 2002: 45).

Sjoberg sanayi öncesi kentte ailenin tipik özelliklerini belirler; çok eşli evlilik, erkek çocuk tercihi, akrabalık bağlarının güçlülüğü, kadının ikinci plandaki yaşantısı, büyük erkek kardeş ayrıcalığı. Ona göre, akrabalık bağları işlevsel olarak toplumsal sınıfla bütünleşmiştir. Akrabalık bağları ekonomik örgütlenmeyi, ekonomik örgütlenme de akrabalık bağlarını güçlendirir: Meslek grupları, genelde üyelerini loncalar aracılığıyla seçerler

Sanayi öncesi kentte dinsel etkinliklerin diğer toplumsal etkinliklerden ayrılmadığına dikkat çeken Sjoberg, bu etkinliklerin aileye. ekonomik, yönetimsel ve diğer etkinliklere etkide bulunduğunu belirtir ve buna İslam kentlerindeki Ramazan ayını örnek gösterir (Sjoberg, 2002: 48-49).

Sanayi öncesi kentlerde eğitim sistemi için Sjoberg şu belirlemeyi yapar;

> Bireyleri yönetsel, eğitimsel ve dinsel sıradüzen için yetiştirmeyi amaçlayan resmi eğitim genelde yalnızca erkek seçkinlere verilir. Sanayi öncesi kentlerin ekonomisi, geniş yığınların okuma yazma bilmesini gerektirmez, gerçekte üretim sistemi, eğitim için gerekli boş zamanı sağlamaya da elverişli değildir. Çoğunlukla, konuşma dilinden farklı olan yazı dilini öğrenebilmek için oldukça fazla zaman gerekir. Öğretmenlerin, bilgilerinden ve kutsal yazını bilmelerinden kaynaklanan saygınlıkları vardır. Öğrenme süreci geleneksel bir biçimde yürütülür ve çoğunlukla kutsal metinler üzerine kuruludur. Öğrencilerin , yüksekokul kurumlarında biie, değerlendirme yeteneklerini ve yaratıcılıklarını geliştirmelerinden daha çok ezber yapmaları beklenir (Sjoberg, 2002: 48-49).

Sjoberg, sanayi öncesi kentlerde kitle iletişim araçları bulunmadığından, kentlerin birbirinden oldukça yalıtılmış durumda olduğuna, bunun da ötesinde, tek bir kentin içindeki yığınların da seçkinlerden yalıtılmış bulunduğuna dikkat çeker.

> Sanayi öncesi kentinin eğitsel ve dinsel sistem ile bütünleşmiş olan resmi yönetimi seçkinlerin elindedir. Yönetimin iki temel işlevi vardır: Kent yığınlarından, seçkinlerin etkinliklerini destekleyecek vergileri toplamak; bir "kolluk gücü" ve yargılama sistemi ile tüzel ve toplumsal düzeni sürdürmek. Kolluk gücü esas olarak

"dışarıdakiler"in denetimi için oluşturulur. Çoğunlukla yasalaştırılmış kurallar olmadığından, mahkemeler geleneklere ve kutsal metinlerin kurallarına dayanarak çalışırlar

Gerçekte, uygulamada, toplumsal yaşamı düzenlemek getirilen biçimsel düzenlemeye çok az güven duyulur. Daha önemli olan akrabalık bağlarının, loncaların ve dinsel dizgenin biçimsel olmayan denetimdir; burada hiç kuşkusuz bireysel saygınlık önemlidir(Sjoberg, 2002: 50).

Sanayi öncesi kentte kentin mekansal yapısı sanayi kentinden oldukça farklıdır. Sjoberg'e göre bu farklılık üç noktada kendini göstermektedir; 1. Merkezi bir alanın sosyal tabakaların dağılımına bağlı olarak ortaya çıkışı, 2. Etnik, mesleki ve aile bağlarına göre uzmanlaşmış mahalle ve sokakların görülmesi, 3. Mekanda konut ve işyeri farklılaşmasının olmayışı.

Sanayi öncesi kentin merkezi dinsel ve yönetimsel fonksiyonların görüldüğü binalardan. pazar alanından oluşmaktadır. Merkez itibarlı bir alandır ve burada elitlerin konutları bulunmaktadır.

Sjoberg sanayi kentinin tipik özelliklerini şöyle betimler; yoğun sanayileşme, ussal merkezileşmiş, evrensel kurallara bağlanmış istihdam, topluluk sınırlarını aşan bir ekonomik yapı, kayırmadan çok başarıya önem veren bir sınıf sistemi, küçük ve esnek bir akrabalık sistemi, evrensel değerlerden daha çok kendine özgü ölçütlere yer veren bir eğitim sistemi ve kitle iletişim (Sjoberg, 2002: 52).

Sojeberg "Sanayi Öncesi Kenti" adlı bu makalesini, sanayi öncesi kentinin ekolojik, ekonomik ve toplumsal yapısının bilinçli bir şekilde bilinmesinin karşılaştırmalı kentsel topluluk çalışmalarının gelişmesine katkı sağlayabileceğini belirterek tamamlar.

Sjoberg geçiş dönemi kentleri analizi için Şangay, Kalkütta kentlerini incelemiş, bu kentlerin sanayi kentine dönüşüm mekanizmaları üzerinde durmuştur. Sjonberg'in kuramsal çerçevesi geleneksel yapının nasıl değiştiğidir. Farklı öğeler farklı hızlarda değişmektedir. Bunlar içersinde ekonomik ve teknolojik değişmeler daha hızı olmaktadır. Geçiş halindeki kentte, kentte yaşayanların sanayileşmekte olan ortama uyumlarını sağlayan mekanizmalar ortaya çıkmaktadır. Bu mekanizmalar kırsal kesimden kente göç edenlerin uyumunu sağlamakta, kırsal kesimle ilişkililerini sürdürmelerine yardımcı olmakta ve kentsel yaşamın etkilerinin kırsal alana da yansıması gerçekleşmektedir.

Mübeccel Kıray

Kıray, İzmir'de doğdu(1923), Ankara Üniversitesi'ni bitirdi (1944), burada doktorasını tamamladı ve ABD Northwestern Üniversitesi'nde kültürel antropolojiden Ph.D. derecesi aldı (1950), doçent (1960) ve profesör oldu (1966). Çalıştığı süre içinde yurt dışında birçok üniversitede (İngiltere, Norveç, Mısır, Almanya vb.) ders ve konferanslar verdi.

Türkiye'de ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümünde öğretim üyesi olarak çalıştı (1960-74), İstanbul Teknik Üniversitesinde, Marmara Üniversitesinde görev yaptı(1982-1989). Emeklilikten sonra (1989), Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) şeref üyeliğine seçildi (1994), birçok ödül aldı. Başlıca eserleri, *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası* . (1964) , *Yedi yerleşme Noktasında Turizmle İlgili Sosyal Yapı Araştırması* (1965). *Örgütleşmeyen Kent* (1972). Çok sayıda makalesi vardır, bunlar *Toplumbilim Yazıları* (1982) ve *Kentleşme Yazıları* (2003) adlı kitaplarda toplanmıştır.

Türkiye'de kent yazını içinde prestijli bir konumu olan Kıray sanayi öncesi kentin özelliklerini feodal toplumun şehirleri bağlamında şöyle açıklar;

> Feodal toplumlarda şehirler pazar ve mübadele merkezleridir. El sanatlarının ve zanaatkârların toplandığı, çeşitli eşyanın uzvi enerji ile (buhar veya elektrik enerjisi ile değil de insan ve hayvan enerjisiyle) imal edildiği yerlerdir. Ekonomik hayat bakımından çok az bölünme ve ihtisaslaşma vardır. Aynı hudutlu farklılaşma sosyal tabakalaşmada da görülür. Feodal şehirlerin mekânda aldığı şekil de toplumun sosyal düzenine uygundur. Sokaklar yalnız insanların ve hayvanların geçmesine izin verecek şekilde dar ve kıvrıntılıdır. Binalar alçak ve sıkışıktır. Sert bir sosyal ayırım vardır. Bu hal birbirinden ayrı etnik grup mahalleleri ya da çeşitli zanaatkârların –bakırcılar, demirciler, yemeniciler gibi-, ayrı kısımlarda yerleşmesi şeklinde kendini gösterir. Şehirdeki istenmeyen unsurlar ve yeni göçenler şehrin dış mahallelerine itilmiştir. Bu sert ayırımlara rağmen arazi kullanma şekillerinde hakiki bir farklılaşma ve ihtisaslaşma yoktur. Konutlar aynı zamanda işyeri, dinsel binalar, eğitim hatta alışveriş merkezi fonksiyonunu görür. Ayrıca iş mıntıkaları konut mıntıkalarından ayrılmamış, konut mıntıkaları da feodal toplumun sınırlı sosyal tabakalaşmasına uyarak kendi içinde farklılaşmıştır (Kıray, 2003: 8)

İş alanları ile konut alanların aynı mekanı paylaşması sanayi öncesi kentlerinin tipik özelliği olarak dikkat çekmektedir. El emeğine çoğunlukla

aile üyelerinin çalışmasına dayanan işler aile yerleşimine yakın olmayı gerekli kılmaktadır. Benzer işleri yapanların aynı mekanda (sokak, meydan vb.) bulunmaları da önemli bir özelliktir. Bu özellik modern kentlerde de örnek alınmaktadır.

Kıray modern sanayi toplumlardaki şehirlerin özelliklerini ise şöyle betimler;

> Modern sanaî toplumlarda ise şehirler sanayi, toplama-dağıtma ve mali-idari merkez fonksiyonuna sahiptir. Buhar, elektrik, içten patlarlı motor gibi gayri uzvî enerjinin sınai ve zirai üretime, ulaşıma ve haberleşmeye tatbiki, olağanüstü nüfus birikimini, büyük bir fazla üretimi, geniş çapta ve etkili bir şekilde farklılaşma ve örgütlenme imkanını yaratmıştır.
>
> Dünya üzerinde çok daha geniş bölgeler arasında seri ve etkili sosyal ve ekonomik ilintiler kurmak, haberleşmek mümkün olmuştur. Modern şehirlerin iç düzeni de bu geniş temasları, gayri uzvi enerji ile üretimi ve ulaşımı, farklılaşmış ihtisaslaşmış sosyal örgütlenmeyi aksettirir (Kıray, 2003: 9-10).

Sanayi kenti, sanayi ve ticaret merkezidir. İdari ve dini işlevler önemini yitirmiştir. Organik olmayan enerji ulaşım ve haberleşme sistemine uygulanması, yoğun nüfusa ve örgütlenme olanağına sahip bir kent yaratmıştır. Kentsel mekan büyümüş, yollar genişlemiş yapılar yükselmiştir. Konut ve işyerleri arasında kesin bir ayırım bulunmaktadır. Sanayi öncesi kentten farklı olarak üst ve orta gelir grubu kent çevresine yerleşmiş, merkez ve konut alanları arasında kalan alanda geçiş bölgesi ortaya çıkarak belirginleşmiş, alt tabaka ve istenmeyen unsurlar burada yer almıştır. Sanayi kentinde ekonomik yaşantı çok gelişmiştir. Etkili bir örgütlenme, ussal çalışma ve standardizasyon vardır. Sanayi toplumu; toprağı işleyen köylüler ve onlardan sayıca fazla olan sanayi ve hizmetlerde çalışan kitlelerle, bunlar üzerinde kontrol gücü olan üst tabakalardan oluşur. Bu sosyal tabakalaşma sistemi dikey hareketliliğe uygundur. Modern kentte insan ilişkilerinin kurulmasında kişinin gördüğü iş ve meslek çevresi etkindir. Kişiler arasında anonim insan ilişkileri egemendir. Sosyal farklılıklar hoş görüyle karşılanır. Sosyal kontrol dolaylı olarak uzmanlaşmış formel kurumlarla uygulanır. Kent hayatı artan sosyal hareketlilik sonucunda yerellikten giderek uzaklaşmaktadır(Aslanoğlu, 1998: 32-42).

Jacques Le Goff ve Andre Chedeville

Endüstri kentlerin gelişimini doğal olarak endüstrinin vatanı olan Avrupa'da incelemek gerekir. Bu inceleme aynı zamanda endüstri öncesi kentlerin genel özelliklerini de ortaya koyacaktır. Bunun için **Jacques Le**

Goff'un *"Orta Çağ Kenti"* ve **Andre Chedeville** 'nin *"Burjuvanın Kökeni"* başlığını taşıyan makalelerini inceleyeceğiz.

Goff, kenti her şeyden önce seyrek nüfuslu geniş alanların ortasında, küçük bir mekanda yoğunlaşan, kaynaşma halinde bir toplum olarak tanımlar. Ona göre kent daha sonra da parasal bir ekonomi tarafından beslenen zanaat ve ticaretin birbirine karıştıkları bir üretim ve mübadele yeridir. Kent aynı zamanda, emeğin çalışkan ve yaratıcı kullanımı uygulamasının, ticaret ve para gustosunun (doyumunun), lükse yatkınlığın, güzellik kavrayışının ortaya çıktığı özel değerler sisteminin de merkezidir. Öte yandan kent, içinde kapılardan girilen ve sokaklarla meydanlarda yol alınan ve kulelerle çevrelenmiş, surlar içine kapalı bir mekânın örgütlenme sistemidir de.

Goff, X. ve XIII. yüzyıllar içinde gelişen Orta Çağ kenti için bazı sorular yöneltir. Bunlar içinde iki soru problemin özünü oluşturur; Orta Çağ kenti, Antik kentsel olgusunun basit bir devamı-ya da yeniden canlanması mıdır? Yoksa yeni ve özgün bir olgu mudur? Goff bu konuda iki tezin varolduğunu belirtir. Birincisi Belçikalı tarihçi Henri Piranne'nin ileri sürdüğü görüştür. Ona göre Orta Çağ kenti Antik kentten ayrı olarak varolmuştur. Arap fetihleri sonucu Akdeniz'in kapanması ile Antik kentler etkinliklerini yitirdiler. Orta Çağ kenti ticaretin yeniden canlanmasıyla eski kentlerin çevresinde ya da hiç yoktan oluşmuştur. Diğer tarihçiler ise Antikite ile Orta Çağ arasında kentsel sürekliliğin olduğunu iddia etmişlerdir. Goff,'a göre sorun zaman ve mekan temelinde ele alınırsa iki kent oluşumu arasında süreklilik vardır, kentin doğası ve işlevi açısından ise Orta Çağ kenti yeni ve başka bir oluşumdur. Bu kent Antik kentten farklı olarak çok daha fazla tüccar ve zanaatçı kentidir, aynı zamanda çevresindeki kırlardan çok daha net bir şekilde ayrılmaktadır. Burası ekonomik bir merkez, bir üretim ve mübadele merkezidir. Artan tarımsal üretimin kentlerde değerlendirilmesi zanaat için kullanılabilir malzemelerin (yün, boya, deri vb.) yapılması zanaatın gelişmesini teşvik etmiştir. Bunlara bağlı olarak ticaretin gelişmesi nüfusun kentlerde yoğunlaşmasını sağlamıştır. Orta Çağ kenti Antik kentin aksine daha az anıt binaya yer vermiştir. Bunlar da kilise gibi dinsel faaliyet mekanlarıydı. Kalabalıklara yönelik toplantılar pazar yerinde yapılıyordu. Pazar yeri farklı işlevler üstlenmişti. Hal, belediye sarayı ve kent kulesi yeni ilişkilerin ortaya çıktığı yeni mekanlar olmuştu. Kır (rus) ve sakinleri (rustici) kaba, kültürsüz ve vahşi olarak kabul edilirken, kent (urbs) ve sakinleri (cives) kültürlü, kibar ve uygar kabul ediliyordu. Orta Çağ kenti uygarlığın (civilization) da merkezi olmuştu. Orta Çağ değerler sisteminin büyük karşıtlığı saraylılık, kibarlık ile köylülük, kabalık arasındadır. Kent toplumun tümü için ahlaki değerler üretmektedir. Burjuvalar aristokratik modelleri (cesur ve kibar olma) taklit etmek ve

özümlemek için çaba harcamaktadırlar. Orta Çağ kenti entelektüel (skolastik kentsel bir sistemdir), estetik (gotik kentsel bir sanattır), siyasal (özerk kent modeli) ve dinseldir.

Goff, feodal toplum içinde kentte burjuvazinin özgünlüğünün ve ağırlığının pek abartılmaması gerektiğini belirtir. Bununla birlikte kentte işbölümü ve parasal ekonomiye verilen hız ile feodal üretim tarzının içine uzun dönemde onu tahrip edecek bir fermantasyonu dahil eden burjuvaların rolünü kabul eder (Goff, 1993: 101-108).

Chedeville'e göre de Orta Çağ kenti kendi tarihinin ilk zamanlarında kendine özgü bir biçimde büyümüştür. Çevresinin tedricen kentleşeceği tek bir merkezin etrafında yerleşmek yerine, çoğu zaman çok çekirdekli bir yapı sunmuştur; bu çekirdeklerin unsurları genel olarak *burgus* adını almıştır. Burgus başlangıçta tahkim edilmiş bir yükseltiyi anlatmış böylece askeri bir anlama sahip olmuş, daha sonra mübadele için ayrılmış yer anlamını içermiştir. Bazı ülkelerde (İtalya) bu kavram surlar arkasındaki kent dışında yer alan açık dış mahalleri anlatmıştır. (Romalılar surla çevrili olan yerleşime *burgum* demekteydiler.)

Kırsal alanda olmakla birlikte burguslar esas olarak kentlerde görülmüştür. Bunların bir kısmı manastır, şato veya kent çevresinde oluşan dinsel topluluklar tarafından oluşturulmuşlardır (Manastır Burgusları). Bunlar kutsal emanetlerin birine sahip manastır çevresinde gelişmişlerdir. Stratejik kara veya su yolunu tutan noktalarda kurulan şatoların etrafında oluşan burguslar en yaygın olanıydı. Senyör şato etrafında yerleşenlere ayrıcalıklar tanıyarak kendi ihtiyaç ve korumasını güçlendirirken yerleşenler de senyörün korumacı gücünden yaralanıyorlardı. Bunun sonunda manastır manevi koruma yeri, şato askeri savunma yeri. burguslar ticaret ve zanaat gibi ekonomik faaliyetlerin yaygınlaştığı yerler oluyordu. Farklı gelişme düzeyleri olmakla birlikte birçok burgus, komşu siteyle rekabet edecek bir düzeyde kentleşme hızına ulaşmıştı. Birçoklarında ise varlık ve yoksulluk bir arada görülebiliyordu. Buralarda hem en sefiller hem de en cüretliler yaşıyorlardı. Birçok nedene bağlı olarak kent dışına çıkarılan pazar yeri burgusların gelişmesinde temel rol oynamıştır. Pazar eski kentin yanında yeni kentin oluşmasının belirleyicisidir.

Chedeville'e göre Burgus terimi yeni iskan biçimini ifade etmeye yaradığı gibi, kaderi daha da ünlü bir kelimeye hayat vermiştir; burgensis, burjuva. Burges terimi gibi, burgensis terimi de Orta Fransa'da ortaya çıkmıştır. Kavram 1100'lü yıllardan sonra yaygın bir kullanıma sahip olmuştur. Burjuva kentte oturan ve ruhban ya da aristokrasiye mensup olmayan kişileri anlatıyordu.

Ölçeği ne olursa olsun her kentte halkın en kalabalık kesimini zanaatkârlar oluşturuyordu. Her dinsel kuruluşun her laik "saray"ın kendine bağımlı zanaatkârları bulunuyordu. Daha sonra, ekonomik hareketin etkisiyle bunların bazıları pazarın veya kent *portus*'unun yakınlarına yerleşerek buralarda kendilerine bir müşteri kitlesi sağlamışlardı. Bir kısmı da kendilerine enerji ve su kaynağı olacak nehir kenarlarına yerleşmişlerdi (Yün bükme, tahıl ezme dolapları vb.) Böylece çeşitli meslek grupları oluşuyordu. Zanaatkârların bir kısmı ürettiklerini dükkanlarında ya da pazarlarda satıyorlardı, diğerleri daha çok deri ve dokuma işlerinin çeşitli aşamalarında yer alıyorlardı. Birincilere *mercatores* (tüccar) deniliyordu. Tüccarlar hem faaliyetleri, hem ortaklık biçimleri, hem de kökenleri itibariyle tarihçilerin dikkatlerini diğer kentsel sosyal gruplardan daha fazla çekmişlerdir. Tüccarların önemli bir kısmı sokağını ve yerini terk etmeyenlerdi diğerleri ise gezgin olanlardı. Tüccarlar *ghilde* adı verilen örgütleri kurmaya yönelmişlerdi. Bu örgütler dayanışma, yardım, ortaklık ilişkilerini düzenliyordu. Yemin ve yemek yeme törenleri ile birlik pekiştiriliyordu. Kilisenin ve otoritenin başlangıçta gizli işlerin oluşmasından çekinerek yasaklamasına rağmen tüccarların artan gücü bu baskıları etkisiz kılıyordu.

XI. yüzyılda *ghilde* güçlü bir kuruluş haline gelmişti. Gelirlere ve mal varlığına sahip olan bu kuruluş kent yönetimine katılma eğilimini yansıtıyordu. Aynı zamanda kendilerine özgü bir hukuka ve hukuk usulüne de sahip olmuşlardı. *Jus mercatorum* adını alan bu kurum kamu otoritesi tarafından tanınmaktaydı.

Kentlerin büyümesi arazi sahiplerine büyük kazançlar sağlıyordu. Bu durumdan daha çok hiç kimseden devir alınmamış "özgür toprak" (*alleu, allodium*) sahipleri yarar sağlıyordu. Burjuvaların bir kısmı arazi spekülasyonu yapanlardan oluşuyordu. Bir kısmı ödünç para veren tefecilerdi. Kilise faizi yasaklamasına rağmen bu işi yapmayı teşvik eden birçok fırsat vardı. Şövalye ve rahipler arasında *ghilde* girerek sınıf değiştirenler olduğu gibi burjuvalar da soylular arasına girmeye başlamışlardı.

Chedeville, burjuvanın Pirenne'nin iddia ettiği gibi tek bir kaynaktan yani tüccarlardan gelmediğini savunmaktadır. Ona göre, tüccarların rolü önemli olmakla birlikte Fransa gibi ülkelerde bu yeni sınıf içindeki yerleri azınlıkta kalmıştır (Chedeville, 1993: 119-137)

Bu gelişmeler endüstri kentinin doğuşunu hazırlamaktaydı. Sermaye tüccar, topraktan rant elde edenler ve tefecilerde toplanmaya başlamıştı. Zanaatkârlar ise talebi karşılamak için üretim kapasitesini artırmak durumundaydılar. Kent toplumunda artan ihtiyacı karşılamak için daha çok

üretme zorunluydu. Daha çok üretim daha fazla kazanç anlamına geliyordu. Nüfusun fazlalığı nedeniyle ucuz iş gücü üretime yatırımı özendiriyordu. Hammadde ve iş gücünün ucuzluğu önce atölyelerde daha sonra fabrikalarda üretimin yoğunlaşmasına yol açacaktır. Endüstri kentlerde kendisi için uygun koşulları bulmuştu. Lonca sisteminin kısıtlamalarından kurtulmak isteyen sanayici emeğin ve sermayenin özgür dolaşımını istiyordu.

Kürşat Bumin

Burada konuyla ilgisi bakımından **Kürşat Bumin**'nin ***Demokrasi Arayışında Kent*** adlı eserinden ilgili bölümleri değerlendireceğiz

Bumin, Avrupa'da sanayicilerin XVI. yüzyıldan itibaren kırsal alanlara yerleşerek belli bir serbestlik elde ettiklerini belirtmektedir. Ona göre, böylece sanayiciler hem kentin lonca kurallarından kurtulmayı sağlamışlar, hem de hiç bir örgütün koruması altında olmayan işçileri kendi istedikleri şartlarda çalıştırma imkanı bulmuşlardı. İngiltere örneğinde olduğu gibi, dokuma endüstrisi hidrolik enerjiyi kırsal alanda bedavaya sağlıyorlardı. XIX yüzyıldan itibaren küçük tesislerin yerini alan büyük fabrikalar giderek, yeni enerji merkezlerinin etrafında toplanırken, kente göç eden çok sayıda insan ucuz iş gücünü sağlıyordu. Büyük kentleri birbirine bağlayan demiryolları enerji ve hammadde gereksinimini sağlarken aynı zamanda işgücünün serbest dolaşımını kolaylaştırdı.

Endüstri kentlerinde hızlı bir nüfus artışı yaygın bir olgudur. Bumin'in belirlediğine göre, İngiltere'de Manchaster'in nüfusu 1685'de 6000, 1801' de 72.215, 1851'de ise 3003.382'dir. 1801'de 864.845 kişiyi barındıran Londra 1841'de 1. 873. 676, 1891'de ise 4. 232.118'e ulaşmıştır. Endüstri kentleri şimdiye kadar görülmemiş bir biçimde burjuvazinin kâr amacıyla el koyduğu bir alana dönüşmüştü. Karşısında hiç bir otorite ya da engel görmek istemeyen bu sınıf istediği yeri seçip fabrikasını kurmayı ve istediği koşullarda insanları çalıştırmayı ve barındırmayı amaçlıyordu. Fabrikalar, demiryolları ve bakımsız konutlar endüstri kentinin temel unsurlarıydı. Dumanı, kömürü, hangarları ve depolarıyla kent merkezine giren demiryolu, kendisini izleyen fabrikalarla kent alanını büyük bir kısmını kaplıyor, havayı, suyu kirletip, tepeler oluşturan artık maddelerle kenti bir "savaş alanı"na çeviriyordu. Fabrikaların hemen yanında yapılan işçi evleri çok sağlıksız koşullara sahipti. Burjuvalar kentin merkezini yoksullara bırakarak banliyölere çekildiler ve daha sonra kent merkezinde geniş caddeler açarak işçileri kentin dışına doğru sürdüler. Salgın hastalıkların tehdidi altındaki insanların üretim düzeyleri de düşüktü. Birçok doktor, ekonomist ve düşünür endüstri kentinin insana düşman yanını vurgulamaya ve düzeltilmesi için önerilerde bulunmaya başlamıştı (Bumin, 1990: 66-71).

Değerlendirme

Endüstrinin başlangıç dönemlerinde kentler sosyal sınıfların konumlarına göre birbirinden çok farklı olanaklar ve fırsatlar sunuyordu. Bu farklı yaşantılar bugün için daha yumuşatılmış olarak varlığını sürdürmektedir. Kentte herkesin bir arada olduğu ortak yaşama alanları artmaktadır. Bu durum kente sahip çıkma bilincinin yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Yerel yönetim hizmetleri, yardım ve dayanışmayı sağlayan sivil toplum kuruluşları ve merkezi otoritelerin destekleyici çalışmaları kentsel mekanın sosyal kesimlerin genel yararına uygun olarak geliştirilmesine olanak vermektedir. Endüstri merkezleri kent dışına çıkartılarak ya da başlangıçta çevrede kurularak sorunlar azaltılmaktadır.

Kentler doğaldır ki, öncelikle kente yaşayanlarındır. Kentsel toplum kente sahip çıktığı ölçüde kentler uygarlığın merkezleri olma ayrıcalıklarını sürdüreceklerdir.

Modern Dünyanın Kentleri

Modern dünyada kentlerle birlikte kullanılan kavramları anlayabilmek için bu kavramların kökenlerine gitmekte yarar vardır. Öncelikle kentler büyüklüklerine ve işlevlerine göre farklı şekillerde adlandırılmıştır. İsbir kentleri biyolojik varlıklar gibi düşünmenin sonunda bazı kavramların doğduğunu belirtir. Bunlar;

1. Eopolis: Kent topluluğu öncesi köy topluluğunun çeşitli üretim şekillerine dayanarak oluşmasıdır.

2. Polis: Belirli bir sanayi kolunun hakim olduğu ve yine kamu hizmetlerini çevreye götürmek açısından belirli teşkilatların bulunduğu yerleşim alanlarıdır.

3. Metropolis: Bazı küçük kentlerin ve diğer yerleşme alanlarının birleşmesiyle ortaya çıkan büyük kentlerdir.

4. Megalopolis: Metropolis şeklinde gelişen büyük kentlerin fiziki sınırlar açısından genişleyerek sosyo-ekonomik ve kültürel etkinliklerini ülke sınırları dışına kadar götürebilen kentlerdir.

5. Tyrannopolis: Kentin ekonomik ve ticari hayatında, sosyo-ekonomik fonksiyonlarında gerileme başlamış olmakla birlikte büyümeye devam etmekte olduğu dönemdir.

6. Nekropolis: Kent her bakımdan çöküş içersindedir ve harabe haline gelmiştir (İsbir, 1991: 13).

Burada günümüzde yaygın kullanımı olan kent kavramları ve bunların olgusal nitelikleri üzerinde durulacaktır.

Metropolis

Metropolis (büyük kent), belirli bir coğrafi, ekonomik, toplumsal, kültürel, yönetsel, siyasal organizasyon ve kontrol sisteminin mekanda odaklaşma noktasıdır. Metropolis, karar mekanizmaları aracılığıyla, çevrenin çeşitli alanlarındaki gelişmesini denetleme fonksiyonunu yerine getirir. Büyük kent ülkenin dış dünya ile ilişkilerini kendi süzgecinden geçirerek çevresine yayma fonksiyonuna sahiptir (Tolan, 1991: 162).

Tolan, metropolisin dış dünya ile ekonomik ve siyasal ilişkilerinin yanında kültürel ilişkileri de süzgecinden geçirdiğini, kültür ithalatının yapıya uydurulmasında etkili olduğunu belirtir. Bu kültür öğeleri, bunları kullanmaya hazır, bu amaca uygun eğitim görmüş ve ekonomik bakımdan güçlü toplumsal kategoriler aracılığıyla evrensel bir model halinde, büyük kentlerden diğer yörelere dağılmaktadır (Tolan, 1991; 166).

Metropoliten Alan ve Megalopolis

Metropoliten alan (büyükşehir alanı) en genel anlamıyla nüfusun yoğun olduğu ve ekonomik, sosyal ve yönetim açısından o bölgenin merkezi durumunda bulunan "merkezi şehir veya şehirlerin" çevrekentleriyle oluşturdukları birimdir. Metropolitan alan idari yönden çok ekonomik ve sosyal bakımdan merkezi bir konuma sahiptir. Metropoliten alan ve *Megalopolis* yalnızca barındırdıkları nüfusun, yoğunluğu dolayısıyla değil, aynı zamanda kamu ve özel sektör iş kollarının buralarda faaliyet göstermesi, eğitim ve sanat yönünden birer merkez olmaları nedeniyle dünyanın simgesi konumundadırlar. *Megalopolis* birden fazla metropolitan alanı kapsar.

Amerika'da daha önce kuzeydoğu kesiminde uzanan *Megalopolis* niteliğindeki şehirsel alanların sayısı artmaktadır. Boston-Washington arasında uzanan dünyanın ilk megalopolisine ek olarak Şikago-Detroit-Pittsburg , San Francisco- Los Angeles-San Diego ve Montreal-Toronto-Windsor arasında da megalopolisler oluşmuştur. Günümüzde şehirsel mekanın organizasyonunda yepyeni bir düzen oluşmaktadır; birbirine yakın olan şehirler büyüyerek dünyanın her tarafında megalopolisleri meydana getirmektedir. Japonya'da Tokyo-Yokohama ve Osaka-Kobe-Kyoto bütünlşmeleri muazzam boyutlardadır ve Honşu Adası'nın Pasifik kıyısı boyunca büyümelerini sürdürmektedirler. Japonya'daki *Megalopolis* yerleşmeleri ABD'deki örneklerine göre alan olarak küçük fakat nüfus olarak büyüktürler. Avrupa'da yer alan *Megalopolisler* İngiltere'de Londra merkezli, Fransa'da Paris merkezli, Almanya'da Dusseldorf, Essen ve Küln şehirlerini içine alacak şekilde, Hollanda'da Amsterdam-Rotterdam-Lahey bütünleşmesi şeklinde şehirsel kompleksler oluşmuştur (Timurtekin ve Özgüç: 1998: 425-426)..

Metropoliten olgusunu ve buna ilişkin süreci daha iyi anlayabilmek için **Mübeccel Kıray**'ın ***"Metropoliten Kent Olgusu"*** (1975) makalesine bakacağız. Kıray, bu makalesinde metropolitenleşme sürecine ilişkin açıklamalarını, Amerika ve Türkiye'deki metropolitenleşme süreçlerine dayanarak yapar. Ona göre Amerika'da bu olgu 1890'lı yıllarda başlamış, 1910 nüfus sayımlarında istatistiklere girmiş, 1930'lardan sonra da çeşitli disiplinlerdeki kimselerce araştırma konusu haline gelmiştir. Türkiye'de ise geniş anlamda kentleşmenin başladığı 1950'lerde ortaya çıkan tek hakim kent (primate city) olgusu 1960'lardan sonra toplumun bütününe has değişmelerle metropolitenleşmeye yönelmiş, çok fonksiyonlu tek büyük kent kendi içinde farklılaşmaya başlamış, örneğin sanayi gibi fiilen üretimin yapıldığı kurumları çevresindeki kentlere itmiş bunların nüfusunu 50 ya da 100.000'e çıkarmış ve giderek bölgenin bütününde içe dönük bir hakimiyet kurmuştur.

Kıray'a göre Türkiye'de demografik büyüme, sanayileşme ve konut sorunlarıyla birlikte kentleşmenin bugünkü aşaması metropoliten bölgeleşmedir. "Metropoliten kentin bu konfigurasyonda özel bir yeri vardır. Bu *tek hakim şehir* (primate city) olgusundan farklı bir şeydir. Tek hakim şehir olgusu dışa bağımlı dış ticaretin dışa dönük, kökü limanlarda olan dengesiz bir ulaşım ve haberleşme geliştirdiği, dışa dönük ilişkilerin kontrol fonksiyonlarına hakim olduğu zamanlarda ve toplumlarda ortaya çıkar. Oysaki metropoliten bölge gelişmesi ileri teknolojili sanayinin ve içe dönük kontrolün getirdiği bir yerleşmeler konfigurasyonudur. Bölge içindeki farklılaşmalar ve özellikle metropolis'in çapı, kontrol ettiği bölgedeki yerleşmelerin sanayie dönük olması ve aralarındaki karşılıklı etkileşimin yoğunluğu ve çok yönlülüğü ve kendi iç yapısı, onun tek hakim şehir olgusundan farklı bir toplum olduğunu gösterir." (Kıray, 1975: 354-355). (*Konfigürasyon* ya da İngilizce configuration: dış görünüş, biçim, bir şeyin çeşitli parçalarının düzenlenişi.)

Primate bir ülke yerleşme düzeninde egemen olan tek bir büyük kente, 1939 yılında coğrafyacı Mark Jefferson'un verdiği bir addır. Örneğin Fransa'da Paris, Taylan'da Bangkok primate kenttir. Her ülkede primate kent bulunmayabilir, örneğin ABD, Çin, Hindistan ve Brezilya gibi nüfusu fazla olan ülkelerde yoktur. Primate kentin varlığını o ülkenin tarihi, sosyal ekonomik örgütlenmesi belirlemektedir. Primate kent genellikle ikinci kentten birkaç misli büyüktür.Bazı ülkelerde iki kent diğerlerinden çok daha büyük nüfusa ve ekonomik, sosyal üstünlüğe ulaşabilir. Primate kentler ülkelerin önde gelen ekonomik, siyasal, kültürel ve eğitim merkezleridir: toplumun da en becerili, yetişmiş üst düzey elemanlarını kendilerine çekmişlerdir (Tümertekin ve Özgüç, 1998: 413).

Bu anlatımdan şu sonuca varabiliriz; "tek hakim şehir", dışa bağımlı bir ekonomiye sahip toplumda, dış dünya ile her türlü ilişkiyi sağlayan ve diğer şehirlere göre ileri düzeyde olan, merkezi bir role sahip, azgelişmiş toplumun çok gelişmiş şehridir. Örneğin Osmanlı'da bu işlevi başkent İstanbul yerine getiriyordu. Diğer özelliklerinin yanında liman kenti olma özelliği de ona bu misyonu yüklemişti. Daha sonra Bursa, İzmir aynı işlevi üstlendiler. Bunlar aynı zamanda metropoliten alana hakim merkezi kent olma işlevini üstleneceklerdir. Metropoliten kent ise, çevresindeki küçük ya da büyük kentlerin ekonomilerini yönlendiren, onlara göre daha merkezi role sahip, dış dünya ile çeşitli ilişkileri olan bir kenttir. Bir ülkede birden fazla metropoliten kent ve metropoliten alan gelişebilir.

Kıray'a göre metropoliten bölgeleşme genellikle şehirleşme oluşumunun ileri ve özel bir halidir ve içine aldığı çeşitli büyüklüklerdeki ve uzaklıklardaki yerleşmelere çeşitli fonksiyonlar -sanayi, tarımsal, toptancılık- yerleştirirken merkezdeki metropoliten kente de kendine has başka fonksiyonlar, başka nitelikte işgücü yerleştirmektedir.Özellikle metropoliten kentin merkezi iş mıntıkasındaki kompleks örgütler ve faaliyetler metropoliten sahanın bütününde ekonomik, politik ve sosyal hayatı etkiler (Kıray, 1971: 355).

Kıray metropoliten kentin iş mıntıkasının sadece bu kentin değil aynı zamanda metropoliten bölgenin beyni durumunda olduğunu belirtir. Burada kentin, bölgenin hatta ülkenin hayatını etkileyecek kararlar alınır ya da bozulur. Burası toplumun kontrol kudretinin (power) toplandığı yerdir. Burada sanayi, emek, kitle haberleşme, devlet bürokrasisinin en üst örgütleri ve bunlar arasındaki karşılıklı etkileşimi sağlayan kurumlar ve kompleks iş örgütleri bulunur. Bu iş merkezi aynı zamanda kentin ve bölgenin finans merkezidir. Bunun yanında karar verme, koordinasyon fonksiyonlarını da yüklenir. Kendi hudutlarını da aşan bir kültür yayma mekanıdır. Kitap, dergi, gazete, radyo, televizyon gibi kültürel üretimle ilgili kararların verildiği, finansmanının yapıldığı kurumların da yeridir. Haber toplayan ajanslar her zaman metropolistе toplanır. Tiyatro, bale, galeri, kütüphane gibi kültürel faaliyetlerin hepsi de aynı yerdeki ilgili kuruluşların kontrol ve koordinasyonundadır. Merkezi kentin iş mıntıkasında tam örgütlenmiş büyük mağazalar, çok ihtisaslaşmış mallar satan yerler bulunur (Kıray, 1971: 355-356).

Bu düzeyde organize olmuş bir merkezin metropoliten bölgenin ve ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatını etkilemesi kadar doğal bir şey olamaz. Buralarda çalışan elemanlar da profesyonel olarak yetişmiş, iyi eğitim almış, uzman kişilerdir. Sonuç olarak Kıray'ın tasvir ettiği merkezi kent konumundaki metropoliten kent ya da kentler gelişmiş ya da gelişmekte olan toplumların geleceklerinin de hazırlandığı yerler olmak bakımından özel bir öneme sahiptirler. Türkiye açısından İstanbul, İzmir,Ankara, Bursa, Mersin, Antalya vb kentler metropoliten kent özelliklerini yapısal olarak geliştirme olanaklarına sahiptirler.

Kıray, *"Az Gelişmiş Ülkelerde Metropolitenleşme Süreçleri"* (1982) makalesinde, sanayi toplumlarında metropoliten alan, tek hakim şehir, az gelişmiş ülkelerde metropoliten alan oluşumu, metropoliten şehrin bitişik çevresi, az gelişmiş "uydu" sanayi şehri, metropoliten alandaki köylerin değişimini tartışır. Ona göre merkez ülkelerde metropoliten alan denilen yerleşmeler düzeni doğarken, çevre ülkelerde bir tek hakim şehir (Primate City), başka yerleşmelerle kıyaslanmayacak kadar büyük bir şehir olarak ortaya çıkar. Tek hakim şehir çevresindekileri dolaylı ya da dolaysız etkileyerek onların küçülmelerine yol açar.

Az gelişmiş ülkelerde gerçek bir metropoliten alan oluşumu, yerleşmeler arasında önce sanayi üretiminin sonra da üretim ile kontrol ve idarenin farklılaşması, kompleks örgütlerin sadece gıda maddesi ve maden dış satımından başka konuları da içermesi olgusu ile 1965'den sonra belirgin hale gelmiştir. Metropoliten alan gelişmesinin makro ölçekteki belirleyicileri, sanayileşme ve otomobil ulaşımı ile telefon haberleşmesinin türlü dalgalanmalardan sonra gelişmekte olan toplumların orta gelişme aşamasında olanlarına ulaşmasıdır. Kıray metropoliten yerleşmeleri yönlendiren bu faktörlerin dışında ileri teknolojinin yerleşme şeklinin belirleyici olduğunu belirtir. Ona göre, bu teknoloji ister devlet, ister özel sektör ya da dış ve iç sermaye ortaklığı ile gelsin toplumun genel gelişme seviyesinden çok üstündür. Ve yukardan empoze edilir. Yerleşme yeri seçimi de buna göredir. Yarattığı konut alanları da buna uyar. İkinci belirleyici, orta çaplı sanayinin iç dinamizmle gelişme hızı, farklılaşması ve bunun parçası olan kompleks örgütlerin ortaya çıkışıdır. Bunlar şehrin iç yapısını ve çevresiyle ilişkisini tedrici olarak etkilemektedir. Üçüncü belirleyici ise, tarım yapısındaki değişikliğe göre topraktan kopan nüfusun şehre göç ve yerleşmesindeki dalgalanmalardır.

Topraktan kopan nüfus tek hakim şehire gelip enformel sektörde çalıştıktan sonra, orta çaplı sanayinin şehrin bitişik çevresine taşınması ile birlikte buralarda istihdam edilirler ve aynı zamanda bunların konut alanları da şehrin dışında gelişmeye başlar. Kıray bu süreci metropoliten alan oluşumu olarak görür. Metropoliten kent bitişik çevresinden de öteye giderek, ulaşım ve haberleşme kolaylığı sayesinde daha küçük kentlere ulaşmakta ve üretimi oralarda örgütlemektedir. Kontrol ve idare büyük şehirde merkezileşirken üretim çevrede devam etmektedir.

Az gelişmiş metropoliten alan içersindeki gözlemler temel sanayi ve nüfus etkileşimleri ile birkaç farklı yerleşme türü doğduğunu göstermektedir. Bazı bakımdan büyük kentler tek hakim kent özelliğini sürdürmelerine rağmen etki biçimi ve çevresi bakımından metropol haline gelmiştir. İkili yapı kaybolmaktadır. Eski sayfiyelerde apartmanlaşmış orta tabaka alt kentleri oluşmuştur. Ayrıca çevredeki eski kentlere şimdi sanayi yerleşmekte ve bu kentler hızla metropolise bağımlı sanayi kenti olmaktadır. Son tür yerleşme ise alandaki köyleri de içine alan fabrika kampuslarını çevreleyen işyeri ve konut

saçaklanmalarıdır. Bu yerleşme türleri ve etkileşim biçimi ile az gelişmiş metropoliten alanların sanayileşmiş toplumlardakinden temel farkı, örgütsüz, kalitesiz gelişmesi ve en önemlisi halâ son derece hızlı bir değişme ve devinim halinde olmasıdır (Kıray, 1982:427- 438).

Mega- Kentler

Metropoliten kent kavramının yanında bugün *"mega- kent"* kavramı gündemdedir. 2000'li yıllarda dünya nüfusunun yarıdan fazlasının kentlerde yaşayacağı artık kesinleşmiş durumdadır. Bu kentlerden en az 23 tanesi nüfusu on milyonu aşan mega-kent konumundadır. İstanbul artık mega-kent olarak kabul edilmektedir. (İstanbul'un 2000 sayım sonucuna göre kesin nüfusu 10.018. 735'dir.)

Mega-kentler

Kuzey Amerika: New York, Los Angeles, Mexico City
Güney Amerika: Rio De Janeiro, Sao Paulo, Buenos Aires
Avrupa: Londra
Avrupa-Asya: İstanbul

Asya: Moskova, Pekin, Tiençin, Şanghay, Seul, Tokyo, Delhi, Kalküta, Dakka, Manila, Bangkok, Cakarta, Karaçi, Bombay

Afrika: Kahire, Lagos.

1900-1950 - 2000* Yılı İtibariyle Mega Kentler ve Nüfusları (Milyon)

1900	1950	2000
1.Londra 6.4	New York 12.3	Mexico City 31.0
2.New York 4.2	Londra 10.4	Sao Paulo 25.8
3.Paris 3.9	Rhein-Ruhr 6.9	Şanghay 23.7
4.Berlin 2.4	Tokyo 6.7	Tokyo-Yokohoma 23.1
5.Şikago 1.7	Şanghay 5.8	New York 22.4
6.Viyana 1.6	Paris 5.5	Pekin 20.9
7.Tokyo 1.4	Buenos Aires 5.3	Rio De Janeiro 19.0
8.St. Petesburg 1.4	Şikago 4.9	Bombay 16.8
9.Philadelphia 1.4	Moskova 4.8	Kalküta 16.4
10.Manchester 1.2	Kalküta 4.6	Cakarta 15.7
11.Birmingham 1.2	Los Angeles 4.0	Los Angeles 13.9
12.Moskova 1.2	Osoka 3.8	Seul 13.7
13.Pekin 1.1	Milano 3.6	Kahire 12.9
14.Kalküta 1.0	Bombay 3.0	Madras 12.7
15.Boston 1.0	Mexico City 3.0	Buenos Aires 12.1

* 2000 nüfusu tahminidir.

Londra, ilk sanayi kentlerinden biri olduğu için 1900 yılında nüfus olarak ilk sırayı aldığı halde, 1950'de ikinci sırada yerini korumuş fakat 2000 yılında ilk 15 mega kent arasına girememiştir. Mexico City 1900 yılında sıralamada yer almamışken 1950'de son sırada, 2000 yılında ilk sırada, en kalabalık nüfusa sahip bir mega-kent olarak yerini almıştır.

Manuel Castells mega kentleri yeni küresel ekonomimin ve ortaya çıkmakta olan enformasyon toplumun kendini gerçekleştirdiği uzamlar (mekanlar) olarak görmektedir;

> Mega-kentlerin başlıca niteliği büyüklükleri değil, küresel ekonominin merkezi olmalarıdır. Gezegen çapında üst düzey yönetim, yönlendirme ve üretim işlevleri; medyanın kontrolü; gerçek iktidar siyaseti; mesajlar yaratıp dağıtma yönündeki sembolik kapasitenin yoğunlaştığı yerlerdir (Castells, 2005: 538).

Casttlls, mega-kentlerin küresel ekonomiye eklemlendiğini, enformasyonel ağlara bağlandığını, dünyadaki iktidarın yoğunlaştığı bölgeler olduğuna dikkat çeker. Ona göre mega –kentler bütün toplumsal, kentsel ve çevresel sorunlara karşın, büyümeyi sürdürecekler, çapları da büyüyecek, üst düzey işlevlerin yerleşimi, insanların tercihleri bakımından cazibeleri de artacaktır. Castells mega –kentlere atfettiği önemi şöyle ifade eder;

"Mega-kentler ;

* kendi ülkelerinde ve küresel ölçekte ekonomik, teknolojik ve toplumsal dinamizm merkezleridir; kalkınmanın fiili motorudur; ülkelerin ekonomik kaderi, ister ABD olsun, ister Çin, her iki ülkede de çok yaygın olan küçük kasaba ideolojisine karşın mega-kentlerin performansına bağlıdır;

* kültürel ve siyasi yenilik merkezleridir;

* her türlü küresel ağla bağlantı noktalarıdır; internet mega-kentleri es geçemez; çünkü bu merkezlerdeki telekomünikasyona,buralarda telekomünikasyonla iletişim kuranlara bağlıdır.

Sonuçta mega-kentler daha büyüyecekler ve hakimiyetleri artacak, çünkü genişlemiş arka bölgelerinden nüfus, zenginlik, güç ve yenilikçilerle kendilerini beslemektedirler. Ayrıca küresel ağları birleştiren merkezi noktalardır. Dolayısıyla, insanlığın geleceği, her mega-kentin ülkesinin geleceği bu bölgelerin gelişiminde ve yönetiminde yatmaktadır. Mega –kentler, Enformasyon Çağı'nın yeni uzamsal formunun / sürecinin, akışların uzamının düğüm noktaları, iktidar merkezleridir. (Castetlls, 2005: 545-546).

Castells, insanlığın geleceğini mega-kentlerde görmekle ne kadar doğru düşünmektedir, bunu bilemeyiz, ancak mega kentlerin küreselleştirilen dünyamızın -Castells'in deyişiyle ağ toplumunun- gelecekte temel gerçekliklerinden biri olacağı şüphe götürmez.

Mega-kentler gelecekte toplumsal hayatın yönlendirileceği merkezler olma potansiyeline de sahiptir. Bu realite mega-kentlerin kendi aralarında iletişim ağlarının gelişmesine ve ortak sorunları tartışan sivil toplum örgütlerinin kurulmasına yol açmaktadır. "*Mega-Cities*" bu örgütlerden en etkin ve küresel olanıdır. Bu örgütün çalışmalarında benimsediği "en iyi uygulamalar" yaklaşımı çerçevesinde geliştirdiği projeler ***Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı*** **(HABITAT)** tarafından da resmen benimsenmiş ve küresel bilgi bankasına dönüştürülmüştür. 1987 yılında New York'da kurulan Mega-Cities örgütü, çevre kirliliği, toplu taşıma, gecekonduların yenilenmesi, çöplerin değerlendirilmesi (Kahire, Bombay, Los Angeles), yemek fazlaların yoksullara ulaştırılması (New York, Paulo, Rio de Janerio, Sao Paula) ve "Kent Hasadı Projesi" gibi projelerle mega-kentleri daha iyi yaşanabilir hale getirmeyi amaçlamaktadır. İstanbul, 1996 yılında mega-kent olmanın farkında olarak, HABITAT konferansına ev sahipliği yaptı ve aralarında Mega-Cities yöneticileri de olmak üzere yüzlerce uzmanı ağırladı.

Dünya Kenti

Peter Hall'ün ortaya koyduğu bu kavram küreselleşen ekonomide kumanda ve kontrol merkezleri olarak beliren kentleri anlatmaktadır. Küresel-yerel bağlantısına yeniden önem verilmesiyle birlikte bu kavram mega kentlerle aynı anlamda kullanılmıştır. Bu kentler mallar, tahviller, hisse senetleri, sermaye yatırımları vb. için küresel bir pazar oluşturan yerlerdir. Ulusal ve uluslararası şirketlerin merkezlerinin bulunduğu bu kentlerde aynı zamanda sivil toplum örgütleri, etkili medya kuruluşları, bilgi ve haber hizmetleri, kültür hizmetleri yoğunlaşmıştır.

Çevrekent

Çevrekent, şehrin belediye sınırları dışında oluşan, özellikle şehirde bir işte çalışanların yaşadıkları ve ihtiyaçlarını önemli bir kısmını şehrin alış-veriş merkezinden sağlayanların kaldıkları bölge. Çevrekentte yaşayanların çoğu kendi konutlarında oturur, burada genellikle yeni binalar vardır, burada yaşamak daha masraflıdır vb. (İsbir, 1991; 185, 146). Çevrekent, orta ve üst düzeyde geliri olanların yaşadıkları alanları ifade etmekte olup gecekondu alanlarından farklı konumdadır.

KENTLEŞME ve KENTLİLEŞME

Kentleşme Kavramı

Kentleşme belirli bir zamana ve ülkeye göre, kent olarak kabul edilen yerleşme birimlerinde nüfusun yoğunlaşma hızı veya oranını vermektedir. Bu nüfusun değişimi ile birlikte görülen ekonomik ve toplumsal değişmeyi de belirleyen bir süreçtir (Tatlıdil, 1989: 4).

Kentleşmeyi başlangıçta ağırlıklı olarak köy-kent dikotomisi üzerinde açıklama eğilimi vardı. Köyün bilinen özelliklerinden farklılaşarak oluşan yeni yerleşim yerleri kentlerdi. Kenti oluşturan sürece ya da kentin oluşması sırasında ortaya çıkan yapısal değişmelere kentleşme deniliyordu.

Kentleşme konusunda farklı tanımlama denemelerini **Barlas Tolan** şöyle belirler;

Ekonomik-demografik tanımlar:

"Kırdan kente göç hareketi" ;

"Milli gelir ve istihdam yapısında, ağırlığın tarımdan hizmetlere ve sanayiye kayması ile ilgili, evrensel ve sayılaştırılabilir bir süreç";

"Ekonominin yapısal değişimi, tarımın modernleşmesi, nüfus yapısındaki değişmeler vb. nedenlerin bir sonucu."

Sosyo-ekonomik tanımlar:

"Sanayileşme ve modern hizmet sektörleriyle aynı yön ve hızda geliştiği, mekâna bu sektörlerle aynı biçimde yayıldığı ve istihdamdaki niteliksel gelişmelerle ilişkisi kurulduğu ölçüde ekonomik ve toplumsal gelişmeyi hızlandırıcı bir etken"

Sosyo-politik-kültürel ya da felsefi tanımlar:

"Türü, yönü ve biçimi ne olursa olsun toplumdaki yapısal değişmelerin bir göstergesi"

"Ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel faaliyetlerin mekanâ yansıması ve mekânı biçimlendirmesi süreci" (Tolan, 1991: 161)

Tolan, bazı kesimlerin (Batıda ve Türkiye'de) kentleşmeyi, kentsel planlama ve şehircilik sorunlarıyla karıştırma eğilimlerinin bulunduğunu, bunun gerçekte teknokratik ideolojinin bu alandaki bir ifadesi olduğuna dikkat çeker. Kentleşme sorunlarını alt yapı hizmetleri, ulaşımın düzenlenmesi ve yerleşme planlaması düzeyine indirgeyen, sadece rasyonalite ve produktiviteye dönük bir anlam taşıyan bu teknokratik yaklaşım aynı zamanda siyasal unsurları da içerir. Çevre kirliliği olgusunun

abartılmasını da bu yaklaşımla ilişkilendiren Tolan, bu tür teknik yaklaşımların kentleşme olgusunu bütünlük içinde algılayamayacağına değinir. Ona göre;

"***Kentleşme***, hem kırsal bir toplumun kentsel bir topluma dönüşme süreci, hem de kentsel mekanın ve toplumsal pratiğin değişme ve evrimleşme sürecidir."

Tolan kentleşmenin Batıda sanayileşmeye paralel olarak geliştiğini oysa birçok Afrika, Latin Amerika ülkesinde ve kısmen Asya'da kentleşmenin başlaması ve kentlerin doğuşunun 19. Yüzyıl sömürgeciliği ile birlikte yaşandığını belirtir (Tolan, 1991; 161-163).

Türkiye açısından kentleşmeye kırsal bir toplumun kentsel bir topluma dönüşüm süreci ve kentsel mekanın, toplumsal pratiğin değişme ve evrimleşme süreci olarak yaklaşan Tolan, sorunun birinci olarak, tarımda modernleşme, sanayileşme ve bunlara ilişkili olan demografik değişmeler açısından tartışılması gerektiğini düşünür. İkinci olarak da Batılı kent-gecekondulaşma kutuplaşmasının incelenmesi gereğine işaret eder.

Yakut Sencer, kentleşmeyi her şeyden önce demografik bir olay olarak kabul eder. Kent nüfusunun büyümesi doğal artış ve göç ile sağlanır. Kentleşmenin ikinci yönü, ekonomik kesimler arası bir nüfus aktarımı veya çeşitli kesimlerin etkin nüfus içindeki payında bir değişme olmasıdır. Bu anlamada *kentleşme*, nüfusun tarımdan, endüstri ve hizmetlere kayması ve buna bağlı olarak kentsel iş-güç biçimlerinin ekonomide etkinlik kazanması demektir. Üçüncü olarak *kentleşme*, fiziksel özelliği ile işlevsel bir iç bütünlüğe sahip bir yerleşme biçimidir. Dördüncüsü, *kentleşme*, bir toplumsal değişme ve yeni bir biçimlenme sürecini anlatır. Bu haliyle kent, gruplaşmaların dengelendiği örgütlü bir birlik ve dizgeli(sistemli) bir bütünlük gösterir. Son olarak *kentleşme*, bir yönetimsel örgütlenme sürecidir. Kentin çok organlı ve merkezi bir sistem içinde örgütlendiği görülmektedir (Sencer, 1979; 2-4)

Ruşen Keleş, kentleşme olgusunu bir toplumun ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişmelerden doğduğuna işaret eder. Ona göre; *Kentleşme*, "Sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında, artan oranda örgütleşme, uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi sürecidir" (Keleş, 1996;19).

Hande Suher, kentleşmenin, kentsel nüfus birikimi ve kentsel karakteristiklere sahip olma, kentli kılınma hali olarak anlaşılması gerektiğini savunur. Ona göre, kentsel karakteristikler nüfus büyüklüğü,

nüfus yoğunluğu, yerel örgütlenme, sosyal tabakalaşma, kurumsallaşma, örgütleşme, üretimde farklılaşma ve uzmanlaşma ile belirlenir ve aynı zamanda kentsel mekan içinde kentsel işlev bölgelerinin oluşumu ile kentin fiziksel mekanına yansır (Suher. 1991: 104).

İhsan Sezal kentleşmeyi "dar mekanlı" cemaat hayatından, "geniş mekanlı" bir cemiyet (toplum) hayatına geçiş ve bu ikinci yaşama şekline göre yeni "sosyal münasebetler"e ve bunun gerektirdiği "yeni teşkilatlanmalara giriş" olarak açıklar (Sezal, 1992:22).

Kentleşme Olgusu ve Yaklaşımlar

Kentleşme salt bir göç, nüfus yoğunlaşması ve tarım dışı üretim süreci olarak algılanmamaktadır. Bunların yanında sosyal yapıda niteliksel değişmeler, sosyal sınıf ve statülerde değişme, sosyal kurumların fonksiyonlarında artış, kültürün çeşitlenmesi, doğa insan ilişkilerinde farklılaşma, doğanın tüketilmesi, iş bölümü ve örgütlenmede farklılaşma, demokratikleşme, gücün tabana yayılması vb. gibi özellikler de vurgulanmaktadır. Bütün bu anlatımlar kentleşmeyi sosyal bir olgu olarak değerlendirme zorunluluğuna işaret etmektedir. ***Kentleşme*** bu anlamda ***modernleşme*** sürecinin pozitif ve negatif sonuçlarıyla aynı şeyi ifade etmektedir. Modernleşme endüstri toplumunun yapısal dönüşümünü anlattığına göre kentleşme bunun kent mekanlarında gerçekleştirilmesinden başka bir şey değildir. Kentleşme modernleşme gibi genellikle pozitif değer yüklenilerek açıklanır.

Kentleşme, sanayileşme ve modernleşmenin yarattığı toplumsal yapıda köklü niteliksel değişme sürecidir. Kentleşme üretim ve istihdamda ağırlığın tarımdan sanayi ve hizmet sektörüne kaydığı evrensel bir olgudur. Tarım toplumları yerine endüstri toplumunu ve gelecekte "bilgi toplumu"nu oluşturma sürecidir. Kentleşme sadece nüfusun kentlerde yoğunlaşması değildir.Bunun ötesinde farklılaşmış, uzmanlaşmış, örgütlenmiş kent toplumunun inşa edilmesidir. Kentleşme sadece kentlerin sayısının artması da değildir. Demografik-ekonomik bakımdan büyüyen kentlerin bölgesel, ulusal ve küresel boyutlarda ilişkileri organize edebilmesidir. Kentleşme, kentsel çevrenin (ekolojik çevre) kentsel toplumun yaşamını nesiller boyunca sürdürebileceği biçimde geliştirilmesidir.

Kentleşmenin bazı göstergeleri;

*Tarımın modernleşmesi, emek-yoğun aile üretimi yerine pazara dönük teknoloji- yoğun üretimin önem kazanması,

*Üretim ve istihdamda sanayi ve hizmet sektörü lehine değişmelerin olması,

*Nüfusun çoğunluğunun kırsal alanlar yerine kentsel alanlarda (il merkezi, ilçeler, nahiyeler vb.) yaşaması,

*Kente özgü değer ve davranış kalıplarının oluşması,

*Ailede yapısal değişimlerin yaşanması; ailenin üretim birimi olmaktan çıkması ve küçülmesi, kadının iş hayatına katılması, aile içi ilişkilerde demokratik tutumların gelişmesi,

*İnsanlar arası ilişkilerde birincil ilişkilerinin (aile, akrabalık, aşiret, cemaat) belirleyiciliğinin azalması onun yerine ikincil ilişkilerin (örgütlülüğe dayanan, sivil ya da resmi kuruluşlar kapsamındaki ilişkiler) ikame edilmesi,

*İnsanların kendilerini "birey" olarak algılaması ve geliştirmesi,

*Başarının toplumsal bir norm olması ve yatay - dikey sosyal hareketliliğinin artması,

*Kitle iletişim sisteminin yüz yüze/sözel iletişimden daha etkin hale gelmesi, toplumsal yaşama daha çok belirlemesi,

*Sosyal güvenlik sistemlerinin toplumun çeşitli kesimlerinde yaygınlaşması,

*Eğitim yatırımlarının önemsenmesi ve nitelikli işgücünün artması,

*Kent yönetimlerinin ve kararlarının kentte yaşayanlarca belirlenmesi,

*Toplumun uzlaşmasıyla belirlenen normların (hukukun) herkesi bağlaması, ayrıcalıklı kişi, grup ya da zümrenin oluşmaması,

* Kentte yaşanabilir sosyal ve ekolojik çevrenin geliştirilmesi,

* Kentsel mekanın kentin tarihsel dokusunu, doğal güzelliklerini koruyacak ve kentlilerin yaşamlarını kolaylaştıracak biçimde planlanması .

Kentleşme, sanayi toplumlarının bir ürünüdür aynı şekilde sanayileşme de kentlerin ürünüdür. "Kentleşme" ve "sanayileşme" birbirlerini üreten geliştiren olgulardır. Birini anlamak için diğerini analiz etmek gerekir. Şüphesiz sanayi öncesi toplumlarda da kentler vardı, üstelik bunların bir kısmı büyük nüfusa, yoğun ticari faaliyetlere sahipti. Ancak bu kentlerde kapalı bir tabakalaşma sistemi vardı, ekonomik güç birkaç aile yada zanaat-ticaret örgütlerinin elindeydi, düşük bir teknoloji nedeniyle emek yoğun bir üretim yapılmaktaydı, kentte yaşayanların büyük çoğunluğu okur-yazar değildi, kent yönetimi halk iradesinin dışında belirlenmekteydi vb. Sanayileşme olgusu toplumsal yapıyı bütünüyle değiştirdi; artık bireyler sosyal hareketlilik içinde yetenek ve başarıları ölçüsünde yüksel statülere ulaşma hakkını elde ettiler, ekonomi serbest pazarın doğasına uygun olarak yarışmacı ve üretken hale geldi, teknolojik ilerlemeler üretimimin ulusal ve uluslararası pazarlara dönük olmasını sağladı, mal ve hizmetlerin üretiminde uzmanlaşma arttı, eğitim kentte yaşayan tüm yurttaşlar için organize edildi, dinin toplum ve devlet hayatında belirleyici rolü azaldı, kitle iletişim sistemi sözel iletişimden daha etkili oldu vb. Tüm bunlar yeni kentleri,

sanayi toplumunun kentlerini ortaya çıkardı. . İşte bu kentlerin inşa edilme sürecine *kentleşme* diyoruz.

Özet olarak **kentleşme** ekonomik, sosyal, kültürel ve ekolojik gelişme ve ilerlemenin adıdır. Şüphesiz ki kentleşme olgusu her zaman böylesine pozitif değişmeleri yansıtmamaktadır. Kentleşme sağlıklı gelişmediği zaman düzensizliği, kuralsızlığı (anomi), bireyin yalnızlığını, yabancılaşmayı, suç artışını, paranın egemenliğini, gelir dağılımındaki adaletsizliği ifade eder. Ancak bu olumsuzluklar kentte yaşayanların organize olmasıyla, karar alma mekanizmalarına katılmasıyla, demokrasiyi ailede, okulda, işyerlerinde yaşama biçimi olarak özümsemeleriyle azaltılabilir.

Murray Bookchin

Bookchin, New York City'de doğdu (1921), gençliğinden itibaren çeşitli radikal hareketler içinde yer aldı. Post-Scarcity Anarchism -(Kıtlık Sonrası Anarşizm,1971) adlı eserinden sonra ekolojinin önde gelen isimlerinden oldu. Vermont'taki Toplumsal Ekoloji Enstitüsü'nün kuruluşuna katıldı ve daha sonra yöneticisi oldu. Halen emekli öğretim üyesi statüsüyle bu kurumda ve bir kolejde ders vermektedir.

Çok sayıda eserleri arasında bazıları şunlardır; Kentin Sınırları(1974), Kentler Olmadan Kentleşme(1992), Ekolojik Bir Topluma Doğru (1981), Özgürlüğün Ekolojisi (1991), Türkçesi (1994), Toplumu Yeniden Kurmak (1989), Türkçesi (1993)

Bookchin kentleşmeye farklı bir noktadan yaklaşmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde değişik üniversitelerde eko-felsefe, toplumsal teori, alternatif teknolojiler alanlarında dersler veren, Toplumsal Ekoloji Enstitüsünün kurucu ve yöneticilerinden, toplumsal teori profesörü (1983) **Murray Bookchin,** ***Kentsiz Kentleşme*** adlı eserinde kentin ekolojik özelliklerine yoğunlaşır, tarihsel süreçte kentlerin oluşumunu bu çerçevede inceler ve kentleşmeye olumsuz bir anlam yükler.

Bookchin'e göre, en iyimser tanımla kent, bir eko-topluluktur. Bu gerçek görülmediği zaman modern çağın en ciddi fenomenlerinden biri olan, gezegenimizin bir çok doğal özelliğinin yanı sıra kentleri de silip süpüren muazzam kentleşme fenomeni görmezlikten gelinecektir. Kentleşme yalnızca tarihsel boyutu olan bir toplumsal ve kültürel olgu değil, aynı zamanda çok geniş kapsamlı bir ekolojik olgudur. Bugün ekolojik düşüncenin modern insanlık durumunu kucaklayabilmesi için, kente ilişkin toplumsal bir ekolojiye ihtiyaç vardır. Son tahlilde kent adı verilen eko-topluluğun üyelerinin bir çeşit "ikinci doğa" (bizim genellikle doğal çevre olarak adlandırdığımız "birinci doğa"yla uyum içinde varlık göstermiş olan

insan yapısı bir "doğa") üretmek için birbirleriyle nasıl bir etkileşimde bulunmuş olduklarının kavranması gerekir. Çünkü kent, sonuçta en gelişmiş durumuyla etik bir insan birliğidir; etik ve toplumsal nitelikteki bir eko-topluluktur. Yoksa kent, yalnızca isimsiz sakinlerine mal ve hizmet sağlamak için tasarlanmış yoğun bir yapılar bütünü değildir.

Bookchin, kente hak ettiği yeri vermek istediğini belirtir. Ona göre kentler çevre için bir tehdit olarak değil, çoğu kez doğayla denge içinde yaşamış, insanın doğal ve toplumsal mekân duyusuna ilişkin bilincini keskinleştiren kurumlar oluşturmuş, akılcılığı korumuş, seküler bir kültür yaratmış, bireyselliği geliştirmiş ve kurumsal özgürlük şekilleri yaratmış, görülmemiş derecede insani, etik ve ekolojik bir topluluktur. Kenti ve yurttaşı toplumsal ekoloji dilinde yeniden tanımlamak isteyen Bookchin bunu yaparken de kentin ve yurttaşlığın geçmişteki durumunu aydınlatmak ister. Böylece kentin ve yurttaşlığın ekolojik bir toplumda nasıl olması gerektiği anlaşılmış olacaktır.

Bookchin kentleşme olgusunu olumsuz bir fenomen olarak değerlendirir. Ona göre, kentleşme fenomeni kenti ve kırsal kesimi ölümcül bir tehditle karşı karşıya bırakır. Kentleşme sadece coğrafi bir genişleme olmayıp, aynı zamanda kent yaşamının yıkıcı bir şekilde insani niteliğini yitirmesi, topluluk yaşamının yok edilmesi ve tarımsal yaşamın doğal halinden uzaklaştırılması anlamına gelen tehdidi içerir. Ona göre "isimsizlik, homojenlik ve kurumsal devasalık gibi boğucu özelliklere sahip kentleşme, insanlar arasındaki yakınlığı, benzersiz nitelikteki mahalleleri ve insani ölçekli bir politikayı içinde barındıran kentsel alanı yuttuğu gibi, doğaya yakınlığı, kutsal bir yardımlaşma anlayışını ve sıkı aile ilişkilerini barındıran kırsal alanı da ortadan kaldırmaktadır."

Bookchin, kent ve kır arasındaki çatışmanın geçerliliğini büyük ölçüde yitirdiğini, kentleşmenin her iki rakibi de yok etmeye çalıştığını, onları "kent" ve "kır" sözcüklerinin toplumsal, kültürel ve politik açıdan kullanılmadığı kimliksiz bir dünyanın içine çekmeye çalıştığını vurgular.

Ona göre kentleşmenin günümüzdeki toplumsal ve kişisel yaşama ciddi etkisini kavramakta güçlük çekmemizin nedeni,onu saf kent idealiyle birleştirmemizden kaynaklanmaktadır. Nüfusça kalabalık, yapısal açıdan büyük, bireylerin artık yiyecek üretimiyle uğraşmadığı her türlü kentsel varlığı "kent" olarak adlandırmak bizim için çoğu kez yeterli olmaktadır. Kentleşme ve kent olma bu ölçütleri öylesine karşılar ki ikisi arasında çoğu zaman hiç fark gözetmeyiz. Genişleyen metropoliten bir bölgeyi yalnızca aşırı büyümüş bir kent ya da bir araya toplanmış "kentler" yığını olarak ele alma eğilimimizin nedeni budur. Bookchin, bu oluşumu kent olarak kabul etmenin giderek güçleştiği düşüncesindedir. Kentsel varlık adını verdiği bu

yerleşimlerde yaşayanların kentsel işlerde uğraşması ve kentsel bir yaşam sürmeleri kafamızı karıştırır. Oysa buradaki kentsel çevre doğal değil sentetiktir. Bu yerleşimler ona göre kent değil kentleşme ürünüdür. Kentleşme artık, doğal ekonomiyle uğraşan zanaatkâr ve tüccarların oluşturduğu teokratik, monarşik, demokratik ve ekonomik insan topluluklarını kapsayan kent kavramına ters düşmeye başlar. Kentleşmenin ürünü olan "kent kuşakları" ya da "birleşik kentler" dev ticaret girişimleri, endüstri ağları, dağıtım sistemleri ve idari mekanizmaları çalıştıran devasa motorlardır.

Egemen düşüncenin aksine, kent ile kırsal alanın ya da toplum ile doğanın mutlaka bir çatışma içinde olmadığını belirten Bookchin, kentin çoğu kez bir toprak parçasının ekolojisine zarardan çok yarar sağladığını belirtir. Bookchin kentin olumlu etkilerini katılımcı yurttaşlık kurumlarının varlığına bağlar ve bu kurumların duyarlılığını tekrar uyandırmakla kentleşmenin yıkıcı etkilerinin önüne geçilebileceğine dikkat çeker.

Kendisini "bir toplumsal ekolojist ve çevreci bir aktivist" olarak tanımlayan Bookchin, kentin sadece lojistik ve yapısal boyutuyla değil, aynı zamanda ekolojik girişim boyutuyla da incelenmesi gerektiğine inanır. Ona göre katılımcı yurttaşlık bilinci, doğa ve toplum için ekolojik değerlerin korunmasında çok önemlidir. Kenti ve yurttaşlığı görmezlikten gelmek kentleşmenin yarattığı isimsizlik ve güçsüzlüğün tehdit ettiği büyük insanlık kitlesinden yalıtılma tehlikesiyle karşı karşıya kalma anlamına gelir (Bookchin, 1999: 10-16, 31-34).

Kenti, *kentin tarihi* olarak ele alan Bookchin, kent tanımının bazı önemli toplumsal potansiyelleri, gelenekleri, kültürü ve yerleşik bir insan topluluğuna ait özelliklerin birikimci gelişimini içermesi gerektiğini vurgular. Ona göre kent insanlığın temel biyolojik mirasının *yaratıcı bir şekilde* ihlali ya da daha doğru bir deyişle, yeni bir toplumsal evrim şeklinde "başkalaşımı" olarak kabul edilmelidir. Kent, başlangıçta, insan ilişkilerinin biyolojik olgulara dayanan aile benzeri gruplaşmalardan komşuluk gibi belirgin toplumsal olgulara dönüşmesine, seküler kurumsallaşmaların artan miktarda ortaya çıkmasına ve yenilikçi kültürel ilişkilerin hızla gelişmesine sahne oldu; önceleri yaşa ve cinsiyete dayanan grupların ya da etnik grupların ayrıcalığı olan ekonomik ilişkiler kentlerde evrenselleşti. Kısaca kent, biyolojik yakınlığın toplumsal bir yakınlığa dönüştüğü (dönüşmesiyle ortaya çıkmış) tarihi bir sahneydi. Kent, etnik bir grubu seküler yurttaşlara, dar görüşlü bir kabileyi evrensel bir yurttaşlar kitlesine (*civitatis*) dönüştüren tek ve en önemli etmendi. Bir "yabancının" ya da "grubun dışında olan bir kimsenin" bu topluluğa üye olabilmesi için, ortak bir atayla

gerçek ya da efsanevi bir kan bağının olması zorunlu değildi. Politik ilişkiler akrabalık ilişkilerinin yerini aldı ve böylece dışa kapalı klan ya da kabilenin yerini, paylaşıma dayalı bir *insanlık* kavramı aldı .

Bookchin, tarih içinde "insanlık" gibi evrensel kavramları üreten kentin, politik özyönetim ile yurttaşlık kavramlarının yeniden ortaya çıkışına, toplumsal ilişkilerin genişlemesine ve yeni yurttaşlık kültürünün yükselmesine sahne olma potansiyeline sahip olduğunu belirtir. Ona göre kent, insani özellikleri ve özgürlük kavramını genişletmekle kalmayıp kan bağı, cinsiyet ayrımcılığı, yaşa dayalı statü ve etnik ayrımcılık gibi dar görüşlü bağları ortadan kaldıran eşitlik idealini yaymaya çalışmış ve bu yolla tarihsel bir geleneği oluşturmuştur. Bookchin, bir kentin ya da kent devletinin yurttaşların *etik* birliği olduğunu söyleyen Antik Yunan düşüncesine inandığı için, kentin yalnızca belli bir zamanda ne olduğunu değil, genelde ne *olması gerektiğinin* üzerinde duran müdahaleci bir görüşe sahip olduğunu belirtir. Ona göre, insanlık -kesintili de olsa- olgun, özbilinçli, özgür ve ekolojik topluluklar yaratma yolunda potansiyele sahiptir ve bu nedenle olması gerekenle ilgilenmek yanlış bir tutum olmayacaktır. Bookchin, birinci ya da "biyolojik" doğanın en iyi yanlarının ikinci ya da "toplumsal" doğanın en iyi yanlarıyla bütünleşmesinin "üçüncü" ya da *özgür* doğa dediği yeni bir doğanın ortaya çıkması olarak ele alır. Bu doğa, doğal çevreyle yaratıcı bir etkileşim oluşturan etik ve insani bir topluluktur (Bookchin, 1991:17- 20).

Bookchin, modern kenti isimsiz alıcı ve satıcılar arasında toplumsal ve etik yönden anlamlı insan birlikteliği kurmaya değil fakat mal değiş tokuşuna yönelik bir etkileşimin olduğu hareketli merkezler olarak görür. Bu kentler sahip oldukları kültürel merkezlerden çok ticari girişimlerin başarısına göre değerlendirilmektedir. Kentsel bir varlığın hizmetlerini en düşük maliyette ve "en büyük miktarda" gerçekleştirmesi, "verimli" çalışması ve "bütçe açığı vermemesi", yerel yönetimin başarısı için geçerli ölçütlerdir. Şirket modelleri ideal kent modelleri olarak alınır; kent yöneticileri düşünsel yetenekleriyle değil, idari becerileriyle gururlanırlar (Bookchin, 1999: 36).

Bookchin, kentleşmenin yurttaşı bir "vergi mükellefine" ve bir "seçmene" indirgenmesini önce şart koştuğunu sonra da bunun yerine getirilmesinde yardımcı olduğunu belirtir. O, kentleşmenin sadece kırın değil kentin ve yurttaşın da öz kimliğini zorla sömürgeleştirdiğine inanır. Kentleşme bireye az miktarda bile olsa otonomi sağlayan bütün tarımsal ve kentsel durumları silip süpürmüştür. "Kentten doğmuş olan kentleşme, neredeyse bütünüyle yok ettiği tarımsal dünya bir yana, kendi öz annesinin en azılı düşmanı olur." (Bookchin, 1999: 41).

Kent ve kentleşme olgusunu tarihsel süreçte araştıran Bookchin bu araştırmanın kapsamını genişletmek gerektiği kanısındadır; "Kenti, kırı ve doğal çevreyi yok eden kentleşmenin kötülüklerinin incelenmesi yetmez ; kişisel etkinliğe büyük önem veren, insanların oluşturduğu toplulukların yanı sıra insanlığın en zengin ve en tatmin edici ifadesi haline gelen bir politikanın ve insan toplulukları ile yurttaşları ortaya çıkaran toplumsal ve kültürel koşulların da incelenmesi gerekir." (Bookchin, 1999: 44).

Kentlileşme Kavramı

Kentlileşme, "kentleşme akımı sonucunda, toplumsal değişmenin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratması süreci"dir (Keleş, 1980: 71).

S.Kemal Kartal, kentlileşme üzerine yaptığı çalışmasında ***Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentlileşme*** (1992) kentlileşmeyi "ekonomik" ve "sosyal" boyutlarıyla açıklar. Ona göre *"ekonomik bakımdan kentlileşme"* kişinin geçimini tamamen kentte veya kente özgü işlerde sağlıyor duruma gelmesiyle gerçekleşir. *"Sosyal bakımdan kentlileşme"* ise, kır kökenli insanın türlü konularda kentlere özgü tavır ve davranış biçimlerini, sosyal ve tinsel değer yargılarını benimsemesi ile gerçekleşir. Kartal'a göre bunlara paralel olarak kentlileşme *"ekonomik mekan"* ve *"sosyal mekan"*da gerçekleşir. "Ekonomik mekan" kişinin "alt yapısı"nı oluşturan tüm ekonomik ilişki ve faaliyetleridir. "Sosyal mekan" kişinin "üst yapısı"nı oluşturan benimsediği-özümsediği tüm sosyal ve tinsel değerlerini, tavır ve davranışlarını kapsar. Herhangi bir zaman kesitinde, kentlileşme sürecini yaşayan bir kişinin "ekonomik mekanı" ve "sosyal mekanı"değişik oranlarda, kırsal ve kentsel öğeleri içerebilir. Kırsal insanın kentsel insana dönüşmesi sürecinde (kentlileşme süreci) bu iki mekanın kapsamı kırı yavaş yavaş dışlayarak,kenti adım adım kapsar duruma gelmektir.

Ekonomik Mekan ile Sosyal mekanın İçerikleri

A. Ekonomik Mekan
Kişinin Altyapısı
Ekonomik değer üretme elde etme ve bunları kullanma biçimleri:
-Tutulan işlerin türleri
-Gelir türleri ve miktarları
-Geliri kullanma biçimleri
-Varlıklanma biçimleri
-Sahip olunan varlık türleri ve miktarları
-Varlıkları kullanma biçimleri -vb.

Ekonomik mekanın Öğeleri:
1.Varlıklar (Kır ve kent)
2.Ücret gelirleri (Kır ve kent)
3.Varlık gelirleri (Kır ve kent)
4.Karşılıklar (Kır ve kent)
5.Yatırımlar (Kır ve kentte varlık edinme-iyileşme harcamaları)
B. Sosyal Mekan
Kişinin Üstyapısı
Benimsenen tüm sosyal ve tinsel değerler düzeni,
inançlar, türlü konulardaki tutum ve davranışlar:
-Siyasal tutum ve davranışlar
-Dayanışma ve yardımlaşma konusunda benimsenen değerler
-Örgütlenme biçimleri ve tutumları
- Uyulan-benimsenen, benimsenmeyen gelenek ve görenekler
- Eğitim ve öğretim konusundaki görüşler tutum ve davranışlar
- Bilgilenme biçimleri
- Dini tutum ve davranışlar
- Hak arama yöntemleri
- Kadın ve erkekle ilgili düşünce, tutum ve davranışlar
- Toplumdaki farklılıkları açıklama biçimleri ve gerekçeleri vb. (Kartal, 1992: 50-51).

Kentlileşme kente göç edenlerin *yeniden sosyalizasyon* sürecini anlatır. Sosyalizasyon bireyin içinde bulunduğu aile, meslek grubu, arkadaş grubu vb. sosyal grupların ve toplumun değer-norm sistemini, davranış kalıplarını içselleştirmesidir. Göç edenler ve kente yaşayanlar kent toplumunun değer-norm sistemini, kentli insanın düşünme, davranış biçimlerini ve giderek yaşama biçimini benimserler. Bu süreç her bireyin ya da grubun *geçmiş yaşam tecrübesi, kentte bulunma süresi, etkileşim halinde olduğu sosyal çevreler, yaptığı iş /meslek, aldığı eğitim, yaş* vb. bir çok değişkenle ilişkilidir. Doğal olarak genel bir kentli insan ideal tipi oluşturulsa da esas olarak belli bir zamanda belli bir toplumda belli bir kente bağlı olarak gerçekleşen bir *kentlileşme süreci* ve bunun sonunda kabul gören bir *kentli insan* tipi oluşur. Yani her kentin kentleşme ve kentlileşme süreci farklıdır. İstanbul ile Van'ın, Ankara ile Londra'nın ya da Kahire'nin kentleşme ve kentlileşme kaderleri farklıdır.

Kentlileşme Olgusu

Kentlileşme kentli insan davranışlarının bireyde, ailede ve diğer sosyal gruplarda gelişmesi süreçlerini anlatan bir olgudur. Bu olgu ekonomik, sosyal, siyasal, psikolojik, inançsal ve estetik olmak üzere en az altı boyutta gözlenebilir. Kentlileşme, kentli insana özgü davranışlar olarak kendisini somutlaştırır.Bunları aşağıdaki gibi betimlemek mümkündür.

Ekonomik davranışlar; geçimini tarım dışı alanlarda yani sanayi ve hizmet sektöründen karşılar, işgücünün niteliklerini yükselir, serbest piyasa koşulları içinde örgütlü olmayı amaç edinir, gösterişçi tüketim yerine tasarruf ve yatırıma yönelir vb.

Sosyal davranışlar; aile kurumunu önemser, aile içi ilişkilerde demokratik değer ve tutumları geliştirir, kadın-erkek eşitliğinin gereğini yapar, eğitime daha çok pay ayırır, toplumda bir statü (mevki) elde etmenin kişisel başarıyla ilişkili olduğunu bilir ve buna göre kendini geliştirir, farklılaşmaları doğal karşılar, patronaj türü ilişkilerden sakınır, serbest zamanını (üçüncü zaman) kişisel ve toplumsal faydaya dönük olarak kullanır, vb.

Siyasal davranışlar; siyasal toplumsallaşmayı önemser; her hangi bir kültür ya da inanç grubuna ait kimlikten önce yurttaşlık kimliğini benimser, hakların ve sorunlulukların bilincindedir, oy vermeyi yurttaş olmanın gereği sayar, siyasi kurumları demokrasinin yerleşmesinde vazgeçilmez yapılar olarak görür, sivil topluma özgü organizasyonları destekler, yerel yönetimlerin yetki, olanak ve hizmet düzeylerinin yükseltilmesini ister ve sorumluluk alır, ulusal ve insanlığa ilişkin sorunlara karşı duyarlıdır vb.

Psikolojik davranışlar; Akılcıdır; yüreğinden çok aklıyla karar verir, nesnel, ölçülebilir başarıları amaçlar, empati yapmasını(kendini ötekinin yerine koymasını) bilir, zamanı bilinçli kullanır, öz güvenini geliştirir, kendine ait fikirleri önemser ve geliştirir, bilgi kaynaklarının güvenirliğine ve çeşitliliğe dikkat eder, geçmişi değerlendirir geleceği önemser ve planlar, kendini kentli / modern olarak değerlendir, toplumsal normlara genellikle uyar vb.

İnançsal davranışlar; Kendi inancının gereğini yerine getirirken gösterişe kaçmaz, diğer gruplarının inanç ve pratiklerine saygı duyar, dinin evrensel mesajlarını anlamaya çalışır, batıl inançları sorgular, vb.

Estetik davranışlar; Oturduğu konutun, yaşadığı kentin çirkinliklerinden rahatsız olur ve güzelleştirmek için çaba harcar, dilini özenle kullanır; argo ve yabancı unsurlardan uzak durur,beden sağlığını önemser beden bakımını düzenli yapar,sanata ve sanatçıya saygı duyar, sanatsal etkinliklere ilgilenir. vb.

KİTAP ÖNERİLERİ

* **Anthony Giddens,** ***Sosyoloji,*** Çev. H.Özel, C. Güzel, Ayraç Yay., Ankara, 2000.

Giddins'in bu çalışması sosyolojinin temel konularını kapsamlı bir biçimde sunmaktadır. Bunların içinde yer alan *Kentler ve Çağcıl Kentliliğin Gelişimi* bölümü geleneksel kent, çağcıl kentliliğin özellikleri, kentlilik kuramları, kentlileşme ve uluslararası etkileri, üçüncü dünyada kentleşme gibi konuları içermektedir.

Anthony Giddens,** ***Sosyoloji (Eleştirel Bir Giriş), Çev. R.Esnegül,İ.Öğretir, İhtar Yay., İstanbul, 1993.

Bu çalışma esas olarak sosyolojinin temel konularından bazılarına (sanayi toplumu ve kapitalizm, sınıf ayrımı ve toplumsal dönüşüm, çağdaş devlet, şehirler : kentleşme ve günlük hayat, aile ve cinsiyet, kapitalizm ve dünya sistemi) kısa değinmeleri içermektedir. Bunların içersinde *Şehirler : Kentleşme ve Günlük Hayat* bölümü konuyla ilgili sınırlı fakat önemli bilgiler içermektedir. Kapitalizm öncesi çağdaş kentler, Chicago okulu, kentleşme ve kapitalizm, kentleşme ve günlük hayat başlıkları altında kent, kentleşme ve toplumsal yapı (kapitalizm) ilişkisi açıklanmaktadır.

* **Hüseyin Bal,** ***Kentsel Yapı ve Kentlileşme Süreci,*** Fakülte Yay.,Isparta, 2003.

Bu eser Isparta ve Van illerinde kentlileşme düzeylerini ölçmek amacıyla yapılmış saha çalışmasının bir ürünüdür. Çalışmanın kuramsal kısmında kent, endüstri öncesi kentler, kentleşme,kentlileşme, kent kültürü yer almaktadır. Araştırmanın yöntem ve teknikleri içinde araştırmanın problemleri, hipotezleri , evren-örneklem ilişkisi vb. açıklanmış ve sonuç kısmında hipotezler test edilmiştir.

II. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE KENTLEŞME GÖÇ ve SORUNLAR

TÜRKİYE'DE KENTLEŞME

Kentleşme Nedenleri

Kentleşme Düzeyi

GÖÇ OLGUSU ve SONUÇLARI

Göç Üzerine Yaklaşımlar

İç Göçler

Göç ve Gecekondulaşma

YANLIŞ KENTLEŞME SORUNLARI

Kentleşmenin Yönü ve Algılama Biçimi

Kentleşme ve Kentlileşmenin Gecikmesi

Kentleşme ve Suçluluk

Kentte Tutunma Çabaları ve Hemşeri Birlikleri

Kentleşme ve Patronaj İlişkileri

II: BÖLÜM: TÜRKİYE'DE KENTLEŞME GÖÇ ve YANLIŞ KENTLEŞME SORUNLARI

Temel Kavramlar

*Kentleşme *Göç *Gecekondu * Kentsel suçlar *Anomi *Hemşeri Birlikleri *Patronaj İlişkileri

TÜRKİYE'DE KENTLEŞME

Kentleşme Nedenleri

Kentleşme itici, iletici ve çekici güçlerin etkisi altında oluşan ve değişen bir nüfus hareketidir. İtici nedenler; nüfusu kırsal alan ve tarım dışına yönlendiren etmenleri, iletici nedenler ulaşım araçları ve olanaklarındaki gelişmeyi, çekici nedenler ise, kente doğru çeken ekonomik ve toplumsal etmenlerdir (Keleş, 1996: 47).

Nüfusun kırsal alanlardan kentlere yönelik göçünde kırsal kesimdeki olumsuz koşulların yani itici nedenlerin rolü önem kazanmaktadır. Kırsal alanda tarımda yapısal değişmelerin yaşanması, tarımsal üretimde aile ekonomisi yerine pazar ekonomisine geçiş, küçük ve orta boy işletmelerin zararına gelişen ilişkiler, tarımsal arazilerin parçalanması, verimsizleşmesi, makineleşmenin önemli oranda iş gücünü açığa çıkarması, işsizlik, kişi başına düşen gelirin düşüklüğü, eğitim, sağlık ve diğer alt yapı kurumlarının yetersizliği, kan davası ve son dönemlerde yaşanan terörün yarattığı güvensiz ortam vb. nedenler kırsal alanlardan göçü zorlayan etmenlerdir.

Kırsal alanda geçimini sağlayacak kadar tarım arazisine sahip olmayanlar, düşük verim elde edenler, toprakları miras yoluyla küçülenler, traktörün girmesinden olumsuz etkilenenler kırsal alanı öncelikle terk edeceklerdir. Keleş'in belirlemesine göre bir traktörün tarımdan ayırdığı tarım işçisinin sayısı ortalama 6'dır (Keleş, 1996: 47).Bir tarım işçinin ortalama 4 kişilik bir aileye sahip olduğu varsayılırsa bir traktör en az 24 kişiyi köyünden çıkarmaktadır. Türkiye'de bu anlamda göç eden nüfusun 8-9 milyon olduğu hesaplanmaktadır. 1940 yılında toplam traktör sayısı 1.065 iken 1950 yılında bu sayı 16.585 olmuştur. Burada gerçekleşen büyük artış kırsal alanda işgücüne olan talebi azaltmıştır. (Traktör sayısı katlanarak artmaktadır; 1960 yılında 42.136, 1970 yılında 105.865, 1980 yılında 436.369, 1990 yılında 689.343'dür.)

,Toprakların miras yoluyla parçalanması, bu topraklarda verimi düşük üretim yapılması ailelerin ekonomik yetersizliğine yol açmaktadır. Bu da göçü zorunlu kılmaktadır.

Türkiye'de ulaşım araçlarının artması, özellikle kara yollarının büyük kentlere bağlantıyı sağlaması, nüfusun ülke içindeki yer değiştirme kabiliyetini yükseltmiştir. İşgücünün dolaşım kolaylığının yanında mal ve hizmetlerin de aynı şekilde dolaşımı ve haberleşme olanaklarının artması - kentlerde varolan fırsat ve imkanlardan haberdar olma- vb. iletici faktörlerin gelişmesiyle ilişkilidir.

Kentlerin istihdam olanakları her zaman çekici bir faktör olmuştur. Bazı kentler (İstanbul, Kocaeli, İzmir, Bursa vb.) ağırlıklı olarak ticaret, sanayi merkezleri olduklarından, bazı kentler (Ankara vb.) daha çok hizmet üreten kentler olduklarından veya bazı kentler (Antalya, Mersin vb) her her iki özelliği birleştirdiklerinden çekim merkezi olmaktadırlar.

Türkiye'de yıllar itibariyle hizmet ve sanayi sektörü gelişirken tarım sektörü daralmıştır. Bu da kentlerin endüstri- ticaret ve hizmet merkezleri haline gelmelerinden kaynaklanmaktadır.

Çalışan Nüfusun Kesimler Arası Dağılımı (%)

	1955	1960	1970	1980	1990	1994	2000
Tarım	77.4	74.7	68.4	56.0	49.3	47.0	34.9
Sanayi +İnşaat	8.0	9.5	11.5	15.0	15.5	22.0	24.6
Hizmetler	8.6	10.5	20.9	28.9	35.2	31.0	40.5
Belirsiz	6.0	5.3	0.2	0.1	-	-	-

Kentlerde 'marjinal sektör' diye adlandırılan yan sanayi kuruluşları yaygınlaşmaktadır. Büyük üretim birimleri bir ürünün tamamını yapmak yerine temel parçalarını yapmayı geri kalan işleri bu sektöre aktarmayı kendisi için daha kârlı bulmaktadır. Marjinal sektör daha az ücret, daha az nitelikli işgücü ve daha çok çalışan elaman anlamına gelmektedir. Göç edenler - özellikle birinci kuşaktan sonraki kuşaklar - bu sektörde istihdam edilmektedirler. Bunun yanında eğitim, sağlık hizmetleri, dinlenme-eğlenme olanakları, entelektüel faaliyetler vb. faktörler kentin çekici özellikleri olarak önem kazanmaktadır.

Kentleşme Düzeyi

Kentleşme ve Nüfus Olgusu

Kentleşme toplumsal yapıda topyekün bir değişmeyi ifade etmekle birlikte temel belirleyicisi genel olarak nüfus artışı, bu nüfusun kırsal bölgeler yerine kentsel bölgelerde yoğunlaşmasıdır. Bu farklılaşma ekonomik,sosyal, siyasal, inançsal vb. birçok olguyu yaratmaktadır.

Aşağıdaki üç tabloda demografik değişiklikleri belli dönemler itibariyle izlemek mümkündür. (Tablolar DİE, DPT verilerinden ve İnan Özer'in çalışmasından alınmış ve sadeleştirilmiştir. Kent nüfusu il ve ilçe nüfuslarının toplamı olarak kabul edilmiştir.)

Toplam Nüfus, Kent ve Kır Nüfusları

Sayım yılı	Toplam N (milyon)	Kent N. (milyon)	Kır N. (milyon)
1927	13.6	3.3	10.3
1940	17.8	4.3	13.5
1950	20.9	5.2	15.7
1960	27.7	8.8	18.9
1970	35.6	13.6	22.0
1980	44.7	19.6	25.1
1985	50.6	26.8	23.7
1990	56.4	33.3	23.1
2000	67.8	44.0	23.8

1927-2000 arasında -73 yılda- toplam nüfus 5 kat artmış iken kent nüfusu 14 kat , kır nüfusu ise 2 kattan biraz fazla artış göstermiştir. Kır ve kent nüfuslarının toplam içindeki payları kentin lehine değişmektedir. Kent nüfusu 1960' dan sonra artmaya başlamış bu artış 1970' den sonra hızlanmıştır. Kent ve kır nüfuslarının toplam içindeki yerlerine baktığımız zaman kent nüfusunun 1960 sonra arttığı buna karşılık kır nüfusunun azaldığı görülmektedir.

Kent ve Kır Nüfuslarının Toplam İçindeki Yeri

Yıl	Kent (%)	Kır (%)
1927	24.2	75.8
1940	24.3	75.6
1950	25.0	75.0
1960	31.9	68.1
1970	38.5	61.5
1980	43.9	56.1
1985	53.0	47.0
1990	59.1	40.9
2000	64.9	35.1

Kent nüfusunun toplam içindeki payı 1960 yılına kadar önemli bir artış göstermezken bu tarihten sonra dikkate değer artışlar göstermiştir. Bu durum kırsal alanın çözülmesi, kentlere 1950 yılından sonra göç

dalgalarının ulaşmasıyla yakından ilgilidir. Bu dönemde kentleşme adını verdiğimiz yapısal dönüşüm hem kırsal alanda hem de kentlerde oluşmaya başlamıştır.

Kent nüfus oranı 1985 yılına kadar kır nüfusundan az olduğu halde bu tarihte kentin lehine bir değişme yaşanmıştır. Burada kent nüfusu il ve ilçe merkez nüfuslarını ifade etmektedir. Bu nedenle kent nüfusu 10.000 veya 20.000 nüfus ölçütlerine göre daha fazla çıkmaktadır.

Son nüfus sayımı olan 2000 yılında kent nüfus oranı kırsal nüfusunun iki katına yaklaşmıştır. 1960 yılına kadar kent nüfusunun 3 katı olan kır nüfusu son sayımda kent nüfusunun yarısına düşmüştür. Bu düşüş doğaldır ki devam edecektir.

Yıllık Nüfus Artışı, Kent-Kır Nüfus Artış Hızları (Binde)

Sayım yılı	Yıllık r*	Kent Nüfus r
1927	-	-
1940	19.6	26.7
1950	21.7	22.4
1960	28.5	49.2
1970	25.1	47.3
1980	20.6	30.4
1985	24.8	62.6
1990	21.7	43.1
2000	18.2	26.8

* r : Nüfus artış hızı

Ülke genelinde nüfus artış hızının 1960'a kadar yükseldiği ve bu tarihten sonra düştüğü gözlenmektedir. Özellikle 2000 yılı sayımında en düşük düzeyde bir artış olmuştur. Bu demografinin ve sosyolojinin yasalarına uygun bir gelişmedir. Bir toplum tarım toplumundan endüstri-kent toplumuna geçiş sürecini yaşıyorsa ve ekonomik iyileşme yaygınlaşıyorsa nüfus artış oranı düşer. Gelişmiş endüstri toplumlarında nüfusun kendisini yenileyemeyecek kadar azalması bu yasayla ilişkilidir.

Toplam nüfus artış hızı 1960 da, kent nüfus artış hızı ise 1985 yılında tepe noktasına ulaştıktan sonra azalma eğilimi göstermeye başlamıştır. Kent nüfus artış hızı 1980-1985 arasında (5 yılda) 2 kat artmıştır. Kent nüfus oranında 1980 yılından sonra görülen hızlı artış göç faktörünün yanı sıra 1980 den sonra idari bölünüş yapısındaki değişiklikler nedeniyle bazı bucak ve köylerin ilçe olmasıyla da ilgilidir. Böylece kent sayılan bu yerleşimler kent nüfusunun artmasına neden olmuştur.

Yıllık nüfus artış hızı 1990-2000 arasında kentlerde binde 26.81 iken köylerde binde 4.21'dir. 2000 yılında kent nüfusu (il+ilçe merkezlerindeki nüfus) 44 006 274, köy nüfusu 23 797 653 dür.

1990-2000 Bazı Nüfus Verileri (DİE)

	1990	2000
Toplam Nüfus (milyon)	57.5	67.5
Kentsel Nüfus	59	65
Doğal Nüfus artışı (binde)	22	16
Nüf. ikiye kat.süresi (yıl)	32	38
Doğuştan yaşam beklentisi E.	63	65.8
K.	68	70.4
Kaba Doğum hızı (binde)	29.7	22.2
Kaba ölüm hızı(binde)	7.9	7.1

Kentleşme Hızı

Türkiye'de yıllık kentleşme hızı en yüksek noktasını 1980-1990 döneminde yaşamış bu tarihten sonra düşme eğilimi göstermiştir. Yıllık nüfus artışı ile karşılaştırıldığında kentleşme hızı her zaman 2 kattın üstünde olmuştur.

Yıllık Nüfus Artış Hızı ve Kentleşme Hızı (Binde)*

Yıllar	Yıllık N.Art.	Kentleşme hızı
1965-1970	25	53
1970-1975	25	54
1975-1980	20	39
1980-1985	24	77
1985-1990	21	45
2000**	15	33
2001	14	27
2002	14	26
2003	13	26

*Bu tablo DİE, DPT istatistiklerinden alınmış olup kent nüfusunun 20.000 ve üstü ölçütüne göre düzenlenmiştir.

** 2000 ve sonrasındaki rakamlar tahminidir.

Kentsel Yerleşim

Kentleşme sürecinde kır nüfusu azalırken kent nüfusu yükselmekte ve bununla birlikte kentsel yerleşimler (il ve ilçe sayıları) artmakta ve nüfus yoğunluğunda artış gözlenmektedir.

İl ve İlçe Sayıları ve Nüfus Yoğunluğu

Yıl	İl s.	İlçe s.	Nüf.Y.
1927	63	328	18
1935	57	356	21
1950	63	422	27
1970	67	572	46
1990	73	829	73
2000	81	850	88

Kentsel yerleşim sayısı ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılında 2000 yılına kadar hem iller hem de ilçeler bakımından büyük artı göstermiştir; (Keleş, 2002: 61; Aktaran Özer, 2004:54).

10.000-20.000 nüfuslu kentsel grupların sayısı 38'den 195'e;
20.000-50.000 nüfuslu kentsel grupların sayısı 23' den 149'a;
50.000-100.000 nüfuslu kentsel grupların sayısı 3'den 71'e;
100.000+ nüfuslu kentsel grupların sayısı 2'den 56'ya yükselmiştir.

Türkiye'de (il+ilçe) toplamı esasına göre kentsel nüfus oranı (10.000 +) esasına göre yüksektir. Örneğin 1990 yılı sayımlarına göre Kentsel nüfus (il + ilçe) esasına göre %58.4; (10.000 +) esasına göre % 55.4'dür. Bazı ilçelerin nüfusu on binin altında olduğu bilindiğine göre bu oranın yüksek çıkması doğaldır. Kentsel yerleşim için alınan (10.000 +) nüfus ölçütü daha sosyolojiktir. Buna göre 1990 yılında kentli nüfus 31 468.877 iken (il-ilçe) ölçütüne göre 33.326.351'dir. Her iki ölçütte de 1985 yılında yarıdan fazla nüfus kentlerde yaşamaya başlamıştır (%53.0, %50.9). Kentin asgari nüfusu 20.000 kabul edilirse bu takdirde kentsel nüfus oranı daha da düşük çıkacaktır. Örneğin 1990 yılı için kentsel nüfus % 51.3, kırsal nüfus 48.7 olacaktır. Kent nüfusunun ne olduğuna bağlı olarak kentsel nüfusun toplam içindeki payı farklılaşmış olacaktır.

2000 yılı itibariyle Kent Gruplarına Göre
Kent Nüfusu, Kent Nüfusu İçindeki Oranı ve Sayısı

Kentsel Grupları	Kent Nüfusu	%	S
10.000-20.000	2.647.188	6.4	195
20.000-50.000	4.659.117	11.2	149
50.000-100.000	4.982.362	11.9	71
100.000 +	29.395.188	70.5	56

Büyük kentsel yerleşim yerlerinin (100.000+) toplam kent nüfusu içindeki payı diğerlerinin toplamından fazladır. Bu eğilim kentleşme

olgusuna uygun düşmektedir. Küçük yerleşim alanları yerine büyük yerleşim alanları; küçük kentler yerine metropoller ve mega kentler; küçük hinterlandı (art bölgesi) olan kentsel bölgeler yerine metropoliten alanlar önem kazanmaktadır.

Coğrafi Bölgelere Göre Kentleşme

Türkiye'de kentleşme olgusu coğrafi bölgelere göre farklılık göstermektedir. Endüstrileşmenin olduğu bölgeler nüfusu toplarken diğer bölgeler nüfus kaybına uğramaktadır. Bölgeler arasında en yüksek düzeyde kentleşme Marmara bölgesinde gerçekleşirken en az kentleşme Karadeniz'de görülmektedir. Karadeniz'in göç veren bir bölge olması bu sonuca yol açmaktadır. İç Anadolu bölgesi son dönemde gösterdiği artışla kentleşme düzeyi bakımdan ikinci sırayı almakta ve Ege bölgesinden önce gelmektedir.

Bölgelere Göre Yıllık Nüfus Artış Hızları (Binde, 1990-2000)

	Toplam	Şehir	Köy
Marmara	26.69	28.26	21.00
Ege	16.29	23.50	5.76
Akdeniz	21.43	25.03	16.30
İç Anadolu	15.78	22.59	1.96
Karadeniz	3.65	21.48	-10.94
Doğu An.	13.75	35.37	-6.10
Güney D. A.	24.79	36.57	7.67
TÜRKİYE	18.28	29.81	4.21

Kentleşme düzeyi ile nüfus artış hızı arasında anlamlı bir ilişki vardır. Karadeniz bölgesi kırsal nüfus artış hızının en düşük düzeyde olduğu bölgedir.Bu bölgeyi Doğu Anadolu izlemektedir. Marmara ve Akdeniz bölgesinde kırsal ve kentsel nüfus artışlarında görece bir denge bulunmakla birlikte diğer bölgelerde bu kırsalın aleyhine gelişmektedir. Tüm bölgelerde kent nüfusu kırsaldan fazladır. Bu tablonun böyle gerçekleşmesinin temel nedeni köyden kente göç olgusudur.

2000 yılı itibariyle bölgelere göre kent nüfusun toplam içindeki oranı (% olarak) şöyledir: Marmara :79, Ege: 61, Akdeniz: 60, İç Anadolu : 69, Karadeniz: 49, Doğu Anadolu : 53, Güney Doğu Anadolu : 63.

Coğrafi Bölgelere Göre Kentleşme Düzeyleri (%)

Bölgeler	1940	1960	1980	1985	1990
Marmara	35.1	43.3	68.7	74.1	75.1
Güney A.	20.1	31.6	49.8	52.7	54.3
Ege	23.3	30.3	48.6	54.8	53.0
İç Anadolu	14.8	24.8	47.4	53.3	59.5
Güneydoğu A	15.8	16.1	36.5	39.9	53.5
Doğu A.	9.3	13.4	27.2	31.1	37.5
Karadeniz	7.2	11.4	24.0	29.2	33.7
TÜRKİYE	18.0	25.2	45.4	50.9	55.4

GÖÇ OLGUSU ve SONUÇLARI

Göç Üzerine Yaklaşımlar

Bu bölümde ilk kuramsal açıklama **olarak İlhan Tekeli**'nin "*Göç Teorileri ve Politikaları Arasındaki İlişkiler*" başlıklı makalesi incelenecektir. Tekeli, Morrison'u referans göstererek göç tanımlaması yapar; *göç*, iş gücünü, üretimi daha etkin kılacak şekilde yeniden dağıtarak, mekan organizasyonunun yeni koşullara uyumunu sağlar.

Tekeli, kişinin içinde yaşadığı toplumda güdülerini en yüksek düzeyde gerçekleştirmek isteyeceğini belirtir. Bu halde göç (a) kişilerin kullanabilecekleri fırsatların sayısını artırır, (b) kişiye mesleki ve sosyal hareketlilik sağlar.

Kişinin mekanda yer değiştirmesi, hem üretici hem de tüketici rolleri açısından sosyal sistemi etkilemektedir. Kişi yer değiştirdiği zaman yalnızca bir faktör girdisi olarak yer değiştirmemekte aynı zamanda bir tüketici olarak da yer değiştirmiş olmaktadır. Dolayısıyla göç ile tüketicilerin mekandaki konumları ya da pazarın mekansal biçimi değişmektedir. Pazardaki bu değişiklik ise üreticilerin yer seçimi kararlarını etkilemektedir. Böylece üreticilerin belirli noktalarda yığılmasını artırıcı bir "geri besleme" etkisi doğmaktadır. Buna rağmen kişilerin yer seçimi süreçlerini tipleştirirken, kişilerin tüketici rolleri üstünde durmak gerekmez. Sadece üretimin ve emeğin yer seçimi kararları üzerinde durmak yeterli olacaktır. Çünkü emek olarak üretim girdisi rolü bulunmadan, sırf tüketici rolüyle yer değiştirenler, emekliler, rantiyeler gibi oldukça küçük bir toplum kesimidir.

Tekeli, T. Parsons ve N.J. Simelser (Economy and Society)'i referans göstererek çeşitli siyasal sistemlerde, üretim kararlarının verilişi ve bunun gerektirdiği emeğin arz biçimi değişik şekillerde kurumsallaştığını belirtir. Bir toplumda üretim kararlarının verilmesinde başlıca iki seçenek görülmektedir.

1. Üretim ile ilgili yer seçimi kararları tüm sistem için bir merkezden (planlama) verilmektedir.

2. Üretim ve bunların yer seçimi kararları, tüm sistem göz önünde tutulmadan teker teker girişimciler tarafından desantralize (merkezdışı) olarak verilmektedir.

Bir sosyal sistem içinde emeğin mekandaki dağılım kararlarının verilmesinde de iki seçenek vardır.

1.Kişinin yer seçimi kararları kendi istemine bağlı olmadan toplum tarafından verilmektedir.

2. Kişi mekan içindeki yerini kendi kararı ile gönüllü olarak seçmektedir.

Üretimin ve emeğin yer seçimi kararlarının verilmesindeki seçenekler, emeğin yer değiştirmesine ilişkin dört ayrı tip "kuramsallaşma" ortaya çıkarmaktadır.

Üretimin Yer Seçimi

Merkezi Merkez dışı

Zorunlu I II

Emeğin Yer Seçimi

III IV

Gönüllü

Tekeli bu tiplerin özelliklerini açıklar. Ona göre birinci tip, üretim ve emeğin miktarı ve yer seçimi kararları merkezden belirlenir. Bunun için bir merkezi organ (planlama) ve emekçilerin sistem içinde yer değiştirmelerini zorunlu kılan bir toplumsal kurum gereklidir. Tekeli bu sistemin uygulandığı toplumlara örnek olarak Osmanlı İmparatorluğunu ve Sosyalist toplumları verir. Osmanlı İmparatorluğunda merkezden denetlenen artı-ürünün miktarı teknolojiyi ve emeğin durumunu tayin ediyordu. Kırdaki nüfusu optimum (en uygun) yoğunlukta tutmak en önemli sorundu. Bu nedenle "sürgün" sistemine sık sık başvurulmuştu. Sosyalist sistemlerde de bir yerde oturmak ya da çalışmak izne bağlıdır.

İkinci tipte, girişimciler sistemin tümünü düşünmeden üretimin türü ve yeri hakkında karar vermektedir. Buna karşılık iş gücü kendi isteğine aykırı olarak üretim yerine zorla getirilmekte ve çalıştırılmaktadır. Girişimcinin emek talebini zorla karşılama toplumda kurumsallaşmaktadır. Tarihi örneklerde görülen esir ticareti böyle bir kurumdur.

I. ve II. tiplere daha çok tarihsel kategoriler olarak bakmak gerekir. Bugün daha çok III. ve IV. tipler geçerlidir. Bu tiplerde kişi kendi isteğiyle mekandaki yaşama biçimini seçmektedir. Göç terimi de daha çok bu kategoriler için kullanılmaktadır.

Üçüncü tipte, üretim kararları merkezi planlama tarafından verilmekte ve kişiler bu kararlara göre kendi istekleriyle yer seçmektedirler. Emeğin yeri merkezi planlama tarafından kararlaştırılmadığı için emeğin göç eğilimlerini hesaba katmak ve gerekli miktarda göçü sağlamak için teşvik tedbirleri uygulamak gerekebilir.

Dördüncü tip piyasa mekanizmasının hakim olduğu bir sistemdir. Piyasa güçlerinin etkin olduğu ortam içinde, girişimci ve emekçi yaşama yerlerini bağımsız olarak kendileri seçerler. Bu kararların tutarlılığının piyasa mekanizmasınca sağlanacağı varsayılmaktadır. Burada bazı sorunlar vardır; girişimcinin yer seçimi kararını verdikten sonra emeğin göçünün gecikmesi ya da seçici davranması ve emeğin gereğinden fazla göç etmesi halinde doğan sorunlar vardır. Bu sorunlar girişimcinin yer seçimini etkileyecek kontrol ve özendirme politikalarını ve bunun yanında emeğin göç kararını yönlendirecek toplum içi hareketliliğin artırılması gerekir. (Tekeli, 1978: 17-22).

Bu göç modellerinden birincisini "zorunlu iskan"ların yaşadığı Osmanlı döneminde, üçüncüsünü "karma ekonomi"nin uygulandığı, devletin yatırımlarda etkili olduğu Cumhuriyetin ilk dönemlerinde (özellikle 1930-50 arası), dördüncüsünü de halen yaşadığımızı söylemek mümkündür. Serbest piyasa ekonomisi adı verilen günümüzdeki hakim sistem içinde girişimci yukarda adı geçen sorunlarla karşılaşmamak için, emeğin kendisinden önce belli merkezlerde yoğunlaşmasını ve buradaki emek havuzunda seçimini rahatça yapmayı ister. Aşırı göçün sağladığı bu imkan emeğin fiyatını da düşürecektir.

Yusuf Ziya Özcan literatürde sık rastlanan göç türlerini şöyle açıklar;

1. Geçici Göçler
   -Mevsimlik
   - Günlük ve kısa dönem
2. Transferler
   -Tayin ve görev nedeniyle göç edenler
3. Uzun dönem göçleri
   - İş ve çalışma nedeniyle göç edenler
   -Hayat boyu göçmenler
   -İskan ve çeşitli nedenlerle göç ettirilenler

4. Göçmen olmayanlar
-Hiçbir zaman göç etmeyenler
- Potansiyel göçmenler
(Özcan, 1998: 83).

Helga Rittersberger'in belirlemesine göre göç iki grupta incelenebilir. Birincisi 'bireysel-akılcı göç', ikincisi 'kitlesel göç'. Bireysel-akılcı göçte bireyler göç kararını kendi başlarına ve rasyonel değerlendirme sonucu vererek göç edecekleri yerleri seçerler. İktisatçıların 'rasyonel aktör' tipine uyan bu tür göçmenler göç edecekleri yerler hakkında geniş bilgi sahibidirler. Bu tür göç, daha çok, göç edenlerin niteliklerine göre gerçekleştirilen seçici bir göç türüdür. Göç kararı kendi başına veya aile kararı olarak alınabilir. İkinci göç türü olan 'kitlesel göç' göçün kaynağını oluşturan bölgeden hemen her toplumsal tabakadan insanın göç etmesi anlamına gelir. Bu tür göç bireylerin kararından çok şartların zorlaması ile gerçekleşir (Rittersberger, 2000).

Aslında bu anlamda göçü bireysel ve kitlesel olarak iki ana grupta ve bunları da kendi içinde isteğe bağlı ve zorunlu olmak üzere dört grupta toplamak mümkündür.Endüstrileşme veya modernleşme süreçlerinde göçün rasyonel bir eylem niteliğinde isteğe bağlı bireysel olarak gerçekleşmesi umulur.Böylece emek ve sermayenin en uygun olan noktada karşılaşacağı beklenir. Ancak bu beklenti çoğu yerde ve zamanda gerçekleşmez, buna karşılık göç zorunlu bireysel ve zorunlu kitlesel olarak yaşanır.

Göç ve Değişme

Göç ve değişme birbirinden ayrı düşünülemez. Göç beraberinde mekansal bir değişim getirirken, aynı zamanda insanların sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik yaşamlarında da önemli farklılıklara yol açar. Göçten sonra göç kalkış noktasında ve varılan noktada çeşitli değişimler yaşanır. Göç sonucu ortaya çıkan değişimler çoğu zaman göç alan bölgelerde bir 'sorun' olarak algılanmaktadır. Yerliler göçmenlerin yeni ortama uyum sağlamakta büyük güçlük çektiklerini vurgulayarak onları potansiyel aykırı bir kitle olarak görür ve gösterirler. Göç edenler geldikleri yerde 'diğerleri' ya da 'öteki' konumuna düşerler ve farklı derecelerde dışlanırlar. Böylece ortaya çıkan 'sosyal kapanma-itme' ilişkisi genellikle çatışmanın ve hoşgörüsüzlüğün ilk aşaması olmaktadır.

Göçün yarattığı değişmeler kimileri tarafından 'modern olmanın' şartı olarak görülürken, başkalarınca 'geleneksel hayatın bozulması', 'kırdan gelen göçmenlerden kaynaklanan kentsel kültürün yozlaşması', 'iki kültür arasında sıkışıp-ne köylü ne de kentli olunamaması' olarak değerlendirilebilmektedir. Bir üçüncü yaklaşıma göre, göç sonucu oluşan

yeni durum, gelenekselliğin ve modernliğin melezleşmesidir (Rittersberger 2000). Göç olgusu iç göç ve dış göç olarak iki ana grupta toplanabilir. Her ikisinde de kürselleşmenin etkileri bulunmakla birlikte dış göçün yönü ve niteliği küreselleşme ile daha iç içedir. K küresel ekonomiye yön verenler göçün yönünü ve niteliğini dünya ölçeğinde belirleme noktasında bulunmaktadırlar.

İç Göçler

Tanım ve Kapsam

İçgöçün tanımı şöyle yapılabilmektedir; " belli bir zaman dilimi içinde belli bir yerleşme alanında yaşayanların, kendi iradeleriyle yaşadığı yerlerini söz konusu yerleşme alanının dışına taşıyanların miktarıdır" (Tekeli, 1998: 9).

Göç veya içgöç son aşamada kalkış noktasında göç etmeye karar verilmesi ve varış noktasına ulaşmayı ve orada ikameti ve çalışmayı kapsamaktadır. Göç araştırmaları daha çok ikamet yerini esas almaktadır.Göç istatistiklerinin temel kaynağı olan nüfus sayımlarında da bu yönde sorular sorulmaktadır;

1.Doğum yeri
2.Oturduğu yerde kalma süresi
3. Son oturduğu yer
4. Daha önceki bir tarihte oturduğu yer (Özcan,1998: 85)

Türkiye'deki içgöçe ilişkin çalışmalarda doğum yeri bilgisi ya da beş yıl önceki sürekli yaşanılan yer bilgisinin yer aldığı Genel Nüfus Sayımları kullanılmaktadır.

Göç göçe kişinin karar vermesiyle başlayan bir süreci anlatmaktadır. Bu anlamda göç eden kişinin kararının rasyonel olduğu kabul edilmektedir. Tekeli, bu süreçte en azından üç farklı kararın verildiğinin altını çizer. Bunlardan birincisi, önce kişinin göç etmeye karar vermesidir. İkincisi göç edecek kişinin değişik varış noktalarındaki fırsatlar arasından birisini seçmesidir. Üçüncüsü ise göç eden kişinin bu fırsatlar için diğerleri ile yarışması ve kazanmasıdır. Ekonominin rasyonalist paradigmasının etkisi altında bulunan araştırmalarda tüm karar vericilerin rasyonel olduğu varsayılmaktadır. Bu nedenle de iç göçün sistem içinde emeğin mekansal dağılımını rasyonalize ettiği kabul edilmektedir (Tekeli, 1998: 13). Şüphesiz bu yaklaşım gelişmiş endüstri toplumlarındaki göç hareketleri için veya herhangi bir toplumda nitelikli işgücünün göç eylemi için daha geçerlidir. Kırsal kesimlerden , köyün itici nedenleri altında göç etmekten başka bir seçeneği olmayan göçmenler için bu geçerli olamaz.

İç göçler kentleşmenin niteliğini tayin eden önemli bir faktördür. İç göç miktarları DİE'nün nüfus sayımlarından çıkarılmaktadır. İki nüfus sayımı arasında daimi ikametgâh değişmesi halinde bunların göç ettiği kabul edilmektedir. Bu belirlemelerde 5 ve daha yukarı yaştaki nüfus esas alınmaktadır.

Göçün Yönü

Türkiye genelinde göç, yerleşim yeri (kentten kente, kentten köye, köyden kente, köyden köye) ve bölge düzeyinde incelenebilir

1980-1985 ile 1985-1990 yılları karşılaştırıldığı zaman, kentten kente ve köyden köye göç oranı artarken. köyden kente ve kentten köye göç oranının azaldığı görülmektedir. Burada Türkiye'de göçün temel eğilimini gösteren köyden kente akan nüfusun azalması önemli bir gelişmedir.İller arasındaki göç şöyledir.

Türkiye'de İç Göçün Yönü

	1980 - 1985		1985 - 1990	
Kentten kente	1.885.689	*%65.36*	2.872.788	*%70.67*
Köyden Kente	378.971	*%13.13*	420.246	*%10.34*
Kentten Köye	297.929	*% 10.33*	378.933	*% 9.32*
Köyden Köye	322.710	*%11.8*	392.935	*%9.67*
Toplam	2.885.299	%100.0	4.064.902	%100.0

1995-2000 DİE verilerine göre, her 100 kişiden 11'i yerleşim yerleri arasında (il merkezi, ilçe merkezi. bucak. köy),8'i ise iller arasında göç etti. İller arasında yapılan göç diğer göç türlerine göre birinci sırada yer almaya başlamıştır.

1995-2000 döneminde kentten köye göç eden nüfusun büyüklüğü , önceki döneme göre iki kat artış göstermiş ve yaklaşık 681 binden 1 milyon 343 bin kişiye yükselmiştir.

Kentten kente göç bu dönemde, bir önceki döneme göre, yaklaşık 500 bin artarken, oran olarak 1985-1990 döneminde %62.2'den %57.'e düşmüştür.

Köyden köye göç eden nüfus oranında ise sürekli azalma olmuş, bu oran 1975-1980 döneminde %14.75 iken, 1995-2000 döneminde %4.68'e gerilemiştir.

Bahattin Akşit'in belirlediği gibi, 1950'lerde başlayan kentlere yapılan göç 1985'li yıllarda doruklarına ulaşır ve bu tarihten sonra yavaşlamaya başlar. Akşit'in aktardığı göçe ilişkin rakamlar;

1945-1950	214.000
1950-1955	904 000
1965-1970	1.939.000
1975-1980	1.692.000
1980-1985	2.582 000

Son dönemde (1985-1990) köyden kente göç miktarı çok az bir artış kaydederek hemen hemen aynı kalmıştır. (Akşit, 1998: 25).

Göç miktarında 1950 -1955 arasında bir önceki döneme göre 4 kattan fazla 1965-1970' de ise bir önceki döneme göre iki kattan fazla bir artış gözlenmektedir. Bu artışların nedenini sorgulayan Akşit özetle şu belirlemeleri yapar;

1. 1950-55'lerde köylerin genişleme sınırına varması ve kentlerin umut vaat etmesi. Bu süreçte İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentlerin bulunduğu bölgelerdeki köyler kapitalist pazarın ve kentlerin etkisine diğerlerinden daha önce girmişlerdir.

2. 1965-70 dönemindeki 2 katlık sıçrama sürecinde Orta Anadolu ve Karadeniz bölgesindeki köyler hem yakınlarındaki kentlerin hem de büyük kentlerin etkisi altına girmişlerdir.

3. Göçte 1980-85 dönemindeki 1.5 katlık sıçrama, Doğu ve Güney Doğu Anadolu köylerinin bölge içindeki ve Batı ve Güney Anadolu'daki büyük kentlerin etkisi altına girmeleri köylere teknolojinin gelmesi ve işlenebilecek toprakların sınırlarına varılması ile gerçekleşmiştir.

Akşit göçün nedeni olarak kendi hipotezini açıklar. Ona göre bu hipotez itici faktörleri ne çok gelişmiş tarımsal bölgelerde ve ne de azgelişmiş tarımsal bölgelerde aramaktadır.

> Köyden dışarıya göçler, orta gelişmişlik düzeyinde yani köye modern teknolojinin girdiği, işlenebilecek toprağın sınırlarına varıldığı ve toprağın parçalanma tehlikesinin ve kentteki ilişkiler yoluyla kentteki daha iyi iş veya hizmet olanaklarının algılandığı noktaya varıldığı anda gerçekleşmektedir (Akşit, 1998: 26).

İller ve Göç

En fazla göç alan ve göç veren iller sıralamasında bazı iller 1990 yılında 1985'e göre yer değiştirmiştir. 1980-1985'de net göç hızı (=aldığı göç ile verdiği göç arasıdaki fark) en yüksek olan, yani aldığı göç

verdiğinden fazla olan ilk sıradaki on il Kocaeli, İstanbul, İçel, İzmir, Bursa, Antalya, Adana, Eskişehir, Aydın, Sakarya'dır. Oysa 1985-1990 arasındaki göç alan ilk on il şöyledir; Kocaeli, İstanbul, Antalya, İçel, İzmir, Bursa, Tekirdağ, Muğla, Aydın, Ankara. Görüldüğü gibi, Kocaeli ve İstanbul'un dışında sıralar değişmiş ya da yeni iller tabloya girmiştir.

Bazı İllerin (ilk on ve son on ilin)1985-1990 dönemi için net göç hızına göre sıralanması şöyle gösterilebilir.(Tablo tüm illeri kapsamakta ve daha ayrıntılıdır. Biz burada göçün yarattığı sorunlara vurgu yapacağımızdan ilk on ve son on il alınmıştır. (bknz. Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, DİE bildirisi, 1997: 49, 51)

1985-1990 Göç Alan İller * (%)

İlin adı	(1)	(2)	(3)	(4)
Kocaeli	108	16.27	6.41	9.86
İstanbul	108	14.96	5.09	9.86
Antalya	90	12.03	3.98	8.04
İçel	68	11.60	5.01	6.58
İzmir	64	11.18	5.26	5.91
Bursa	62	9.68	3.95	5.72
Tekirdağ	47	11.52	7.38	4.15
Muğla	33	8.46	5.37	3.10
Aydın	27	8.06	5.52	2.53
Ankara	25	11.08	8.72	2.36

Kocaeli en fazla göç alan il konumundadır. Benzer sonuçlarla İstanbul ikinci sırada yer alırken Antalya üçüncü sıradadır.

1985-1990 Göç Veren İller * (%)

Ağrı	-95	4.73	15.02	-10.28
Artvin	-99	6.37	16.89	-10.52
Muş	-100	3.98	14.83	-10.85
Sivas	-106	4.89	16.05	-11.16
Erzurum	-113	4.63	16.55	-11.93
Bayburt	-133	6.82	21.35	-14.53
Gümüşhane	-135	7.00	21.85	-14.84
Siirt	-141	5.51	21.27	-15.75
Tunceli	-154	7.63	24.64	-17.01
Kars	-164	4.63	22.79	-18.16

(*)(1): Net göç hızı, (2): Aldığı göçün toplam nüfus içindeki oranı, (3): Verdiği göçün toplam nüfus içindeki oranı, (4): Net göçün toplam nüfus içindeki oranı.

Kars Türkiye'de en çok göç veren illerin başında gelmektedir. Ondan sonra gelenler tabloda görüldüğü gibi Ankara'nın doğusunda kalan gelişmemiş illedir.

1990 ve 2000 nüfus sayımları sonuçlarına göre kent nüfusları incelendiğinde bazı kentlerin nüfus artış hızlarının önceki dönemlere göre farklılaştığı görülecektir. Örneğin Antalya 1985-1990 da Kocaeli ve İstanbul'dan sonra gelirken 1990-2000 döneminde birinci sıraya yerleşmiştir.

Bazı kentlerin -sayım gününde bulunan yere göre- yıllık nüfus artış hızı (1990-2000) yılları itibariyle en çok ve en düşük seviyede olan ilk on il şöyledir;

Nüfus Artışı Hızı Yüksek İller (1990-2000, Binde)

1. Antalya	41.79
2. Şanlıurfa	36.55
3. İstanbul	33.09
4.Van	31.96
5.Hakkari	31.59
6.Şırnak	29.86
7.Bursa	28.62
8.Tekirdağ	28.52
9.Batman	28.30
10. Kocaeli	27.04

İstanbul'un nüfusu 1990 yılında 7 195 773 iken 2000 yılında 10 018 735 olmuştur. İstanbul'da kırsal nüfus artışı binde olarak 80.72, şehir nüfus artışı 29.27 ortalama 33.09 dur. Buna karşılık Antalya'nın nüfusu 1990 yılında 1 132 211 iken 2000 yılında 1 719 751 olmuştur. Antalya'nın kırsal nüfus artışı binde olarak 39. 07, şehir nüfus artışı 44. 13 ortalama 41. 79 dur.

Nüfus Artışı Hızı Düşük İller (1990-2000, Binde)

1.Tunceli	-35.58
2.Ardahan	-20.22
3.Sinop	-16.16
4.Kilis	-12.65
5.Kastamonu	-11.96
6.Bartın	-11.11
7. Artvin	-10.33
8.Bayburt	-9.75
9.Kars	-9.05
10.Karabük	-8.13

1990 yılında Tunceli'nin toplam nüfusu 133 584 iken 2000 yılında 93 584'e düşmüştür. Bu dönemde köy nüfus artış hızı binde (-74.97), şehir nüfus artış hızı 6.99, ortalaması (-35.58) dir. Benzer durum Ardahan için de geçerlidir. Ardahan'ın 1990 yılı nüfusu 163 731 iken 2000 yılında 133 756'ya düşmüştür. Dönem itibariyle köy nüfus artışı hızı binde (-32.15), şehir nüfus artış 15.45, ortalama (-20.22)dir. Nüfus artış hızı düşük olan bu iller göç veren illerdir.

2000 Yılı İtibariyle Nüfusu Milyonu Aşan İller (+ 000)

İl	Nüfus	Nüf.Art.Hızı	Nüf.Yoğunluğu
İstanbul	10.018.-	33.09	1928
Ankara	4.007.-	21.37	163
İzmir	3.370.-	22.38	281
Konya	2.192.-	22.37	56
Bursa	2.125.-	28.62	204
Adana	1.849.-	17.71	133
Antalya	1.719.-	41.79	83
İçel	1.651.-	26.47	107
Şanlıurfa	1.443.-	36.55	77
Diyarbakır	1.362.-	21.73	90
Gaziantep	1.285.-	24.05	188
Manisa	1.260.-	8.76	96
Hatay	1.253.-	12.19	215
Samsun	1.209.-	4.04	133
Kayseri	1.060.-	18.93	62

Büyük kentlerin bazılarında il merkez nüfusları şöyledir;

İstanbul: 8.803.468, Ankara: 3.203.362, İzmir: 2.232.265

İstanbul'daki nüfus ülke toplamının %15'ini kapsamaktadır. Yani ülkedeki her 100 kişiden 15'i bu kentte yaşamaktadır.

Üç büyük ilin kent merkezlerinin nüfus oranı kırsal nüfustan çok yüksek düzeydedir. İstanbul'da % 91, Ankara'da %88, İzmir'de %81'dir.

Köy nüfus oranı en yüksek olan üç il Bartın (%74), Ardahan (%70) ve Muş'tur (%65) .

İçgöçün değerlendirilmesi

Türkiye'de iç göç olgusunu genel olarak değerlendirdiğimizde kırsal alandaki fazla iş gücünün öncelikle kentlere yönelmesi bir süre sonra belli bir doyma noktasına ulaşmasına neden olmuştur. 1980'den sonraki veriler göçün kentten kente öncelik taşıdığını, kırdan kente göçün hızının azaldığını göstermektedir. Bu da üretimin ve emeğin yer seçimlerinin bundan böyle

daha rasyonel gerçekleşeceğini göstermektedir. Kentlerarası göç çoğunlukla nitelikli iş gücünün göçüdür. Piyasa kurallarına göre sermaye ve emek kendileri için en uygun alana yönelmekte ve buralarda karşılaşmaktadırlar. Bu gelişmeler liberal ekonomi-politikaların belli ölçüde uygulanmasının bir sonucudur. Aslında göç doğal ve hatta gerekli bir olgudur. Emeğin toplam üretimi daha verimli kılmak için rasyonel bir biçimde yayılması göç sayesinde gerçekleşir. Sermaye ihtiyaç duyduğu iş gücüne göç sayesinde ulaşır. Göç, ekonomik gelişmenin bir dinamiğidir. Ancak ülkemizde kırdan kente yönelen çok hızlı ve düzensiz göç dalgaları sorunlar yarattığı için göçe yüklenen anlam olumsuz olmuştur. Göç edenlerin istihdam edildiği ortamlarda göç olumlu anlamlar içerir.

Türkiye'de iç göç yapısal değişimin ürünüdür. Endüstrileşme süreci, kır-kent dengesizliği, iş gücünün yüksek düzeyde arzı, ücret politikalarındaki farklılık, göç veren yerlerin negatif koşulları buna karşılık varılan yerdeki pozitif koşullar vb. göçün arka planındaki belirleyicilerdir.

Göç eden işgücünün kırsal kökenli oluşu ve genellikle niteliğinin düşük olması onları "razı olucu karar verme"ye zorlamaktadır. Kırdan kente göç edenler maliyet fayda analizini çok kaba olarak yaparlar. Kendi hünerlerine uygun bütün fırsatlardan haberleri olmaz. İş bulmada "akraba çoğaltanı" etkilidir. Beklenti düzeyi düştükçe razı olma davranışı ön plana çıkar. Bu durumda sigortasız, düşük ücretle çalışma doğal olarak kabul edilir.

Göç edenler kendi yerleşik değer-norm sistemlerini, tutum ve alışkanlıklarını da beraberlerinde götürürler. Böylece kentlerde bir bakıma köyler oluşur. Göç edenlerin yoğunlaştığı gecekondu alanları kentten ayrı bir dünyayı temsil eder. Gecekondularda ikinci kuşaktan sonra kentli olma bilinci oluşabilir.

Göçe ilişkin politikalar bol ve ucuz emeğin bulunmasına yönelik olmamalıdır. Göçün düzensiz ve tamamen piyasa koşullarına göre olması, bu aşamada işgücünün aleyhine sonuçlar yaratmaktadır. Bu nedenle işgücünün kendi bölgesinde niteliğinin artırılması ve istihdam edilmesi sağlanmalıdır. Örgün ve yaygın eğitimle bu sorun önemli ölçüde aşılabilir. Kalkış noktasında nitelikli hale gelmiş iş gücünün dolaşımı ise yararlı sonuçlar getirir.

Göç ve Gecekondulaşma

1947'de ABD Truman doktrini ve Marshall planı çerçevesinde Türkiye'ye kısa sürede 40.000'den fazla traktör girince tarımda yaşanan hızlı makineleşme sonucunda çok sayıda tarım işçisi ya da çiftçi geçimini sağlamak için tarım dışı alanlara yönelmek zorunda kalmıştır. Bunun yanında miras yoluyla arazinin parçalanması, aile işletmelerinin küçülmesi

verimliliklerini düşürmüştür. Ulaşım ve iletişim imkanlarının artması ile kentlerden haberdar olma imkanını sağlanmış ve buna benzer nedenlerle göçün yönü kırsal alanlardan kentlere doğru olmuştur. Kentlere dalgalar halinde gelen göçmen gruplar kentlerin çevresinde tutunmaya çalışmışlardır. Kentte tutunabilmenin en güvenilir yolu bir konut sahibi olmaktır. Kırsal alanlarda düşük gelire sahip olanlar kentte geldiklerinde meşru yollardan konut sahibi olamayacaklarını gördükleri için dayanışma içinde, belediye memurları, yıkım ekiplerinin müdahalesine rağmen ilk zamanlarda gerçekten bir gecede konutlarını yapmayı başardılar. Bu nedenle bu yasal olmayan konutlara "gecekondu" denildi.

Gecekondu genel olarak "başkasının arazisine izinsiz yapılan, düşük standartlı bina" olarak tanımlanmaktadır (Kıray, 2003: 23). Başka türlü söylenirse gecekondu düşük gelirli istihdam alanlarında çalışan ve sosyo-kültürel farklılıklardan dolayı kente eklemlenmekte zorlanan bir nüfusun, mülkiyeti genellikle kamuya ait araziler üzerinde yasal olmayan yollarla yaptıkları plansız, sağlıksız konuttur. Bu konutlarda yaşamaya başlayan köylüler genellikle kentli olmayı kendi isteği ile seçmemiş, şartların zorlaması ile kentli olmak durumunda kalmışlardır. Bu nedenle onlara kentte yeni gelmiş ve köylülük özellikleri koruyan anlamında "kentli köylüler"denmiştir. (Bu kavramı ilk defa Amerika da Herbert Gans kullanmıştır.)

Gecekondulaşma. Türkiye'de özellikle 1950'li yıllardan sonra tarımda yaşanan yapısal dönüşümün sonunda kentlere doğru yönelen göç dalgalarının yarattığı sosyal-siyasal-kültürel-ekonomik-psikolojik vb. çok boyutları olan bir olgudur. Özellikle büyük metropollerde (İstanbul, Ankara, İzmir) başlangıçta gecekondu mahalleleri kentin çevresinde oluşmuş olmasına rağmen zaman içinde kent genişledikçe bunlar iç dairede kalmışlardır.

Türkiye'de Gecekondu ve Gecekondu Nüfusu

Yıllar	G.sayısı	G. Nüfusu	K.Nüfusundaki .Payı
1955	50.000	250.000	4.7
1960	240.000	1.200.000	16.4
1965	430.000	2.150.000	22.9
1970	600.000	3.000.000	23.6
1980	1.150.000	5.750.000	26.1
1990	1.750.000	8.750.000	33.9
1995	2.000.000	10.000.000	35.0
2000	2.200.000	11.000.000	27.0

(Keleş , 2002: 557 ; Aktaran Özer, 2004: 72)

Yapılan belirlemelere göre kent nüfusu içinde gecekondu nüfusu Ankara'da %70, İstanbul'da %55, İzmir'de %50 dir. (Bayhan, 1997: 182).

Kitlesel göç olgusunun sarsıcı etkilerini hafifleten en temel kurum gecekondu olmuştur. Gecekondulaşma, kırdan kente göçen kitlelerin konut edinme biçimi olarak Türkiye kentleşmesinin ilk aşamasında ortaya çıkmış ve 1950'lerde kurumsallaşmıştır. Bu dönem gecekonduları kırdan göçenlerin kamu arazisi üzerinde esas olarak kendi emekleri ile konut yapımıyla ortaya çıkmıştır. TUSİAD Raporu gecekonduları birinci kuşak ve ikinci kuşak olarak nitelendirmekte ve bunların özelliklerini belirtmektedir(Bknz. TUSİAD Raporu ,1998:87-92, 126,127, 132).

İlk kuşak gecekonduların temel özelliği;

*Kamu arazilerinin yasal olmayan bir şekilde işgal edilmesi,

*Gecekonduların ailenin yakın çevresinden yardım alınarak yapılması, gerekli olduğu zaman işçi çalıştırılması,

* Konut sahibi ile yapımcı ve kullanıcı arasında ayrışma olmaması.

*Gecekondunun ticari bir meta olarak düşünülmemesi (gecekondunun ailenin yerleşimi için yapılması ve kiracılığın istisna olması),

*Kullanıcının ihtiyacına göre zaman içinde eklemeler yapılması,

*Kentle bütünleşme işlevini üstlenmesi.

İlk kuşak gecekonduların oluştuğu bu dönem "bütünleştirici ve yumuşak kentleşme" olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde kırdan kentte göç edenler daha önce göç etmiş olan akraba ve hemşerilerinin yardımıyla iş piyasalarına girmeye çalışırlar. Bununla birlikte kırsal ile ekonomik bağlantıları sürmektedir. Bu nedenle göçün ortaya çıkartacağı olası sorunlar azaltılmıştır. İlk kuşak gecekondular 1970lerden sonra nitelik değiştirmeye başlamıştır.

İkinci kuşak gecekonduların temel özelliği;

*İşgal yoluyla arsa elde etmenin dışında kent çeperindeki arsaların sahipleri tarafından parsellenerek satılması, bu tür hisseli arsa satışlarının gecekondulaşmayı teşvik etmesi,

*Gecekonduların artan oranlarda başka gruplar tarafından inşa edilip, kullanıcılara satılan meta haline dönüşmesi,

*Arsa piyasasına ek olarak gecekondulara özgü bir inşaat piyasasının gelişmesi,

*Arsa ve konut yapımında kendine özgü piyasa ilişkilerinin gelişmesi, bu piyasaya giriş ve çıkışların denetlenmesi (gecekondu mafyası vb.),

* Gecekondularda kiracılığın gelişmesi,

* 1980, 1983,1984 ve 1986 yılında çıkartılan imar aflarıyla gecekonduların sağlıksız apartmanlara dönüşmesine yol açılması,

* Islah imar planı olmadan yapılan çok katlı yapıların çarpık kentleşmenin yeni görünümünü oluşturması ve bunun çok katlı sağlıksız kaçak yapıları teşvik etmesi.

Bugün artık gecekondu olarak adlandırılması yanlış olan *kaçak yapılaşma* ileri düzeydedir. Kentlerde bir taraftan yoğunluğu hızla artan, yeterli altyapı olanaklarından yoksun kentsel rantların baskısıyla hızla apartmana dönüşen yapılaşma; diğer taraftan kendi içinde hiçbir dönüşüm potansiyeline sahip olmayan gecekondu alanları bulunmaktadır. Gecekondulaşma, kentsel alanlarda barınacak bir yer bulmanın ötesinde bir anlam kazanmış, kentte oluşan rantlara el koyma mücadelesinin bir aracı haline gelmiştir. Bunun yanında "yeni gecekonduların" artık sadece kamu arsalarının işgali biçiminde değil, büyük şehirlerin çevrelerindeki köy arazilerinin satışlarına dayanarak yapılabildikleri de görülmektedir.

Diğer taraftan büyük şehirlerin içinde kalan eski gecekondu alanlarının, zaman içinde hem fiziksel, hem de toplumsal olarak nitelik değiştirdikleri görülmektedir. Bu alanlarda bulunan eski gecekondular aflar, tapular ve yeni imar planları uygulamalarıyla yıkılıp çok katli hale dönüşürken, buralarda yaşayanlar pasif birer spekülatör olarak yaratılan değerler sayesinde ekonomik ve toplumsal konum değiştirmişlerdir. Bütün bu süreçler sonunda eski gecekondu alanlarında oturanlar arasında toplumsal katmanlaşmanın oluştuğu, yeni kurulan alanlara sadece "yoksul köylülerin" değil, bu alanlardaki arsalara ya da binalara para ödeme gücüne sahip olanların yerleşebildikleri görülmektedir.

Bütün bu oluşumlarla birinci kentleşme dönemini ifade eden "bütünleştirici kentleşme" yerine, ikinci kentleşme dönemde (1970 ve sonrası) "gergin ve dışlayıcı kentleşme" sürecine girilmiştir. Bu dönemde - 1990'lı yıllar içinde- Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden kaynaklanan teröre bağlı göç olgusu kent içinde mevcut olan gerilimi arttırmıştır.

Bir önceki dönemde kentle bütünleşmenin bir yolu olan *hemşerilik ilişkileri* ve bu ilişkiler üzerinden kurulan dayanışma ağları, bu kez tam ters işlev görmekte ve kentlerde içe kapalı cemaatlerin oluşumunu hızlandırmaktadır. Son yıllarda medyada yaygın olarak kabul gören "varoşlar", "arka mahalle" gibi terimlerle ifade edilen kente küskün, gelecek

umudu olamayan bir kitledir. Bu kentsel alanlarda radikal söylemleri olan gruplar etkinliklerini arttırma olanağı bulmaktadır. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra kent içi farklılaşmalara kültürel-etnik-dini boyutlar eklenmekte, oldukça karmaşık bir ayrışma/dayanışma sürecinin Türkiye kentlerini etkisi altına aldığı gözlenmektedir.

Göç sürecine katılanların tümü, yerleşme, iş bulma ve kentte varolmayla ilgili bütün sorunlarını kendi çabalarıyla ve tesadüflerle çözmek durumunda kalmaktadırlar. Bu bağlamda, özellikle düşük gelir gruplarının akrabalık, hemşerilik, komşuluk ilişkileri gibi tanıdık ilişkilerine dayandıkları bilinmektedir. Ancak bu tür dayanışma ilişkilerinin toplumsal ve bireysel sonuçları formel kurumsal düzenlemelerin olduğu durumdan farklı olmaktadır. Türkiye'de enformel dayanışma ilişkileri, örgütsüz, geleneksel cemaatçi toplumlara has değerlerin ve yapılanmaların sürdüğü bir ortamda alanını genişleterek yerleşik bir hal almaktadır

"Gecekondu sorunu" diye algılanan ve kentsel eşitsizliklere neden olan sorunların çözümü sadece yeni gecekonduların yapımının engellenmesinden geçmiyor. Bugün, büyük kentlerin yaklaşık yarıya yakınının yaşamaya devam ettiği bu alanlarda yaşayan ve gittikçe içlerine kapanma eğilimi gösteren grupların yaşam düzeylerinin yükseltilmesi ve kentsel sistemle bütünleşmeleri için gecekondu sorununun sistematik ve kapsamlı bir şekilde ele alınması gerekir.

Kentleşmenin toplumsal boyutu uzun süre "göç ve gecekondu" sorunu olarak algılanmış, bunlar da sadece "yoksul köylü göçü"ne ve "köylülerin kentle bütünleşmemesine" bağlanmıştır. Ancak bu yaygın yaklaşım Türkiye'deki kentleşme sürecinin çok boyutlu niteliklerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Hızlı nüfus artışıyla birlikte gerçekleşen kentleşme süreci, sadece nüfusun ülke coğrafyası içindeki konumlanışını değiştirmemiş, aynı zamanda çeşitli yerleşmelerde yaşayan nüfusun bileşimini de değiştirmiştir.

İç-göç hareketleri köy-kent göçüyle sınırlı değildir, özellikle son dönemlerde, kentler arası göçün ve hatta köyler arası göçün bundan da ağırlıklı oluşu dikkati çekmektedir. Nüfus kaybeden alanlar sadece "köylülerini" değil, kent ve kasabalarda yaşayan diğer grupları da göndermektedir. Göç edenlerle birlikte kültürel, ekonomik ve toplumsal birikimler de gitmektedir. Göçün seçiciliğinin ve yönünün, göç veren alanların hem köylerinde, hem de kentlerinde toplumsal, kültürel ve ekonomik erozyona neden olduğu söylenebilir.

Türkiye'de hem kentleşme hem de göç, kamusal düzenleme ile yani "planlı" olarak gerçekleşmemiştir. Bu süreç, "piyasa kuralları" içinde de gerçekleşmemiştir.

Kentleşme ve göç;

*geleneksel devlet-toplum ilişkilerinin belirlediği,

*"merkeziyetçi ve otoriter" kurallarla işleyen kurumların etkili olduğu,

*"güçsüz yerel yönetimler" ve "popülist" politikaların beslediği,

*enformel mekanizmalar ve örgütlenmelerin karşılıklı etkileşimiyle oluşturduğu bir ortamda gerçekleşmektedir.

Bu süreç içinde metropol kentler sadece "yoksul köylüleri" değil, aynı zamanda sermayeleri, eğitimleri, becerileri, ya da siyasal güçleri farklı olan grupları kendine çekmiş ve bu grupların kararlarından etkilenmiştir. Birbirinden çok farklı niteliklere ve beklentilere sahip olan bu gruplar, kendi gelirlerine, eğilimlerine ve güçlerine göre değişen stratejilerle kentlere yerleşmektedirler (TÜSİAD Raporu,1998:123- 125).

Orhan Türkdoğan gecekondu sorununa ***yoksulluk kültürü*** kavramını merkeze alarak yaklaşır.Türkdoğan bu kavramı ilk defa kullanan Oscar Lewis (1959)'in konuya ilişkin açıklamalarını esas alır. Lewis, yoksulluk kültürünü Batı toplumuna ait 70 kadar yan-kültürün (sub-culture) iktisadi, sosyal ve psikolojik özelliklerinden hareketle oluşturur.

İktisadi bakımından yoksulluk kültürü , Lewis'e göre, yaşamak için sürekli mücadele, aşağı seviyede ücretler, işsiz ve aylaklar,ustalığa dayanmayan ihtisaslaşmamış meslekler, sık sık iş değiştirmeler, düşük satın alma gücü, evlerde yedekte yiyecek-içecek yokluğu, hiç denilecek ölçüde tasarruf imkanı, sık sık. evlerdeki eşyayı rehin verme durumu vb. davranışlarla kendini gösterir.

Yoksulluk kültürünün sosyal ve psikolojik yönü ise kalabalık mahallelerde yaşama, sürü hayatı, alkolizm oranının yüksekliği, fizik şiddete başvurma, çocuklar için bedeni cezalar, cinsel hayata erken yaşta başlama, serbest cinsel ilişkiler, evlenmede istikrarsızlık, kocaların aileyi terk etme oranının yüksekliği, "ana merkezli" aile gruplarının hâkimiyeti, otoriter olma duygusu vb. ile ortaya çıkar.

Lewis özellikle "kenarda kalma" bir şeye "ait olamama" duygusuna, toplum kurumlarına, hükümet ve siyasi kuruluşlarına karşı tenkitçi tutumlara, bilhassa güvensizlik ve umutsuzluk duygularına dikkat çekmiştir. Ona göre *yoksulluk-yan kültürü* bölge, köy, şehir ve millet farklılıklarından doğmaktadır. Buna ilave olarak, toplumda refah ve mülkiyetin denetimsiz şekilde yığılmasını teşvik eden egemen sınıf değerler sisteminin varlığı, yukarı doğru sosyal hareketliliğinin hızlanması ve aşağılık duygusu sonucu düşük iktisadi statünün varlığı söz konusudur.

Türkdoğan bu açıklamalara bağlı olarak yoksulluk kültürünün yoksulluktan farklı olduğunu belirtir. Yoksullar sınıf bilincine vardıklarında, ticari işlerde rol oynadıklarında ve dünya hakkında enternasyonalist yani milli olmayan bir görüş kazandıklarında , hala yoksul olmalarına rağmen yoksulluk kültüründen uzaktırlar (Türkdoğan, 1996: 115).

Buradan şu sonuca varabiliriz; *yoksulluk kültürü* umutsuzluk üretir, kendini dışlanmış ve kenarda görür, daha iyi yaşama imkanı için mücadeleyi teşvik etmez; bunun yerine meşru olmayan yollardan kazancı haklı gösterir. Bu nedenle tüm yoksullar yoksulluk kültüre sahip değildir.

Türkdoğan gecekondulaşmanın ülkemizde yoksulluk kültürünün ana modellerini oluşturduğun, buralarda yaşayanların kendi kültürlerini sürdüremediklerini, üstelik kentlerin anaforlarına kapılarak kültür boşluğu içine itildiklerini savunur. Ona göre bu süreç kırsal alanlarda tarihi kültür kodlarının taşıyıcısı kitlelerin metropollerde bu yeteneklerini kullanmayarak güçsüzleşmelerini yaratır (Türkdoğan, 1996: 121)

Türkdoğan yoksulluk kültürü olgusunu varlığını Erzurum gecekondu bölgesinde araştırmış (1973,1978) ve burada yoksulluk kültürü ile çekirdek halinde karşılaştığını açıklamıştır.

Buna karşılık **Kemal Karpat,** İstanbul gecekondu bölgelerinde (Nafibaba, Baltalimanı ve Celalettin Paşa) yaptığı araştırmanın sonunda buralarda yoksulluğun bulunduğunu fakat yoksulluk kültürünün bulunmadığını tespit etmiştir. Karpat'a göre Amerika'da bulunan *slum*lar yoksulluk, cinayet, şiddet, ırk ayrımı, gangsterlik, cinsi serbestlik, yabancılaşma vb. özellikleriyle yoksulluk kültürünü yansıtırken Türkiye'de gecekondular böyle değerlendirilemez.

Bize göre de–bazı gecekondu yerleşimlerini yakından gözlemlediğimz için- Türkiye'de gecekondular kente göç eden ve burada yaşama mücadelesi veren, çoğunlukla akraba, hemşeri dayanışmasıyla iş ve barınma sorunlarını aşmaya çalışan, belli bir yöreden, köyden gelmiş olmakla da iç denetimi sağlayan yaşam alanlarıdır. Bu haliyle tampon kurum özelliğini gösterirler. Gecekondularda belli dönemlerde siyasi olayların meydana gelmesi ülkenin genel koşullarıyla ilgilidir.Gözlenen suç davranışları hakkında yargıya varmak için kentin diğer bölgelerinde yaşayanlara göre karşılaştırılmasının yapılması gerekir. Sonuç olarak Türkiye'de gecekondular vardır, yoksulluk, işsizlik vardır. Buna paralel olarak da suçluluk yaşanmaktadır. Ancak Türkiye gecekondularında yoksulluk kültürünün Amerikan slum bölgelerinde olduğu gibi henüz sosyolojik bir realite haline gelmemiştir.

YANLIŞ KENTLEŞME SORUNLARI

Kentleşmenin Yönü ve Algılama Biçimi

Kentleşmenin sorunlarını anlayabilmek için kentleşmenin yönünü ve bunun nasıl algılandığını kavramak gerekir. Bunun için **İlhan Tekeli**'nin *"Türkiye'de Kentleşme Dinamiğinin Kavranışı Üzerine"* (1980) makalesinden yararlanacağız.

Tekeli bu makalesinde Türkiye'nin kentleşme sürecinden geçerken bu olguyla ilgili olarak siyasal ve meslek çevrelerinin kentleşme üzerine açıkladıkları görüşlerin beş aşamadan geçerek oluştuğunu belirtir. Bu görüşler, daha önceki kuramlardan, açıklamayı yapanların toplum katmanlaşması içindeki yerlerinden, sorunu algılama biçimlerinden, uyguladıkları politika ve bunların sonuçlarından oluşan bir bütünlük içindedir. Sorun çözülmediği ve sürdüğü için birinci açıklamayı diğerleri izlemiştir. Oysa her aşama daha karmaşık ve çok yönlü hale gelmektedir. Tekeli 19. yüzyıldan İkinci Dünya Savaşına kadar çok yavaş bir düzeyde kentleşme ve kentlileşmenin yaşandığını, fakat bu savaştan sonra çok hızlı bir kentleşme sürecine girildiğini (yaklaşık yılda % 6), bu hızlı kentleşmenin getirdiği sorunları çözmek için Türkiye'nin yeterli ekonomik ve yönetimsel örgütlenmesinin hazır olmadığını belirtir.

Tekeli'ye göre Türkiye'de kentleşme olgusunun toplumsal sonuçlarıyla karşılaşıp bu sorunlara çözüm aramaya başladığı ilk yıllarda, kentleşmeye engellenebilir bir yer değiştirme olarak bakma eğilimi yaygındı. Birinci aşamayı ifade eden bu yüzeysel görüş, köylerini bırakarak kente gelen ve kentte gecekondu yapan köylülere kent yönetimlerinin göz yumduğunu ileri sürüyordu. Gecekondu yapımı engellenirse göçün duracağını iddia ediyordu. Oysa göç devam etti, sorun çözülemedi. Tekeli, köyden gelen bu göçmenlerin aslında ucuz işgücü olduğunu, bunun da sanayi için gerekli olduğunu belirtir. Ona göre ucuz emeğin işlevleri henüz kavranamamıştı.

Kentleşme olgusunun kesintisiz olarak sürüşü ilk dönem kavramlaştırmasının yetersizliğini kendiliğinden kanıtladı. İkinci aşamada kavramlaştırmanın betimsel olmaması ve kentleşmenin nedenlerine ilişkin açıklamalara yer verilmesi gerektiği düşünüldü. Böylece mekanik analojilerden yararlanan bir açıklama yaygınlık kazandı. Köy itiyor, kent çekiyordu. İkinci Dünya Savaşından sonra çok sayıda traktörün kırsal alana girmesi köyün ittiği açıklamalarına güç kazandırıyordu. Böylece kentleşmenin açıklandığı sanıldı. Kırın ittiğini savunanlar ya da kentin çektiğini ileri sürenler ortak bir noktada birleşiyorlardı; kırda alınacak

önlemlerle göç önlenmeliydi. Köylülerin kente gelmesini istemeyen bu görüş birincisinden bu anlamda farklı değildi. Oysa kente gelenlerin sayısı gittikçe artmış ve oylarıyla siyasal süreçte ağırlıklarını hissettirmeye başlamışlardı. Artık yeni bir aşamaya gelinmişti. Bu gelenlere ne olacak sorusuna cevap aranıyordu.

Üçüncü aşamada kente gelenlerin kültürel dönüşümü tartışılıyordu. Böylece kente göç eden "kentteki köylüler" in kentle bütünleşmesi bir zaman sorunu olarak algılandı. Onların köyden göçü engellenemiyordu; fakat zihinlerde kurulan köylerde (gecekondularda) tutuluyorlardı. Bu fazla bir yatırım da gerektirmiyordu. Gecekondu mahallelerinde yaşayanların sorunu bir sistem sorunu olmaktan çıkartılıyor, zamanla kent kültürünü öğrenmeleriyle çözülecek bir sorun olarak görülüyordu. Ancak zaman geçtiği halde kültürel bütünleşme sağlanamadı ve ikili yapı varlığını sürdürdü. Böylece yeni bir açıklama gerekli oldu.

Dördüncü aşamada ikili yapı bir çevre ülkesi olarak yaşanan kalkınma sürecinin ortaya çıkardığı bir sonuç biçiminde algılandı. Piyasa mekanizması içinde dışa bağımlı ithal bir teknoloji ile kalkınmaya çalışan bir ülkede, kalkınma süreci içinde kırsal ve kentsel alanlarda bir modern kesim oluşacaktı. Bu kesimde örgütlenmiş ve sermaye yoğun işler yer almıştır. Modern kesim kentlerde ve köylerdeki emek arzına iş olanağı sağlayamadığı için marjinal kesimler doğmaktadır. (Tekeli'nin açmadığı bu marjinal kesimler küçük imalat sanayi, atölyeler kısacası emek yoğun işlerinin yapıldığı az sayıda işçinin çalıştığı yerler olabilir.) Kente gelenler kentte iş ve konut değiştiriyorlardı. Bu değişmeler kararlı hale gelince göç eden kişinin kentin bir parçası haline geldiği kabul edilmeye başlandı.

Tekeli'ye göre, bu açıklamada teknolojik bağımlılık vurgulanmasına rağmen kentleşme olgusu kapitalistleşme sürecinin tümü açısından kavranmıyordu.

Beşinci aşamayı Türkiye'de yeni yaygınlaşmaya başlayan görüşler oluşturacaktır. Bu görüşler kenti ve kentleşmeyi az gelişmiş kapitalizmin temel süreçleri içine oturtmaya çalışmaktadırlar. Bu iki temel süreç, 1.Kapital oluşumunda veya kapitalinin yeniden üretilmesinde, 2. Emeğin yeniden üretilmesinde kent işlevini kavramaya çalışmak şeklinde ortaya çıkmaktadır. Sorun kapital açısından değerlendirildiğinde kentin tümüne bir kapital kümesi olarak bakılabilir. Bu kapitalin kompozisyonu yatırımların ekonominin çeşitli kesimleri arasında nasıl dağıldığına bağlı olacaktır. Bu niteliği ile kendisi bir değer yaratmakta ve artı ürüne el koyma biçimlerini belirlemektedir. Ve bu kapitali yeniden üretme özelliğine sahiptir. Bu bakış açısı az gelişmiş ülke kentlerini ve gelişmiş ülke kentlerinden farkını anlamada önemli kolaylıklar getirecektir.

Tekeli, konuya bir de emeğin yeniden üretimi açısından bakar. Ona göre konut sorunu emeğin yeniden üretiminde ve dolayısıyla emeğin ücretinin belirlenmesinde önemli rol oynar. Kent tüm öğeleriyle emeğin yeniden üretildiği ve pahasının belirlendiği bir yerdir. Yukarıda belirlenen iki işlev birbirini belirleyicidir ve iç içedir. Tekeli bu iki işlevi bir örnekle açıklar;

> Kent toprağı üstünde spekülatif eylemlerle hızlı bir değer artışı sağlandığını düşünelim. Son analizde bu değer kentte yaşayanlarca ödenecektir. Bu da emeğin yeniden üretilmesinin maliyetini yükseltecektir. Bu ise kentte yaratılan artı değerin bölüşülmesinde bir değişiklik demektir. Öte yandan bir kentin konut sorununu çözümü için sübvansiyonla düzenli konut yapıldığını düşünelim. Bu kentte emeğin yeniden üretiminin maliyetinin düşmesi demektir. Bu kentte yaratılan artı ürünü denetleyen kapitalist için denetlediği artı üründe bir artış sağlayacaktır, ancak ekonominin kapitalistin yapacağı yatırımlara ayırabileceği fonlar ve krediler düşecektir. Bu bakımdan az gelişmiş ülke kapitalisti konut programının gelişmesini ya da kentsel yatırımların yapılmamasını yeğleyecektir. Oysa gelişmiş bir ülkenin kapitalistinin davranışı tamamen ters yönde olabilecektir. Az gelişmiş ülkenin geliştirilen kapitalist sınıfı için hem kendi denetimine ayrılacak fonları ve kredileri en çoğa çıkarmak hem de emeğin yeniden üretiminin maliyetini en aza indirmek amaçtır. Bu durumda kent plancıları için bir sorun olarak görünen gecekondular kapitalist sınıf için bir çözüm olarak ortaya çıkacaktır.
>
> Bu örnekler gösteriyor ki kentleşme olgusunu kavramak için gelişmekte olan bu kuramsal çerçeve, az gelişmiş bir kapitalist ülkedeki kentleşme sorununu kavramaya, çözümün sınırlarını ortaya koymaya, önerilecek çözümlerin siyasal süreçteki başarı şansını irdelemeye olanak verecek bir yapıdadır (1980: 336-337).

Tekeli kuramların değişmesini kentleşme sorunun değişmesiyle ilişkilendirir. Gelişen olgunun karşısında yetersiz kalan bir kuram yerini yenisine bırakmak zorunda kalmaktadır.

Kentleşme ve Kentlileşmenin Gecikmesi

Kentleşmenin 'hızlı', 'yanlış', 'çarpık', 'aşırı', 'dengesiz' vb terimlerle ifade edilen normalin dışındaki gelişme durumları doğaldır ki, özneldir ve her kentin gelişme dinamiğine, diğer kentlerle karşılaştırılmasına, kentleşme ölçütlerine göre değişebilir. Burada normal kentleşmenin tanımlanması ve buna bağlı olarak ondan sapan kentleşme modellerinin değerlendirilmesi gerekir. Kapsamlı, evrensel olarak kabul edilen "kentleşme" tanımlarının içeriği normal olanı yansıtır. Bu tanımlar ilgili bölümde verdiğimiz için burada tekrarlamayacağız.

Kentleşme kırsal toplumdan farklı olarak kendine özgü bir toplumsal yapının oluştuğu ve kent olarak tanımlanan yerleşim alanlarında meydana gelen değişmeleri ifade etmektedir. Günümüz kentini, tarımsal üretimin dışında endüstri, ticaret ve hizmet alanlarında etkinliğin yoğunlaştığı, nüfusun sosyal bakımdan tabakalaştığı, tabaka/sınıf geçişlerinin yasal olarak mümkün olduğu, çeşitli alt-kültür gruplarının, sivil toplum örgütlerinin merkezi ve yerel yönetimle beraber varolduğu, bölgesel, ulusal ya da uluslararası düzeyde ilişkilerin organize olduğu, kitle iletişim araçlarıyla, hızlı bir biçimde gerçekleşen iletişimin güçlendiği yerleşim alanları olarak kabul edebiliriz.

Kentleşme kırsal toplumdan farklı bir toplumsal yapının oluşması sürecidir. Farklılaşmanın artışı kentleşmenin gerçekleşme düzeyine işaret eder. Şüphesiz kentleşme sadece kırsal toplumdan farklılaşmayı değil aynı zamanda daha önceki kent toplumsal yapısından farklılaşmayı da anlatır. Bu nedenle kentleşme sürekli değişen, kendini aşan dinamik bir süreçtir. Bu süreç binalar, caddeler, parklar, iş merkezleri, eğlence yerleri vb. kent formunu değiştirdiği gibi, bu form içinde yer alan ve formu belirleyen kentli toplumu da değiştirir. Değişme insan merkezli olmakla birlikte insan dışındaki unsurların değişmesi de insanı etkiler. Bu karşılıklı etkileşimin düzeyi kentlileşmeyi ifade eder. Kentlileşme, kentte yaşayanların ne kadar kentli olduklarını yani kentsel forma ve "ideal tip"olarak oluşturulan "kent toplumu"na (onun değerler sistemine) ne kadar uygun olduğunu anlatır.

Kentlileşme **Ruşen Keleş**'in vurguladığı gibi, kentleşme akımı sonucunda toplumsal değişmenin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklik yaratma sürecidir (1980: 71). Kentleşmenin hem maddi hem maddi olmayan (tinsel) ya da hem ekonomik hem de sosyal boyutu vardır. Kartal'ın belirlediği gibi ekonomik anlamda kentlileşme kişinin geçimini tamamen kentte veya kente özgü işlerde sağlıyor olmasıdır. Sosyal bakımdan kentlileşme ise, kentli insana özgü tavır ve davranış biçimlerini, sosyal ve tinsel değer yargılarını benimsemesi ve gerçekleştirmesidir (1992: 50).

Hızlı/Yanlış kentleşme yukarıda belirlediğimiz "ideal tip" kent, kentleşme, kentlileşmeyi gerçekleştirmede kesintiler yaratır ya da başka bir anlatımla bu oluşumu geciktirir. **İhsan Sezal'ın *"Göçler ve Şehirleşmeyen Şehirler"*** adlı makalesinin analizi konumuza açıklık getirmede yardımcı olacaktır.

Sezal'a göre 70'li ve 80'li yıllarda şehirleşme olgusu "köyleşen şehirler" kavramına yol açmıştı. 90'lı yıllar "köyleşme süreci"nin tamamen bittiği anlamına gelmese de ; bir başka olgunun daha hakim bir görünüm kazandığı söylenebilir. Bu yeni olgu ona göre "şehirleşemeyen şehirler" kavramı ile açıklanabilir. Bugün bütün ülke "şehirleşememiş şehirler" ve şehirli olamamış insanlarla karşı karşıyadır. Sezal süreçler açısından şehirlerin gelişmemiş bir ekonomik yapı, gelişmemiş bir siyasal yapı ve köy kültürü egemen olan bir şehir kültürünü yansıttığını belirtir. Birinci olarak, ekonomik bakımdan sanayiye dayanmayan bir şehirleşme marjinal sektör ağırlıklı bir ekonomik yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Köyden göç edenler geçimlik yeni bir marjinal sektörü (pazarcılık, minibüsçülük, işportacılık, kapıcılık vb.) oluştururlar. İkinci olarak, şehre göç edenler şehir hayatının gerektirdiği "siyasi insan" kimliğini kazanamazlar. Üçüncü olarak, günlük hayatın her noktasında şehirde egemen bir köy kültürü yaşamaktadır.

Sezal şehirli nüfusun beş ayrı tipolojide sınıflandırır. Bunlar;

1. Birinci kuşak şehirliler
2. İkinci kuşak şehirliler
3. Yeni(Üçüncü kuşak) şehirliler
4. Eski şehirliler
5. Şehirde yaşayan köylüler

Birinci kuşak şehirliler, şehre yeni göç eden, şehirli olma isteği taşıyan ancak bunun nasıl yapılacağını da henüz bilmeyenlerdir. İkinci kuşak şehirliler, "iç kimlik krizi"ini yaşarlar. Köylülük kimliğini taşıyan ebeveynlerle şehirde doğmuş ve "şehirli" kimliğini kazanmaya başlamış bu kuşak karşı karşıya gelmektedir. Yeni (üçüncü kuşak) şehirliler, iki alt gruba ayrılırlar; ikinci kuşak şehirlilerin artık "şehirli" kimliğini kazanmış çocukları ve şehre kasabalardan veya küçük şehirlerden göç eden ve daha önce şehir kültürü içinde kısmen yoğrulmuş olanlar. Sezal'ın belirlediği bu gruba büyük kentlerden ve yurt dışından gelenleri de eklemek gerekir. Eski şehirliler, uzun bir şehirli geçmişi olan ve şehirleşme süreçlerini bütünüyle yaşamış olanlardır. Sahip oldukları şehirli kimliğine diğer tipolojilerden gelen tehditler tedirginlik yaratmaktadır. Şehirde yaşayan köylüler, şehre henüz gelmiş ve "köylülük" özelliğini devam ettirenlerdir. Bunların bir kısmı koloniler halinde yaşamaya devam ederken bir kısmı köye dönmek zorunda kalırlar.

Sezal'a göre şehirleşme yeni kuşak (üçüncü kuşak) ile eski şehirlilerin sayesinde gerçekleşebilir. Şehirleşememenin temel nedeni iç göçün niteliğidir. İç göç dört kategoride gerçekleşir. a. köyden şehre basamaklı göç, b. köyden büyük şehirlere sıçramalı göç, c. şehirlerarası basamaklı göç, d. şehirlerden büyük şehirlere sıçramalı göç. Bu karmaşık göç yapısında süreçler tam yaşanmadığı için şehirleşmede sorunlar çıkmaktadır. Sezal şehirleşemeyen şehirlerle dolu 1990'ların Türkiye'sinde toplumsal krizler yaşandığını, varoşlardaki krizin sol terör ya da dini sapkınlık olarak ortaya çıktığını belirtir. Demokratik ve hür toplumlarda göçü engellemek söz konusu olmayacağına göre, şehirleşmeyi sağlamak için şu önerilerde bulunur;

a. Göçlerin yönünü etkilemek; yeni cazibe merkezleri yaratmak.Bunun için mevcut küçük şehir ve kasabalar etrafında ya da yeni gelişme potansiyelli şehirler kurmak gerekir.

b. Şehirleşme süreçlerini hızla, yaşanılan süreçlere dönüştürmek.

Potansiyeli olan yeni şehirler kurmak büyük yatırımlar gerektireceğinden mevcut küçük şehirler yada kasabaların teşvik edilmesi daha mümkün görünmektedir. GAP bölgesindeki gelişme, İç Anadolu'daki bir çok yerleşim biriminde gözlenen küçük ya da büyük ölçekli sanayi hamlesi büyük kentlere göçü yavaşlatmakta hatta geri dönüş sürecini başlatmaktadır. Adı geçen yerler istatistiklerde göç alan iller kategorisine girmeye başlamıştır.

Kentleşme ve Suçluluk

Sulhi Dönmezer ***"Hızlı Şehirleşme İle Suç ve Ceza Adalet Sistemi İlişkileri"***(1986) adlı makalesinde yanlış şehirleşmeyi sapma davranışların bir çoğaltanı olarak inceler. Önce suça ilişkin sosyolojik teorilerin kısa açıklamasını yapar. Bunlardan birincisine göre, suçluluğun asıl nedeni sosyal çözülme, erime şartlarının gerçekleşmesi nedeniyle toplumdaki sosyal kontrol mekanizmalarının çöküp erimesidir. İkinci grup teorilere göre, normal işleyişinde bazı gerilimlerin, baskıların meydana çıkması, sosyal sistemlerin tabiatlarında saklıdır. Bu gerilim ve baskılar belirli şartlar altında bir kuralsızlık, *anomi* hali yaratabilir ve böylece suçun sebebi de anomi olur. Üçüncü grup teoriler, suçun sebebi olarak toplumdaki alt kültürleri ele almaktadırlar. Alt kültürler toplumun normatif yapısını alt üst etmekte ve suç söz konusu alt kültürler içersinde onanan veya kabul edilen bir davranış şekli olmaktadır. Dönmezer bu üç teorik yaklaşımın suçun açıklanmasında birlikte kullanılması gerektiğine inanır.

Şehirleşme ile suçluluk arasındaki ilişki birinci kategori teoriler çerçevesinde, şehirleşmenin sebebiyet verdiği sosyal çözülme, erime olayına bağlanmaktadır. Dönmezer'e göre bu, Tönnies, Durkheim, Simmel, Maine ve diğerlerinin vurguladığı bir şeydir. İçinde hısımlık ilişkilerinin egemen sosyal örgütlenmeyi oluşturduğu, insanları içtenlikle saran ilk ilişkilerin etkinlikle işlediği, kişilerin işgal edecekleri statülerin geniş ölçüde doğumla elde olunduğu, sosyal normların çoğunlukla geleneklerden kaynaklandığı bir toplum tipi karşısında, ilişkilerin geniş ölçüde gayri şahsî menfaat birlikleri şeklindeki örgütlenmeler tarafından idare olunduğu, ilk ilişkilerin gücünü kaybettiği, sosyal hareketliliğin kişisel ilişkilerin devamına geniş ölçüde engel olduğu, sosyal normların geleneklere değil ve fakat fayda ve meşruiyet temeline dayandığı diğer bir toplum tipi yer almaktadır. Bu toplumda sosyal kontrol geniş ölçüde olmak üzere bürokratik mercilere, ceza adaleti sistemine devrolunmaktadır. Dönmezer burada "cemaat" ve "cemiyet"in temel niteliklerini belirler. Birincisinden ikincisine geçişin sonucu oluşan şehirleşme ve sanayileşme şartları suçu oluşturan nedenlerin başında gelir. Kırdan şehre göçenler ilk ilişkilerden kopmakta, hısımlık grubu, çekirdek ailelere dönüşmektedir.Bu gelişmelerden özellikle sosyal tabakalaşmada en altta olan ve yukarı tırmanamayanlar etkilenmektedir. Bunlar için geleneklere dayalı sosyal ilişkilerin yok olması, yeni ilişkilerin getirdiği normlara uymadıklarına göre, ortaya bir anomi halini çıkarmaktadır. Yaşadıkları teneke mahallelerinde aileler parçalanmaya başlar, babanın iş bulamaması, ananın çalışma mecburiyeti, aileyi olumsuz etkiler. Bunlara ek olarak bir de sosyalleşme ve sosyal kontrolün ajanları tümüyle ortadan kalkınca sapıcı davranışlar,alkolizm, uyuşturucu madde kullanımı, intihar ve en başta suçluluk geniş ölçüde artar (Dönmezer, 1986: 53-56).

Dönmezer, ailenin erozyona uğraması ve bunun da geniş ölçüde şehirleşme ve sanayileşmeden kaynaklandığı, şehirlerin yoksul halk tarafından işgal edildiği, sosyal bakımdan çözülme süreci içinde olan bölgelerde suçluluğun yoğunlaştığı şeklindeki görüşlerin tam doğru olmadığının ifade edildiğini belirtir. Ona göre, resmi rakamların dışında gözükmeyen geniş bir suçluluk kitlesi vardır. Bu kitlenin büyük bir kısmını beyaz yakalı suçlar adı verilen ekonomik suçlar teşkil etmektedir. Çek sahtecilikleri, profesyonel kumar, uyuşturucu madde ticareti vb. suç işleyenlerin alt tabakada oldukları söylenemez. Günümüz suçluluğu orta ve hatta yukarı servet ve sermaye sınıflarının işlediği suçlar yönünde olduğunun kabul edildiğini belirten Dönmezer, bu nedenle yukarıda sözü edilen sosyolojik teorilerin doğruluğu hususunda ciddi şüphelerin uyandığına dikkati çeker (Dönmezer, 1986: 59).

Göç Edenlerin Kentte Tutunma Çabaları ve Hemşeri Birlikleri

Türkiye'de son dönemde, metropol kentlere göç edenlerin yaşadıkları kültürel şoku aşabilmek ve kentte tutunabilmek için çeşitli çözümler ürettiklerine şahit oluyoruz. Bunun en somut örneğini hemşeri dernekleri adı altında yapılan organizasyonlarda görüyoruz. Kente gelenler iş, konut bulabilmek, ekonomik, sosyal sorunlarını azaltmak ve kültürel kimlikleri korumak için bir araya gelerek, dernek ya da vakıf benzeri örgütlerin çatısı altında hemşeri dayanışmasını sergilemektedirler.

Hemşerilik genellikle aynı yerleşim yerinden (aynı köy, aynı ilçe, aynı il, aynı bölge vb.) gelmiş olanların birbirlerine atfettikleri sosyal bir statüdür. hemşerilik ilişkilerinin "akrabalık" ile "arkadaşlık", birincil ilişkiler ile ikincil ilişkiler arasında bir yerde oluştuğu kabul edilmektedir. Bu ilişki niteliği gereği birincil ilişkilere (aile üyeleri, akrabalarla olan ilişkilere) daha yakındır. Bu ilişki türü tam anlamıyla akraba ilişkisi değil fakat bir bakıma "akrabamsı" ilişkilerdir.

Hemşerilik kentleşme sürecinde bir akrabamsı sistem olarak tezahür etmektedir. Hemşeriliği işlevsel ve kullanışlı kılan ise akrabamsı bir ilişki biçimi olarak onun esnekliğidir. Çünkü akraba ile arkadaş arasında duran bir kavram oluşu sayesinde birincil ilişkilere alışkın göçmenin yabancı ile karşılaşmasında aşina ara bir ilişki biçimi olarak işlerini kolaylaştırır (Tekşen, 2003: 66).

Hemşerilik ilişkileri kalkış noktasında olmayan daha çok kentlerde gelişen bir ilişkidir. Dayanışmacı, aidiyet duygusunu üreten "hemşeri" sonradan elde edilen, atfedilen bir statüdür. Göç edenler geldikleri yerde birbirlerine hemşeri olarak bakmazlar ancak yeni geldikleri kentlerde "biz" ve "öteki" ayrımında hemşeriliği "biz" duygusunu güçlendirmek için değerlendirirler.

Hemşeri grupları sosyal sınıf veya sosyal tabaka değildir. Farklı sosyal sınıf veya tabakadan bireyleri içerir. Ancak ilişkilerin yoğunluğu benzer sınıf veya tabakadan olanlar arasında daha güçlüdür. hemşeri grupları etnik grup da değildir. Etnik grup soy, ırk, kültür, inanç ve tarih birliği vb. gibi ortak paydaların birçoğunda birleşen bir kategoridir, fakat hemşerilik böyle bir birlikteliği zorunlu kılmaz. hemşeri grubu "alt-kültür grubu"na daha yakın durmaktadır. Alt-kültür grubu ortak kültürden kısmen farklılaşan fakat bütünle de uyumunu koruyan –hiç olmazsa karşıt-kültür grubu gibi çatışmayan – gruptur (Tekşen, 2003: 57-61).

Bu genel belirlemelerden sonra hemşeri grupları üzerinde kuramsal ve saha çalışması yapmış olan akademisyenlerin değerlendirmelerine yer verilecektir.

Ayça Kurdoğlu 1994 tarihli, *"İstanbul'un Nüfus Kompozisyonu ve Hemşerilik Dernekleri: 1944-89"* başlıklı bildirisinde aşağıdaki belirlemeleri yapmıştır.

Hemşerilik ilişkileri bütünsel kent ilişkiler içersinde cemaat ilişkilerini ve cemaate aidiyeti betimlemektedir. Hemşerilik dernekleri, yalnızca bir örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkmamakta, kentsel ilişkiler bütününün içinde yer alan ve devamlılığı bu ilişkiler tarafından da belirlenen cemaat çevreleri olmaktadır.

Hemşerilikte anlatımını bulan kimlik, kente göç edenlerin geldikleri yere referansla ve kaynağını göç öncesi ilişki biçimlerinden alan bir kimlik gibi gözükse de bütünsel kent ilişkileri içersinde son derece kentli bir kimliktir; çünkü hemşerilik kimliği Dubetsky'nin de belirttiği gibi, göç öncesinde yaşanan yerlerde anlamlı değildir (Dubetsky, 1976). Kıra ait toplumsal ilişkilerde güvenirlik, aileden olanlardan başlayarak kan bağı olan akrabalar, evlilik yoluyla edinilmiş akrabalar, aynı köyden olanlar şeklinde genişlemektedir. Kente gelindiğinde bu halkaya, aynı yeden gelmiş olanlar eklenmektedir. Karşılıklı sorumlulukların, zorunlulukların, güven ve paylaşımın yoğunluğu ise en yakın olandan uzağa doğru azalır.

Hemşerilik ilişkileri ve dernekleri bağlamında aile, akrabalık ilişkileri dışında önemli olan bir başka olgu da patronaj ilişkileridir. Patronaj ilişkisi, hami (patron) ve adamı (client) arasında, devamlılığı mal ve hizmetlerin dengesiz mübadelesine dayalı, yüz yüze ilişkilerin ikili doğasının belirlediği ilişkilerdir. Bu ilişkilerde 'patron' genellikle çıkar ve 'adamı'na koruma sağlarken, 'adam'ı da kişisel hizmet, sadakat, yardım ve genel destek sunar. Patronaj ilişkileri, daha çok devletin tam koruma ve güvence sağlayamadığı toplumlarda yaygındır (Güneş-Ayata, 1990:8, Kudat, 1975: 69). Kahvehaneler kente göç etmiş erkek nüfusun çok işlevli olarak kullandığı, aralarındaki sınıfsal, mesleki farklılaşmanın eriyerek hemşeri ilişkilerinin devamlılığını sağlamak için iletişim kurdukları, gerektiğinde patronaj ilişkileri geliştirdikleri ve bir anlamda da hemşeri derneklerinin biçimsel temelini oluşturarak kurulmasına kaynaklık eden mekanlardır.

Kente göç edenlerin kentin değişik yerlerinde yaşayan hemşerileriyle ortak bir mekanda bir araya gelerek bir çok paylaşımın yanı sıra, kentin yarışmacı ortamına karşı bir dayanışma ağı oluşturmalarında hemşerilik dernekleri önemli olmaktadır. Yine bu derneklerde patronaj ilişkilerine benzer ilişkiler de kurulmaktadır. Diğer bir deyişle bu dernekler, kentlerde birer baskı grubu haline gelebilen hemşeri gruplarının mekanı olmaktadır.

Kurdoğlu'na göre, hemşeri dernekleri diğer derneklerden farklı bir nitelik taşır. Diğer derneklerde atomize olmuş bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları birlikler söz konusu iken hemşeri derneklerinde kente göç

eden ve güçlü aile, akrabalık, komşuluk ve hemşerilik bağı olanların birliği söz konusudur. Bu dernekler, çoğu akraba, hemşeri olan kişiler tarafında gecekondu sorunlarının çözümü için kurulan derneklerden de farklıdır (Kurdoğlu, 1994: 367-383).

Hüseyin Bal'ın Antalya il merkezinde varolan hemşeri dernekleri üzerinde 1996 yılında yaptığı saha çalışmasının ürünü olan bildirisi, ***"Kentsel toplumda Anomi-Yabancılaşma Olgusu Kente Göç Edenlerin Alternatif Çözümü : Hemşeri Birlikleri"*** (1997) başlığını taşımaktadır.

Bal'a göre, ülkemizdeki göç olgusu esas olarak kırsal alanların yetersizliğinden ve iticiliğinden kaynaklandığı için göçün işgücünü yeniden dağıtarak üretimi daha etkin kılma ve kentlerin rasyonel bir biçimde mekan organizasyonunu sağlama işlevi tam anlamıyla yerine gelmemektedir. İşgücünün arz ve talep ilişkisi rasyonel olarak düzenlenemediği ve göç edenler çoğunlukla yer seçimini bilinçli ve gönüllü yapmadıkları için toplumsal sorunlar patolojik düzeye ulaşmaktadır.

Sürekli göç alan kentlerde yapısal değişme anomi ve yabancılaşmayı yeniden üreterek gerçekleşir. Anomiyi ister ekonomik ve sosyal hayatta, bireyler arasında ya da kurumlarla bireyler arasındaki ilişkilerde karışıklık, düzensizlik ve kural yokluğu olarak isterse bireyin sapma davranışlarının yaygınlaşması olarak ele alalım sonuçta toplumsal yapının ürettiği bir olgu olduğunu belirlemek durumundayız. Yabancılaşma sürecinde, birey kitle içinde yalnızlaşır, ürettiği nesnelere ulaşamaz, iletişim araçlarının pompaladığı tüketim bombardımanında alım gücünün yetersizliği nedeniyle çaresizdir, seçmen olarak seçtiklerini kutsallaştırır. Doğayı tüketerek yapay ortamlarda yaşamaya kendini mahkum eder. Sanatı, edebiyatı, kültürel nesneleri alınıp satılan metalar olarak algılar. Bu durum kente yeni gelenler tarafından kaygı içinde algılanır. Bireysel düzeydeki çabalarıyla kentte tutunma, iş fırsatlarını değerlendirme ve kültürel kimliklerini korumanın mümkün olmadığını gören "yeni kentliler" topluluk düzeyinde dayanışmaya, örgütlü olmaya yönelirler.Bu örgütlülük hemşeri birlikleri biçiminde ortaya çıkar.

Hemşeri birlikleri, kırsal toplum üyelerinin kentsel toplumun yaşama biçimini, değerler sistemini ve davranış kalıplarını anlama sürecinde kurulan, *tampon kurum* niteliğinde işlevsel bir yapıya sahip örgütlerdir. Hemşeri birlikleri, bir yandan kentsel yaşama etkin katılmayı ve bazı alanlarda söz sahibi olmayı, diğer yandan edinilmiş kültürel değerleri sürdürmeyi amaçlar. Bu paradoks geçiş dönemine özgüdür. "Biz" ve "ötekiler" ilişkisinde bizi ifade eden hemşeri birlikleri ötekilerle kurulan ilişkilerde hem bireysel hem de grupsal düzeyde güçlü olmayı amaçlar. Bu güç hemşerilerin nicelik ve niteliği ile orantılıdır. Sayısal çoğunluk, seçmen

olma anlamında siyasal bir gücü ifade eder. Bu siyasal planda pazarlık gücünü artırır, yerel yönetim organlarına (Belediye Meclisi) girmeyi, baskı grubu olarak kendini ifade etmeyi ya da kentin yarattığı fırsatlardan pay almayı sağlar.

Kente yeni gelenler karşılaştıkları toplumsal düzeydeki kural yokluğu ve yabancılaşma olgusu karşısında kültür şoku yaşarlar. Simmel' in belirttiği gibi, kent insanı, modern hayatın kendisini ezen sosyal ve kültürel düzeni içerisinde ferdiliğini korumak için önemli çabalar harcamak durumundadır. Birey kendisini kent ortamına uydurabilmek için psikolojik mekanizmalar geliştirir. Dış dünyanın değişmelerinden, çatışmalarından korunabilmek için yeni bir kişilik yapısı geliştirir. Duygularıyla hareket eden birey, artık kafasıyla, düşünceleriyle ve belirlenmiş ölçülerle oluşturulmuş davranış kalıplarına göre hareket eder. Bu bir bakıma yeni kentlinin yeniden toplumsallaşması sürecidir. Hemşeri birlikleri yeni kentlinin sosyalizasyon işlevini üstlenir. Kentsel değerleri, davranış kalıplarını tanıma, yerel değerlerle karşılaştırma, onları kabul yada reddetme davranışlarını geliştirmede yardımcı olur.

Kente göç edenler yarışma, rekabet, daha çok tüketim, paranın egemenliği ile farklılaşmış bir toplumun üyesi olurlar. Kentsel fırsatları görebilmek ve bunlardan pay alabilmek organize olmayı gerektirir. Bunu başarmada hemşeri birlikleri ön plana çıkarlar. Belli yörelerden gelenler kentte bazı iş kollarında yer edinirler ve hemşerilerini bu alana çekerek pazar payından önemli bir hisse almayı başarırlar. Aynı zamanda kentteki yaygın kuralsızlık ve bürokrasinin rasyonelleşmemesi ranta yönelik ilişkileri önemli kılar. Bu ilişkiler dayanışmayı gerektirir. Çeşitli düzeyde dayanışma merkezi olan hemşeri birlikleri formel ilişkilerin dışında informel ilişkilerin de geliştiği bir mekan olur.

Kent bireyin aile, akrabalık bağları ve bunlardan doğan statüleri onaylamak yerine diğer birey ve kurumlarla sözleşmeye dayalı ilişkileri güçlendirmek ister. Ancak kente yeni gelenler kompleks formel ilişkilere geçiş sürecinde, getirdikleri değerlerle oluşmuş aile, akraba, hemşeri dayanışmasını tercih ederler. Bu mekanik dayanışma hemşeri birlikleri aracılığı ile sağlanır.

Hemşeri birlikleri kentte kalmayı amaçlayan, kent toplumunun üyesi olma sürecine giren, yavaş ya da hızlı sosyalleşen bireylerin organize olduğu sosyal gruplardır. Yörelerinden getirdikleri değer-norm sistemleriyle kültürel kimliklerini de korumak isteyen ve kültür şokunu aşmak için dayanışmayı esas alan yeni kentliler, eski ve yeni değerleri zaman içinde uzlaştırırlar. Böylece başlangıçta eklemlenmiş olan bu gruplar süreç içinde kentle bütünleşme yöntemlerini geliştirirler. Kente ulaşan göç dalgaları

sürekli olduğu için bu süreç yeniden yaşanır. Öyle ki kent her dönemde alt-kültür gruplarından oluşmuş parçaların oluşturduğu bütün görünümündedir. Bu post-modern söylemleri haklı çıkaracak bir olgudur. Modernleşmenin evrensel kodları yerine yerelliği ön plana çıkaran bu olgu, grup ya da toplulukların hemşeri birlikleri aracılığı ile kendilerini ifade etme olanağını verir. Modernitenin tek, evrensel ve mutlak kıldığı gerçeklik yerine postmodernitenin çoğul, tikel ve göreli gerçekliği ön plana çıkar (Sarıbay, 1994: 14). Göç dalgalarının sürekliliği parçalanmışlığı kalıcı kılar. Yeni kentlilerin grup öznelliği göreliliği destekler. Gerçeklik öznelliğin doğal sonucu olarak kabul edildiği için de her şey mümkün hale gelir. Görecelik, en yüksek noktada hüküm sürer (Murply : 261-262). Alt-kültür gruplarının kentsel mekana dağılmaları sosyal ve kültürel düzeyde parçalanmışlığın bir göstergesidir. Parçalanmış kentsel yapı anomi ve yabancılaşmayı yeniden üretir. Alt-kültür grupları hemşeri dernekleri aracılığı ile değer-norm sistemlerini koruyarak patolojik ortamdan korunma yöntemleri geliştirirler (Bal, 1997: 431-439).

Dilek Çiftçi Yeşiltuna, İzmir'de yaptığı saha çalışmasıyla ilgili bildirisinde "***Hemşeri Derneklerinin İçerdiği İletişimin Yapısı***" (1997) şu sonuçlara ulaşır; hemşeri dernekleri farklı (din, dil gibi) köken özelliklerine sahip grupları içerebildikleri gibi daha homojen gruplar temelinde de örgütlenmektedirler. Ayrıca birbiriyle benzerliklerin çok olduğu bazı göçmenlerin akrabalık çerçevesinde örgütlenmeleri söz konusudur. Bu hemşeri derneklerinde diğerlerinden farklı olarak, gelinen yerleşim yerine ekonomik kaynak aktarımı yapıldığı ve daha önceki yerleşim yerlerindeki hemşerilerini istihdam etmeye yöneldikleri görülmektedir.

Hemşerilik ilişkilerinin getirdiği iletişimin içerdiği dayanışma, kenti sahiplenme ve bütünleşme sürecinde, ekonomik yardımlaşmadan kendi kültürel özelliklerini yaşatma ve tanıtmaya, oradan kentin yönetiminde yer alma ya da temsil edilme anlamında siyasal boyuta doğru bir değişme eğilimi taşımaktadır. Göç edenlerin belli mekanlarda bir arada bulunmaları yüz yüze iletişimi gerektirirken kentin farklı yerlerinde bulunmaları halinde bu iletişimin zayıflaması ve kentsel iletişim araçlarının kullanımının artması söz konusudur.

Yeşiltuna İzmir'in tarihinden gelen kentsel yaşamın kültürel çeşitliliğinin taşıdığı hoşgörü ve uyumcu niteliğinin, bugün için de, kentte göç edenlerin yeni toplumsal çevreleriyle bütünleşmelerini kolaylaştırdığı düşüncesindedir. Böylesi bir süreçte, hemşerilik ilişkileri kendi kültürel farklılıklarını olduğu gibi korumaktan ziyade kent kültürüne ulaşmada bir araç olma işlevine sahip görünmektedir. Ancak mevcut ilişki hemşeri gruplarının sahip oldukları kültürlerin kent kültürüyle ilişkisinde pasif

olması anlamına gelmemektedir. Böylece kette heterojen bir kitle yaratılmaktadır (Yeşiltuna, 1997:448).

Engin Önen, İzmir'de yaptığı saha çalışmasının ürünü olan ***"Kent, Dayanışma ve Hemşerilik Dernekleri"*** (1997) adlı bildirisinde, kente yeni gelenlerin akrabalık ve hemşerilik bağlarını dayanak olarak kullandıklarını vurgular. Ona göre, hemşerilik bağının en çok bilinen yanı ekonomik olanıdır. Kente gelenlerin en önemli ihtiyaçlarının başında iş ve barınak gelmektedir. Hatta kentteki yerleşim yerlerinin bir kısmı gelinen yere göre oluşmaktadır. Yine işgücü piyasasında da özellikle de enformel sektörde bazı işlerde hemşeri tekellerini andıran görüntüler ortaya çıktığı gözlenmektedir.

Ancak hemşerilik sadece kente gelenlerin bir iş ve barınak bulma aracı değildir. Bunun yanında "hemşerilik göç etmiş nüfusun kendisini şehirliden ve göç ettiği köyden ayırmasına yarayan bir kimlik, hem şehre uyum için gerekli bir araç, hem de bir güvence olarak görülmektedir" (Ayata, 1991: 99). Yani "hemşerilik" kent yaşamı içinde kaybolan bir kimlik olmayıp, tersine kentsel yaşamda diğerleriyle ilişkiler arttıkça gelişen ve korunan bir ilişki biçimidir (Köksal,1996: 245). Bu yeni kimlikleşme, geleneksel kimliklere dönüş biçiminde gerçekleşse de, hiç bir zaman gelenekselin olduğu gibi yeniden kurulması anlamına gelmiyor. Bütün bu yeni kimlikleşme arayışları modernliğin damgasını taşıdıklarını her vesile ile gösteriyor (İnsel, 1996:8).

Önen, bu belirlemelere bağlı olarak, "hemşerilik" kavramının anlamı, örüntüsü, işlevi ve formasyonunun göç eden grupların geldikleri yörenin kültürel özelliklerine, mensup oldukları toplumsal katmana ve göçten sonra kentte yaşanan deneyimlere göre büyük ölçüde değiştiğini vurgular. Büyük kentlerde çeşitli düzeylerde varlığını sürdüren hemşeri dayanışması esas olarak enformel ilişki ağları olarak devam etmektedir. Ancak özellikle son yıllarda, artan oranda hemşeri gruplarının dernekleşmesine tanık olmaktayız.

Önen, sonuç olarak şu belirlemelerde bulunur; başta büyük kentlerimizde farklı yoğunluklarda yaşanan hemşerilik dayanışmasının farklı nedenleri ve sonuçları olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla hemşeri derneklerinin işlev ve işleyişleri de buna bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Bazılarında siyasi amaçlı mobilizasyon, bazılarında yerel kültürleri yaşatma, bazılarında ise sosyal yardımlaşma ön planda olabilmektedir. Bu hemşerilik temelli dayanışma türü ve derneklerin özellikle başta eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi modern kurumların bireyi saramamasından kaynaklandığı düşünülebilir. Ayrıca kentsel yaşamda içine girilen belirsizlik durumunun bu türden cemaatleri cazibe merkezi haline getirdiği de söylenebilir. Fakat

sonuçta, kişilerin kendini yaşadığı kente değil doğduğu yere ait hissetmeleri, hemşehriliği doğduğu yere göre tanımlamaları kentsel yaşamla bütünleşmesini engellemektedir (Önen, 1997: 450-456).

Sonuç olarak şu yargılara ulaşabiliriz;

1.Hemşeri dayanışması kırsal alandan kentlere yoğun olarak göçen insan gruplarının kendi aralarında kentte tutunma, iş, konut edinme, kültürel kimliği sürdürme, grup olarak kamuoyunu etkileme ve baskı gücü oluşturma vb. amaçlarla gerçekleştirilir.

2. Hemşeri dayanışması ve bunun yoğunlaştığı yerler olan dernekler kente bütünleşmede etkili olan ilişki ve organizasyonlardır. Bu kurumlar kırsal insanın kent insanına geçiş aşamasında "tampon kurum" görevini gerçekleştirir.

3. Kent içersinde çoğu zaman yerleşme ve iş alanları bakımından bağımsız adacıklar gibi görünen hemşeri grupları "cemaat"in kentsel koşullara uyarlanmış hali gibidir. Cemaat özelliklerinin kısmen sürmesi kentle bütünleşmeye engel görünse de, bu grupların nihai amacı kentle bütünleşmek ve güçlü olmaktır. hemşerilik geçiş aşamasının ürünüdür ve hemşeri grupları belli bir doygunluğa ulaşınca göç edenlerin kentin bağımsız yurttaşları olmaları mümkündür.

4. Hemşeri dayanışması metropollerin anomi ve yabancılaşma kokan ortamında kısmen güvenlik şemsiyesi sağlama işlevine de sahiptir. Mekanik dayanışmanın kentsel ortamda yaşaması anlamındaki bu ilişkiler grup aidiyet duygusunu güçlendirir ve grup üyelerinin kontrolüne hizmet eder.

5. Hemşeri dayanışması içinde kendi kültürlerini yaşayan gruplar kentte kültürel çoğulculuğu sağlarlar. Bu durum, demokratik sivil toplumun oluşmasında ve gelişmesinde önemli bir zenginlik anlamına gelir.

Kentleşme ve Patronaj İlişkileri

Patronaj ilişkileri ya da patron-adamı ilişkileri menfaat temelinde dayalı, egemenle (patron) ile ona bağımlı olanın (adamının) ilişkisini betimler. Bu ilişkide her iki tarafın da çıkarı olmakla birlikte menfaat hiyerarşik düzen içinde dağıtılmaktadır. Menfaat dağıtımı kuralların ya da yasaların dejenere edilmesiyle gerçekleşir. Bu ilişki biçimi içersinde aile, akrabalık sistemi, siyasi parti, dini cemaatler, ekonomik örgütler, sivil örgütleri vb. çeşitli yapıları bulmak mümkündür. Patronaj ilişki biçimi kentlileşme sürecini olumsuz yönde etkileyen bir faktördür. Bağımsız karar verme ve davranma olanağını sınırlayan ya da ortadan kaldıran patronaj

ilişkisi kentli yurttaş yerine bir cemaate ya da gruba bağımlı insanı çoğaltır. Patronaj ilişkilerini kent ortamında tartışan Mübeccel Kıray ve İlhan Tekeli'nin görüşlerini esas alarak bu kavramı anlamaya çalışacağız.

Mübeccel Kıray ***"II. Dünya Savaşı Sonrasında Metropollerdeki Sosyal Değişim"*** (1995) adlı yazıda 1945 sonrası Türkiye gerçeğindeki metropol kentlerin sorunlarını, patronaj ilişkilerini, değişen kentin parametrelerini tartışır.

Kıray,1945'lerin sonuna kadar dünya iktisadi buhranına rağmen Türk kentlerinde batı standartlarıyla özdeşleşmiş bir şehirli kitlenin bulunduğunu iddia eder. Bu yıllarda sanayi olmamasına rağmen hizmet ve altyapının gelişmiş olduğunu belirtir. (İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa vb kentlerde alt yapı ve hizmetlerin belli semtlerde gelişmiş olması bizi böyle bir yargıya götürür mü bu tartışılabilir.)

Kıray'a göre 1950'den sonra oluşan süreçler kentlerdeki orta katmanların başat konumunu alttan ve üstten kemirmeye sıkıştırmaya başladı. Tarımdaki mekanizasyon ve antibiyotik kullanımının kırsal alanlarda da yaygınlaşarak genel sağlık düzeyinin yükselmesi sonucunda oluşan nüfus baskısı kırdan kentlere göç dalgasını oluşturdu. Donanımsız göçmen nüfusun kente plansız ve donanımsız biçimde yerleşmesi kentin standartlarını düşürdü.

II. Dünya Savaşı ertesinde gelişen büyük sermaye orta-üst yeni zenginler tabakası yaratmıştı. Dolayısıyla 19. yüzyıla has kentsel modernleşmenin temsilcisi ve ürünü olan klasik orta şehirli grup yeni gelişen gruplar arasında göreceli üstünlüğünü kaybetti. Alttan gelen göç dalgası, üstte oluşan türedi zengin gruplar, kent standartlarını temsil eden orta tabakalarla alt grupları erozyona uğrattı. Avrupa'ya entegre olan kentli kültürel yaşamın kent içindeki etki alanı giderek daralmaya yüz tuttu. Böylece Avrupa ile aynı dalga boyunda olan kentler bu özelliklerini yitirmeye başladılar.

(Burada 1945'lerde kentlerimizin Avrupa kentleriyle aynı dalga boyunda olduğuna dair somut göstergelere ihtiyaç vardır. Yoksa bu düşünce bir hipotez olmaktan ileri gidemez.)

Kıray'a göre, 1950'lerin getirdiği kırsal göç ile türedi zengin grupların istilası neticesinde değişikliğe uğrayan kentsel yaşam kendine has yeni dinamikler edindi. Göç edenlerin kent yaşamı içersinde yeni uyum mekanizmaları yaratmaları, öte yandan kent ortamında zenginleşen grupların ticari ilişkileri sonucunda dünya pazarı ile entegre olmaları nedeniyle ortaya çıkan yeni dinamikler, kentin üst yapısında değişmelere yol açtı.

Bunun yanında nüfus etnik ve dinsel açıdan daha değişik bir *kozmopolizme* ulaştı. Metropolleri çeşitli nedenlerle terk eden Müslüman olmayan eski kentli nüfus yerine, bu kez Anadolu'nun değişik yörelerinden gelen kırsal etnik ve dinsel gruplar- henüz etnik farklılıklarının bilincinde olmamalarına rağmen-dünya konjonktüründeki gelişmelere bağlı bazı farklılıklar göstermeye başladılar.

Alttan gelen kırsal göç unsurları *patronaj ilişkileri* olarak tanımlanabilecek kalıpları ile ve önce *aile* sonra *hemşerilik* münasebetleri oluşturarak kent içersindeki entegrasyon mücadelelerini başlattılar. San Fransisko Konferansı'nın dünyaya empoze ettiği "demokrasi" standartları sonucunda Türkiye'nin çok partili demokrasiye geçişi ve parlamenter demokrasinin Türk kentlerinde uygulanış biçimi, kitle partilerinin politikalarını değiştirdi. Merkez kitle partileri oy sağlamak için artık kentte belirli bir sayısal nicelik oluşturan yeni göçmenlerin desteğini sağlamak durumundaydılar. Bu nedenle aile ve hemşerilik patronaj kalıplarına, yeni bir unsur olarak *siyasal popülizm* eklendi.

Kıray Batının dinsel ve etnik tutuculuğu desteklemesi sonucunda kentlerde yeni tür menfaat lobilerin oluştuğunu, dinsel ve etnik nitelikli bu grupların patronaj ilişkilerine değişik bir dinamik kazandırdığını ileri sürer. Ona göre, giderek karmaşıklaşan patronaj ilişkileri kent içersinde güç konumuna erişilmesi yöntemlerini de değiştirdi. Bir yandan özellikle dinsel ve sonraları kısmen etnik motiflerle oluşturulan lobiler bireylerin iş bulma, eğitim esnasında yardım görme vb. sorunlarını patronaj ilişkileri içinde çözerken öte yandan bu patronaj ilişkileri, kentsel doku içinde belirli yoğunlaşma adacıkları oluşturarak, bölgesel üstünlükler elde etme yolunu seçtiler. Bu "kurtarılmış bölgeler" gibi klasik politik kalıplar yerine kent içi bölgesel *etki adacıkları* biçiminde gerçekleştirildi. Bu yeni patronaj ilişkisi iş bulmak ve belirli gruplara şehir hayatı sağlamak olanağını siyasi İslam ideolojisi şemsiyesi altında oluşturdu. 1970'lere kadar bilinen klasik sağ partilerin patronaj kalıplarından daha değişik bir kalıp getirdi. Siyasi İslam, bir tür yeni tip patronaj ilişkisini temsil ederken, diğer yandan dünya politikası unsuru olarak, sosyalizme karşı oluşturulan metropol ülkelerinin politika stratejilerinin bir aracı oldu.

Bu tür patronaj kalıpları, eskinin aile, hemşeri ve klasik oy avcılığı patronajı kalıplarının ötesinde yeni bir model getirdi. Bu defa, hemşeri ve iş adamı öğeleri yanı sıra, *tarikatlar* da patronaj sisteminin bir öğesi olarak belirdiler.

Kıray 1980'lerden sonra soğuk savaştan batı metropollerin zaferle çıktığını, dünyanın pür monetarist iktisadi doktrinin etkisinde kaldığını, bu dönemde Türkiye'de de kentlileşmiş kitlelerin giderek para manipülasyonu

ile daha fazla haşır neşir olduklarını belirtir. Ona göre, yeni sosyal formasyonun üst katmanlarının para harcama kalıpları, kent içersinde yeni tür para harcama ve *gösterişçi tüketim kalıpları* doğurdu. 1980'lerden sonra Türk metropollerinde başarı sağlayan iki grup oluştu. Birincisi, batı metropollerine bağlı, seküler değer sistemini benimsemiş unsurlardan oluşmaktadır. İkincisi ise, III. Dünya ülkelerinde oluşturulan tutucu akımları temsil eden ve fakat esas olarak son tahlilde yine metropol ülkelerin soğuk savaş stratejileri paralelinde üstyapısal söylem geliştiren gruplardır.

Kıray tartışmasının sonucunda bir şehrin gelişmesini *farklılaşma, uzmanlaşma* ve *örgütleşme* boyutları içersinde incelemeyi önerir. Ona göre, modernleşen metropol içersinde, bir yandan tutucu akımlar ve bunların kent içinde örgütlenmeleri, öte yandan uluslararası sermayenin metropoller üzerindeki küreselleşmeci etkisinden dolayı gelişen ticari ve sanayi grupların orta katmanlarının etkileyebilme güçleri, gelişen yeni toplumsal muhalefet biçimlerinin oluşturacakları söylemlerin bulabilecekleri destekler yeni ve değişen kentin parametrelerini oluşturacaktır (1995: 66-69).

Görüldüğü gibi, patronaj ilişkileri başlangıçta göç edenlerin kentte tutunmak için aile, akraba, hemşerilik ilişkilerini değerlendirmeleriyle kendine yaşam alanı buldu. Buna siyasi menfaatler (oy kazanma) için oluşturulan ilişkiler eklendi. Dini ve etnik cemaatler patronaj ilişki biçimini farklılaştırırken belli çatışma ve kırılma noktaları oluşturdular. Ekonomik alanda etkili olan yeni gruplar gösterişçi tüketim eğilimlerini körüklediler. Bu eğilimlerin tatmini için meşru olmayan usulleri meşrulaştırdılar. Böylece toplumun ahlaksal değerler sisteminde çözülmeler oluştu. Bütün bunlar belli bir menfaati amaçlayan patronaj ilişkilerinin daha da güçlenmesi ne ve toplumun her katmanında yaygınlaşmasına yol açtı.

İlhan Tekeli, *"Popülist Politikalar, Kentsel Rant Ekonomisi ve Vatandaş Oluşturmayan Kentleşme Deneyi"* (1995) adlı makalesinde, popülist politikalar çerçevesinde gelişen kentsel rant ekonomisinin yarattığı "patron-adamı ilişkilerini" tartışır. Tekeli II. Dünya savaşından sonra gelişmekte olan ülkelerin kentlerinde belirleyici olarak üç değişken olduğunu belirtir; 1. Popülistik siyaset yapma biçimi ve patron-adamı ilişkileri 2. Kentsel alanda oluşan rant ekonomisi 3. "Kentli yurttaşın" olmayışı.

Tekeli, gelişmekte olan ülkelerde dünya ekonomisine eklemlenme biçimi ve modernite projeleri çerçevesinde popülist politikaların uygulandığı düşüncesindedir. Bu ülkelerde geleneksel yapılar çözülürken hızla kentleşme ortaya çıkmış ancak kentlere gelen grupların yeni toplumsal düzene uyumları sağlanamamış, yeni ilişki biçimleri gelişmemiş, sivil toplum kurumları oluşmamış, toplumsal ve siyasal ideolojiler kristalize hale

gelmemiştir. Böyle bir geçiş toplumunda *popülizm*, kristalleşmemiş değişi grupları bir arada tutabilen bir ideoloji olagelmiştir. Bu ideoloji ekonomi elitler, aydınlar, orta sınıflar, işçiler ve köylüler arasında koalisyonla kurabildiği gibi, değişik siyasal ideolojilere kolayca eklemlenebilmiştir Popülist politikalar kısmen geleneksel kısmen modern ilişkileri içere yaygın bir *patronaj* görüntüsü vermiştir.

Tekeli'ye göre, patron-adamı ilişkisi, denetlediği kaynakları siyasa sadakat ya da bağlılık gösteren kimselere kişisel çıkar sağlayacak biçimde yasal düzeni belli ölçüde bozarak dağıtmaktadır.

Patronaj ilişkilerin kaynağı kentsel rant ekonomisidir. Tekeli, ken ekonomisi içinde değişik alanlarda yaratılan rantları iki grupta toplar Bunlar; 1. Kentteki toprakların arsaya dönüştürülmesi ve verilen imar hakları dolayısıyla oluşan rantlar, 2. Kentteki değişik hizmet alanlarınd çoğunlukla giriş engelleri yaratarak oluşturulan rantlar. Kent büyüklüklerin bağlı olarak rantların çok büyük değerlerde oluşu bu konunun yere yönetimlerin ve yerel siyaset ilişkilerinin esas uğraş alanı haline gelmesin yol açmaktadır. Yerel yönetim programının ortaya konulmamış olsa da he ikinci yüzü vardır. Bu da kentte oluşan rantların, mekanda ve sosyal grupla arasında yeniden dağıtımıdır.

Tekeli, kentsel rantların devlet rantlarının dağıtılmasına gör üstünlükleri olduğunu belirtir. Patron-adamı ilişkilerinin kurulması sürdürülmesinden kaynaklanan bu üstünlükler şöyledir; 1. Kent rantlar yönetimin kasasından çıkmadığı ve kentte yaşayanlar bunu kendileri yaptığ için meşru gösterilmesi piyasa ekonomisi ve mülkiyet hakları söylemi içind kolay olmaktadır, 2. Bu nedenle dağıtılan kaynağın sınırının bitip bitmediğ belli değildir, 3. Toplumda değişik kesimlere birbiri aleyhine rant yaratma olanağı verilerek geniş bir koalisyon kurulabilmektedir, 4. Kentsel arsa rantlarında olduğu gibi mülk sahiplerinin rantlarını en çoğa çıkarmasına olanak verirken, mülk sahibi olmayanlara da hazine topraklarına el koyarak ranttan pay alma imkanı verilmektedir.

Tekeli, başta Şikago okulu olmak üzere sosyolojik kuramların kırsal alanlardan göç edenlerin doğrudan toplumsal kontrol altında bulunmadan birincil ilişkilerden ikincil ilişkilere geçerek, bireysel bir yarışma içinde kentin kültürel değerlerini benimseyecekleri beklentisi içinde olduğunu belirtir. Ona göre, kente gelenler, iki üç nesil sonra bir kültürel dönüşüm geçirdiler. Fakat bu kent sosyolojisi yazınının beklediği doğrultuda olmadı Aksine patron-adamı ilişkileri çerçevesinde kentsel rantlardan pay alanlar çoğaldı. Bunlar siyasal etkiler yaratabildiler ve bunu araçsal nitelikt kurdular. Kente gelenler geldikleri yerde farkında olmadıkları kimliklerini "hemşerilik" adıyla üreterek bir savunma mekanizması oluşturdular. B

ilişkiler patron-müşteri ağının kurulmasını kolaylaştırdı ve belli ölçüde toplumsal denetim sağladı. Bu da birincil ilişkilerin çözülmesini geciktirmektedir. Öte yandan kendi müziklerini, kültürel değerlerini piyasa mekanizmasının kanalları içinde sürekli yeniden üretebilme ve yaygınlaştırma olanağı buldular. Bu ise eski kentliler tarafından bir saldırı olarak algılanmaktadır.

Tekeliye göre, gerçekte kent planına ve toplumun yasal kurallarına uyanlar yani iyi yurttaş olmaya çalışanlar sürekli kaybetmektedirler. Gerçekte yurttaş oluşmadığı için bu iki yüzlülük büyük siyasal gerilimler doğurmadan sürdürülebilmektedir. Zaten bir ulus devlet içinde patron-adamı ilişkisinin sürdürülmesi iki yüzlülükten başka bir şey değildir (1995: 70-74).

KİTAP ÖNERİLERİ

* **Mehmet Ali Kılıçbay, *Şehirler ve Kentler***, Gece Yay., İstanbul, 1993.

Kılıçbay bu çalışmasında kentlerin yapısal özelliklerine felsefi, sosyolojik, tarihsel bir açıdan yaklaşmaktadır. Kendisine ait bir çok bölüm olduğu gibi (Dişi Şehirler, Erkek Kentler; Ebedi Şehirler Roma, İstanbul, Paris; Kentler ve Meydanlar; Tarihçilerin İstanbul'u vb) Georges Duby, Jacques Le Goff, Andre ChedevilleA.P Kacan, J.H.Plumb gibi yabancı yazarların makaleleri yer almaktadır.

* ***Kent ve Kültürü***, Cogito Yay. Sayı 8 Yaz 1996.

Üç Aylık Düşünce Dergisi olan Cogito bu sayısında kent ve kentsel yaşam üzerine 28 makale ve bir söyleşiden oluşmak-tadır. Bunlardan bazıları: Victor Hugo ve Martin Heidegger'in "Kentin Felsefesi", D. R. Villa'nın "Postmodernlik ve Kamusal Alan", Gyorgy Kepes'in "Kent Ölçeğinde Dışavurum ve İletişim Üzerine Notlar", Georg Simmel'in "Metropol ve Zihinsel Yaşam", Mermi Uygur'un "Kentler, Köyler", Zeynep Aygen'in "Kentlerin Tarihi Dokusu Korunmalı mıdır?" vb.

III. BÖLÜM: KENTLEŞME KURAMLARI

AVRUPA'DA KENTLEŞME KURAMLARI

Tek Faktörlü kuramlar

Adam Smith, Karl Marx

Fustel de Coulanges, Maine, Rietscchel, Von Below

Henri Pirene ve Ortaçağ Kentleri

Çok Faktörlü Kuramlar

Georg Simmel

Max Weber

AMERİKA'DA KENTLEŞME KURAMLARI

Kent Kuramları Öncesi Çalışmalar

Ekolojik Kuram

Kent Ekolojisine Göre Kentleşme Biçimleri

Louis Wirth: Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme

SON DÖNEM KURAMLARI

Anthony Giddens: Kapitalizm ve Kent

Harvey, Castells, Lefebvre

III. BÖLÜM: KENTLEŞME KURAMLARI

Temel Kavramlar

* Kentleşme *Kuram * Status bağları * İç-Kent *Dış-Kent *Civil/Cives * Vassal *Serf *Lord *Hinterland *Patrimonyal * Ekoloji * Asimilasyon * Melting-Pot (Eritme Potası)

AVRUPA'DA KENTLEŞME KURAMLARI

Kentlerin varoluşu toplumsal yapının farklılaşmasıyla yakıdan ilişkilidir. Bugünkü anlamda kent toplumu endüstrileşme süreciyle birlikte ortaya çıktığı için, bu süreci gözlenebilir bir tarzda yaşamış olan Avrupa, kent kuramlarının da geliştirildiği ilk coğrafya olmuştur. Avrupa'da kent ve kent toplumuna ilişkin kuramsal çalışmalar sosyolojinin varoluşundan önce tarih, ekonomi, hukuk gibi meslek alanlarında etkin olan düşünürler tarafından geliştirilmiştir. Bu düşünürler daha çok kentlerin kuruluşu ve gelişimi üzerinde durmuşlar ve olguları genellikle tek faktörle açıklamışlardır. Sosyologlar ise (Simmel, Weber gibi) çok faktörlü açıklamalar getirmişlerdir. Bu kuramsal açıklamalara sistematik kuramlar denilmektedir.

Tek Faktörlü Kuramlar

Adam Smith, Karl Marx

Smith ve Marx, her ikisi de, kenti sistemin bir parçası olarak algıladıkları için onun üzerinde özel olarak çalışmadılar fakat kenti ilerlemenin dinamik kaynağı olarak gördüler.

Smith, ***Ulusların Zenginliği*** adlı eserinde, diğer konuların yanında Avrupa kentini de ele alır. Kırsal alanların geriliği ile kıyaslandığında, kent nüfusunun sahip olduğu bireysel güvenlik ve daha büyük özgürlük üzerinde duran Smith üç noktaya işaret etmektedir. *Birincisi*, toprak ağalarının egemenliği altındaki kırsal alanlar, özgürlüğün yadsındığı bir ortam oluşturmaktadır. *İkincisi*, monarşik otoritenin güvenceye bağlandığı, feodal beylere ve senyörlere bağlı olmaktan kurtulmanın tüzel merkezi kenttir. *Üçüncüsü* uzmanlaşmış ekonomik aktörler arasındaki işbölümü ile kentsel ortam arasındaki bağlılık. Burada ticaret ve sanayi pratiğinin kendi başına, "bireylerin özgürlük ve güvenliğine" katkıda bulunduğu varsayılmıştır. Bunu sağlayan ise işbölümünün "sessizce ve duyumsanmaz" bir biçimde ilerleyişidir. Smith, böylece, ekonomik bireyciliğin tarihsel başlangıcını "kentsel ortam"a bağlamıştır.

Ticaret ve işbölümü ile olan ilişkilerin yoğunluğuna bağlı olarak, değişik tipler ve toplumsal birimler, ilerletici veya tutucu etkiler yaratırlar. Kâr amacı güden ve risk üstlenen kentsel tüccar sınıfı ile kırsal alanlardaki tüketime dönük rantiye dünya görüşü arasındaki zihniyet çelişkisini açıklayan işte budur. Büyük toprak sahipleri "çocuksu gösteriş" zevklerini tatmin etmek için hareket ederken, tüccar ve zanaatkarların kendi çıkarlarını gözetecek biçimde hareket ettikleri görülür. İşte bu son eğilimi Smith, "doğal özgürlük" sisteminin kültürel temeli olarak onaylamaktadır. Smith, tarihsel açıdan *ticaret toplumu* yönündeki bu gidişi, eski klasik zamanlara değil, Ortaçağ sonları ile Yeniçağ başlarındaki Avrupa'ya dayandırır.

Smith'in ilgisi daha çok *işbölümünün* farklı öğeleri üzerinde ve Ortaçağ sonları Avrupa'sının merkantil kentleriyle *ekonomik özgürlüğe* destek olan kimi siyasal ve tüzel destekler arasındaki tarihsel bağlılık üzerinedir. Çözümlemelerinde, Avrupa Bürgertum'unun ya da burjvazisinin gelişimi ile işbölümünün ileri derecede gelişimi ve ticaret toplumunun ortaya çıkması arasındaki ilişki önemli yer almaktadır. Smith'in doğrudan kente karşı ilgisizliğinin altında pazar ilişkilerinde gördüğü evrensellik düşüncesi yatar. Smith için, pazar ilişkileri içine giren bireyler kendi özel çıkarlarının sahibi olup eşit durumdadırlar. Kırsal veya kentsel aktörlerin pazara katılmaları arasında özde bir fark yoktur (Holton, 1999: 51-55).

Smith'in kenti pazara dayanan sistemin bir parçası olarak algılaması ve "ticaret toplumunun özgül bir öğesi olarak kenti yok sayması" ile Marx'ın kenti kapitalist üretim tarzının bir fonksiyonu olarak görmesi arasında bir benzerlik bulunmaktadır. Her ikisinde de kent, kendi başına bir şey olmaktan çok, içinde bulunduğu bütünün dinamik bir parçasıdır.

Marx, *Alman İdeolojisi* adlı çalışmasında kent-kır ayrımını; sanai, ticari ve tarımsal işgücü arasındaki işbölümüne ve sermaye ile toprak mülkiyeti arasındaki ayrımlar üzerine kurmuştur. *Kent* düşün emeğini çağrıştırdığı, taşınabilir sermayenin emeğe ve değiş tokuşa bağlı olduğu halde; kırsal alanlar emek gücünü ve değiş tokuşa dayanmak zorunda olan taşınmaz malları çağrıştırmaktadır. Marx işte buna dayanarak, kentlere bir ilerici nitelik vermektedir. Çünkü ilkel tarımsal yapıda varolmayan ekonomik, siyasal ve kültürel birçok işlev kentlerde yoğunlaşmıştır. (Holton, 1999: 60-61).

Smith gibi Marx da, Avrupa kentlerine uygarlığın kaynağı gözüyle bakmıştır. Kentlerin rolü yanlızca pazar ilişkilerine dayanan işbölümünü değil kırsal kaynaklı feodal yapının değişmesini de kapsamaktadır. Marx için Avrupa kentleri kaçak köleler tarafından "yeniden kurulmuş"lardır, yoksa kentler "daha önceki bir dönemin hazır kalıntıları" değillerdir. Bunun yanında kırsal işgücünü anlatan *emeğin metalaşması* olmaksızın, kentsel ticaret sermayesi kapitalizme

geçişi sağlamaya kendi başına yeterli olmayacaktır. Marx'a göre tarımsal kapitalizm ve bazı sanayi kollarının –lonca kurallarından kaçabilmek için- kentlerin dışında kurulması Avrupa için önemli sonuçlar vermiştir. Bu nedenle ticaret ve kentlerin, kapitalizme geçişte yeterli dinamik güç oldukları iddiası şüphelidir (Holton, 1999: 61-66).

Smith liberal pazar ilişkilerini önemserken, Marx kapitalist üretim ilişkilerini esas almış ve kentleri bu ilişkilere bağımlı bir olgu olarak değerlendirmiştir.

Fustel de Coulanges, Maine, Rietschel,

Von Below, Durkheim

İlk kent kuramlarından birini ileri süren **Fustel de Coulanges,** *Antik Şehir (The Ancient City,1956)* adlı eserinde Yunan ve Roma kentlerinin doğuş sorununu incelerken *din faktörü* üzerinde durur. Ona göre cemiyetin ilk nüvesi ailedir. Ailelerin dini inançlar ve pratikler bakımından birbirine yaklaşması ile "fratri"ler oluşur, fratrilerin birleşmesiyle doğan kabilelerde bütün fratri dinlerini kuşatabilecek bir kabile dini gerçekleşir. Kabile dinleri arasında bir uzlaşma olduğu andan itibaren de kent ortaya çıkmaktadır. Çeşitli kabileler ortak bir tapınak (din) etrafında birleştikleri zaman kent varolur.

Fustel de Coulanges, adı geçen eserinde şehrin varoluşunu şöyle açıklıyor; "Kabile, aile ve aşiret gibi, bağımsız bir bünye olarak kurulmuştur. çünkü kabilenin yabancıların hariç tutulduğu özel bir ibadeti vardı. Bir kere kurulunca, yeni hiç bir aile kabul edilmezdi. Aynen bir kaç aşiretin bir kabilede birleşmesi gibi, çeşitli kabileler de her birinin dinine saygı gösterilmesi koşuluyla birlik oluşturabilirdi. Bu ittifakın gerçekleştiği gün şehir varolmuştur" (Coulanges, 1956: 126; aktaran Martindale, 2000 : 49).

Henry Sumner Maine ise, kenti *hukuksal* bir yapı olarak görür. Maine, Roma hukukuna dayanarak patriarkal ailenin yaygın olduğu ilk akrabalık gruplarının, status ilişkileri üzerine kurulduğunu, yani bireyin cemiyet içindeki rolünün, aile içersindeki yerine göre belirlendiğini, kentin ise, akrabalık ve statü bağlarından toprak ve sözleşme bağlarına geçildiği yerde ortaya çıktığını ileri sürer. Ona göre, kent bireylerin aralarındaki ilişkiyi sözleşmelerle düzenler. Örneğin köle-efendi arasındaki statü ilişkilerinin yerine efendi ile hizmetçi arasında sözleşmeye dayanan ilişkiler önem kazanır. Böylece Maine'in deyişiyle "ilerici toplumların şimdiye kadarki gelişimi, statüden sözleşmeye doğru bir gelişim olmuştur"

Alman kentlerinin gelişmesini inceleyen **Rietschel,** kentlerin kuruluşunu *pazar* kurumuyla açıklar. Ona göre kent, alıcıların ve satıcıların belli zamanlarda arazinin belli noktalarında toplanmalarından doğan sosyal hayattan kaynaklanmıştır. Pazarların varlığı bölge halkını oraya yöneltmiş

ve bir süre sonra kalıcı unsurlar (lokanta, otel vb.) oluşmuştur. Pazarın kurulduğu küçük yerleşim birimi zamanla kente dönüşmüştür. Rietschel Alman kentlerinin doğmasına yol açan pazarların birkaç istisna dışında kendiliğinden ortaya çıkmadığını, dini ve siyasi otorite tarafından kurulduğunu belirtir. Krallar, senyörler ya da rahipler ihtiyaçlarını kolayca sağlayabilmek ve malikanelerinin değerini arttırmak için pazarların kurulmasını sağlamışlar ve pazara gelen tüccar ve zanaatkârlara bazı imkanlar sağlamışlardır.

Von Below, Alman kentlerinin kuruluşunu incelerken *zanaat* fonksiyonunu öne çıkartır. Ona göre, kentler kırsal kesimde tarım endüstrisinin gelişmesiyle topraktan kopanların bir araya gelerek zanaatla uğraşmaları sonunda doğmuştur. Zanaatların gelişmesi köy çevresinden farklı bir çevreye ihtiyaç duyar ve buralarda toplanan nüfusun yeni yaşama tarzını benimsemesiyle kentler ortaya çıkar (Yörükan, 1968: 29-32).

Durkheim Almanya'da kentlerin oluşumunu pazarların varlığıyla ilişkilendirir. Ona göre büyük toprak sahipleri kendi arazilerinin üzerinde sürekli pazar kurulmasını teşvik etmişler ve pazarların çevresine yerleşen tüccarlar, esnaflar yeni bir kentin doğuşunu hazırlamıştır. Kentler başlangıçtan itibaren ticaret ve sanai faaliyetlerinin merkezi olmuşlardır Hıristiyan toplumlarının oluşturduğu kentlerin diğer toplumlardan ayıran özellik buradadır (Durkheim, 1986: 52).

Henri Pirenne ve Ortaçağ Kentleri

Henri Pirene (1862-1935), Belçikalı tarihçi, özellikle Ortaçağ tarihi üzerinde önemli bir uzman. I. Dünya savaşında Almanlar tarafından işgal edilen Belçika'da ders vermeyi reddettiği için 1916-18 arasında hapis yattı. Bu sırada yazdığı Avrupa Tarihi ölümünden sonra yayımlandı. Ekonomik nedenselliğe tanıdığı ağırlıklı payla, siyasal olay tarihçiliğinden sosyoekonomik tarihçiliğe geçişin öncüleri arasında yerini aldı. Bu özelliği ile 20. yüzyıldaki Annales Okulu'nun habercisi sayıldı. 1923 yılından ölümüne kadar Uluslararası Tarih Kongresi'nin ilk başkanı oldu. Türkiye'de tarihçi Fuat Köprülü Pirenne'nin yaklaşımını benimsemiş ve öğrencilerini onun eserlerini okumak için teşvik etti (1920-1940).

Henri Pirenne , ***Belçika Tarihi*** adlı eserinde kentin, hayatını alım-satımla kazanan bir grubun, tarımla uğraşan gruptan kopması ve eski bir yerleşimin etrafında toplanmasıyla oluştuğunu açıklar. Ona göre kentlerin oluşmasında ilk ve önemli faktör ticarettir. Ticaretin ilerlemesi endüstrinin de gelişmesini sağlamıştır. Bu gelişmeler zanaatkârlar sınıfının doğmasına yol açmış böylece ticaret temel ve belirleyici bir faktör olarak etkili olmuştur.

Pirenne ***Ortaçağ Kentleri*** adlı çalışmasında da aynı tezi savunmaktadır. Ona göre kent, halkın geçimini tarım yerine ticaretle sağlandığı, hukuksal varlığı, kendine özgü yasa ve kurumları olan, orta sınıf halk ve toplumsal örgütlerin bulunduğu bir yerdir. Pirenne,19.yüzyıla kadar bu anlamda kentten söz edilemeyeceğini bunun yerine böir yönetim merkezi ve bir kale olarak kentlerdin bulunduğunu belirtir (1994: 49).

Pirenne, ilkel de olsa, her dengeli toplumun. üyelerine toplanma ya da buluşma merkezleri sağlama gereği duyduğunu belirtir. Ona göre, dinsel törenlerin yerine getirilmesi, pazarların kurulması, siyasal ve hukuksal toplantılar için belli yerler ayrılır. Bir istila durumunda halk düşman korunmak için sığınaklar hazırlamak zorundadır. Olağan zamanlarda kapalı olan bu mekanlar boş kalıyordu. Uygarlık ilerledikçe zaman zaman canlanan bu kentler sürekli bir canlılık göstermeye başladı. Anıtlar yükseldi, yönetici ya da başkanlar konaklarını kurdular, tüccar ve zanaatçılar oraya yerleşmeye geldiler. Böylece başlangıçta ara sıra kullanılan bir toplanma merkezi olan yer, bir kent, gelenek olarak adını aldığı kabilenin tüm topraklarının yönetsel, dinsel, siyasal ve ekonomik merkezi durumuna geldi. Bu kentler kabile için yapılmış olup, ister surların içinde, ister dışında otursun, herkes eşit olarak kentin yurttaşıydı. Kentin hukuku da kentin dini gibi ortaktı. Belediye sistemi de antik çağda yapısal sistemle özdeşleşmişti. Roma egemenliğini tüm Akdeniz dünyasına yaydığında, burayı imparatorluğun yönetsel sisteminin temeli yapmıştı (1994: 50-51).

İslamiyet'in Akdeniz'de ilerlemesi ile Avrupa kentlerinde etkin olan ticaretin gerilediğini belirten Pirenne, böylece kentlerin kaçınılmaz bir gerilemeye sürüklendiğini açıklar. Ona göre, kentlerin genel gönenç düzeyi azaldıkça piskoposların gücü ve etkisi arttı. Büyük ayrıcalığı olan kiliselerde toplanan bağışları kullanan ve toplumu Karolenjlerle ortaklaşa yöneten piskoposlar, tinsel otoriteleri, ekonomik güçleri ve siyasal etkileri nedeniyle egemen durumdaydılar. Merkezi bir otoritenin yokluğu onların her alanda etkin olmalarını kolaylaştırıyordu. Dokuzuncu yüzyılda ticaretin ortadan kalkmasıyla kent yaşamının son izleri de yok olup, beledî nüfusun son kalıntıları ortadan kalkınca, piskoposların geniş yetkileri rakipsiz bir duruma geldi. Nüfusu azalan bu kentlerde daha çok kiliseye bağlı kişiler yaşıyordu. Piskopos, kenti ve piskoposluk bölgesini, papazlardan oluşan bir kurulun ve dinsel hukukun yardımıyla, Hıristiyan ahlakına göre yönetiyordu. Başpiskoposun yönettiği kilise mahkemesi, devletin güçsüzlüğü, daha çok da kayırması sayesinde, etkinlik alanını genişletmişti. Halkı ilgilendiren evlilik, vasiyetname, medeni durum vb. konularda da yargı yetkisi bu mahkemeye aitti. Kale komutanı ya da temsilcisinin başkanlık ettiği laik mahkeme de benzer bir kapsam genişlemesinden yararlanmıştı. Piskopos zabıta yetkisine dayanarak pazar yerlerini denetliyor, vergi toplanmasını

düzenliyor, köprü ve surların bakımıyla ilgileniyordu. Böylece teokratik bir yönetim biçimi tam anlamıyla antik çağın belediye yönetiminin yerini almıştı. Arada sırada piskoposlara tepki oluşuyorsa da bunlar belediye ruhuyla yapılmayan kişisel rekabetle ya da dalaverelerle açıklanacak hareketlerdi. Piskoposların yönetimlerinin merkezi kent olmasına rağmen kapsam alanı piskoposluk bölgesiydi. Bu yönetimde kentsel nüfusun bir ayrıcalığı yoktu. Civil(yurttaş) sözcüğü basit bir addan başka bir şey değildi; henüz yasal bir anlam kazanmamıştı. Bu kentler piskoposluğun oturma yerleri olduğu kadar birer kaleydiler. Dokuzuncu yüzyılda Müslümanların ve İskandinavların akınlarına karşı eski Roma duvarları koruma işlevi görüyordu (1994: 51-59).

Pirene askeri bir yapısı olan burg'ların kale-kent olarak güvenliği sağlamanın yanında daha sonra oluşacak kentlere varan basamaklardan biri olduğunu belirtir. Kale komutanının yönetim, mali ve hukuki yetkileri bulunuyordu. Her ne kadar kale- kent en küçük bir kentsel özellik taşımasa da sağladığı güvenlik nedeniyle onuncu yıldan itibaren duvarlarının çevresinde kentler biçimlenmeye başlayacaktı (1994: 63). Pirenne ticaret ve sanayinin kent için zorunluluğunu şöyle açıklar;

> Hiçbir uygarlıkta, kent yaşamı, ticaret ve sanayiden bağımsız olarak gelişmemiştir. Ne antik çağda ne de modern zamanlarda bu kuralın dışında kalan bir durum olmamıştır. İklim, halk ve din ayrılıkları, bu bakımdan, tıpkı çağların ayrılıkları gibi önemsizdir... Bir kent grubu ancak yiyecek maddelerini dışardan getirerek yaşayabilir. Ancak, bu dışalımın, buna denk düşen ya da bununla eşdeğerdeki mamul ürünlerin dışsatımıyla dengelenmesi zorunludur. Böylece, kentle çevresindeki kırsal bölge arasındaki sıkı bir karşılıklı hizmet ilişkisi kurulur. Bu karşılıklı bağımlılığın sürdürülebilmesi için ticaret ve sanayi vazgeçilmez öğelerdir; sürekli bir alışveriş sağlamak için birincisi, değişim amacıyla mal sağlamak için de ikincisi olmasaydı, kent yok olup giderdi (1994: 103).

Pirene Antikçağ ve Ortaçağ kentlerini karşılaştırır. Ona göre Antikçağda kent nüfusunun oldukça büyük bir kesimi, kent dışında sahip oldukları toprakların ekimiyle geçinen toprak sahipleri ve bunların yanında zanaatkârlar ve tacirlerden oluşmaktadır. Daha eski olan kırsal ekonomi ile kentsel ekonomi yan yana varlığını sürdürmektedir. Ortaçağ kentlerinde ise, ticaret ve ekonomi önem kazanmış, kırsal bölgelerin toplumsal ve ekonomik örgütlenmesiyle kentlerin toplumsal ve ekonomik örgütlenmesi arasında keskin bir çelişki tarihin hiç bir döneminde böyle ortaya çıkmamıştır. Ortaçağ burjuvazisi gibi tam anlamında kentsel bir sınıf daha önce hiç varolmamıştır (1994: 104).

Pirenne'nin orta sınıf ya da burjuvazi olarak bahsettiği sınıf tüccarlardır.Tüccarlar İtalya ve Hollanda örneğinde olduğu gibi kentlerin gelişmesinde öncü rol oynamışlardır. Pirene, kent ve ticaret ilişkisini şöyle belirler:

> Kentler, ticaretin yayıldığı tüm doğal yollar boyunca belirmişlerdir. Denilebilirse, ticaretin ayak izlerinden doğmuşlardır. Önce, yalnızca deniz kıyılarında ve ırmak boylarında ortaya çıkmışlardır. Daha sonra, ticaret yayıldıkça, bu ilk etkinlik merkezlerini birbirine bağlayan başka kentler kurulmuştur (1994: 105).

Pirenne başlangıçta gezgin olan tüccarın daha güvenli olan kasaba ve kale-kentlere yerleştiğini belirtir.Ona göre,o dönemde pazarlar ve panayırlar meslekten tüccarların toplanmasını sağlamış olsalar da ticaretin kalıcılığını sağlayacak düzeyde değillerdi. Buna karşılık ulaşım ve güvenlik bakımından iyi olan kasabalar ve kale-kentler bir tüccar kolonisinin oluşması için elverişli koşullara sahipti. Ulaşım ve güvenlik fiziksel çevreye bağlı olarak ortaya çıkıyordu. Bu nedenle Ortaçağ kentleri fiziksel çevrenin belirlediği bir olgudur(1994: 106-109).

Pirenne, tüccarların öncelikle surların dışına yerleştiklerini ve kale dışında ya da piskoposluk kentinin yanında zamanla yeni kentler kurduklarını belirtir. Böylece tüccarlar kale-kentin dışında bir "yeni kent" ya da "dış-kent" in (banliyö) kurucuları olmuşlardır. Bu "dış kent"- Hollanda ve İngiltere'deki kullanıldığı biçimiyle "portus"- pazar ve panayırdan farklı olarak satıcı ve alıcıların sürekli bir arada oldukları kentlerdir. Tüccar kenti bir çok yerde kale kentlerini kuşatarak egemen olmuştu. On ikinci yüzyıldan itibaren yeni kiliseler kurdular. "Yeni kent"te yaşayanlara "kentsoylu" (burjuva, burgenses) deniliyordu. Bu sözcüğün bilinen ilk kullanışı Fransa'da 1007 yılında olmuştur. Daha sonraki yıllarda Avrupa'nın bir çok kentinde eski kentlilerden farklı bir anlam içeren bu kavram yaygınlaşmıştır. Bu kavramın yanında cives (yurttaş) sözcüğü eski geleneğe uygun olarak kullanılıyordu (1994: 111- 118).

Tüccarların kendi güvenliklerini sağlama konusunda önemli adımlar attığını belirten Pirene bu nedenle eski feodal ve piskopos kentleri varoluş nedenlerini yitirdiklerini açıklar. Pirenne'ye göre yeni kentleri kuran ticaret merkezlerindeki bu ilk orta sınıfı tanımlamak oldukça güçtür. Bu sınıfın daha önce olduğu gibi sadece gezgin tüccarlardan oluşmadığı açıktır. Bunların yanı sıra az ya da çok sayıda, malların taşınması, gemilerin donanımı, araba, fıçı ve sandıkların yapımı, kısaca ticaretin sürdürülmesi için gerekli işlerde çalışanları da kapsıyordu. Az sayıda zanaatkâr artan ihtiyaçları karşılayamadığı için dışardan yeni meslek sahipleri geliyordu. Ticaret aynı zamanda sanayiyi de harekete geçiriyordu (1994: 119).

Kentlerin oluşması sürecinde nüfus artışı, sanayileşme, yoksullaşma, alt sınıflar ve sermaye-emek çelişkisini Pirenne şöyle açıklar:

> Nüfus artışı doğal olarak sanayi yoğunlaşmasına yaradı. Yoksullar yığın yığın, ticaretin gelişmesiyle orantılı olarak gelişen kumaş yapımcılığının günlük ekmeklerini güvence altına aldığı kasabalara akın ettiler. Bununla birlikte bu kasabalardaki durumları içler acısıydı. İşgücü piyasasında birbirleriyle sürdürdükleri yarışma, tüccarlara, onlara çok düşük ücret ödeme olanağı veriyordu...Böylece sanayi ve emek arasındaki çelişkinin, orta sınıflar kadar eski olduğu ortaya çıkmaktadır(1994: 120).

Pirenne, kentlerin doğuşunun Batı Avrupa'nın tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olduğunu belirtir. O zamana değin rahipler sınıfı ve soylular egemenliği varken orta sınıf onların yanında yerini alarak toplumsal düzende son bir defa düzenleme yapmıştır. Diğer sınıflar gibi orta sınıf da ayrıcalıklıydı. Belirli bir yasal topluluk oluşturuyor ve sahip olduğu özel yasa kırsal bölgelerde yaşayan yığınlardan onu soyutluyordu. Ticaretin kentlerde gelişmesi tarımsal üretimi de özendirdi ve köylü pazar için üretim yapmaya başladı. Eski köylü yani senyöre bağlı köylü yerine kentlerdeki özgürlüğü örnek alan ve pazara açılan bir köylü tipi ortaya çıktı. Bunların bir kısmı kasabalara ve kentlere akın ederek özgür işgücünü oluşturdu. Bu değişmeler din adamları ve soyluların konumunu sarstı. Çünkü o zamana kadar korudukları ve yönettikleri kiracı çiftçilerin emeği ile geçiniyorlardı. Topraktan doğan sermaye yerine orta sınıfların yönlendirdiği nakit sermaye ekonomide daha belirleyici hale geldi. Ticaret sayesinde para değişim aracı ve ölçüsü olmuş, kasabalar ve kentler paranın toplandığı mekanlar olmaya başlamıştır. Daha on birinci yüzyılda bazı kentlerde gerçek kapitalistler doğmuştu. Bu kapitalistlerin bir kısmı sermayelerini toprağa bağlarken bir kısmı tefecilik yapmaya başladılar. Toprak sahipleri hatta krallar bile kentli varlıklı tüccarlardan borç alıyorlardı. Kilisenin karşı çıktığı para ticareti bankerlik sisteminin doğmasına yol açmıştı. İtalyan bankerleri etkinliklerini Alplerin kuzeyine kadar yaymışlardı. Para dolaşımının hızlanması fiyatların yükselmesine yol açtı. Böylece kentler hayat pahalılığının yüksek olduğu yerler haline geldi (1994: 163-171).

Kentlerde yoğunlaşan sermaye orta sınıfları sadece ekonomik bakımdan yükseltmiyor aynı zamanda siyasal yaşama katılmalarını da sağlıyordu. Başlangıçta prensler din adamları ve soyluların yanında kentsoylularına fikir danışırken on dördüncü yüzyılda bu alışkanlık yasallaştı, kentsoyluları yönetimde etkin hale geldiler.Kent soyluları , din adamları ve soylulardan sonra gelen bir yer elde etmişlerdir. Saygınlık bakımından üçüncü de olsa, bu yer çok geçmeden önem bakımından birinci olmuştur.

Kentlerde bürokrasi oluşmaya başladı, icra memurları ve diğer maaşlı memurların sayısı ve etkinlikleri arttı. Bunların konumları feodal dönemdeki görevlilerden farklıydı. On dördüncü yüzyıldan sonra orta sınıf sanat edebiyat ve bilim alanında da etkin olmaya başladı. O zamana kadar bunlar ruhban sınıfının elindeydi ve Latince'den başka dil kullanılmıyordu. Edebiyat soylularla ilgiliydi, mimari ve heykel yalnızca kilise yapımında önemsenmişti. Kentlerin kültürü Rönesans dönemine kadar bağımsız bir düşünce geliştirememişti. Belediyeler laik okullar açtılar ve buralarda tüccar çocuklarının yetiştirilmesine imkan sağladılar. Böylece bu alanda din adamlarının ayrıcalığı ortadan kalktı. Rönesans döneminden önce temel bilgiler bu okullarda veriliyordu, yüksek düzeydeki eğitim yine kilise okullarında yapılıyordu. Belediyede çalışanlar tüccar çocuklarının eğitim gördüğü bu okullarda yetişiyordu. On üçüncü yüzyılla birlikte bu okullarda ulusal dille eğitim yapılmaya başlandı. Böylece kentler bu alanda da öncülük yapmışlardır.

Tüccarların bu laik tutumları din adamlarıyla çelişkilerinin artmasına yol açtı. Bu durum kentsoyluların sayısız dinsel kurumlar oluşturmalarına engel değildi.

> Bu laik ruh, çok yoğun bir dinsel heyecanla birleşmişti. Tüccarlar sık sık dinsel makamlarla çatışsalar da, piskoposlar onlara ateş püskürseler, aforoz etseler de, onlar da karşı saldırıya geçerek kimi zaman kiliseye karşı eğilimlerini açıkça belli etseler de, bütün bunlara karşın, derin ve çoşkulu bir inançları vardı.Kentlerdeki birçok dinsel kurumlar, sayısız dinsel derneklerle hayır dernekleri bunu kanıtlamaya yeterlidir. Kentsoyluların dindarlığı, Ortodoksluğun katı sınırlarını aşan saflık, içtenlik ve korkusuzlukla kendini gösteriyordu ...
>
> Böylece, ortaçağın hem laik, hem de mistik olan kentsoyluları, geleceğin iki büyük düşünce akımında oynayacakları rol için tam anlamıyla hazırdılar: laik düşüncenin ürünü olan Rönesans ve dinsel gizemciliğin yöneldiği Reform (1994: 177).

Özetle Pirenne yeni kentlerin tüccarların öncülüğünde kurulduğunu, bunların yanında zanaatkâr ve diğer meslek elemanlarının çoğaldığını, bütün bu gelişmelerin sanayileşmeye imkan hazırladığını belirtir. Ona göre Avrupa Ortaçağ kentleri ticaretin izleri üzerinde kurulmuştur. Pirenne'nin açıklamaları kentin oluşumunu tek bir faktöre bağlama zaafını taşımakla birlikte Avrupa'da endüstri toplumunun oluşum sürecini anlamak bakımından önemlidir.

Çok Faktörlü Kuramlar

Tek faktörlü açıklamalar kentin oluşumunda belli bir olguyu vurgulamakla birlikte geneli kucaklayan bir açılıma sahip değildir. Bu çalışmaların yetersizliğini aşan çalışmalar sosyologlardan gelmiştir. Alman sosyologlardan Georg Simmel(1858- 1918) ve Max Weber (1864-1920) tarafından yapılan kente ilişkin açıklamalar çok yönlü ve sistematiktir.

Georg Simmel

Almanya'da Yahudilikten Katolikliğe geçen tüccar bir babanın oğlu olan Simmel (1858- 1918), Berlin Üniversitesinde tarih, halklar psikolojisi ve felsefe bölümlerinde okudu. Doktorasını *Kant'ın Fiziksel Monadolojisine Göre Maddenin Özü* konusu üzerine hazırladı tezle tamamladı. Önce reddedilen profesörlük başvurusu 1890 yılında kabul edildi. 1914 yılına kadar kadrosuz çalıştı. Bu tarihten sonra Strassburg'da kadrolu olarak görevini sürdürdü. Üniversitede halka açık, eleştirel, yüksek sesle düşünerek verdiği dersler ilgi gördü. Estetikçi G.Lukacs. sosyolog M.Weber ile yakın ilişkiler içinde oldu.

Eserlerinden bazıları: *Sosyal Farklılaşma Üzerine* (1890), *Tarih Felsefesinin Problemleri* (1892), *Ahlak Bilimine Giriş* (1892), *Para Felsefesi* (1900), *Sosyoloji* (1908), *Felsefi Kültür* (1911), *Sosyolojinin Temel Sorunları* (1917).

Simmel'in ***"Metropol ve Zihinsel Yaşam"***adlı makalesi kentsel yaşamın insan üzerindeki etkilerini ifade etmesi bakımından önemlidir. Simmel'e göre metropol tipi bireyselliğin psikolojik temeli, dışsal ve içsel uyarıların hızlı ve müdahalesiz değişiminden kaynaklanan sinir uyarımının güçlendirilmesinden ibarettir. Zihin, anlık izlenimlerle uyarılır. Ekonomik, sosyal yaşam, çalışma yaşamının temposuyla ve çoğulluğuyla kent, zihinsel yaşamın duyusal kurumları açısından, kasaba ve kır yaşantısıyla derin bir karşıtlık oluşturur. Kırda yaşamın ritmi ve duyusal hayal gücü çok daha yavaş, çok daha alışılmış ve çok daha düzgün akar. Oysa metropol tipi insan yüreği yerine beyniyle tepki verir. Bu sayede yükseltilmiş bir kavrayış, zihinsel ayrıcalık kazanmış olur. Bu durumda metropol yaşantısı metropol insanında yükseltilmiş bir kavrayış ve aklın üstünlüğünü ön plana çıkartmış olur. Akıl, metropol yaşamının baskıcı gücüne karşı öznel yaşamı korur görünmektedir (Simmel, 1996: 82).

Simmel metropol (büyük kent) ile para ekonomisi arasında doğal bir bağlantı kurar.

> Metropol daima para ekonomisinin yuvası olmuştur. Burada ekonomik alışverişin çoğulluğu ve yoğunluğu, kırsal ticarete özgü darlığın müsaade etmediği bazı alışveriş araçlarına önem kazandırır... Para

yalnızca, herkes için umumi olanla ilgilenir: Alışveriş değerini sorar, bütün niteliği ve bireyselliği şu soruya indirgenir: Kaça? İnsanlar arasındaki bütün samimi duygusal ilişkiler bireyselliklerinden temelleniyor iken, rasyonel ilişkilerde insan, hesaba, bir sayı gibi, kendi içinde birbirinden farksız bir unsur gibi katılır. İlgilenilen yalnızca nesnel.ölçülebilir başarıdır. Böylece metropol insanı, tüccarıyla ve müşterileriyle, hizmetlileriyle ve hatta çoğu zaman sosyal ilişki içinde bulunmak zorunda olduğu kişilerle hesaba katılır (Simmel, 1996: 82).

Simmel'e göre modern metropol, neredeyse bütünüyle pazar için üretimle, üreticinin görüş alanı tamamen bilinmeyen satın alıcılara doludur. Bu anonimlik yüzünden, her iki tarafın çıkarı da, merhametsizce işin özüne girmeyi gerektirir. Para ekonomisi metropolde başattır. İşin özüne yönelik tutum, metropolde egemen olan para ekonomisiyle öylesine açıkça samimi bir ilişki içindedir ki, entelektüelist zihniyetin mi para ekonomisini yoksa ikincisinin mi ilkini teşvik ettiğini kimse söyleyemez. Metropol yaşam biçimi, bu karşılıklı ilişki biçimi için kesinlikle en verimli topraktır. Bu ortamda modern zihin, giderek daha çok hesap yapar hale gelmiştir. Dakiklik, hesaplanabilirlik, kesinlik metropol varoluşunun uzantıları ve karmaşası tarafından yaşama dayatılmaktadır (Simmel, 1996: 82-83).

Simmel büyük kentte zevkin sınırsızca peşine düşülen bir yaşamın egemen olduğunu bunun da kişiyi usanmış hale getireceğini belirtir;

> Çünkü sinirleri, öyle uzun bir zaman için en güçlü tepkimeyi vermeye tahrik eder ki, sonunda sinirler hiç tepki veremez olurlar. Aynı biçimde çoğu zararsız izlenim, değişikliklerin hızı ve karşıtlığı dolayısıyla öyle şiddetli yanıtları zorlar ki, sinirler, çok zalimce, güçlerinin son damlasına kadar bir o yana bir bu yana gider gelirler ve kişi aynı çevrede kalırsa, yeni güç toplayacak zamanı da olmaz....Bu da... usanmışlık tutumunu oluşturur (Simmel, 1996: 843).

Ona göre, metropole özgü usanmışlık tutumunun bu fizyolojik kaynağına eşlik eden ve para ekonomisinden çıkan başka bir kaynak daha vardır. Usanmışlık tutumunun özünde, ayırımcılığa duyarsız kalma vardır. Şeyler, usanmış kişiye, eşit olarak düz ve gri tonlarda görünürler; hiçbir nesne ötekilerin üstünde bir tercih edilebilirliği hak etmez. Bütün türlü şeylere tek ve aynı biçimde eşdeğer olmakla para, en korkutucu düzeyde belirleyici hale gelir. Çünkü para, şeylerin bütün farklı niteliklerini "kaça" terimiyle açıklar. Para, bütün renksizliğiyle ve farksızlığıyla bütün değerlerin ortak adlandırıcısı haline gelir; şeylerin özünü, bireyselliklerini, özgül değerlerini ve karşılaştırılamazlıklarını geri dönüşü olmayacak biçimde boşaltır. Para alışverişinin asıl yaşama alanı olan büyük kentler, şeylerin satın alınabilirliliğini, daha küçük mekanlara oranla çok daha fazla öne çıkartırlar (Simmel, 1996: 84).

Simmel metropol yaşantısı içinde insanların başkalarına güvenmeme haklarının doğduğunu ve bunun sonucu olarak ihtiyatlı olmayı tercih ettiklerini belirtir. Bu ortam içinde insanlar daha yakın bir temas anında nefrete ve savaşa dönüşecek hafif bir tiksinme, karşılıklı bir yabancılık ve reddediş içinde olurlar. Buna rağmen antik kent ve ortaçağ küçük kent yaşamı, bireyin dışarıya yönelik hareketlerine ve ilişkilerine ve kendi içindeki bireysel bağımsızlığına ve farklılaşmaya karşı manialar oluşturduğu için metropollerde yaşayanlar bu kentlerde yaşayanlara göre manevi ve ince bir anlamda daha "özgür"dür (Simmel, 1996: 85).

Simmel'e göre metropolde belli bir limit aşılır aşılmaz, kentliliğin ekonomik, kişisel ve entelektüel ilişkileri ve kentin hinterlandı üstündeki entelektüel üstünlüğü geometrik artışla büyür. Kentler her şeyden önce en üst düzeyde işbölümünün mekanlarıdır. Buna karşılık, bireyin kültüründe, maneviyat, hassasiyet ve idealizm açısından bir yozlaşma dikkatimizi çeker. Bu zıtlık temelde iş bölümünün büyümesinden kaynaklanır. Çünkü işbölümü bireyden tek yanlı bir başarıyı talep eder ve bu yöndeki ilerleme bireyin kişiliğinde yokluk anlamına gelir. Bu durumdaki birey, nesnel kültürün aşırı büyümesiyle giderek daha az başa çıkabilir. Metropol kişisel yaşam aleyhine büyüyen bu kültürün gerçek mekanıdır (Simmel, 1996: 88-89).

Yukarıda yer alan Simmel'in teorisini sosyal psikolojik teori olarak kabul edenler vardır. Kent hayatının kişilik üzerindeki etkilerini ön plana çıkarmış olması nedeniyle böyle bir adlandırma yapılabilir. Ancak esas olarak büyük kentin yapısal özelliklerini ve bu özelliklerin bireydeki yansımalarını tartıştığı için "anlamacı sosyoloji"nin gereğini yerine getirmektedir.

Max Weber

Hukukçu, belediye meclisi üyesi, entelektüel ve varlıklı bir babanın oğlu olan Weber (1864-1920) üniversite öncesi öğrenimini tamamladıktan sonra (1882), Heidelberg'te Hukuk Fakültesine yazıldı ve burada hukuk dışında tarih, felsefe, iktisat dersleri aldı. Doktorasını iktisat alanında yaptı. Hukuk alanında hazırladığı tezlerle yeterlilik belgesi aldı. 1894 yılında Freiburg Üniversitesinde iktisat profesörü olarak çalıştı. Daha sonra Heidelberg'te bu görevini sürdürdü (1896). Anlamacı-yorumlayıcı sosyoloji anlayışı ile pozitif sosyolojiye alternatif bir anlayışın gelişmesine katkıda bulundu.

Eserlerinden bazıları: *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu , Sosyal Bilimler Metodolojisi, Hindistan'ın Dini, Ekonomi ve Toplum, Din Sosyolojisi, Kent, Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı vb.*

Ortaçağ Avrupa Kenti

Weber, ***Kent (The City)*** (İlk yayımı 1921) adlı çalışmasında özelikle Batı Ortaçağ kentini inceler. Bu çerçevede kentin doğası, kent türleri (üretici kent, tüketici kent, kale kenti, prenslik kenti), kentin siyasi, idari, ekonomik, hukuksal nitelikleri vb. konular üzerinde durmuştur. Bu çalışma kent sosyolojisi alanında yapılmış ilk çalışmalardan biri olmak bakımından önemlidir.

Weber, kentin en uygun tanımının ne olacağını araştırır. Ona göre, çok çeşitli tanımlar bir tek ortak unsura sahiptir; *kent, basit olarak, bir yada daha fazla yerleşim alanının birleşimi olan görece kapalı bir yerleşimidir.* Geleneksel olarak, bugün sıkça olduğu gibi, kentlerde evler birbirine yakın, duvar duvara inşa edilirler. Bu unsurların bu şekilde toplanması niceliksel anlamda geniş bir yerleşim olarak düşünülen 'kent'in günlük yaşamını etkiler. Kent, kendi içinde bir yerleşim alanı ve bir koloni oluşturan evlerin yoğun yerleşimini temsil eder. Bu evler, kolonileri öyle yaygın oluştururlar ki, buralarda oturanların karşılıklı tanışmaları ve bilgileri oldukça sınırlıdır. Weber'e göre bir yerleşimin genişliği ya da nüfusunun fazlalığı onu kent haline getirmek için yeterli değildir. Rusya'da dahi binlerce insanı içeren köyler vardır ki, bunlar bu özellikleri nedeniyle sadece birkaç yüz insanı içeren eski kentlerden (Örneğin Doğu Almanya'nın Polonya koloni alanları) daha geniştir. Bu nedenle genişlik gerek içerdikleri gerek dışladıkları bakımından kenti tanımlamak için yeterli değildir (Weber, 1960: 65-66).

Weber'e göre ekonomik olarak tanımlandığında *kent, insanlarının tarımdan çok ticaret ve esnaflıkla geçimlerini sağladıkları yerleşimlerdir.* Ne var ki, esnaflık ve ticaretle idare edilen bütün yerleşimleri kent olarak isimlendirmek doğru değildir. Bu isimlendirme, Asya ve Rusya'nın "ticaret köyleri" gibi pratikte miras yoluyla geçen ve bir tek ticari kuruluş yöneten aile üyelerinden oluşmuş kolonileri de kent tanımı içine alacaktır. Burada kentin özelliklerine, becerikliliğini sürdüren ticaretin belirgin çok yönlülüğünü de eklemek gerekir. Ne var ki, bu da tek başına kentin ayırt edici özelliği olmaya uygun değildir.

Weber'e göre, lord veya prensin *oikos*'u (hanehalkı) kent kadar geniş bile olsa feodal serfe ait hizmetleri yerine getirmekle görevli zanaatkarlar ve küçük tüccarlar kolonisi, -tarihte önemli kentlerin büyük bir oranının bu şekilde kurulmuş olmasına rağmen- geleneksel olarak "kent" olarak isimlendirilemez. Bu şekilde oluşmuş kentlerde prensin sarayı için üretilen ürünler şehirde yaşayanlar için yüksek öneme sahip gelir kaynağı hatta baş gelir kaynağı olmuştur (Weber, 1960: 66).

Ekonomik çok yönlülüğü oluşturmanın bir metodu da yerleşim alanında malların ara sıra olmaktan çok, sürekli 'değiş -tokuş' unun var olmasıdır. Pazar, yerleşik yaşayanların geçim kaynaklarının önemli bir parçası haline gelir. Mutlaka bütün pazarlar bulundukları yerleşim alanını kente dönüştürmezler. Gezgin tüccarların mallarını toptan ya da perakende olarak birbirlerine ya da tüketicilere satmak için belirli zamanlarda bir araya geldikleri periyodik panayırlar ve yıllık dış ticaret pazarları genellikle bizim "köy" (villages) olarak isimlendirdiğimiz yerlerde meydana çıkıyordu.

Weber için "kent"in taşıdığı anlam pazar yeridir. Yerel pazar - ekonomik ürünlerdeki özelleşmeye bağlı olarak hem kentli hem de kentli olmayan nüfusun gelirini ticaret ve esnaflık sayesinde sağladıkları kolonilerin ekonomik merkezini oluşturur. Kırsal bölgeden (country) farklı bir biçimde ortaya çıktığı yerlerde, kentin lorda ya da prense ait yerleşim yeri olması pazar yeri olması kadar normaldir. O aynı zamanda "oikos" (hanehalkı) ve pazarın da merkezini oluşturdu ve daimi pazara ek olarak, gezgin tüccarların periyodik dış pazarlarına da hizmet etti. Burada "kent" kelimesi "pazar yerleşimi" anlamındadır.

Pazarın varolması, çoğunlukla, lord veya prens tarafından verilen koruma garantilerine ve bazı ödüllere dayanır. Bunlar dış ticaret ürünlerinin düzenli olarak pazara sürülmesi, bu ürünlerin pazara getirilmesinde kullanılan yolların ve refakatçilerin ücretleri ve diğer koruma ücretleri, gümrük vergileri, adli davalardan gelen vergiler ve pazar alanının genişlemesiyle birlikte elde edilecek toprağın vergileriyle ilgilidirler. Böyle fırsatlar lord ya da prens için özel önem taşıyordu, çünkü bu durum parasal gelir ve değerli maden zenginliklerinde artış anlamına geliyordu (Weber, 1960: 66-67).

Bununla birlikte, kentin fiziksel veya diğer anlamlarda lord veya prense hiçbir bağlılığı olmayabilir. Bu durum kentin kendi gücüyle elde ettiği ve genellikle ulaşım yerlerinin kesiştiği yerlerde gerçekleşir. Bu girişimcilere verilen tavizler yoluyla, pazar kurma ve çalıştırmak için insan toplama izni vermekle de gerçekleşir. Kentlerin bu şekilde kapitalist kuruluşu özellikle Ortaçağda, Doğu, Kuzey ve Orta Avrupa'da sıkça görülüyordu. Bu pratik bir kural olarak değil, fakat tarihsel olarak tüm dünyada ortaya çıkmıştır (Weber, 1960: 67).

Bir kent, prensin sarayı veya tavizler olmaksızın, yabancı istilacıların, deniz savaşçıların, göçmen tüccarların, ticareti sürdürmekle ilgili yerli tarafların ortaklığı ile varolabilmekteydi. Bu erken Ortaçağlarda sıkça görüldü. Bunların sonunda ortaya çıkan kent katıksız bir pazar yeri olabiliyordu. Bununla birlikte kenti geniş prensliklere veya patrimonyal ev halkına ve bir birleşik pazara ait olarak bulmak daha yaygındı. Bu durumda.

şehrin bağlantı noktaları olan seçkin aileleri isteklerini ya doğal ekonomi yoluyla (ki bu, feodal serfe ait hizmetler veya doğal hizmetler veya zanaatkârlara ve bu yerel pazarlarda ekonomiye bağlı tüccarlara uygulanan vergiler aracılığıyla) ya da pazarın en önemli alıcısı olarak değiş-tokuş yoluyla karşılarlar. Bu ikinci durum geliştikçe, kentteki pazar oluşumu farklı biçimde ortaya çıkmakta ve kent sadece "oikos"lardaki pazarın bir uzantısı olmaktan çıkmaktadır. Kent büyük ailelere bağlı olmakla birlikte daha sonra pazar kenti haline geldi. Kural olarak prense ait orjinal kentin niceliksel gelişimi ve onun ekonomik önemi, prense ait ev halkı, hizmetli ve önemli resmi memurlar gibi diğer geniş kentli ev halklarının isteklerinin pazarda karşılanmasındaki artışla paralel gider (Weber, 1960: 68).

Tüketici ve Üretici Kent Tipleri

Weber, kent içinden veya dışından elde ettiği gelirleri kentte harcayanların çoğunlukta olduğu yerleşim alanlarını tüketici kent olarak tanımlar. Kentte gelirlerini harcayanlar; toprağa bağlı rant gelir sahipleri, memurlar, siyasetin belirlediği gelirleri olan lordlar ve diğer siyasal güç sahipleri olabilir.Bu durumda kent, geniş tüketicilerin alım gücünü sağlayan patrimonyal (otoriter) ve politik gelirlere dayanması bakımından prense ait şehirlere benzerlik gösterir. Pekin bir memurlar kenti, Moskova ise serfliğin kaldırılmasından önce bir toprak - rantı kentiydi (Weber, 1960: 68).

Bu kentlerde kentsel toprak kiraları, toprak mülkiyetindeki alım satım tekeli tarafından belirlenir. Bu tür kentler, kentli aristokrasinin ellerinde toplanan alışveriş ve ticaretten doğmaktadır. Bu tip gelişme her zaman yaygındı; Antik Çağda, Bizans İmparatorluğuna kadar Yakın Doğuda ve Ortaçağda ortaya çıktı. Ortaya çıkan kent, ekonomik olarak rantiye tipi değil, fakat daha çok, kazanç elde edenler (kiracılar) tarafından ev sahiplerine verilen vergiyi (haraç, korunma bedeli) temsil ettiği tüccar veya ticaret kentleridir. Geniş tüketiciler iş gelirlerini kentte harcayan rantiyeci (topraktan kira geliri elde eden)ler olabilir. Bu durumda alım gücü kapitalistçe oluşturulan parasal rantiye kaynaklarına dayanır, Arnheim'de olduğu gibi. Veya bu alım gücü devletin verdiği emekli maaşlarına dayanmaktadır, "pansiyon şehri" olan Wiesbaden gibi. Bütün bu benzer durumlarda, kent formu, yerel esnaf ve tüccarlar için, ekonomik öneme sahip geniş tüketici yerleşim yerlerinin varolması bakımından, bir *tüketici kenti* diye tanımlanabilir.

Buna zıt bir biçim *üretici kent*te ortaya çıkar. Nüfustaki artış ve kentteki alım gücü, örneğin Essen veya Bochum'da olduğu gibi, dışarıya mal üreten fabrikaların, ev endüstrilerinin ve manifektür üreticilerinin

yerleşimine bağlıdır ve bu modern tipi temsil eder. Veya yine zanaatkârlar ve tüccarlar mallarını kentin dışına gönderirler Asyatik, Antik ve Ortaçağa ait örneklerde olduğu gibi. Her durumda tüketiciler yerel pazar için geniş tüketici gruplarını oluştururlar ; işçi, zanaatkar, toprak rantiyeci, yerleşik girişimciler ya da tüccarlar gibi (Weber, 1960: 69).

Ticari şehrin alım gücü ve vergi kapasitesi tüketici kentin aksine üretici kentte olduğu gibi, yerel ekonomik yapıya dayanıyordu. Gemiciliğin, ulaşım ticaretinin ve çok çeşitli ikincil toptan ve perakende aktivitelerin ekonomik imkanları tüccarların hizmetindeydi. Ne var ki, bu yapıların ekonomik aktiviteleri tümüyle yerel perakende ticaret için yapılmıyor, önemli ölçüde dış ticaret için yapılıyordu. Prensipte bu durum kartellerin, geniş bankaların, (Londra, Paris, Berlin) ulusal ve uluslararası finansiyerlerin ya da anonim şirketlerin bulunduğu modern kentlere benzerlik gösterir. Bugün, şu ana kadar hiç olmadığı şekilde firmaların kazançlarının çok önemli bir kısmı kazanıldığı yerin dışındaki yerleşimlere akmaktadır. Dahası iş dünyasındaki gelişmelerin artan bir kısmı metropol yerleşimlerinde değil de, şehrin banliyö villalarında, kırsal sayfiye yerlerinde ya da uluslararası otellerde tüketilmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak sadece iş kuruluşlarından oluşan "kent-kasaba" (city-towns) veya "kent-bölgeler" (city-districts) artmaktadır.

Burada, kentin saf ekonomik teorisi için gerekli farklılıkların daha fazla incelenmesine gerek yoktur. Dahası, gerçek kentlerin neredeyse her zaman karışık şekilleri yansıttığını vurgulamaya gerek yok. Bu yüzden, eğer kentler ekonomik olarak sınıflandırılacaksa bu onların varolan ekonomik bileşenlerine göre olmalıdır (Weber, 1960: 70).

Kentin Tarımla İlişkisi

Weber'e göre kentin tarımla ilişkisi tam olarak kesilmemiştir. Geçmişte, "yarı- kırsal kentler" vardı ve halen vardır. Bunlar, bir yandan pazar trafiğinin geçtiği yerler ve tipik kentsel ticaret merkezleri olarak işlev görürken, bir yan dan da, yiyecek ihtiyaçlarının geniş bir kısmını tarımla sağlayan ve hatta satış için yiyecek üreten geniş bir yerleşik kasabalı sakini tabakasının bulunması bakımından ortalama bir kentten kesin olarak ayrılır (Weber, 1960: 71).

Kentlerin kullanımına açık geniş arazilerin varlığına daha çok antik çağa ve güneye bakıldığında rastlanılır. Bugün biz "kentli" ye yiyecek ihtiyacını kendi toprağında üretmeyen insan gözüyle baksak ta orjinalinde durum birçok tipik antik kent için tam tersiydi. Ortaçağdaki durumun tersine, bir antikçağ kentlisi için kendisinin olarak tanımladığı kleros, onu besleyen bir toprak parçasıydı. Antikçağın kentlisinin tamamı yarı köylüydü.

Ortaçağ döneminde antikçağda olduğu gibi tarımsal mallar tüccar tabakasının ellerindeydi. Bu durum Avrupa'nın güneyinde kuzeyindekinden daha sıktı. Bunlar ya güçlü kentlerin belediye otoriteleri tarafından siyasi anlamda idare edilir, ya da ün sahibi toprak sahiplerinin mülkiyetinde bulunurdu .

Genel bir kural olarak araziler ve bireysel olarak vatandaşların egemen hakları kent ekonomik politikasının konuları değildi. Bununla birlikte farklı zamanlarda şartlara göre arazilerin kent tarafından bireylere garanti edilmesi gibi durumlar ortaya çıktı. Doğal olarak bu durum sadece arazileri kent tarafından garanti edilen bireyler en güçlü patrisyen (aristokrat) gurubuna ait oldukları zaman ortaya çıktı. Böyle durumlarda arazi kentsel gücün dolaylı yardımıyla elde edilirdi. Kentsel güç bunun karşılığında arazinin ekonomik ve siyasi kullanım hakkını paylaşabilirdi. Bu geçmişte sıkça rastlanan bir durumdu.

Weber'e göre, kentin yiyecek üreticisi olarak toprakla ilişkisi, "kentli ekonomi" nin bir yönünü, bir tarafta "ev ekonomisi" ile diğer tarafta "ulusal ekonomi" arasında özel bir "ekonomik aşamayı" oluşturur(Weber, 1960: 72).

Siyasi - İdari Kent Anlayışı

Weber, kentin evlerin bir araya gelmesinin dışında, kendi arazisinden oluşan mülkü ve gelir-giderleri içeren bütçesiyle bir ekonomik birliğe sahip olduğunu belirtir. Ona göre, bu durum benzer biçimde köylerde de bulunur, en azından sadece kentlere özgü bir durum değildir. Kentlerin ekonomi politikası büyük ölçüde zamanın ulaşım koşulları altında, kendilerine bağlı olan hinterlandın tarımsal kaynaklarına bağlıdır. Atina ve Roma gibi denizle ilişkili ülkelerde bunu görmek mümkündür. Ticari üretimde zanaatkârların küçük işletmeleri önemli bir rol oynuyordu. Böyle bir üretim uzun çıraklık dönemimden sonra yetişmiş ustalarla ve belli bir kapitalle yapılır. Kent ekonomi politikası, temelde kitleleri sürekli ve ucuza besleme, tüccar ve esnafın ekonomik imkanlarını standartlaştırma lehindeki ekonomik düzenlemeleri içermekteydi. Bu ekonomi-politikalarda loncaların etkisi önemliydi.

Weber'e göre kentin analizi için gerekli diğer kavramlar siyasi niteliktedir. Bu şehrin siyasi yönetimine ve yaşayanlarına egemen olan prensliklerden beri böyledir. Kentin ekonomi-politikası o kette yaşayanlar için belirlenmesi, fakat onlar tarafından belirlenmemesi anlamında ortaya çıkar. "Bununla birlikte, durum böyle de olsa, kent kısmen özerk bir birleşme olarak, özel siyasi ve idari düzenlemelere sahip bir "topluluk" olarak düşünülmelidir (Weber, 1960: 73-74).

Kale ve Garnizon

Weber, geçmişteki kentlerin büyük bir kısmının, özellikle Antikçağ ve Ortaçağda, bir kale içinde askeri garnizon olarak varolduğunu belirtir. Ona göre, bu hem Avrupa hem de Asya'da ve diğer bölgelerde- Çin'de olduğu gibi- yaygındı. Buna karşılık eski Helen'de Sparta kentleri duvarların yokluğu ile göze çarpıyordu. Atina her ne kadar duvarsız olsa da bir kaleye sahipti. Kale sadece kente ait bir özellik de değildi. Kronik savaş dönemlerinde köyler de kendilerini duvarlarla çeviriyorlardı. Belli yerleşim yerlerinde de silahsız insanların ve hayvanların sığınacağı kaleler inşa edilmişti. İngiltere'de olduğu gibi, böyle kalelerde muhafızlar ya da vassallar sürekli garnizonda bulunurlar ve ücretleri maaşla ya da toprakla ödenirdi. Böylece yaşayanların "özgür kentli" (burgess)ler olduğu "garnizon-kentler" ortaya çıkıyordu. Malikaneye ait kale örneği, lordlar ve onların resmi memurları ya da kişisel istençle bağlı askerler, aileleri ve hizmetlilerini içeren bir yerdir. Askeri kale yapımının tarihi çok eskilere dayanır (Weber, 1960: 75-77).

Kale ve Pazarın Birleşimi Olarak Kent

Weber bu bölümde kalelerle güçlendirilmiş kentin bir siyasi forma geçiş sürecini açıklar. Ona göre, böyle bir şehir bir kral, soylu ya da şövalyenin sahip olduğu kalenin etrafında oluşur. Bu sözü edilenler kalenin yakınında bir malikaneye ve geniş arazilere sahiptirler. Kalenin çevresinde yaşayanların bir kısmının kalede özel görevleri (duvarların inşası, muhafızlık, hizmet, iletişimi sağlama vb.) vardır . Kral ya da aristokrat tarafından korunan pazar kale ile ilişkilidir. Nerede bir kale ortaya çıkarsa zanaatkârlar malikanenin ve savaşçıların ihtiyaçlarını karşılamak üzere oraya gelirler ya da yerleşirler. Kale içindeki ve çevresindeki tüketici nüfus ve prens ya da lordun verdiği güvence tüccarların ilgisini çeker. Lordlar bazen ticari hayata doğrudan katılırlardı. Özellikle denize yakın kalelere sahip, aynı zamanda gemi sahibi olan lordlar denizden doğan kârlar elde ediyorlardı. Lordun izin verdikleri de ticari kârlara ulaşma imkanına sahipti. Eski deniz kentlerinde, özellikle erken Ortaçağda, belediye meclisleri oluşmaya başladı. Venedik bunun için bir örnektir (Weber, 1960: 77- 79).

Batılı Kentin Kurumsal ve Statü Özellikleri

Weber'e göre ne ekonomik anlamdaki kent ne de yaşayanlarının özel bir siyasi-idari yapısıyla donatıldığı garnizon, zorunlu olarak bir "topluluk" (community) oluşturmaz. Kelimenin tam anlamıyla, kentli bir "topluluk" genel bir fenomen olarak sadece Batı' da ortaya çıkmıştır. İstisnalara nadiren Yakın Doğu' da (Suriye, Fenike ve Mezopotamya'da) rastlanıyordu, ancak sadece nadiren ve gelişmemiş bir biçimde.

Tam bir kentsel topluluk oluşturabilmek için bir kentsel topluluk alışveriş ve ticari ilişkilerde görece bir üstünlük göstermeli ve yerleşim bir bütün olarak şu özellikleri taşımalıdır;

1.Tahkimat (duvar ve kalelerle güçlendirme);

2.Pazar ;

3. Kendine ait bir mahkeme ve en azından kısmen özerk bir hukuk;

4. Tutarlı bir birlik şekli (community);

5. Kısmen de olsa özerklik ve bağımsızlık, buna bağlı olarak yurttaşların katıldığı seçimle belirlenen yetkililerin yönetimi (Weber, 1960: 80-81).

Bu ölçülere göre değerlendirildiğinde Batılı ortaçağ kentleri yalnızca kısmen gerçek kent sayılabilirler; 18.yüzyıl kentleri bile çok küçük derecede gerçek kentli toplumlardı. Sonuç olarak bu kurallarla ölçüldüğünde, Asya kentleri pazarlara sahip olmalarına ve birer kale durumunda olmalarma rağmen, kentli topluluklar değildi (Weber, 1960: 81).

Weber, ortaya koyduğu ölçülerle Doğu'da Batı tarzı kentin olmamasını şöyle açıklar; Ona göre Çin'de tüm geniş ticaret ve zanaat alanlarının çoğu kuvvetlendirilmişti. Bu durum Mısır, Yakın Doğu ve Hindistan ticaret ve zanaat merkezleri için de doğruydu. Buralarda geniş ticaret merkezleri siyasi kurumların da merkezi durumundaydılar. Bu durum Ortaçağ Batı kentlerinin özellikle Kuzeydekilerin özelliği olmayan bir fenomendi. Böylece gerçek bir kent tümü değil fakat bir çok öğesi eldeydi, bununla birlikte, kentlerin bağımsız özel bir mahkeme hukukuna veya özerk olarak tayin edilen mahkemelere sahip olması Asya kentlerinde bilinmiyordu. Ancak loncaların ya da kastların (Hindistan'da) kentlerde oluşmasıyla özel bir hukuk ve mahkemeler geliştirildi. Bu kurumların kentlerde oluşması yasal olarak önemsizdi. Özerk idare bilinmiyor veya sadece körelmiş bir haldeydi. Özerk bir idarenin görece yokluğundan belki daha da önemlisi kentte kentlilere ait birlikteliklerin (ortaklık) sadece gelişmemiş düzeyde olmasıdır (Weber, 1960: 81).

Weber için *Ortaçağ Avrupa kenti*, ekonomik açıdan bir *ticaret ve alışveriş merkezi*, politik ve askeri açıdan *bir kale ve garnizon*, hukuksal ve idari açıdan *bağımsız mahkemesi olan* ve kendi kendini yöneten *dayanışmalı bir topluluktur.*

Weber'e göre, Ortaçağ kentsel toplulukları, değişen derecelerde siyasi özerkliğe sahipti. Hatta bunlar kimi zaman emperyalist dış politikalar izlediler. Kentin kendi askerlerinden oluşan sürekli kentsel garnizonların

varlığı bununla bağlantılıdır. Kıta Avrupa'sında modern patrimonyal bürokratik devletler, kentlerin çoğunu siyasi özerklikten ve askeri güçten yoksun bıraktı. Almanya gibi bazı yerlerde kent yönetimlerinden bazılarına patrimonyal devletin yanı sıra bağımsız biçimler olarak kalma imkanı tanındı.

Siyasi açıdan bağımsız kentler -İtalya, İspanya, İngiltere, Fransa, Almanya'da olduğu gibi- açık bir kesinliği olmayan bir hukuku uygulamışlardır. Toprak sahiplerini, pazar trafiğini ve ticareti ilgilendiren sorunlarda kent mahkemeleri yurttaşların jüri üyeliği yaptığı özerk bir hukuk uygulamıştır. Bu mahkemeler irrasyonel ve sihre dayalı kanıt araçlarına (düello, işkence ile yargılama, aile yemini vb.) karşı çıktılar. Bununla birlikte rasyonel bir hukuk yönündeki bu kentsel baskılar, doğrusal bir çizgi olarak anlaşılmamalıdır. Genellikle kapitalizme uyum sağlayan hukuk kurumları kent hukukunda kendini gösterdi. Bunların kökeni de Roma (veya Alman) örfi hukukunda değil, ilgili grupların özerkliğinde yatmaktaydı.

İtalya dışındaki kentlerin çok azı tam özerk bir yönetimi başarabildi. Bu da ancak alt seviye yargı içindi ve normal olarak kraliyet mahkemesine veya yüksek mahkemeye temyize gitme çekincesini de beraberinde taşıyordu. Adli yargının kent halkından seçilen jürinin ellerinde olduğu durumlarda adli lordun kişisel çıkarı, başlangıçta sadece mali nitelikteydi. Kent resmi yetkiyi tahsis etme ya da satın alma gereği duymuyordu. Kentler için önemli olan, kendilerine ait bir yargısal alana ve aralarından seçtikleri jüri üyeleri kanalıyla yerine getirdikleri bir prosedüre sahip olmalarıydı.

Kentlerin idari yapısı ve Belediye meclisleri geniş yetkilere sahipti. Güç dağılımı çeşitli gruplar arasında sağlanıyordu. Bunlar; 1. Toprak sahipleri, para sahipleri, kreditörler ve part-time tüccarların da bulunduğu seçkinler; 2. Şehirde ve loncada örgütlenmiş tüccarlar; 3. Çok sayıda esnaf veya sanayi mallarının büyük perakendecileri ve nakliyecileri. Meclisin yapısı ise, siyasi veya feodal lordun meclise atamalarda müdahale etme derecesine bağlı olarak değişiyordu. Kent, yurttaşlar ile şehir lordu arasında ekonomik gücün dağılımı açısından da farklı özerk yönetim derecelerine sahipti. Kentlerin vergilendirme yetkisi, şehir lordunun kontrolünün etkinliğine bağlı olarak değişiyordu. Patrimonyal bürokrasi elde ettiği zaferden sonra, kenti ve taşrayı tümüyle teknik bir bakış açısından vergilendirdi.Böylece kentler kendi özerk vergi yetkilerinden yoksun bırakıldılar (Weber, 2000: 217-223).

Weber'in ideal bir tip olarak tanımladığı Avrupa kenti, kendi anlatımlarından da anlaşıldığı gibi, tümüyle hiç bir Avrupa kentinde uzun vadeli olarak yaşamamıştır. Bu nedenle Asya, Afrika ya da Ortadoğu toplumlarında Batılı anlamda bir kentin bulunmamasına çok şaşırmamak

.gerekir. Her toplumun kendi tarihsel koşullarında biçimlenen bir kent olgusu vardır. Önemli olan bu olgunun sosyal, ekonomik, siyasal, hukuksal, estetik vb. boyutlarını anlamaya çalışmaktır.

Weber, *Batı Şehri* adlı makalesinde Ortaçağ Batı kentlerinin Asyalı benzerleriyle çarpıcı tezatlar gösterdiğini belirtir. Buna rağmen benzerliklerin de olduğunu açıklar:

> Batı şehri, Asya ve Doğu şehri gibi, bir pazar yeri, bir ticaret merkezi ve bir kaleydi. Tüccar ve zanaatkâr loncalarına her iki tür de rastlanır. Kentliler için özerk yasaların oluşturulması bile ortaktır. Tek farklılık özerklik derecesidir. (Weber, 2000: 131).

Bu anlatımda Batı ve Doğu kentleri arasında önemli benzerlikler vurgulanmaktadır. Bunlar 1.Pazar, 2. Özerk yasaların varlığı, 3. Siyasal bir otoritenin bulunması, 4.Hukuksal benzerlikler (özellikle arazi kanunlarında). Oysa yukarıda sözü edilen kitabında (Kent / The City) Batı kentinin özelliklerini sıraladıktan sonra Asya kentlerini pazarlara sahip olmalarına ve birer kale durumunda bulunmalarına rağmen, kentli topluluklar olarak kabul etmiyordu. Doğu kentlerinin bağımsız özel bir mahkeme hukukuna veya özerk olarak tayin edilen mahkemelere sahip olmamasını veya Hindistan'da olduğu gibi yetersiz olmasını önemli bir faktör olarak gösteriyordu.

Bu durumda Weber için Ortaçağ Batı kentini Doğu kentinden ayıran en belirleyici faktörler şunlardır: hukuksal ve idari açıdan bağımsız mahkemelerinin bulunmaması, kentin kendi kendini yöneten dayanışmalı bir topluluk olmaması ve kent yurttaşlarının yöneticilerini seçimle belirleyememesi.

Weber Batı'da Doğu'dan farklı olarak tabu engellerinin olmamasına dikkat çeker;

> Batı'da Hint ekvator bölgesindekiler gibi tabu engelleri yoktu. Keza, Asya'da kardeşliğin kentsel birliğe öncülük etmesine engel olmuş bir totem kültü, ata kültü ve klan örgütlenmesinde rol oynayan kast benzeri büyüsel destekler de yoktu. Totemizmin sonuçları ve klan içi evlilik uygulaması, özellikle geniş ölçekli siyasal, askeri ve kentsel birliklerin hiçbir zaman gelişmediği bölgelerde uzunca bir süre etkisini kaybetmeden varlığını sürdürdü. (Weber, 2000: 131).

Weber, kent gelişmesinin neden Asya'da değil de Akdeniz havzasında, daha sonra da Avrupa'da oraya çıktığıyla ilgili genel bir soru sormanın gerekli olduğunu belirtir. Bu soruya şöyle bir cevap verir;

> Çin'deki klanların büyüyle bağlantılı kapalılığı, Hindistan'da kastların kapalılığı, şehir konfederasyonlarının varlığını saf dışı etmiştir. Çin'de ata kültünün taşıyıcıları olarak klanlar yok edilemezdi. Hindistan'da kastlar belli bir yaşam tarzının taşıyıcılarıydı. Kurtuluş ve reenkarnasyon bu yaşam tarzının gözetilmesine bağlıydı. Dolayısıyla ritüelistik olarak, kastlar karşılıklı olarak birbirine kapalıydı. Kardeşliğin önündeki ritüelistik engeller Hindistan'da, klana boyun eğmenin ancak izafi olduğu Çin'de olduğundan daha mutlaktı. Engeller Yakın Doğu'ya gelindikçe daha da zayıflar (Weber, 2000: 164).

Weber'in burada sözünü ettiği "kardeşlik" Ortaçağda Batı kentlerinin dayanışmalı bir birlik haline gelmesinde önemli rol oynayan "yemine dayalı kardeşlik"tir. Ona göre, "kentliler haklarını ihtilalci biçimde ve zorla almışlardır...Yurttaşlar tarafından elde edilen hakların meşru otoritelerce resmen tanınması ancak çok sonraları gerçekleşti" (Weber, 2000: 151). Kentliler haklarının elde edilmesi sürecinde kendi aralarında "yemine dayalı kardeşlik" sağladılar. Bu birliklere herkesi girmeye zorladılar ve böylece sorunları paylaşmayı sağladılar.

> Yemine dayalı kardeşliğin başlıca hedefi, orada yaşayan toprak sahiplerinin, saldırı ve savunma amaçları için, iç ihtilafların barış yoluyla halledilmesi ve kent sakinlerinin çıkarlarını gözeten adli idarenin güvence altına alınması için bir araya gelmeleriydi. Bunun bir adım ilerisindeki hedefin, şehrin iktisadi fırsatlarını tekel altına almak olduğunu unutmamak gerekir. Yalnızca konfederasyon üyeleri, kent ticaretine katılabilirdi...Yine yemine dayalı kardeşliğe üyelik, kent lorduna olan görevlerin sınırlanmasına yol açtı. Böylelikle bir tür toplu pazarlık sonucunda, keyfi vergilendirmenin yerini toplu para ya da sabit haraç aldı. Dahası, siyasal birlik, komünün siyasi ve iktisadi sahasını genişletmek amacıyla askeri örgütlenmeyi üzerine aldı (Weber, 2000: 154).

Görüldüğü gibi "yemine dayalı kardeşlik" (conjuratio) bir çeşit dayanışma birliği olarak kentte yaşayanların haklarını savunmanın yanında, kentin korunmasını, ekonomik faaliyetleri ve siyasal birliği sağlamayı da amaçlıyordu. Bu durum Batı kentlerinde kentlilik bilincinin ve sivil toplum örgütlerinin gelişmesinde önemlidir.

> *Conjuratiolar* komünlerin birbirleriyle olan çatışmalarının başladığı zamanlarda henüz oluşum sürecindeydi. On birinci yüzyıla varıldığında bu savaşlar ülkeyi çoktan kaotik bir duruma sürüklemişti. Savaşlar, kent dahilindeki komünlerin iç yapılanışına ivme kazandırdı; zira kentli ahali yemine dayalı komünal kardeşliğe

dahil olmak zorunda kaldı. Kentte yaşayan soylu ve patrisyen aileler toprak sahibi olma vasfını taşıyan herkesi kent yemini altında toplamak suretiyle kardeşliğin kurumsallaşmasına çoğu kez öncülük ettiler. Katılmak istemeyenler de zorla dahil edildi (Weber, 2000: 154).

Weber kentlilerin mücadeleleri süresince elde edilen kazanımlardan birinin de *kent hukuku*nun oluşturulması olduğuna dikkat çeker. Kentliler düelloyu yasakladılar, bunun yanında kente ait olmayan mahkemelere gönderilmeyi ortadan kaldırdılar. Kentliler konsül mahkemesi tarafından uygulanacak özel bir rasyonel hukukun tanzimi için çaba harcadılar. Yeni hukuk maddi açıdan tımar sisteminin ve patrimonyal malikanelerin parçalanmasını da kapsıyordu. Dolayısıyla kent hukuku, eski feodal hukuk ile bölgesel birimlerin hukuku arasında bir yerde durmaktadır. Bu hukuk, yemine dayalı bir konfederasyonun üyelerine ait bir zümre hukukudur (Weber, 2000: 156).

Weber'in Batı kentlerinin oluşumunda bağımsız kent hukukuna özel bir önem atfettiği ve bunun Doğu toplumlarında olmadığını ileri sürdüğü bilinmektedir.

AMERİKA'DA KENTLEŞME KURAMLARI

Amerika'da Avrupa'nın aksine kent sosyolojisi alanındaki çalışmalar teorik bir yaklaşımdan çok pratik ihtiyaçlardan kaynaklanmıştır. Bu alandaki çalışmalar iki grupta incelenebilir. Bunlar ; kent kuramları öncesi çalışmalar (Muckraker'lar, ilk kuramsal denemeler) ve ekolojik kuram .

"Mucraker's", 19. yüzyılın sonlarından 20. Yüzyılın başlarında kent hayatının ortaya çıkardığı sorunları inceleyen ve çözümler üreten araştırmacılara verilen addır. Bunlardan **Riis**'in yaptığı inceleme ***Kentin Öteki Yarısı Nasıl Yaşıyor?***(1890) başlığı ile yayımlanmıştır. Araştırmacı bu eserde New York'un kenar mahallelerindeki sefil hayatı ve gençlerin yetiştiği olumsuz şartları anlatır. **Jane Addams**'ın 1895'de Şikago Ghetto'sunun ekonomik ve sosyal hayatını anlatan çalışması, **A. Woods**'un 1898'de Boston'u, **Robert Hunter**'in 1901'de Şikago'yu yansıtan çalışmaları sosyal sorunları tartışan eserlerdir. **Lincoln Steffens'in *Kentlerimizin Yüzkarası*** (1904) Amerika'da yedi büyük kentteki gözlemlere dayanmaktadır. Bir kısmı gazeteci olan bu araştırmacıların amacı kentsel sorunlara dikkat çekmek, kamuoyunu harekete geçirmek ve yöneticileri önlem almaya yönetmekti (Yörükan, 1968:42-43).

Weber'in "Şehir" adlı eserinin Amerika'daki baskısına bir önsöz yazan editör Don Martindale'nin verdiği bilgiler ışığında Amerikan şehir teorilerinin gelişmesi özetlenebilir. İlk Kuramsal denemeleri yapanlar arasında yer alan **Charl H. Cooley**, 1894'de yazdığı eserde ***Ulaşım Düzeninin Teorisi*** (The Theory of Transportation) kentlerin kuruluş ve yerleşme nedenleri üzerinde durmuştur. Modern kentlerin ortaya çıkışında ulaşım kolaylıklarının rol oynadığını, kentlerin nehir ağızlarında, ovalarda, yolların kesiştiği yerlerde kurulduğunu belirtmiştir. Depolama imkanı sayesinde merkez konumunda olan yerler ithalatçı, ihracatçı, tüccar, döviz tacirleri, depo işçileri, geri hizmet personeli ve diğerlerinin toplanmasıyla kısa zamanda büyür. Birleşik Amerika'nını büyük şehirlerinin önemli bir çoğunluğu ulaşıma uygun nehirler üzerinde kurulmuştur. Yine göl limanlarında kurulan şehirler (Chiago, Buffalo, Cleveland, Detroit, Milwaukee), hızlı büyüme imkanına sahip olmuşlardır. New York gibi şehirler ise önemini hem kara hem su terminallerinin kavşağında kurulu olmasından alır.

Benzer bir çalışma **Adna F. Weber'**in 1899 tarihinde yayımlanan ***Ondokuzuncu Yüzyılda Kentlerin Gelişmesi*** (The Growth of Cities in the Nineteenth Centuary) adlı çalışması 19.yüzyılda beş kıtadaki kentlerin gelişmesi üzerine yapılan bir incelemedir.

Adna Weber, insanların kentlerde yoğunlaşmasının nedenlerini sorgulamıştır. Ona göre bu sürecin temelinde ekonomik güçler vardır. Bu güçler buhar ve makine, ticaret, modern ulaşım sorunlarının halli, tarımın sanayileşmesi ve verimliliğinin artması, ticari merkezlerin büyümesi, sanayileşme ve fabrika sistemidir. Kentsel büyümenin bu temel nedenlerine ilave olarak Weber, sosyal ve politik nitelikli bir dizi ikincil nedenin olduğunu da düşünüyordu. Kent ona göre, aynı zamanda ücretlerdeki yükseklik ve çeşitli fırsatların çekiciliğinden dolayı da büyür.

Adna Weber'e göre, kentsel büyümenin siyasal nedenleri arasında şunlar yer almaktadır: 1.Ticaret hürriyetini geliştiren mevzuat, 2.Göç hürriyetini geliştiren mevzuat, 3.Şehirlerdeki resmi dairelerde görevlendirilmiş kişileriyle merkezi bir yönetim, 4.Toprak üzerinde serbestçe tasarruf edebilme biçimlerinin şehirlerde siyaseten savunulması.

Kentsel büyümenin sosyal nedenleri ise ; 1.Eğitim, 2.Eğlence, 3. Daha yüksek yaşam standardı 4.Entelektüel kuruluşların cazibesi, 5. Kentsel bir ortama alışmak, 6. Şehir yaşamının değerlerine ait bilginin yayılmasıdır.

Josiah Strong, ***Yirminci Yüzyıl Kenti*** *(The Twentieth Century City)* (1989) adlı çalışmasında kentlerin moral etkileri üzerinde duruyordu. Ona göre modern medeniyet, moral ve manevi özelliklerin yerine maddi

olanın tek yönlü gelişimini yansıtıyordu. Bu maddi büyüme kendini "Materyalistik" şehrin gelişiminde göstermektedir. Bir şehrin entelektüel ve moral gelişimi, fiziksel büyümesiyle orantılı değilse, o şehir materyalistiktir. Ona göre yeni medeniyet kaçınılmaz olarak şehir medeniyetidir ve yirminci yüzyılın sorunu şehir olacaktır. Aristokratik bir sanayi sistemi demokratik bir yönetim sistemine uyarlanmak istenmiş, medeniyet daha karmaşık hale gelmiş, birey parçalanmış ve bağımlı hale gelmiş, bireyin başarısızlıkları sadece kendisi bakımından değil toplumsal bakımından da yıkıcı sonuçlar vermiştir. Kentin refah düzeyi arttıkça yozlaşma için daha fazla nedenler ortaya çıkmıştır. Strong'un deyişiyle "cehalet, kötü alışkanlıklar ve sefalet, birlikte, toplumsal bir dinamit oluşturuyorlar". (Weber, 2000 içinde Martindale'nin önsözü : 14-15)

- **Ekolojik Kuram**

1920'lerden 1940'lara kadar Chicago Üniversitesiyle bağlantılı bir grup yazar, özellikle **Robert Park, Ernest Burgess ve Louis Wirth** uzun yıllar boyunca kent sosyolojisindeki araştırmaların ve teorilerin ana temellerini teşkil eden fikirleri geliştirdiler. **"Şikago Okulu"** tarafından geliştirilen iki kavram dikkate değerdir. Biri kente ait analizlerde ***ekolojik yaklaşım*** diye bilinen; diğeri, Wirth tarafından geliştirilen ***şehrin bir yaşam biçimi*** olarak nitelendirilmesidir (Park 1952, Wirth 1938; aktaran Giddens, 1997: 475). Chicago Üniversitesi'nde 1915-1925 yılları arasında yürütülen bir dizi makale, tez ve özel araştırmalar **The City** adlı bir kitapta toplandı. Robert E. Park, Ernest W. Burgess, Roderick D. McKenzie'nin bu çalışmaları Birleşik Devletlerdeki sistematik ilk şehir teorisinin başlangıcını oluşturdu.

İnsan ekolojisi ve Kent Ekolojisi

Ekolojik kuram olarak isimlendirilen bu kuramla aynı zamanda *insan ekolojisi* denilen bir bilim dalı doğmuş ve bunun kent hayatına uyarlanmasıyla *kent ekolojisi* ortaya çıkmıştır.

Ekoloji kavramı bir sistem içinde bütün canlı organizmaların birbirleriyle karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde olduklarını ifade eder. Dünyadaki her şey diğer bir şeyle ilişkilidir. (Darwin'in *kediler ve yoncalar* örneğinde olduğu gibi. Kırmızı yoncaların çoğalabilmesi için tozlaşmayı sağlayabilen iri arı türü gereklidir. Bu arılar yuvalarını toprakta yaptıkları için tarla farelerinin tehdidi altındadırlar. Kedilerin çok olduğu yerlerde fareler yakalandığı için arılar korunmakta bu da tozlaşmaya ve yoncaların çoğalmasına yol açmaktadır.)

Aynı yerde yaşamak zorunda olan canlı varlıklar yaşamaya devam edebilmek için birbirleriyle mücadeleye ya da yarışmaya girişirler. Bu mücadele daha sonra intibaklar sonucu bir ***ortak-yaşarlık ilişkisi*** (symbiosis) ortaya çıkar. Her canlı doğal kaynakların belli bir kısmından yararlanır. Bu farklılaşma işbölümünü getirir, işbölümü işbirliğini artırır, "yarışmalı işbirliği" doğal bir dengeyi sağlar. Özetle ekoloji, bu biyolojik süreçleri konu edinir

Bitki ve hayvan ekolojisindeki gelişmeler *Park, Burgess* ve *McKenzie* tarafından sosyoloji alanına aktarılmış ve sosyal bilimler arasında adı verilen yeni bir disiplinin doğmasına yol açmıştır. İnsan ekolojisi kavramını ilk kullanan sosyologun **Robert Park** (1921) olduğu ve ***insan ekolojisinin bireylerin birbirleri ve çevreleriyle olan fiziki ilişkilerini inceleyen bir bilim*** olarak kabul ettiği belirtilmektedir. İnsan ekolojisinin araştırma birimi, belli bir coğrafi ve kültürel yaşama yeri içersinde bulunan insanların meydana getirmiş oldukları yerleşme gruplarıdır. Her yerleşme grubu hem kendi içindeki hem de diğer gruplarda bulunan elemanlarla ***karşılıklı bağlılık ve ilişkililik ağı*** içerisindedir. Bu ortak-yaşarlık ilişkisini zorunlu kılmaktadır. Her unsur yaşamak için gerekli olan şeyleri sağlamak bakımından *uzmanlaşma* ve *işbölümü* sitemi içinde olmak durumunda olduğu için bir denge halini ifade eden ekolojik bir düzen meydana gelmektedir (Yörükan, 1968: 47-49).

Ekoloji fizik bilimlerinden alınmış bir terim olarak bitki ve hayvan organizmalarının çevreye uyumlarıyla ilgilidir. Doğal dünyada organizmalar, farklı türler arasında bir denge ya da eşitlik sağlanacak şekilde, alanlar üzerine sistematik olarak dağıtılmışlardır. Şikago Okulu temsilcileri büyük kent yerleşimlerinin kuruluşunun ve farklı semtlerin dağılımının benzer prensipler yardımıyla anlaşılabileceğine inanırlar. Şehirler gelişigüzel değil, çevrenin avantajlı özelliklerine göre büyürler. Örneğin modern toplumlarda geniş şehir alanları nehirlerin kıyıları boyunca. verimli ovalarda, ticaret yolları veya demiryollarının kesişim yerlerinde gelişme eğilimi gösterirler .

Park'ın kelimeleriyle, kent bir kere kuruldu mu belli bölge ya da çevrede yaşamaya en uygun bireyleri nüfusun bütününden şaşmadan ayıran müthiş bir sınıflandırma mekanizmasıyla çalışır. Kentler, hepsi biyolojik ekolojide ortaya çıkan rekabet, istila, birbiri ardına gelme süreçleri yoluyla "doğal alanlara" yönlendirilir hale gelirler. Doğal çevrede bir gölün ekolojisine bakarsak çeşitli balık, böcek ve diğer organizma türleri arasındaki rekabetin aralarında hakça sabit bir dağılıma ulaşmak için çalıştığını buluruz. Eğer yeni türler "saldırırsa" -gölü kendi evleri yapmaya çalışırlarsa- bu denge bozulur. Gölün merkezi alanında hızla çoğalan organizmalar çevredeki daha emniyetsiz yaşama katlanmaya itilirler.

Saldıran türler merkezi alanlarda onların halefleridir. Ekolojik görüşe göre, kentlerde yerleşme, taşınma ve yeniden yerleşme modelleri benzer bir biçime sahiptir. Sakinlerin geçimlerini kazanmak için mücadele ederken yaptıkları düzenlemelerle farklı semtler gelişir. Bir kent, farklı ve zıt sosyal özelliklere sahip alanların bir haritası olarak resmedilebilir. Modern kentlerin büyümesinin ilk safhalarında endüstriler, arz çizgilerine yakın, ihtiyaç duydukları ham maddeler için uygun bölgelerde toplanırlar. Şehirde yaşayanların sayısı arttıkça nüfus, daha çeşitli hale gelen bu iş alanlarının etrafında kümelenir. Böylece gelişen olanaklar ilgili olarak daha çekici hale gelir ve onları elde etmek için daha büyük rekabetler gelişir. Toprak değerleri ve emlak vergileri, ailelerin kiraların düşük olduğu sıkışık şartlar ya da harap olmuş evler dışında merkezi semtlerde yaşamaya devam etmelerini zorlaştıracak şekilde artar. Daha zengin özel yerleşimlerin çevrede yeni oluşan banliyölere kaymasıyla, merkezde iş ve eğlence yerleri yoğunlaşmaya başlar (Giddens, 1997: 475).

Kentler parçalara ayrılmış, ortak merkezli halkalardan oluşmuş gibi düşünülebilir. Merkezde **iç kent** (inner city) alanları yer alır, bunlar başarılı büyük iş merkezleri ve eskiyen özel mülklerin (ev) bir karışımıdır. Bunların arkasında, eskiden kurulmuş mahalleler yer alır, ev işinde çalışanlar istikrarlı el işlerinde çalışırlar. Daha dışarıda, daha yüksek gelirli grupların yaşama eğilimi gösterdikleri merkez dışı yerleşim bölgeleri bulunur. İstila ve birbiri ardına gelme (yerine geçme) süreçleri ortak merkezli halkaların bölümleri içinde ortaya çıkar. Bu nedenle bir merkezi ya da merkeze yakın alanda binalar yıprandıkça, etnik azınlık grupları buraya doğru harekete başlayabilir. Onlar böyle yaparken, daha önce var olan nüfusun çoğu, kentin başka her hangi bir yerindeki semtlere ya da banliyölere toplu kaçışı hızlandırarak ayrılmaya başlarlar.

Şehir ekolojisi yaklaşımı bir süre için kötü bir şöhrete sahip olmasına rağmen, daha sonra bazı yazarların, özellikle **Amos Hawley** (1950,1968)in, yazılarında tekrar gözden geçirilmiş ve daha ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Yetersiz kaynaklar için rekabet üzerinde yoğunlaşmaktansa, kendinden öncekilerin yaptığı gibi Hawley farklı kent alanlarının *birbirlerine bağımlılıklarını (inter dependence)* vurguladı. ***Farklılaşma*** *(Differentiation)* -grupların ve mesleki rollerin ihtisaslaşması- insanoğlunun çevresine uyum sağlamadaki temel yoldur. Diğer birçoklarının bağımlı olduğu gruplar baskın bir role sahip olacaklardır, bu çoğunlukla onların merkezi coğrafi konumlarına yansır. Örneğin, ticaret grupları, bir toplumda birçok insana kilit hizmetleri sağlayan büyük bankalar veya sigorta şirketleri genellikle yerleşim alanlarının merkezinde bulunurlar. Fakat Hawley, şehir alanlarında gelişen bölgelerin sadece yerle değil zamanla olan ilişkilerinden de doğduğuna işaret eder. Örneğin iş yönetimi, sadece arazi

kullanımı modelleri içinde değil, günlük yaşamdaki aktivitelerin ritmiyle de ifade edilir. İnsanların günlük yaşamlarında zamanın düzenlenmesi kentte mahallelerin hiyerarşisini yansıtır. Ekolojik yaklaşım,ilerlemesine yardımcı olduğu ampirik araştırmalar için bir kuramsal perspektif sağladığı için önemlidir. Bir bütün olarak kent ve kentin belli semtleriyle ilgili pek çok çalışma -örneğin, biraz önce değinilen "istila" (ınvasion) ve "birbiri ardına gelme" (succession) süreçleriyle ilgili- ekolojik düşünce tarafından teşvik edilmiştir. Ne var ki, haklı biçimde çeşitli eleştiriler yapılabilir. Ekolojik perspektif, şehir gelişimini "doğal" bir süreç olarak düşünerek, şehir organizasyonunda bilinçli düzenleme ve planlamanın önemini gereğinden az vurgulama eğilimindedir. Park, Burgess ve meslektaşları tarafından geliştirilen mekan organizasyonu modelleri Amerikan deneyiminden alınmıştı ve sadece Birleşik Devletlerdeki bazı şehir tiplerine uydu; Avrupa, Japonya ya da üçüncü dünyadaki şehirleri dışarıda bıraktı (Giddens, 1997: 476).

Park, Burgess ve McKenzie insan ekolojisine ait fikirlerini kent teorisi içinde açıklamayı denediler. Onlara göre, kent dediğimiz yerleşme gurubu ekolojik düzen içinde varolur. Bir kent yerleşmesinde yarışma halinden işbölümüne dayanan bir denge durumuna geçiş, mekan üzerinde kapladıkları alan ve sahip oldukları fonksiyon bakımından birbirinden farklı olan sahaların meydana gelmesiyle mümkün hale gelmiştir. İnsanların ve kurumların mekanın belli bir yerinde toplanmış olmasından meydana gelen bu ***doğal alanlar*** aynı ırk, din, kültür, sınıf vb. özelliklere sahip olan halkı kendilerine doğru çektikleri için, aynı zamanda birer ***kültürel birimi***dir. Bu doğal alanlar nüfusun belli bir kısmını içine almakta ve farklı gruplara, adetlere, hayat seviyelerine, sosyal sorunlara tanıklık etmektedir. Doğal alanların en küçüğü olan mahalle ya da semtten, derece derece, diğer bölümler, bölümlerin tamamı olan kent, kent ve çevrenin ilişkileri, daha geniş ekolojik çevre olan bölgeleri incelemek ekolojiyle uğraşanların işi olmuştur. Ekolojik kuramda, genel olarak kentin bir merkezden çevreye doğru yayılan doğal alanlar şeklinde farklılaştığı kabul edilmiştir. Önce merkezi bir iş yerinin oluştuğu, daha sonra insanlar ve kurumların bu merkezden çevreye doğru giden belli birtakım kalıplar halinde dağıldıkları ileri sürülmüştür (Yörükan, 1968: 50- 51).

Park ve arkadaşı E. Burgess 1921'de kendi sorunlarını, 1859'da **Ernest Haeckel** tarafından icat edilmiş olan kavrama gönderme yapan **"insan ekolojisi"** adı altında belirlerler. Haeckel, ekolojiyi geniş anlamda tüm varoluş koşullarını içeren çevre ile organizmanın ilişkilerinin bilimi olarak tanımlar. Park ve Burgess, botanikçilerin ve zoologların katkılarından alıntılar yaparak, Spencer'a dayanarak kendi programlarını insan topluluklarının incelenmesine uyarlarlar. Onlara göre bir topluluğu üç öğe

tanımlar; a. Bir toprak üzerinde örgütlenmiş nüfus, b. Bu nüfusun bu toprakta az ya da çok kökleşmiş olması; c. Üyelerinin ortak yaşamın belirlediği karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde yaşamaları (Armand ve Michele Mattelart, 1998).

Şikago okulunun temsilcisi olan **Robert Park** ekoloji kuramını kent hayatına uygularken kente göç edenlerin nasıl asimilasyona uğradıklarını açıklayan kuramlar geliştirdi. Onun kuramına **"bağlantı hipotezi"**(contact hypothesis) denmektedir ve bu asimilasyon kuramlarından biri olan **"erime/eritme potası"** (melting pot) kuramıyla ilişkilidir. Park **asimilasyon** sürecini adımlar halinde açıklar. *Birinci adımda* egemen kültüre aşina olmayan yeni gelenler, güvenli bir yer için mücadele ederler. Ancak bu aşamada genellikle en verimsiz toprak, en bayağı işler, en kötü konutlar vb. gibi diğerlerinin isteme-diklerini elde edebilirler. Kendilerini güvenli hissedebilmek için ayrı etnik kuşatılmış bölgelere çekilirler. *İkinci adımda*, onlar yada daha çok onların çocukları ve torunları, egemen grubun dilini ve değerlerini öğrenmeye başlarlar ve daha iyi yaşama şartları, yüksek ücretli prestijli işler için mücadele ederler. Yukarı doğru hareketlilik içinde olan bu gruplar, egemen grupla evlilikler yapabilir duruma gelirler. Geleneksel kültürleri zayıflar ya da yok olur, artık asimilasyon tamamlanmıştır (Calhoun, Light, Keller, 1977: 218).

Park'a göre **"erime potası"** (melting pot), birlikte potaya atılan farklı grupların bir arada erimeleri yani asimile olmalarıdır. İnsanlar toprakları terk edip, kentlere gelince, başlangıçta birbirleriyle ve büyük grupla yarışırlar, sonra bir uzlaşmaya varırlar ve asimilasyonla bu süreç tamamlanır. Etnik gruplar arasında kişisel samimiyet kişisel olmayan rekabetten daha güçlü olduğu için her zaman sonuçta bir uzlaşma yani asimilasyon gerçekleşir (Coser, Nack, Steffan, Reha, 1987:260). Park'a göre asimile olanlar kente sonradan gelenlerdir. Kent büyük bir pota olarak içine giren tüm küçük grupları, kişileri eritir.

Bu kuramlara karşı ABD kentlerine göç eden farklı etnik grupların, sanıldığı gibi kültürel farklılıklarının basitçe erimediğini iddia edenler vardır. Farklılıkların en çok şu gruplarda eridiğini onlar da kabul etmektedirler;

1. En erken göç edenler,
2. Göç pozisyonunda hemen hemen eşit olanlar,
3. Başlangıçta benzer kültüre sahip olanlar,
4. Irksal olarak en çok benzer olanlar.

Bunun sonucu olarak İngiliz, Fransız, İrlandalı, Alman ve İskandinav soylar arasında farklılıklar Amerikan toplumunda çok açıkça ortaya çıkmaz (Calhoun, Liğht, Keller, 1977: 218).

Ekolojik kurama dayanarak Amerika'daki kentlerin oluşumu, değişme süreçleri incelenmiş ve bunlar birer kuram biçiminde ifade edilmiştir; **aynı merkezli daireler kuramı**, **sektör kuramı**, **çok merkezli gelişim kuramı** bunlardan en çok kabul görenleridir. Bu kuramlar Şikago ve diğer Birleşik devletlerin kentlerinin incelenmesinden doğmuştur. **Şikago**'nun ilgi merkezi olmasının özel bir anlamı vardır. Bu kent 1830 yılında 100 civarında nüfusu olan bir köy iken 1930'da nüfusu 3.373.753'e ulaşmıştır. Bu nüfus artışının yüksekliği ve hızlı endüstri kenti olma eğilimi bir çok sosyal sorununu da üretmistir. Şikago kısa zamanda ABD'nin en büyük demiryolu ağına, en fazla konuta, en fazla göçmen gruplara ve dolayısıyla en fazla sorunlara sahip oldu. Bu da Şikago'nun sosyologlar için bir "sosyal laboratuar" olarak algılanmasını sağladı.

McKenzie (1926) kentlerin resmi politikalarla değil bazı ekolojik süreçler sonunda ortaya çıktığını belirtir. Ona göre, bu süreçler şöyledir;

1. Konsantrasyon, Merkezileşme ve Merkezden Uzaklaşma

2. Ayrılma

3. İstila ve Tamamlama

"Konsantrasyon" (yoğunluk) bir bölgede yaşayan insanların çokluğunu, "merkezileşme" aynı yerde yaşayan yoğun nüfusa verilen hizmeti, **"merkezden uzaklaşma"** ise, aşırı yığılmanın doğal bir sonucu olarak insan ve endüstrinin bölgeden uzaklaşmasını anlatır. Kentleşme sürecinde bu olguların hepsi bir arada yaşanmaktadır. **"Ayrılma"**, ekolojik farklılaşma olarak da kullanılan bu kavram belirli faaliyetlerin kentin belirli bir kesiminden ayrılarak farklı yerlerde yapılmasını ifade eder. Finansal kurumlar, ticaret, ithalat, alış-veriş merkezleri ayrılırlar. İnsanların yerleştikleri semtler açısından da ayrılmalar gözlenir. Ortak kültüre sahip olanlar bir arada yaşarlar. Bu özellikle göçmen gruplarda gözlenen bir olgudur. ABD'de zenci, İtalyan, Çinli, İspanyol vb. mahalleler oluşmuştur.

"İstila" kentin içinde yeni gelişmeye başlayan bir bölgenin, insanların ve etkinliklerin hücumuna açık olduğunu ifade eder. Bir sanayi bölgesi komşu bölgeyi ya da lüks konut alanları veya iş merkezleri eski yerleşim alanlarını istila edebilir. **"Tamamlama"** ise bu dairesel sürecin bitmesi aşamasıdır. Böylece istilaya uğrayan bölge tamamen karakter değiştirmiş olur (Özkalp: 229-300).

Kent Ekolojisine Göre Kentleşme Biçimleri

Aynı Merkezli Daireler Kuramı (Concentric-Zone Theory)

Bu kuram 1920 de **Şikago (Chicago) Okulu**'nda **Ernest Burgess** tarafından geliştirilmiştir. Bu okul kent ekolojisi üzerinde yoğunlaşmış ve ekoloji kavramını kentleşme sürecini açıklamak için kullanmıştır. Burgess Şikago kentini esas alarak endüstri kentlerindeki toprağın kullanımını ve kent yerleşmelerinin bağlı olduğu esasları ortaya koymuştur. Ona göre kent aynı merkezden çevreye doğru yayılan daireler şeklinde genişler. Bu daireler kentin hem mekan üzerindeki hem de zaman içindeki yayılmasını gösterir.

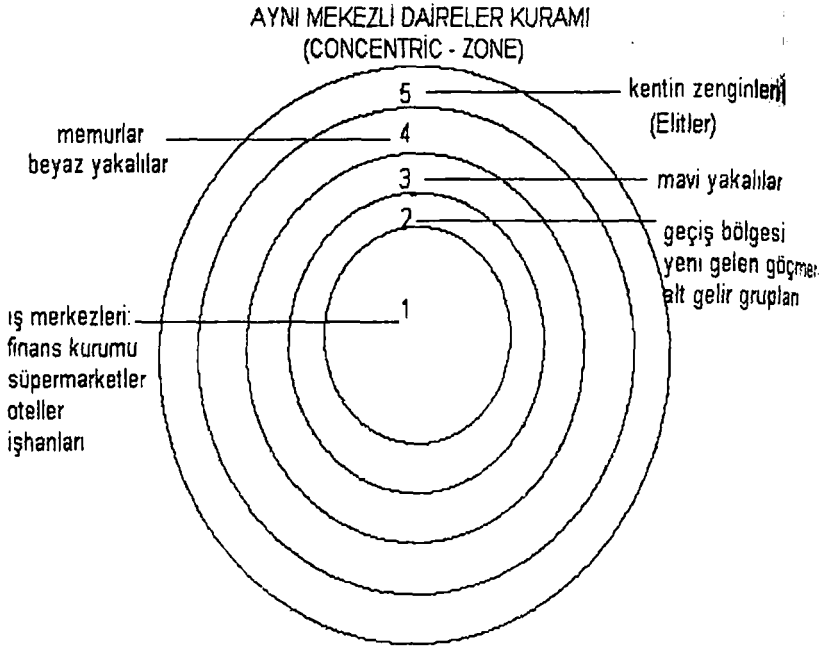
En içte bulunan dairede büyük mağazalar, oteller, bankalar ve küçük endüstri tesislerinin toplandığı iş merkezi yer almaktadır. Buradaki arsa çok pahalıdır. Bu bölge sürekli olarak çevresini tehdit ederek genişleme eğilimindedir. *İkinci daire* geçiş bölgesidir. Toptancı ve imalat sanayi kuruluşları bulunmaktadır. Burası yoksul ve gelişmemiş olup birinci bölgenin tehdidi altındadır. Bunların yakın çevresinde daha çok yeni gelen göçmen işçiler ve dar gelirli, suça eğilimli insanlar oturmaktadır. Bu insanlardan bir kısmı zaman içinde dikey hareketlilikle daha iyi bölgelere geçerler. *Üçüncü daire* endüstri işçilerinin(mavi yakalıların) bulundukları mahallelerden oluşmaktadır. *Dördüncü bölge* serbest meslek, küçük iş sahiplerinin ve memurların, yani orta tabakanın bulunduğu alandır. Burada evler genellikle müstakil, çift katlıdır ve modern alış veriş merkezleri kurulmuştur. *Beşinci ve son dairede* kentin en varlıklılarının yaşadığı mahalleler bulunmaktadır. Buralar banliyö ya da peyk kasabalar (sattellite town)dır. Burgess, tek merkez etrafında çevrelenmiş olan bu dairelerin de kendi içlerinde ekonomik ve kültürel bakımdan bölümlere ayrıldığını ve bütün bu bölünmelerin kente belirli bir şekil verdiğini ileri sürmüştür (Yörükan, 1968: 51 ; Keleş, 1972: 5; Özkalp: 295).

Dairelerin düzenlenişi:

1. Merkezi İşyeri Bölgesi
2. Toptancı ve İmalat Sanayi Bölgesi
3. İşçi Yerleşim Bölgesi
4. Orta sınıf ve Memur yerleşim Bölgesi
5. Üst Sınıf Yerleşim Bölgesi

Ortak merkezli daireler kuramı, arsa değerlerinin kent merkezinden çevresine gidildikçe azaldığı gözlemine dayanır. Bu durumda işçilerin merkeze yakın yerlerde oturması nasıl açıklanacaktır? İşçiler işletme sahiplerinin onlar için yaptırdığı yerlerde kira bedelini ödeyerek oturmaktadırlar. *Bu kuram bir çok yönden eleştirilmiştir*; 1.Kuram kentleşmeyi düzenli çizgiler içinde geliştiğini varsaymakla aşırı basitleştirme içinde olmuştur. 2.Kuram esas olarak Amerikan kentleriyle

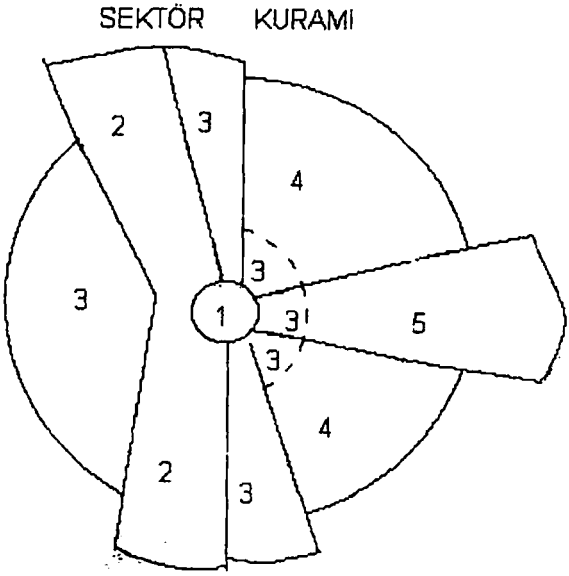
ilgilidir. Amerika'da bulunan kentlerin bir kısmı bile bu kuramın dışında oluşmuştur, bu nedenle kuram evrensel nitelik taşımamaktadır. 3. Kuram merkezi ya da yerel yönetimlerin arazi denetimlerini ve planlama kararlarını hesaba katmamaktadır (Keleş, 1972: 6).

***Sektör Kuramı** (Sector Theory)*

Homer Hoyt (1939) tarafından geliştirilen bu kuram kentsel bölgelerin organizasyonunda anayollar ve demiryollarının önemine değinmektedir. Hoyt 142 Amerikan kentinde 36 yıllık gözlemlerine dayanarak kentlerin daire biçimde değil, çeşitli dilimler biçiminde sektörlere bölündüğünü belirtir. Sektörler kentin çeşitli fonksiyonlara göre bölündüğünü ifade etmektedir. Farklı gelir dilimlerinde olanlar yani farklı sınıflara üye olanlar farklı bölgelerde otururlar ve gelirlerindeki yükselme ile aynı sektör içinde merkezden çevreye doğru hareket ederler.

Merkezde yer alan bölge, iş merkezi ve ticaret bölgesidir. *İkinci dilim*, toptancı ve imalat sanayi bölgesidir. *Üçüncü dilim*, eskiden varlıklı kesimlerin oturduğu fakat şimdi alt sınıfların, işçilerin yerleşim bölgesidir. *Dördüncü dilim*, orta sınıf yerleşim bölgesidir. *Beşinci dilim* üst sınıf yerleşim yeridir (Keleş, 1972: 7, Özkalp: 296-197).

Dilimler(sektörler) :

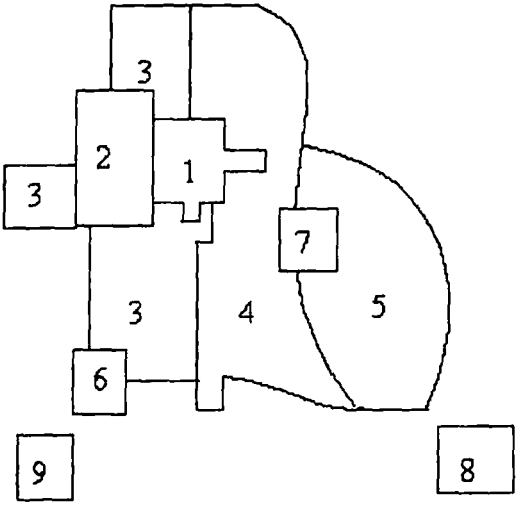
1. İş Merkezleri Bölgesi
2. Toptancı ve İmalat Sanayi Bölgesi
3. İşçi Yerleşim Bölgesi
4. Orta sınıf ve Memur yerleşim Bölgesi
5. Üst Sınıf Yerleşim Bölgesi

Bu kurama yöneltilen eleştiriler; 1. Sosyal sınıf yapısını basitleştirmiştir. 2. On dokuzuncu yüzyıl liberalizminin egemen olduğu bir konut düzenini veri olarak alır, yerinden yönetim kurallarını ve planlama kararlarını hesaba katmaz. 3. Dilim(sektör) kavramı iyi tanımlanmamıştır (Keleş, 1972: 8).

Çok Merkezli Gelişim Kuramı (Multiple-Nuclei Theory)

Chauncy D. Harris ve **Edward L. Ullman** (1945) tarafından ileri sürülen bu kuram diğer iki kuramın aksine kentlerin çok merkezli bir gelişme eğilimi gösterdikleri fikrini savunur. Bir merkez finans kurumlarının odağı iken, bir diğeri ticaret, imalat merkezi olmaktadır. Bu merkezler ya başlangıçtan beri oluşarak gelişirler ya da zamanla ihtiyaca bağlı olarak çeşitlenerek gelişirler. Kent büyüdükçe merkezlerin sayısı da artmaktadır. Kentlerin çok merkezli oluş nedenleri şöyle sıralanabilir; 1. Bazı faaliyetler uzmanlaşmış özel hizmetlere ihtiyaç duyar ve onların bulunduğu yerlere yakın olmak isterler. 2. Diğer bazı faaliyetler kendilerine benzeyen ya da

onların tamamlayıcısı olan faaliyetler ile bir arada bulunmayı tercih ederler. 3. Birbirine benzemeyen bazı kentsel faaliyetler aralarındaki zıtlık nedeniyle ayrı yönlerde yer seçerler. (Çimento fabrikası ile hastane veya fabrikaların gelişmesiyle üst sınıfa mensup insanların oturdukları yerlerin gelişmesi birbirini olumsuz etkiler) 4. Bazı kentsel faaliyetler de kendileri için uygun yerlerin yüksek bedelini ödeyemedikleri için ayrı merkezler yaratırlar (Keleş, 1972: 9).

Kentin merkezleri

1. Merkezi İş ve ticaret Bölgesi
2. Toptancı ve Hafif İmalat Sanayi Bölgesi
3. Alt sınıf Yerleşim Bölgesi
4. Orta sınıf Yerleşim Bölgesi
5. Üst Sınıf Yerleşim Bölgesi
6. Ağır İmalat Sanayi Bölgesi
7. Merkezden Uzak Gelişen İş Merkezi
8. Yerleşim Banliyösü (Suburb)
9. Endüstriyel Banliyö

Bu kurama, çağımızda büyük kentlerin araziden yararlanma biçimleriyle ilgili bazı gerçekleri açıklamasına rağmen ampirik araştırmalarla desteklenmediği konusunda eleştiri yapılmaktadır.

Louis Wirth

Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme/ Kentlilik

Louis Wirth (1897-1952) Amerikalı bir sosyolog olarak, 1926'dan sonra Chicago Üniversitesi'nde dersler verir, 1947'de Amerikan Toplumbilim Derneği'nin. 1949-1952 yıllarında Uluslararası Toplumbilim Derneğinin başkanlığını yapar. Toplumbilimin bilim olarak kabulünde hatırı sayılır katkıları olan Wirth, toplumbilimi üç ayrı konuya bölerek inceler. Bunlar, 1. Nüfusbilim, çevrebilim ve teknoloji, 2. Toplumsal örgütlenme, 3. Toplumsal psikoloji.

L.Wirth, ***Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme/Kentlilik*** (Urbanism as a Way of Life) adlı makalesini ilk kez 1938 yılında (The American Journal of Sociology'de) yayımlar. Wirth bu makalesinde kenti tanımlama denemeleri yapar, kentleşme ve kentlilik kavramlarını /olgularını irdeler. Gözlemleri Amerikan kentleriyle ilgili de olsa genel soyut bir kent teorisi kurma çabası içindedir. Aynı zamanda "kent toplumbilimi"nin önündeki sorunları, bu disiplinin kenti nasıl algılaması gerektiği üzerine fikirler üretir. Bu makale kent sosyolojisinde analiz tekniğinin kullanılması bakımından da dikkate değerdir.

Wirth'e göre, Batı uygarlığının başlangıç noktasını Akdeniz havzasında önceleri göçebe bir yaşam süren ve sonra yerleşik düzene geçen halklar oluştururken bu uygarlığın modernliğinin simgesi büyük kentler olmuştur. Ona göre çağdaş dünya için kullanılan ***"kentlileşme"***nin derecesi tam olarak kentlerde yaşayan toplam nüfusla ölçülemez. Çünkü;

> Kentlerin, toplumsal yaşam ya da insan üzerindeki etkileri, kentli nüfusun oranının göstereceği etkiden daha büyüktür. Kent yalnızca günümüz insanına daha büyük bir oranda iş ve yerleşim yeri olanakları sunan bir yer değil, aynı zamanda dünyanın en uzak yerlerini kendine çeken, türlü bölgeleri, insanları, ve etkinlikleri bir düzene göre biçimlendiren ekonomik, siyasal ve kültürel yaşamın öncüsü ve denetleyicisi konumunda olan bir merkezdir." (Wirth, 2002:78)

Wirth'e göre kent birdenbire ortaya çıkmayıp bir gelişme sürecinin ürünüdür. Bu nedenle kentin yaşam biçimi üzerindeki etkisini anlamak için daha önceki topluluklara egemen olan yaşam biçiminin etkilerini anlamak gerekir;

Bu yüzden, farklı derecelerde de olsa, toplumsal yaşamımız, temel yerleşme biçimi tarıma, tımara ve köye dayanan daha eski toplumların izlerini taşır. Söz konusu tarihsel etkiye eski yaşam biçiminin izlerinin hâla egemen olduğu kırsal bölgelerden insanların kente göç etmesi de katkıda bulunur. Bu yüzden, kırsal ve kentsel kişilik tipleri arasında kesin ve faklı dönüşümler bulmayı beklememeliyiz. Kent ve köy, söz konusu yerlerdeki insan yerleşimlerinin kendini düzenleme eğilimlerine göre, iki ayrı kutup olarak değerlendirilebilir. Kentsel-endüstriyel ve kırsal-halk toplumlarını ideal topluluk tipi biçiminde ele alarak, toplumların çağdaş uygarlık içinde aldığı temel biçimlerin çözümlemesi için uygun bir yaklaşıma ulaşabiliriz.(Wirth, 2002:79).

Wirth kentin toplumbilimsel açıdan tanımlanmasına özel bir önem atfeder. Çünkü bu sağlandığı takdirde, insanın grup yaşamının farklı bir biçimini simgeleyen kentlileşmenin özelliklerinin neler olduğunun belirlenmesi daha mümkün olabilecektir. Ona göre herhangi bir topluluk sadece büyüklük bakımından kent olarak tanımlanamaz. Sayılar tek belirleyici olarak alındığı sürece hiçbir kentlileşme tanımı tam anlamıyla doyurucu olmayacaktır. Benzer biçimde kentlileşmenin sadece kentin fiziksel varlığıyla da tanımlanamayacağını belirten Wirth, bu davranılınırsa bir yaşam biçimi olan kentlileşme için uygun bir kavram geliştiremeyeceğimizi vurgular. O kentin etkilerinin kendi yerleşim alanıyla sınırlı olmadığını, iletişim ve ulaşım teknolojisindeki gelişmelerle *kentsel yaşam biçiminin* kentin sınırlarının dışına taşındığına dikkat çeker.

Bu araçlar aracılığıyla ***kent,*** bir çekim özelliği niteliğine bürünüp kırsal bölgeler üzerinde etkide bulunduğunda, kentsel ve kırsal yaşam biçimleri arasındaki farklar daha da artacaktır. ***Kentleşme,*** artık, yalnızca insanları kent olarak adlandırılan yere çekme sürecini belirlemekle kalmamakta, insanların kentin yaşam biçimini benimsemesi anlamına da gelmektedir. ***Kentleşme***, ayrıca, kentlerin büyümesinin beraberinde getirdiği yaşam biçiminin belirgin niteliklerinin ve kentin kurumlarıyla kentlilerin, iletişim, ulaşım araçları aracılığıyla oluşturduğu büyünün etkisi altında kalan bireylerde, kentli olarak kabul edilen yaşam biçiminin niteliğindeki değişiklikleri vurgular (Wirth, 2002:81).

Wirth kentlileşme tanımının tüm kentlerin genelde gözlenen temel niteliklerini göstermesinin yanında değişik biçimlerinin neler olabileceğini de göstermesi gerektiğini belirtir. Buna göre kent tipleri (sanayi kenti, üniversite kenti, ticaret kenti, metropol, yörekent, büyüyen kent, durağan

kent vb.) ile kentlileşme arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kentler kendi kimlikleriyle her zaman diğerlerinden farklı toplumsal özellikler gösterirler.

> Toplumbilimsel bir tanım, bu değişik türdeki kentlerin, toplumsal bir varlık olarak, genelde sahip oldukları temel özelliklerin neler olduğunu belirgin bir biçimde içermelidir, tüm değişik kent biçimlerini ortaya koyacak kadar da ayrıntılandırılamaz.
>
> *Toplumbilimsel amaçlarla bir kent,* toplumsal açıdan bir örnek olmayan insanların göreli olarak geniş bir alanda, yoğun bir biçimde ve sürekli olarak birlikte bir yere yerleşmiş bulunması biçiminde tanımlanabilir (Wirth, 2002:84-85).

Kentlileşmenin endüstriyalizm ve modern kapitalizmle karıştırılması tehlikesine dikkat çeken Wirth'e göre modern dünyada kentlerin yükselişi, modern makine teknolojisinin, büyük çaplı üretimin ve kapitalist girişimin ortaya çıkmasından bağımsız değildir. Ancak sanayi öncesi ve kapitalizm öncesi düzen içinde de kentler vardır.

Kent toplumbilimcilerinin ana sorunu Wirth'e göre, çok sayıda türdeş olmayan insanı barındıran, yoğun nüfuslu yerleşim yerlerinde göreli olarak sürekli bir biçimde gözlenen *toplumsal eylemlerin* ve *örgütlerin* biçimlerini keşfetmek olmalıdır. Wirth, ayrıca kentlileşmenin (kentliliğin) günümüz koşullarında en uygun biçimde gözlenebileceğine dikkat çeker.

> Böylece, bir topluluk ne kadar daha geniş, daha yoğun nüfuslu ve daha değişik nitelikteki insanlardan oluşursa kentlileşmenin temel niteliklerini de o kadar güçlü bir biçimde vurgulamış olacaktır (Wirth, 2002:87).

Burada vurgulanan fiziksel yapı, toplumsal örgütlenme sistemi, tutumlar ve düşünceler bütününe sahip kişiliklerin bir araya getirilmesi aynı zamanda kenti ifade etmektedir. Bir kent en azından mekan-insan-örgütlenme türlerinin (yani insani etkinliklerin) anlamlı birliğidir.

Wirth, Georg Simmel'in "kentte yaşayan bir insanın tümüyle yalıtılmış ve algılanması güç bir ruhsal durum içinde bulunduğu" fikrine atıfta bulunarak kentte yaşayan insanların kişisellikten uzak ilişki kurmak zorunda olmasının insan ilişkilerinin bölünmesine, kentteki kişiliğin "şizoid" niteliğinin ortaya çıkmasına yol açtığını belirtir. Ona göre, genel olarak kentliler birbirleriyle oldukça parçalanmış rollerle karşı karşıya gelirler. Kentliler yaşamsal gereksinimlerin karşılanması için çok sayıda insanla ilişki kurarlar ve çok sayıda örgütlenmiş grupla işbirliği içine girerler. Bu ilişkilerde kişilere daha az bağımlıdırlar. Kentte birincil ilişkilerden çok

ikincil ilişkiler yaygındır. Kentte kurulan ilişkiler gerçekten yüz yüze olabilir, ama bu ilişkiler yine de, kişisel, yapay, geçici ve parçalıdır. Yüzeysellik, kendi kişiliğini ortaya koyamama ve kentsel-toplumsal ilişkilerin geçici nitelikte olması, kentte oturanların içinde bulunduğu karmaşıklık ve ussallığı anlamamıza da yardımcı olabilir (Wirth, 2002:90-91).

Wirth, Simmel gibi, kentte fiziksel ilişkilerin yakın olmasına karşın toplumsal ilişkilerin uzak olduğunu belirtir. Ona göre kentsel dünyanın, insanları yalnızca görsel olarak tanımaya elverişli bir yapısı vardır. Görevlilerin rollerini gösteren üniformaları görürüz fakat giysilerin arkasında gizlenen kişisel farklılıklardan haberimiz yoktur. İnsan eliyle yapılmış olan şeyleri elde etmek ya da geliştirmek isteriz ve giderek doğal dünyadan uzaklaşırız (Wirth, 2002:93).Wirth, kentin farklılaşma ve uzmanlaşma alanı olduğuna dikkat çeker.

> ***Kent,*** türlü işlevlerini geliştirmek için, değişik nitelikleri kendi bünyesine çekerek ve eşsizliğini perçinlemek için yarışmayı, sıra dışılığı, yeniliği, verimliliği ve yaratıcılığı özendirerek oldukça farklılaşmış bir nüfusun ortaya çıkmasına neden olur, daha sonra da bu nüfusun üzerinde eşitleştirici bir etkide bulunur. Farklı bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan yerlerde, bireysel farklılıkların kaybolması süreci de devreye girer (Wirth, 2002:98).

Wirth'e göre, eşitleştirme eğilimi kentin ekonomik temelinde bulunur. İşbölümü ve kitle üretiminin olanaklarından en iyi biçimde yararlanılması süreç ve ürünlerin tekbiçimleştirilmesiyle olanaklıdır.

Wirth, kentli nüfusun sayısı, yerleşim yerinin yoğunluğu ve heterojenliğinin derecesi değişkenleri temelinde, kentsel yaşamın nitelikleriyle değişik boyut ve tipteki kentler arasındaki farkları açıklamanın olanaklı olduğunu belirtir. Ona göre, özgül bir yaşam biçimi olarak ***kentlileşmeye*** görgül açıdan, karşılıklı olarak birbirine bağlı üç ayrı biçimde yaklaşılabilir: (1) Nüfusu, teknolojiyi ve ekolojik düzeni kapsayan fiziksel bir yapı olarak (2) Özgül toplumsal yapıyı, toplumsal kurumlar dizisini ve tipik toplumsal ilişkiler kalıbını içeren bir toplumsal örgütlenme sistemi olarak (3) Tutumlar ve düşünceler bütünü olarak ve tipik ortak davranış kurallarından kaynaklanan ve toplumsal denetim mekanizmasına bağlı kişiliklerin bir araya getirilmesi olarak (Wirth, 2002:98).

Buradaki açıklamalar kentlileşmeden daha çok kenti vurgulamaktadır. Çünkü kent fiziksel olarak mekanı, toplumsal olarak ilişkiler ağını ve demografik olarak belli bir nüfusu ifade eder. Kentleşme yapısal dönüşümü, kentlileşme de kentlilik bilincini vurgular. Nitekim bu

satırların devamında Wirth, fiziksel yapı ve ekolojik süreçlerden ve kentin artbölgesi üzerindeki etkilerinden söz eder. Devamla *kentsel yaşamın* yaygın olarak kabul edilen *temel özelliklerini* sıralar. Bunları maddeleştirirsek;

Kentsel yaşamın temel özellikleri

1.Birincil ilişkilerin yerini ikincil ilişkilerin alması,

2.Akrabalık bağlarının zayıflaması,

3.Ailenin toplumsal açıdan öneminin zayıflaması (bunun yanında annelerin çalışması, evliliklerin ertelenmesi, çocuk sayısının azalması)

4.Komşuluğun kaybolmaya başlaması,

5.Toplumsal dayanışmanın zayıflaması,

6.Sanayi, eğitim ve eğlenceye ilişkin etkinliklerin ev dışına, uzmanlaşmış kurumlara kaydırılması,

7.Sağlığın korunması, eğitim, eğlence ve kültürel gelişmeyle ilgili olanakların sağlanması ve bunları sunan uzmanlaşmış kurumların yaygınlaşması vb. (Wirth, 2002:101-102).

Wirth kentli bireyin özelliklerini ifade eder;

> ***Kentli birey***, geniş ölçüde, ekonomik, siyasal, eğitimsel, dinsel ya da kültürel alanlardaki gönüllü örgütlerin etkinlikleri sayesinde kişiliğini ifade eder, geliştirir, statü kazanır ve uğraş alanını oluşturan eylemleri sürdürebilir. (Wirth, 2002:104).

Wirth kentte toplumsal denetimin örgütlenmiş gruplar tarafından gerçekleştirildiğini ve büyük insan yığınlarının iletişim araçlarının denetimini ellerinde bulunduranlar tarafından simgeler ve basmakalıp sözlerle etki altına alındığını belirterek baskı gruplarının kentte ne düzeyde etkin olduğuna dikkat çeker. Ona göre kentte akrabalık bağları güçlü olmadığı için yapay akrabalıklar yaratılır. Toplumsal dayanışma bölgesel temelden uzaklaştığından yapay ilgi birimlerine yönelir. Bu arada bir topluluk olarak kent, belirli bir merkezi ve belirli olmayan artbölgesi olan bir bölge temelinde etkili olan zayıf, bölünmüş ilişkiler dizisine ve şimdiki yerinin çok ötesinde, dünya çapında bir işbölümüne dönüşür. Kentte karşılıklı etkileşim halinde olan insanların sayısı arttıkça iletişimin düzeyi o kadar düşer ve herkesi ilgilendiren şeylerin temelinde iletişimi sürdürme eğilimi o kadar fazla olur (Wirth, 2002: 104).

Makalenin sonunda Wirth'in sosyoloji için yaptığı tespit dikkate değer niteliktedir;

Toplumbilimciler, yalnızca, toplumsal bir varlık olarak bir kent kavramı ve geçerli bir kentlileşme kuramı ortaya koyabildikleri ölçüde, günümüzde "kent toplumbilimi" olarak adlandırılmayan, güvenilir bilgiler bütününü geliştirebilmeyi umabilirler(Wirth, 2002:105).

Burada Wirth, özel bir uzmanlık alanı olan "kent toplumbilimi" yerine 1.Nüfusbilim, çevrebilim ve teknoloji, 2.Toplumsal örgütlenme; 3.Toplumsal psikoloji alanlarıyla kesişen bir toplumbiliminden yana düşüncesini belirtmektedir. O aynı zamanda daha ileri çözümlemelerin ve görgül çalışmaların ışığında elimizdeki olgusal verilerin güvenirliğinin ve geçerliliğinin belirlenebileceğine dikkat çeker. O genel bir kuramın oluşturulmasının gerekliliğini vurgular. Her durum için ayrı bir yaklaşım geliştirmek yöntemi yerine genel, kuramsal bir bakış açısıyla olguların algılanmasının mümkün olacağını belirtir (Wirth, 2002:106).

Giddens bir çalışmasında (***Sociology***), Wirth'in söz konusu bu makalesi üzerinde değerlendirmelerde bulunur ve eleştirel bir yaklaşımla kuramını değerlendirir. Ona göre, Wirth'in fikirleri haklı olarak geniş geçerliliğe sahiptir. Modern kentlerdeki birçok günlük ilişkinin kişisellikten uzaklılığı reddedilemez- ve bir dereceye kadar bu modern toplumlardaki sosyal yaşamın geneli için doğrudur. Wirth'in teorisi *kentliliğin* sadece toplumun parçası olmadığı, ayrıca geniş sosyal sistemin doğasını ifade ettiği ve etkilediğini kabul etmesi bakımından da önemlidir. *Yaşamın kentli yönleri,* sadece büyük kentlerde yaşayanların davranışlarının değil, bir bütün olarak modern toplumlardaki sosyal yaşamın bütünün özellikleridir. Ancak Wirth'in fikirleri de sınırlılıklara sahiptir. Ortak noktayı paylaştığı ekolojik perspektif gibi Wirth'in teorisi de, her yerdeki kentleşmeye genelleme yapmasına rağmen temelde Amerikan kentlerinin gözlemine dayanır. Wirth ayrıca modern kentlerin kişisellikten uzaklığını abartır. Modern kent topluluklarında yakın arkadaşlık veya akrabalık bağları içeren topluluklar onun düşündüğünden daha süreklidir. **Herbert Gans'ın** *'kent köylüleri'* adını verdiği gruplar modern kentlerde çoktur. Örneğin Boston'un iç mahallelerinden birinde yaşayan 'İtalyan Amerikalılar' bu özelliği göstermektedirler(Giddens, 1997: 477).

Giddens, Wirth'e yönelik eleştirel yaklaşımını bir başka eserinde de (***Sosyoloji, Eleştirel Bir Giriş***) sürdürür. Dört noktada yaptığı eleştirileri şöyle özetleyebiliriz;

1)1920'lerin ve 1930'ların Amerikan kentlerinde yapılan gözlemlere dayanan Wirth'in kuramı sanayi kapitalizmdeki kentleşmeye uygulandığında bile eksiklikleri olduğu kesindir.

2) Wirth'in yaptığı gibi genelleştirilmiş bir kentleşme modelinin sadece kentlerin kendi özelliklerine dayandırılabileceğini düşünmek yanlıştır. Kentler, parçası oldukları daha geniş toplumun çeşitli yönlerini dışa vurdukları gibi içlerinde de taşırlar. Kent tüm toplum kurumlarının aynı anda hem parçası hem de bu kurumlar üzerinde belli başlı etki yapan bir unsur olmaktadır.

3) Wirth kentleşme çözümlemesini oluştururken Georg Simmel gibi düşünürlerin görüşlerine, özellikle de Tönnies'e yaklaşır. Tönnies'in Gemeinschaft (cemaat) kavramının karşıtı olan Gesellschaft (toplum) kavramının kentleşmeyle eş değer sayılması işe yaramayacaktır, çünkü kapitalizm öncesi toplumlar çoğunlukla çağdaş kentleşmeden belirgin bir biçimde ayrılır.

4) Wirth'in yaklaşımı, özellikle ekolojik bir benzetmeyi içine aldığından dolayı "natüralist" bir sosyoloji modelinin yetersizliğini gösteriyor. Kent ve çevresindeki semt ve mahallelerin oluşturduğu ekolojik sistemin, Park'ın da açıkça söylediği şekilde, fiziksel dünyadaki nesnel olaylar gibi meydana gelen bir dizi "doğal süreçler" aracılığıyla ortaya çıktığı görülüyor. Böyle bakıldığında bu tür süreçlerin tabiat kanunları gibi değişmez özelliklere sahip oldukları anlaşılıyor (Giddens, 1993: 104).

SON DÖNEM KURAMLARI

Anthony Giddens: Kapitalizm ve Kent

Anthony Giddens Cambridge Üniversitesinde öğretim üyeliği yapmış olan Anthony Giddens, şimdilerde Londra İktisat Okulu'nda (London School of Economics) müdürlük ve aynı zamanda Tony Blair'in danışmanlığını yapmaktadır. Sosyolojide makro ve mikro bakış açılarının bir araya getirilmesini savunmuş, yapılaşma kuramı ile hem özgür aracıya (aktöre) hem de yapıya bakmak gerektiğini ileri sürmüştür.

Eserlerinden bazıları: *Toplumun Kuruluşu, Sosyal Teoride Temel Sorunlar, Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi, Modernlik ve Kimlik, Modernliğin Sonuçları, İleri Toplumlarda Sınıf Yapısı* vb.

Giddens kapitalizm öncesi kentlerle kapitalist kentleşme arasındaki zıtlıkların genel niteliklerini belirlemenin önemli olduğunu açıklar. Ona göre, kapitalizm öncesi toplumlarda kent, devlet gücünün ve sınırlı bir dizi üretim ve ticaret etkinliklerinin merkeziydi. Halkın çoğunluğu tarımla uğraşıyordu. Kapitalizmin doğuşu ve sanayi kapitalizmi halini alması,

nüfusun kırsal ortamdan kentsel ortama topluca göç etmesini gerçekleştirmiştir. Bu göç "kentsel" olanın yapısındaki köklü değişiklikler nedeniyle başlamış ve daha da hızlanmıştır.

Giddens, çağdaş kentleşmenin özelliklerini ve kapitalist gelişmeyle olan ilişkisini Marks'ın ***"metalaşma"*** (commodification) kavramıyla açıklığa kavuşturulabileceğini söyler. Bu kavram iş gücü de dahil her şeyin kâr amacıyla alınıp satıldığı fikrine dayanmaktadır. Giddens'e göre, kapitalist toplumlarda mekânın bile kâr etmek amacıyla nasıl kullanılmaya başlandığını görmek suretiyle çağdaş kentleşmeye ve bununla bağlantılı toplumsal hayat biçimlerine bir anlam verebiliriz. Kapitalizmin ortaya çıkmasıyla birlikte arazi ve binalar tıpkı pazardaki ticari mallar gibi serbestçe alınıp satılabilir duruma geldi. Mekânın pazarlanabilir oluşu, bir bütün olarak kapitalizmin üretken sisteminde fiziksel çevreyi karmakarışık eder. Giddens bu durumu üç noktada açıklar;

1. ***Kapitalist kentleşme***, kentlerle kırsal kesim arasındaki daha önce var olan bölünmeleri alt üst eden bir "yapay çevre"ye dönüşür. Kapitalizm kent-köy bölünmesini ortadan kaldırır. Tarım, kapitalistleşip mekanize olunca, üretimin diğer sektörlerinde geçerli olan etkenlere benzer sosyo-ekonomik faktörlerin etkisi altına girer. Bu sürece bağlı olarak, kırsal kesimle kentin toplumsal yaşam biçimleri arasındaki farklar da gittikçe ortadan kalkar. "Kent", "köy" ayrımı yerine, "insan yapısı çevre" ile "açık alanlardan oluşan çevre" arsındaki farklılaşma vardır.

2. Kapitalizm öncesi toplumlarda insanlar, doğayla iç içe yaşarlarken kapitalist toplumların insan yapısı çevresi insan hayatıyla doğayı birbirinden kesin bir çizgiyle ayırır.

3. Kent çevresindeki yerleşim yerlerinin dağılımını etkileyen olgular, kapitalist toplumların genel özellikleriyle bağlantılıdır ve aynı zamanda olgulara ek bir boyut getirirler.

Giddens kapitalizmin bu belirleyiciliği karşısında Marksizm'in etkisinde kalan bazı yazarların bir 'kent sosyolojisi' olamayacağı görüşüne sempati duyduğunu belirtir. Şayet insan eseri olan çevre kapitalist toplumun bütünleyici bir özelliği ise, bu çevrenin çözümlenmesi de kapitalist toplumun bütün olarak çözümlenmesine bağlıdır (Giddens, 1993: 104-107).

Giddens, bu bağlamda görüşlerini bir başka çalışmasında (***Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi***) şöyle açıklamaktadır;

'Kent sosyolojisi' –diğerleri gibi- sosyolojinin yalnızca bir dalı olmaktan daha fazla bir şeydir: genel sosyolojik ilginin en önemli sorunlarından bazılarının tam kalbinde yer alır. Bunu anlamak, kentleşmeyi

karşılaştırmalı bir bağlamda, sınıflara bölünmüş toplumlar ve kapitalizm karşıtlığı bağlamında ele alma bakımından temel önemdedir ve şimdiye kadar kentsel yaşam hakkında yerleşik bazı teorilerden kopmanın gerekli bir yoludur. İyi ki, bu tamamen on yıl önce bile ortaya çıkabilecek aşılması zor bir iş değildir, çünkü kent hakkında kent teorisine- en tanınmışları **Lefevbre, Harvey** ve **Castells** olan- yakın dönem Marksist yazarlarca dahil edilmiş olan yeni bir köşe vardır. Kesinlikle onların geliştirdikleri kavramları aynen kullanmasam da yazılarının iki temel öncülünü tamamen benimsiyorum.Bu öncüllerin *ilkinde* kentin toplumsal bütünlükler analizinden soyutlanarak uygun bir biçimde teorileştirilemeyeceği, *ikincisinde* ise kapitalizmle ilgili kentleşmenin kapitalist-olmayan toplumlardaki kentlerin doğrudan bir devamı ya da genişlemesi olarak kabul edilemeyecekleri ileri sürülür.

Giddens, *kapitalizmin* gelişmesiyle birlikte kentlerin görülmedik bir şekilde hızla yayıldığını buna karşın kentlerin kendilerinde toplanan gücü ulus -devlete devrettiğini belirtir. İlk bakışta bu durum paradoks gibi görünse de gerçek budur. Ona göre kapitalizmin olgunlaşmasıyla, kenti etkileyen üç tür değişme yaşanır: (a) kent egemen güç kalıbı olarak yerini ulus-devlete bırakır; (b) kent ile kır arasındaki karşıtlık sınıflara-bölünmüş toplumların yapılaşmasının ana eksenini oluşturur-ancak kapitalizmin gelişmesiyle, en azından gelişmiş kapitalist toplumlarda, bu karşıtlık *giderek ortadan kaldırılır*; ve (c) kentsel yaşamın toplumsal örüntü kazanışını etkileyen etkenler çoğunlukla kapitalist-olmayan kentlerindekinden tamamen farklıdır..

Giddens, geleneksel kentte varolan duvarların kapitalist süreçte ortadan kalktığını, bunun gelişen silah teknoloji karşısında duvarların bir güvenlik sağlayıcı unsur olmaktan çıkmasıyla ve şiddet araçlarının devletin elinde toplanmasıyla açıklanabileceğini belirtir.

Kentin geleneksel özelliklerinin çözen ekonomik dönüşümlerin başında –Mark'ın belirlediği gibi- 'kırın kentleşmesi' olgusu geldiğini vurgulayan Giddens, bunun tarımın ticarileşmesi ve tarımsal mülkün metalaşması ile gerçekleştiğini açıklar. Ona göre kapitalist işyeri zamanın metalaşmasını gerektiriyorsa kapitalist kentleşme de toprağın metalaşması üzerine kuruludur (Giddens, 2000:152-162).

David Harvey, Manuel Castells, Henri Lefebvre

Son dönem kuramcıları arasında Harvey, Castells ve Lefebvre'den söz edilebilir. Harvey kentsel devrim ya da global kentsel yaşantıyı, Castells, kentsel mekân ile sosyal süreç arasındaki ilişkiyi, Lefebvre kentsel mekânın kapitalist toplumda nasıl üretildiğini ya da nasıl meta haline getirildiğini vurgulamıştır.

David Harvey

David Harvey halen Oxford Üniversitesi Coğrafya bölümünde öğretim üyesidir. Eserleri arasında *Sosyal Adalet ve Şehir(1973) Postmodernliğin Durumu(1990), Yeni Emperyalizm, Sermaye Sınırları, Kentsel Deneyim* bulunmaktadır. Bunlardan ilk üçü Türkçe'ye çevrilmiştir.

Harvey' göre, kentleşmenin önemi sanayi sermayesinin ürünlerine olan talebi artırmasından kaynaklanır. ***Kapitalizm*** doğası gereği artık değer üretiminde krize girer. ***Artık değer*** elde etmek için çalışma saatlerinin uzatılması ya da üretim araçlarına yatırım yapmak gerekir. Bu da aşırı birikime yol açarak kâr oranlarının düşüşüne neden olur. Sorunun çözümü için sermayenin ikincil döngülerine yani fabrikalara, bürolara, konuta yatırım yapması gerekir. Ancak bu yatırımın çelişkileri çözmek yerine ertelemekten başka bir etkisi olmaz. Sermaye bunu aşmak için üçüncül döngülere yani bilim ve teknolojiye yatırım yapar. Harvey'in tanımladığı üçüncül döngülere yapılan yatırım iletişim teknolojisini ve bilgisayarları yaygınlaştırır.

Harvey, kentliliğin sanayi kapitalizminin yayılmasıyla ortaya çıkan ***yaratılan çevrenin*** bir yönü olduğunu ileri sürer. Geleneksel toplumlarda kent ve kırsal bölgeler açıkça ayırt edilirken, modern dünyada sanayi, kent ve kırsal bölge arasındaki ayırımı azaltır. Tarım makineleşir ve sanayideki işlerde olduğu gibi para ve kâr kent ve kırsal insan arasındaki yaşam biçimlerindeki farklılıkları aza indirir. Modern kentlerde mekan sürekli olarak yeniden yapılandırılır. Mekan büyük firmaların yer seçimi, hükümetin toprak ve sanayi üretimi üzerindeki kontrolü, özel yatırımcıların etkinlikleri, ev ve toprak alım satımı vb. tarafından belirlenir.

Harvey ***Sosyal Adalet ve Şehir*** *(Social Justice and The City, 1973,1988)* adlı çalışmasında kente mekanda belli bir eğilime göre dizilmiş nesneler kümesi olarak bakılabileceğini ancak bunun da ötesinde, kenti içinde her şeyin birbiriyle ilgili olduğu, işleyen bir bütün olarak algılamak gerektiğini belirtir. Benzer biçimde kentsellik kavramına da böyle bakar. Açıklamalardan da anlaşılacağı gibi ***kentsellik*** kentleşme-kentlileşme bütünlüğünü yansıtmaktadır.

Ona göre;

> Kentselliğe, bir bütün olarak toplumda yerleşmiş ilişkileri yansıtan bir toplumsal ilişkiler kümesi olarak bakmak gerekir. Dahası bu ilişkiler, kentsel olguların yapılandırıldığı, düzenlendiği ve inşa edildiği yasaları ifade etmektedir.

Ona göre ***kentsellik*** sadece mekânsal bir mantıkla şekillenen bir

yapı değildir. Ona bağlı belirli ideolojiler vardır ve bu yüzden de bir halkın yaşam şartını şekillendirmede belli özerk işlevlere sahiptir. Ve kentsel yapı yaratıldığında toplumsal ilişkilerin ve üretimin örgütlenmesinin gelecekteki gelişimini etkiler. Harvey bu nedenle **Lefebvre**'nin kentsellikle bilimsel bilgi arasındaki benzetmesini benimsediğini söyler. Çünkü hem kentsellik hem de bilimsel bilgi zaman zaman iktisadi temelin yapısını esaslı şekilde değiştirebilir.

Harvey, kenti yapılanmış bir biçim, kentselliği bir yaşam tarzı olarak görür ve bunların birbirinden ayrıldığını iddia eder;

> *Yapılandırılmış bir biçim olarak kent* ve *bir yaşam tarzı olarak kentselliğin* birbirinden ayrı düşünülmeleri gerekir, çünkü gerçekte ayrılmışlarıdır. Bir zamanlar eşanlamlı olan artık öyle değildir. Bu ayrılmanın başlangıcını geçmiş dönemlerde görebiliriz, ama kent ve kırsal kesim arasındaki karşıtlığın giderilmesi, sanayileşme ve piyasa değişiminin her sektör ve alana nüfuzuyla gerçekleşmiştir...Kent ve kırsal kesim arasındaki eski karşıtlık gittikçe daha önemsiz bir rol oynarken, kentsellik sürecinin bağrından yeni karşıtlıklar doğmaktadır (Harvey, 2003: 277).

Harvey, yaratılan mekânın eski ve yeni kentte benzer biçimde ideolojik bir amacının olduğunu belirtir. Kısmen, toplumdaki egemen grup ve kurumların yürürlükteki ideolojisini yansıtır; kısmen de piyasa güçlerinin dinamikleri tarafından şekillendirilir.Yaratılan mekân, sadece kısıtlı anlamda bir "etnik alan"dır. Mekan yaratma faaliyeti de, sonuçta ortaya çıkan ürün olarak yaratılan mekân da, bizim bireysel veya ortaklaşa denetimimizdeymiş gibi değil, bize yabancı güçler tarafından şekillendiriliyormuş gibi görünmektedir (Harvey, 2003: 280).

Harvey, Levebvre'nin kentselliğin sanayi toplumuna egemen olduğu tezine karşı, *sanayi toplumu ve içerdiği yapıların, kentselliğe eğemem olmaya devam ettiğini savunur.* Bunu üç noktada ifade eder;

(i.) *Yaratılan mekân* sabit sermaye yatırımının yayılmasıyla şekillendirilir. Bizim için mekânı yaratan sanayi kapitalizmidir-buradan da yabancılaşmanın sıklıkla ifade edilen , yaratan mekâna göre anlamı doğar. Kentselleşme sürecinin sanayi kapitalizmine bazı baskılar uyguladığı doğrudur-bir yatırım kümesi onu tanımlayacak başka bir küme gerektirir. Ama sürecin dinamikleri, sanayi kapitalizmini yönlendiren süreçler tarafından yönetilip kısıtlanır, ayrı bir yapı olarak kentselliğin evrimini yönlendirilenler tarafından değil (Harvey, 2003: 280).

(ii)*Kentselleşme,* sanayi sermayesine yarattığı ürünleri elden çıkarma fırsatı yaratır. Bu anlamda kentsellik hâlâ sanayi kapitalizminin ihtiyaçları tarafından sürüklenmektedir.

(iii) *Artığın üretimi*, mülk edinilmesi ve dolaşımı, kentselliğin iç dinamiklerine bağlı olmamış, sanayi toplumunun getirdiği koşullar tarafından düzenlenmeye devam etmiştir. Kentsellik, artık-değer dolaşımının bir ürünü gibi görülmektedir. Artık-değerin dolaşımını anlamak aslında toplumun nasıl işlediğini anlamaktır(Harvey, 2003: 281).

Harvey'e göre;

Kentselleşme, kapsam olarak küreselleşmedir. Kırsal kesimin kentselleşmesi de hızla ilerlemekte, yaratılan mekân etkili makânın yerini almaktadır. Kentselleşme sürecinde içsel farklılaşma, bu farklılaşmaya koşut giden mekânın siyasal örgütlenmesi gibi, apaçık ortadadır... Toplumda bir zamanlar devrimci değişiklik için büyük bir güç olan sanayi kapitalizminin eski yapısı, şu anda bir engel gibi görünüyor. Sabit sermaye yatırımının artan yoğunlaşması, yeni ihtiyaçların ve fiili taleplerin yaratılması ve artık-değerin sömürüyle mülk edinmeye dayanan dolaşım tarzı hep sanayi kapitalizminin iç dinamiklerinden yayılır (Harvey, 2003: 283).

Manuel Castells

Castells, İspanya'da doğdu (1942), Barcelona Üniversitesinde hukuk ve ekonomi eğitimi gördü (1858-1962), Sorbonne Üniversitesinde (1964) okuduktan sonra doktora derecesini Paris Üniversitesinde sosyoloji bölümünden aldı (1967). Akademik hayatına burada sosyoloji dersleri vererek başladı. "Yeni Kent Sosyolojisi" kavramının entelektüel kurucularından biri oldu. Çok sayıda üniversitesinde konuk profesör olarak ders verdi. Derslerinin içeriğini kentsel ve bölgesel siyaset, enformasyon toplumunun sosyolojisi, enformasyon teknolojisi ve toplumu gibi oluşturdu. Castells çok sayıda uluslararası kuruluşa (UNESCO. ILO; UNDP) ve ülkeye (Şili, Meksika, Fransa, Rusya, Portekiz, İspanya, Güney Afrika vb.) danışmanlık yapmaktadır.20 kitap ve çok sayıda makalesi bulunan Castells'in Türkçe'ye çevrilmiş eserleri arasında *Kent, Sınıf, İktidar, Ağ Toplumunun Yükselişi* (Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür -3 cilt) bulunmaktadır.

Castells'e göre, kentsel mekanı ekonomik-siyasal-ideolojik düzlemde ekonominin belirleyiciliği oluşturmaktadır. Gelişmiş kapitalist ülkelerde üretim bölgesel ve ülkesel düzeyde gerçekleştiği için, kentler üretimin mekanı olmaktan çıkmıştır. Üretim sürecindeki farklı aşamalar farklı merkezlerde gerçekleştiği ve dağıtım da merkezler arası yapıldığından kentsel mekan dağıtım işleviyle de açıklanamaz. Kentsel sistemin temel işlevi tüketimdir. Tüketim, emeğin yeniden üretimi için gereklidir. Kentler bu anlamda emeğin yeniden üretimi için gerekli olan kolektif tüketimin elde edildiği mekanlardır. Kent tarihin ürünüdür, toplumsal yapının yansımasıdır.

Kent koşullarında sosyal süreçlerle mekân arasındaki ilişki kapital birikim süreçlerine oturtularak açıklanmalıdır (Aslanoğlu, 1998: 63).

Castells, kentsel sorunları sistemle (kapitalizm) ile bütünleşmiş olarak görür ve devletin ortak malların üretimine yönelik girişimlerinin kentleri etkilediğini söyler ;

> Kapitalizm geliştikçe, sermayenin evrimi, üretim ve tüketim süreçleri, ayrıca toplumsal taleplerin karşılanması için, kentsel yapının temelinde yer alan ortak tüketim araçları giderek daha gerekli hale geldi. Ortak malların çoğunun üretimi ve yönetimi özel sermaye için genellikle kârlı değildir...Bu geldiğimiz noktada, kapitalist gelişmede ortaya çıkan bir temel çelişkiye değinmek gerekir: sermayenin mantığı çeşitli temel talepleri karşılamaya uygun değildir. Bu çelişkiyi çözmek için devlet kararlı bir şekilde ortak tüketim araçlarının üretim, dağıtım ve yönetimi ile bu hizmetlerim mekansal olarak örgütlenmesine müdahale etmektedir. Dolayısıyla, ortak altyapı ve ortaya çıkan kent sistemi, devletin rolünden doğrudan etkilenecektir...Ancak bu müdahale basit bir düzenleme mekanizması değildir. Devletin faaliyeti, sınıf mücadelesinden büyük ölçüde etkilenen siyasi sürecin bir sonucudur. Dolayısıyla siyasi mücadeleler, ortak tüketim araçlarının ve kent sisteminin yönetiminde belirleyici olacaktır...Kentteki devlet müdahalesi acil olarak gerek duyulan mal ve hizmetlerin üretilmemesinin ortaya çıkardığı çelişkileri çözmeye çalışırken, günlük yaşamın maddi koşulları ile devlet politikalarının sınıfsal içeriği doğrudan eklemlendiğinde, kentsel çelişkiler *siyasileşmekte ve küreselleşmektedir* (Castells, 1997: 212-213).

Castells, günümüzde kentsel çelişkilerin siyasal ve küresel boyutta yaşandığını, bunların kentte yaşayan "halk sınıflarını" etkilediğini ve çeşitli protesto eylemlerine yöneldiklerini belirtir.

Ortak tüketim birimlerinin (büyük kentler) oluşması, bu şartlarda bütün sınıfların ortak protesto örgütlenmelerine yol açmakta ve devlet müdahaleleri de zamana zaman bu protestoyu siyasileştirmektedir(Castells, 1997: 214).

Castells, "yeni kentsel toplumsal hareketler"in konut krizinde kiracı örgütlenmelerine, ulaşım krizinde her gün evden işe gidenlerin örgütlenmesine ve hizmetlerin yetersizliğinde mahalle birliklerinin oluşmasına yol açtığını belirtir. Ona göre;

Kentsel örgütlenmenin sorgulanmasının amacı yalnızca kentlilerin çıkarlarını savunmak değildir; aynı zamanda tahakküm ilişkilerine karşı çıkmayı da içerir. (Castells, 1997: 221).

Castells, son dönem çalışmasında *Ağ Toplumunun Yükselişi , 2005* (The Rise of The Network Society, 1996,2000, 2003) Enformasyon Çağı'na özgü yeni toplumu "Ağ Toplumu" olarak tanımlar ve bu toplumda kentlerin konumunu değerlendirir. Ona göre, "ağ" birbiriyle bağlantılı düğümler dizisidir. Bu ağlar ve düğümler " küresel finansal akışlar ağı" (düğüm : menkul kıymetler piyasası) , Avrupa Birliği'ni yöneten siyasal ağ (düğüm: Ülkelerin bakanlar konseyleri ve Avrupa komisyonu) Uyuşturucu kaçakçılığı ağı (düğümler: gizli laboratuarlar, sokak çeteleri, para aklayan finans kurumları vb.,medyanın küresel ağı (düğümler: televizyon sistemleri, haber ekipleri, eğlence stüdyoları, bilgisayar grafiği ortamları vb.).

Castells'e göre, ağlar sınırsız biçimde genişleyebilen, ağ çerçevesinde iletişim kurabilmeleri, yeni düğümlerle bütünleşebilen açık yapılardır.

> Ağa dayalı toplumsal yapı, dengesini bozmaksızın yeniliklere gidebilecek, son derece dinamik, açık bir sistemdir. Ağlar yeniliğe, küreselleşmeye, merkezsiz yoğunlaşmaya dayalı bir kapitalist ekonomi için; esneklik ve uyarlanabilirliğe dayalı iş, işçiler ve şirketler için; sonu gelmez bir yıkım...uzamın yerinden edilmesini, zamanın bertaraf edilmesini amaçlayan bir toplumsal örgütlenme için uygun araçlardır (Castells, 2005: 623).

Castelles, üretim ile yönetimin ağlar oluşturan biçimleri doğrultusundaki bu gelişmenin kapitalizmin sona erdiği anlamına gelmeyeceğini belirtir.

> Ağ toplumu farklı kurumsal ifadeleriyle şimdilik kapitalist bir toplumdur. Üstelik kapitalist üretim biçimi tarihte ilk kez, tüm gezegen çapında toplumsal ilişkileri şekillendirmektedir. Ancak kapitalizmin bu biçimiyle tarihsel öncülleri arasında köklü farklılıklar vardır. İki temel ayırıcı özelliği vardır bu kapitalizm biçiminin: Küreseldir ve büyük ölçüde bir finansal akışlar ağı etrafında yapılanmıştır (Castells, 2005: 624).

Küreselleşme sürecinin, enformatik teknolojilerin bir ürünü olan ağ toplumunda kentler alışılmış rollerini sürdürmekle birlikte bunun yanında yeni kapitalizm modeline uygun roller üstlenirler.

Castells'e göre, enformasyon çağı , yeni bir kent formunun, *enformasyonel kentin* habercisidir. Nasıl sanayi kenti Manchester'ın dünya çapında yapılmış bir kopyası değilse, bu yeni kentte Los Angeles'in bir kopyası olmayacaktır. Buna karşılık enformasyonel kentin kültürler ötesi gelişiminde bazı temel ortak noktalar vardır. Castells, yeni toplumun, bilgiye dayalı, ağlar etrafında örgütlenmiş, kısmen akışlardan oluşan doğası

yüzünden enformasyonel kentin bir kent formu değil, bir süreç, akışlar uzamının yapısal hakimiyetinin izini taşıyan bir süreç olduğunu savunur. (Castells, 2005: 532).

Castells'in ağ toplumu içinde küresel düzeyde yapılanmış olan enformasyonel kentler olarak mega-kentlere dikkat çeker. Bu kentleri mega-kent yapan sadece büyüklükleri değil ondan daha önemlisi küresel ekonominin merkezleri olmasıdır.

Henri Lefebvre

Henri Lefebvre (1901-1991): Sorbonne'da felsefe eğitimi aldı(1916). Philosophies topluluğuna katıldı ve Marksizme ilgi duydu (1924). Marksist dünya görüşünü savunan Avant-poste dergisini yayımlamaya başladı (1933). Strasbourg Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü olarak çalıştı (1961-1965), daha sonra Paris Üniversitesi'nde aynı görevini sürdürdü. Bazı eserleri: *Diyalektik Maddecilik* (1939), *Gündelik Hayatın Eleştirisi* (1947), *Modern Dünya'da Gündelik Hayat* (1968), Marx'ın Sosyolojisi (1966), *Tarihin Sonu* (1970), *Devlet Üzerine*(1976-1978).

Lefebvre'ye göre, mekânın kapitalist toplumda meta haline getirilmesi söz konusudur. Kapitalizm, malların mekânsal yerleşmede üretildiği aşamadan, mekânın kendisinin kıt bir kaynak olarak üretildiği sisteme dönüşmüştür. Sanayiden kent kaynaklı modern kapitalist üretime dönüşüm "kentsel devrim"i ifade etmektedir. Kent, üretim ilişkilerinin insanların gündelik hayat deneyimlerinde yeniden üretildiği bir global mekânsal bağlamdır. Kapitalist sosyal ilişkiler, mekânın günlük kullanımı içinde yeniden üretilmektedir. Böylece Lefebvre'ye göre kent birbiriyle ilişkili üç kavramla açıklanmaktadır. Bunlar; mekân, günlük hayat ve kapitalist günlük ilişkilerdir (Giddens, 2000: 509-510; Aslanoğlu. 1998: 63-65).

Lefebvre *"Modern Dünyada Gündelik Hayat"* adlı çalışmasında bir toplumun kendi kategorilerine göre çözümlenebileceğini savunur. Ona göre *işlevleri* (kurumlar), *yapıları* (gruplar, stratejiler), *biçimleri* (sistemler ve kanallar, haberleşme araçları, denetim yolları vb.) çözümlemek yeterlidir. Buna karşılık bir toplum, teknik bir nesne gibi, bir otomobil gibi, parça parça (motor, şasi, çeşitli ekipmanlar ve aygıtlar) sökülemez. Bir toplum, hiçbir şey kaybetmeksizin birbirinden kopuk parçalar haline indirgenemez. Böyle yapılırsa toplumu koruyan "bütün" kaybedilir. Kategorileri öne çıkartılan ve bütünlüğü kavranmayan bir toplum yeterince anlaşılamaz. Lefebvre toplum için olduğu kadar, kent gibi çok önemli toplumsal unsurlar için de sorunun, bütünü gözden uzak tutmaksızın organikçi eğretilemelerden kaçınmak olduğunu belirtir (Lefebvre ,1998: 76).

Lefebvre'ye göre, kent kıra karşı fakat kır üzerinden , doğaya karşı algılandı, düşünüldü, değerlendirildi. Oysa son yüzyılda durum tersine döndü: Kır, Kent'e *göndermede* bulunarak algılanıyor ve düşünülüyor. Kendisini istila eden Kent karşısında geriliyor. Kent tam da bu noktada parçalanıyor. Bir gönderge haline geldiği bu noktada. Kent duyumsanabilir kesinlik olarak kayboluyor (1998: 117).

Kent yaşamı (veya kent toplumu), hem kır yaşamının artıklarından hem de geleneksel şehrin kalıntılarından doğar. Bu toplumu tanımlamak ve gerçekleştirmek için , düşüncenin nostaljilerden, eski ideolojilerden kurtulması gerekir. Kent hayatı eski kentlerin bir zamanlar zenginleşmiş, daha sonra başka kişilerin ellerine geçmiş bölgelerinde, merkezlerinde yaşamını sürdürmekte ya da sürdürmeye çalışmaktadır. Kimi yerlerde de, yeni bir "merkezlik" kurmaya çabalayan zihinsel ve toplumsal bir biçim olarak bulunmaktadır (1998: 185).

Lefebvre, kente "ekonomizm" denilen bir ideolojiden bakanların onu sanayi üretimine bağlı olarak açıkladıklarını, sadece bürokratik akılcılık açısından bakanların, bu yeni gerçekliği bir arazi düzenlemesi ve planlama olarak kavradıklarını, ideologların ise kenti işbölümünden ve sınıflardan bağımsızlaşmış toplumsal kategoriler üzerine kurulduğuna inandıklarını belirtir. İdeologlar Yunan sitelerini ideal bir model görmelerine rağmen, bu sitelerin köleci üretim ilişkisiyle bağlantısını görmezlikten gelirler. Lefebvre göre, kent hayatı karşılaşmalardan oluşur; ayrımcılığı dışlar;farklı sınıflardan gelen, farklı işlere ve varoluş biçimlerine sahip olan insanların bir araya gelebilecekleri, bireylerin ve grupların toplanabilecekleri bir yer ve zaman sağlar. Bundan böyle olanaklı olan kent toplumu, sınıfların ortadan kalkması temeline değil, ayrımcılığı körükleyen uzlaşmaz bir çelişkinin sona ermesi temeline oturur. Bir farklılıklar kümesini kapsar ve bu farklılıklarla tanımlanır. Lefebvre, kent hayatının özü itibariyle şiddete ve terörizme karşı çıktığını, şenliği yeniden canlandırdığını, gündelik hayatı kendinden yola çıkarak değiştirdiğini ve başkalaşıma uğrattığını belirtir. (1998: 185-186). Son dönem kuramcıları, kenti kendisi için bir analiz nesnesi olarak incelemek yerine başka bir olguyu (kapitalist sistemi ya da ilişkileri) açıklamak için konu etmektedirler .

KİTAP ÖNERİLERİ

*** David Harvey , *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev. Mehmet Moralı, Metis Yay. 2003.**

Harvey bu eserinde kentsellikle ilgili "liberal"ve "sosyalist" formülasyonları incelemektedir.Bu çerçevede toplumsal süreçler ve mekansal biçim arasındaki ilişkiyi, sosyal adalet ve mekansal sistemleri, kentselliğin doğası vb. konuları değerlendirir.

*** William G. Flanagan, *Contemporary Urban Sociology*, Cambridge Üniversity Press, 1993.**

Çağdaş Kent Sosyolojisi, kentleşme ve kırsal topluluk üzerine çağdaş teoriler, kent ekolojisi ve onun eleştirisi, kentsel politik ekonomi ve eleştirisi, Üçüncü Dünya ve dünya sistemi, kentsel yapı ve kent sosyolojisi gibi bölümlerden oluşmakta olup toplam 185 sayfadır.

*** *20.Yüzyıl Kenti*, Der.ve Çev. Bülent Duru, Ayten Akman, İmge Kitabevi, 2002.**

Kitapta 11 makale yer almaktadır. Bunlar arasında Gideon Sjoberg'in "Sanayi Öncesi Kenti", Louis Wirth'in " Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme", C.D. Haris ve E.L. Ullman'ın "Kentin Doğası", David Harvey'in " Toplumsal Adalet, Postmodernizm ve Kent", Edward W. Soja'nın "Postmetropolis Üzerine Altı Söylem" vb. özgün çalışmalar bulunmaktadır.

IV. BÖLÜM: KENT ve SİYASET

KENT, SİVİL TOPLUM ve SİYASET

KENTLEŞME ve SİYASAL DAVRANIŞLAR

MODERNLEŞME ve KENT

POSTMODERNİZM ve KENT

KÜRESELLEŞME ve KENT

KENTSEL SİYASET ve YEREL YÖNETİM

Kentsel Siyaset

Yerel Yönetim

Yerel Yönetim Kuramları
ve Çağdaş Yerel Yönetim Hareketleri

Türkiye'de Yerel Yönetim ve Değişiklikler

Türkiye'de Belediyeciliğin Kısa Tarihi

Yerel Yönetim, İnsan Yerleşimleri,
Kentsel Haklar, Yerel Özerklik

Kente Karşı İşlenen Suçlar

IV. BÖLÜM : KENT ve SİYASET

Temel Kavramlar

* Sivil Toplum * Siyasal Kültür *Mobilite * Anomi *Depolitizasyon *Empati *Praxis*Meta-Anlatı *Kolonicilik *Yerel Yönetim *Yurttaş Girişimi * Yeniden Yapılanma *Küreselleşme

KENT, SİVİL TOPLUM ve SİYASET

Kent uygarlık demektir, uygarlık ise siyasetin beslenip geliştiği verimli bir alandır. Kentlerin oluşmaya başladığı dönemlerde siyaset kurumsallaşmaya başlamıştır. Kent sivil toplumun organize olduğu, bireylerin statülerinin tanımlandığı, hukuk sisteminin bağımsız ya da merkezi ve tek tip olmak üzere egemen kılındığı toplum tipidir.

Weber'e göre, kentler en mükemmel haliyle Batıda ortaya çıkmıştır. Batı kentleri beş özelliğin bir araya gelmesiyle oluşmuştur; pazar yeri, tahkimat (duvar ve kale güçlendirilmiş), kendine ait mahkeme , en azından kısmen özerk bir hukuk, tutarlı bir birlik şekli (community), kısmen de olsa özerklik ve bağımsızlık ve buna bağlı olarak yurttaşların katıldığı seçimle belirlenen yetkililerin yönetimi (Weber,1960: 81). Batı kentini güçlü kılan unsurlar beraberinde bir burjuva sınıfı, akılcı bürokrasi, hukuksal güvence ve özel mülkiyeti getirmiştir. Bütün bu koşulların Doğuda olmaması sivil toplumun oluşmasını ve demokrasinin kurumsallaşmasını yavaşlatmıştır. Osmanlı kentlerinde güçlü ailelere ait vakıfların, esnaf teşkilatı olan ahi birlikleri ve onların şeyhlerinin, mahalle temsilcilerinin kent hayatında önemli etkileri olmakla birlikte sivil toplum oluşması için maddi koşullar hazır değildi.

Kent doğuşuyla birlikte yaşayanlarına birtakım hak ve yükümlülükler getirmiştir. Bu hak ve yükümlülükler kent halkına kentteki siyasal iktidardan birtakım şeyleri talep etme imkanı tanımıştır. Zamanla kent halkı bu yönü ile siyasi toplumun karşısında bir sivil toplum unsuru olarak belirmiştir. Kent siyasi toplumun karşısında ona muhatap olacak "sivil toplum"u ifade etmektedir. Sivil toplum anlayışı kent kültürü ile gelişmektedir. Kentin bu yönü onu modern toplumlar için vazgeçilmez kılmaktadır. Eski Yunan'da kentliyi kölelerle yabancılardan ayıran en önemli fark siyasal yaşama katılma hakkının olmasıydı. Bu hak doğuştan kazanılırdı. Yurttaş olma ayrıcalığı kamu işlerinde görev almayı da kapsıyordu." (Okutan, 1995: 24).

Sivil toplum kavramı kent ve siyaset ilişkilerini anlamada kilit konumdadır. Şerif Mardin *"Sivil toplum, Siyasal Kültür ve Sosyal Yapı"* başlıklı makalesinde sivil toplum kavramının tarihsel kökenini, Batı toplumlarındaki konumunu, çağdaş anlamlarını ve Türkiye'deki görünümünü irdeler. Ona göre sivil toplum kavramı "askeri" toplum karşıtı değildir. Kavramın vurgusu "şehir adabı"dır. Buradaki "sivil"in kökü şehir hayatının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade eder. 17. ve 18. yüzyılda Batı düşünürleri bu kavramı "hürriyet"lerle ilişkilendirmeye başladılar. Mardin, zayıf kral ve güçlü feodal sınıfların bulunduğu Batı feodalizminin içinde özerk şehirlerin oluşumunu sivil toplumunu inşasında önemli belirleyici görür. Şehirlerde bağımsız hukuk kurallarının ve şehir özgürlüklerinin varlığı şehirlere "hükmi şahsiyet" kazandırmıştı. Birkaç şehir aynı amaçlar etrafında birleşince güç kümeleri ortaya çıktı. Böylece şehrin dışına taşan bir bölgenin yargı fonksiyonunu üzerine alan yeni yargı organları (parlements'lar) ve yeni danışma organları (etats'lar) oluştu. Bundan sonra kurulan devletlerde şehirlerin iktisadi verimliliğini kısıtlayan uygulamalardan kaçındılar. Böylece şehirlerin yeni konumu Batıda sivil toplumun oluşmasında belirleyici oldu.(Mardin, 1995: 10-12).

Mardin, *"Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak Sivil Toplum"* adlı makalesinde sivil toplum kavramının üretildiği Batı felsefe-sosyoloji-siyasi fikir tarihi alanlarında bile değişik anlamlarla ortaya çıktığını belirtir. *Hegel için sivil toplum,* içinde yaşayan kişilerin yaşamasını sağlayacak bütün faaliyetleri içeren, yapılı bir organize, bir iktisadi sistem, bir hukuk sistemi ve bunların düzenli bir şekilde çalışmasını sağlayacak otoriteye sahip bir cemaattir. Salt ihtiyaç üzerine kurulmuş toplumsal birimdir. Marx'a göre Hegel, sivil toplum ve devleti iki ayrı birim olarak gördüğü için, devlette iktisadi faaliyetlere ve bu faaliyetleri düzenleyenlere boyun eğme hadisesini görememiştir. Hegel devleti, topluluk hayatının gerçek içeriği saydığı sivil toplumun dışında, ona şekil veren bir çerçeve olarak görmektedir. Oysa Marx'a göre, devlet şahsi çıkar çarkının dışına çıkamadığı için -19.y.y. kapitalist devletin aksine -insanların gelişmesine getirilmiş bir engeldir (Mardin, 1995: 12). Hegel sivil toplumu burjuva toplumu olarak algılamış ve bu toplumun devlet tarafından korunacağını ummuştur. *Marx ise sivil toplumu burjuva toplumu olarak görmekle birlikte devleti çıkar çatışmalarından bağımsız kabul etmez. Böyle olunca devlet ile burjuva toplumu (sivil toplum) çakışmaktadır.*

Mardin 18.yy. dan itibaren sivil toplumun yeni bir eksen kazandığını belirtir. Bu eksen, *kitle iletişim araçlarının gelişmesi* ve bunun sonucu olarak *aydınların grup niteliğini ve etkinliğini değiştirmesiyle ilgilidir.*

Osmanlı'da ve Cumhuriyet Türkiye'sinde ise şehirler Batıda olduğu gibi gelişmemiştir. Ancak 19. yy.dan itibaren Şinasi ve Namık Kemal gibi düşünürler sayesinde hatırı sayılır bir "kamuoyu" oluşmaya başlamıştır. Böylece "kamu çıkarı" gibi kavramlar geleneksel Osmanlı öğesi olan devlet çıkarlarından ayrı ve farklı olarak gelişmiştir (Mardin, 1995: 12-16).

Buradan şu sonuca varılabilir: "sivil toplum" Batı şehirlerinin özerk bir merkez haline dönüşme sürecinde, feodal sistemden elde ettiği ayrıcalıkları geliştirmeyle ortaya çıkan bir kavramdır. Şehir genel olarak toplumunun haklarını özel olarak da şehirli yeni sınıfın (burgerler) haklarını ifade etmektedir. Osmanlı'da merkezi otoriteye bağımlı olan, ayrı bir hukuk düzeni bulunmayan şehirlerde, bu anlamda sivil toplum oluşamazdı. Ancak aydınların çabalarıyla demokratikleşmeye ilişkin talepler toplumun ortak menfaati olarak ifade edilerek merkez-çevre ekseninde devlet-sivil toplum oluşumuna yardımcı olmuştur.

Sarıbay, sivil toplumun sözlük anlamıyla yurttaşlar toplumu (society of citizens) olduğunu, bunun yurttaşlar arasındaki sosyal ilişkilere ve iletişimlere atıf yapan bir kavram olduğunu belirtir (Sarıbay, 1994: 17). Aynı zamanda sivil toplumu(civil society), kendiliğinden ve iradi olarak örgütlenmiş topluluklar (communities) olarak tanımlar. Burada kullanılan topluluğu ise, bireyin aidiyet hisleriyle bağlı olduğu bir varlık (entity) olarak ifade eder. Bu kavram, şehir hayatının getirdiği haklara ve yükümlülüklere dayanan bir medeniyeti ifade etmektedir. Sarıbay, Marx'ın sivil toplumu ekonomik faaliyetlerin özerk alanı olarak algıladığını ve doğuşunu da geç orta çağın komünal hareketlerine bağladığını belirtir. Marx'a göre kent korporasyonlarını ve komünlerini feodal yapının siyasal düzenlemelerinden özgürleştiren hareket, otonom bir ekonomik faaliyet yaratmıştı. Bu anlamda *sivil toplum kapitalizmin ve burjuvazinin gelişmesinin koşulu değil, ürünüdür* (Sarıbay, 1994: 121-123).

Mete Tuncay, *"Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İlgili Kavramlar"* (2003) adlı makalesinde "sivil toplum" kavramı için, 18. yüzyıl Avrupa'sına gitmek zorunluluğuna işaret eder. Ona göre bu terim, ilk kez toplumsal sözleşme kuramları bağlamında ortaya atılmıştır. "Doğa durumu"nda yaşayan insanlar, kendi aralarında sözleşerek "uygarlık durumu"na geçerler. Bazı kuramcılar, insanları iki katlı bir sözleşmeyle, önce uygar toplum durumuna, sonra da bir egemene bağlayarak siyasal toplum/devlet durumuna geçirirler; bazıları içinse tek bir sözleşme vardır, egemene karşı çıkılırsa, insanlar doğa durumuna, yani vahşete geri dönerler.

Türkçe'de "sivil" sözcüğü, öteden beri askeri (üniformalı) olmayan anlamında kullanılmıştır. Terimin bu kullanımı, örneğin İngiltere'de de geçerlidir. Orada civil service, askeri ya da dini hizmetlerden farklı olarak,

düpedüz devlet memurluğu = bürokrasi demektir. Ancak "sivil", Batı düşünce geleneğinde, devlet ya da kamu karşısında, (I) özel kişileri ve (II) toplumu da niteler. Etimolojik olarak "sivil" uygar anlamındadır. Toplumun ya da devletin, yani kamu otoritesinin kökenini açıklamaya çalışan "sözleşme" (kontrat) kuramlarına göre, insanlar "doğa durumu"nda barbarlık koşulları içinde yaşarken, kendi aralarında yaptıkları bir sözleşmeyle, güvenliklerinin sağlanması için bazı haklarını ortak bir otoriteye devretmiş ve "uygarlık durumu"na geçmişlerdir... Devlet yetkilerinin zulüm ve haksızlık yapmaları durumunda, onları (değiştirmek üzere) devirmek, ama barbarlığa da düşmemek için, kimi kuramcılar iki katlı bir sözleşme tasarlamışlardır. Buna göre, ilk adımda uygar toplum, ikincisindeyse siyasal toplum (devlet) kurulmaktadır.

İşte, *sivil toplum, devletten önce gelen, onun içinde yaşayan, ama onunla özdeş olmayan, hatta ona karşı koyabilen bir tür insan ilişkileri yumağıdır.* Batı uygarlığı tarihi içinde, böyle bir kavram kapitalizmin doğurduğu burjuvaziyle gerçekleşmiştir. Nitekim Almanca'da sivil topluma bürgerliche Gesellschaft denir. Bir başka deyişle, daha ilkel gelişme düzeylerinde "sivil toplum" kurulamaz. Siyaset bilimcileri, insanların aile ve ulus gibi toplumsal kurumların içine doğduklarını, ordu ve baro gibi bazılarına belli koşullar altında katılmak zorunda olduklarını, siyasal parti ve dernek gibi bazılarınaysa katılıp katılmamayı seçebileceklerini saptamışlardır. Özellikle bu sonuncular, [gönüllü (voluntary = ihtiyari/iradi) örgütler], sivil toplum kuruluşlarını oluşturur.

Türkiye'de yasal olarak biçimsellik kazanmış başlıca sivil toplum kuruluşları, işçi sendikaları, odalar ve barolar gibi serbest meslek örgütleri, siyasal partiler, spor kulüpleri, çeşitli amaçlar güden vakıflar ve derneklerdir. Bunların dışında, bazen alternatif, platform, inisiyatif (girişim) gibi adlar altında formelleşmemiş gruplar da olmakla birlikte, bunların süreklilikleri daha azdır.

Bütün meslek örgütlerini, tam gönüllü kuruluşlar sayamayız. Bunların kimileri yarı-resmi niteliktedir. Yine de, meslek örgütleri zaman zaman devlete karşı sivil toplum çıkarlarını savunurlar. Öte yandan, şirket gibi ticari örgütlenmeler, elbette gönüllü kuruluşlardır. Fakat bunların her şeyden önce kâr sağlamak istemeleri, sivil toplumun amaçları açısından yararlarını sınırlar. Üretici kooperatifleri, bu bakımdan farklı bir özellik göstermekle birlikte, Türkiye'de az gelişmişlerdir.

Siyasal partiler demokrasinin vazgeçilmez unsurları sayılmalarına karşın, iktidarda oldukları zaman devletle fazla özdeşleşir, iktidara gelme şansları yüksek olduğu oranda da devlete fazla mesafe koyamazlar. Sivil toplum kuruluşu kavramına, belki küçük partilerin daha yakın oldukları söylenebilir (Tuncay, 2003).

Kentlerde sivil toplum anlamında yapılanma Türkiye'de yakın zamanlara ait bir olgudur. Sivil toplumu oluşturan örgüt, hareket ve uygulamalar;

a. Örgütler; çevreciler, tüketicileri koruma örgütleri, kadın örgütleri, hayvanları koruma örgütleri, meslek örgütleri vb.,

b. Hareketler; siyasileri izleme ve halka tanıtma, bazı politika ve uygulamaları protesto etme, sivil itaatsizlik vb..

c.Yerel yönetimlerin bazı uygulamaları; mahalle temsilcilikleri, kent konseyi vb.

Avrupa Birliği bünyesindeki Avrupa Komisyonunun istişare organı olan CONENCCS Avrupada hangi kuruluşların Sivil Toplum Kuruluşları (STK) kriterleri içine girebileceğini belirlemiştir. Buna göre sivil toplum kuruluşu sayılabilecek organizasyonlar; ticaret birlikleri, sendikalar, işveren kuruluşları /profesyonel federasyonlar, hükümet dışı kuruluşlar (NGO= Non-Governmental Organizations), hizmet ve üretim birlikleri, yerel idarelerin birlikleri (yerel idareler değil onların kurdukları birlikler veya dernekler), politik ilgi grupları (partilerin dışında kalan ve siyasi görüşlerini ifade eden gruplar), dinsel ilgi grupları, diğer gruplar (sivil girişimler, platformlar, komiteler vb.).

Avrupa Birliği STK'lar arasında asgari işbirliği ve iletişimi açıklık, katılımcılık, sorumluluk, şeffaflık, etkin olma, tutarlılık gibi ilkeler çerçevesinde desteklemektedir. AB, Türkiye'deki Sivil Toplum Projelerine 90'lı yılların başından itibaren destek vermektedir. Sivil Toplumu Geliştirme Programı (STGP) 2001 yılından bu yana STK'lar tarafından uygulama alanına aktarılmaktadır (Çameli, 2003: 131).

Güçlü bir sivil toplum demokrasinin önkoşullarından biri olduğu gibi demokrasinin şekillenmesini de birçok yönden etkiler. Bu etkiler şöyle sıralanabilir;

1. Sivil toplum, devlet iktidarını sınırlayan siyasal, ekonomik, kültürel ve ahlaki temellerin kaynağını oluşturur.

2. Sivil toplum içindeki farklılaşmalar, devletin azınlık bir grup tarafından ele geçirilmesini ve otoriterizmi önler.

3. Canlı bir sivil toplum yaşamı, siyasal partilerin uyarıcı nitelikteki siyasal katılım çabalarını destekler ki, bu açıdan Tocqueville, sivil toplumu "geniş ölçekli özgür okullar" olarak niteler.

4. Sivil toplum, devlete istikrar sağlar. Çünkü, yurttaşlar, sivil toplum sayesinde daha iyi olanaklara kavuşur. Gerçi, sivil toplum, yurttaşların devletten taleplerini artırır; ama buna bağlı olarak sivil grupların kapasitelerinin artması, toplumun refahını olumlu etkiler.

5.Sivil toplum aracılığıyla yeni siyasal liderler yetiştirilmesi sağlanır (Diamond, 1991:7-11; aktaran Karadağ, 2003: 49).

Sivil toplum ile demokrasi arasında anlamlı bir ilişki olduğu çok açıktır. Kentler sivil toplumun organize olduğu alanlardır ve bir siyaset kültürü ya da yaşama biçimi olan demokrasi kentlerde ortaya çıkarak biçimlenmektedir. Siyaset kültürünün somut göstergesi siyasi katılımdır. Siyasi katılım sadece oy verme davranışlarıyla değil ondan daha önemli olarak çeşitli sivil toplum örgütlerine katılımla kendisini ifade etmektedir. Birçok araştırmacı kentleşme ile siyasal katılım arasında paralellik kurmaktadır. Ancak bazı araştırmacılar (Özbudun, 1975; Vergin, 1977, 1986; Kalaycıoğlu, 1983). kentlerdeki seçime katılımın kırsal alana göre düşük olduğunu belirlemişlerdir. Bunu kırsal alandaki mobilize, uyarılmış katılıma bağlamaktadırlar. Buna karşılık bir çok araştırmacı (Karpat, 1976; Kartal, 1978, Danielson, Keleş, 1985, Görmez, 1997) göç edenlerin kentte kalış süresince göre oy verme davranışlarının arttığını belirlemiştir.

KENTLEŞME ve SİYASAL DAVRANIŞLAR

Nur Vergin

Siyaset sosyologu Nur Vergin, *"Hızlı Şehirleşmenin Sosyolojik ve Siyasal Sonuçları"* (2000) adlı makalesinde kentleşme, gecekondulaşma konularını Türkiye açısından değerlendirdikten sonra, kentleşme ve siyasallaşma ilişkisini bu alanda üretilen kuramlara ve yapılan saha çalışmalarına değinerek açıklar. Vergin'e göre, kentleşme bir sosyal mobilite olgusudur ve bu nedenle bu süreç toplumun siyasal katında da önemli değişikliklere yol açmaktadır.

> Gerçekten de kentleşme, kır nüfusunun kentsel alana göçü ile tarımdışı faaliyetlere yönelmesinden ibaret olmayıp, kente ait değer sistemi ile kurumların ve örgütlenme biçimlerinin de giderek nüfuz etme sürecini teşkil etmektedir. Bunun içindir ki, siyasal değişmeyi incelemek için sosyal mobiliteye merkezi bir önem vermek anlam kazanmaktadır. Sosyal mobilite kavramı, bilindiği gibi, kültürel boyutları içeren bir olay olup siyasi partilerin ve seçmen kitlelerinin ideolojilerini belirleyebilmektedir. Sosyal mobilitenin korelasyonu olan yapısal farklılaşma siyasal örgütlerin doğmasına neden olmaktadır. Bu örgütler, tabii olarak, toplumda mevcut olan geleneksel yönetici - yönetilen, seçkinler- kitle ilişkilerini yeni bir yörüngeye oturtmaktadır. Son olarak, sosyal mobilitenin tabakalaşama sistemini de değiştirdiği açıktır. Yeni meslekler ortaya çıkmakta toplumun çeşitli kategorilerinde mesleki kaymalar kaydedilmekte, mevcut statülere dair algılar ve bir sınıfın diğer sınıfla olan ilişkisinin niteliği değişmektedir. Bir sosyal mobilite olayı olan kentleşmeye makro sosyolojik açıdan bakıldığında bu süreçler izlenmektedir (Vergin, 2000: 145)

Vergin kentleşme ve siyasallaşma üzerine üretilmiş teorilerden söz eder. Bu teorilerden ilki "iyimser" nitelikte olan K. Deustch'in teorisidir. Deusch, kentleşme ile modernleşme arasında bir ilişki kurar. Ona göre, geleneksel yapıya oranla daha girift ve çok yönlü bir haberleşme sistemi içersine girmeleri insanların "hareketlenmelerine" (mobilization) yol açmaktadır. Sosyal hareketlenme modernleşmenin bir boyutudur ve bu da insanların yeniden sosyalleşmeleriyle yeni davranış kalıplarını kabul etmeye hazır olmalarını içermektedir. Bu oluşum iki aşamada gerçekleşmektedir: geleneksel ve eski yöntemlerin etkisi kaybolacak, bunlar "erozyona" uğrayacak ve sürecin bu son aşamasında, yeni kültür kodları çerçevesinde yeni davranış kalıpları kabul edilecektir. O halde sosyal hareketlenmenin ön koşulu geleneksel yapının çözülmesidir. Bu anlamda kentleşme toplumsal sistemin çözülmesine işaret etmektedir. Bu süreç içersinde bulunan göçmen kitle de kentleşme yoluyla siyasal deney içersine girmekte olup yeni bir siyasi havayı yaşamaktadır. Bu oluşumların siyasal düzeyde sonucu ise, kentlileşen kitlenin daha katılımcı olmasına ve siyasal sistemden daha çok sayıda ve daha geniş kapsamlı taleplerde bulunmasına yol açmaktadır.

Kent toplumunun katılımcı toplum doğrultusunda geliştiği görüşünü savunan ve bunu oy frekansı ile kavramsallaştıran Milbrath'a göre ise, bir toplumda kentleşme oranının yükselmesi ile oya katılma arasında olumlu bir korelasyon vardır. Nitekim A.B.D'de yapılan analizler büyük kentlerde,küçük kentlere oranla oya katılma oranının daha yüksek olduğunu belirlemektedir. Büyük kentlerin yarattığı hızlı etkileşimden dolayı, kişilerin beklentileri farklılaşmakta, gösterişçi tüketim kamçılanmakta ve göreli yoksulluk duygusu ortaya çıkmaktadır. Bütün bu olguların bir araya gelmesi siyasallaşmayla sonuçlanmaktadır.

Diğer bir grup araştırmacı siyasallaşmayı toplumsal katılmanın bir fonksiyonu olarak görme eğiliminde olup siyasal katılmanın siyaset alanı dışında bir dizi örgüte üye olmakla pekiştirildiğini ileri sürmektedir. Bu teze göre, doğrudan doğruya siyasal bir niteliği olmayan bu yan örgütlere üye olmak kişisel tutumların toplumsal eyleme dönüşmesi için bir ön koşul teşkil etmektedir. Dernekler, birlikler gibi kurumlara katılım arttıkça siyasal alanda katılma da artmaktadır (Vergin, 2000: 145-146).

Vergin, kentleşmenin siyasallaşmayı arttırdığını vurgulayan görüşlerin yanı sıra bir dizi ampirik araştırmaya dayanan teorilerin olduğuna dikkat çeker. Bu tezler kentleşme ile siyasallaşma arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığı yönündedir. Her ne kadar ileri sanayi ülkelerinde yürütülmüş araştırmalar siyasal katılımın kentlerde daha yüksek olduğunu gösteriyorsa da birçok ülkede kaydedilen "istisnalar" bu ilişkinin

sosyolojik bir "kanun"teşkil etmediğini ortaya çıkarmıştır. Batı-dışı toplumlarda yapılan incelemeler, özellikle, bu tür bir ilişkinin sabit olmadığını göstermektedir. Kentleşmenin siyasallaşmaya yol açmadığı düşüncesi şu açıklamalara dayandırılmaktadır; ilkin göçmenlerin ekonomik açıdan marjinal olmaları siyasal bakımdan da marjinal olmalarına yol açabilir.Ancak bu tezin de evrensel olarak doğruluğu kanıtlanmamıştır. İkincisi, Latin Amerika araştırmalarında gözlendiği gibi, göçmenler kentte ikamet etmekle özerk bir siyasal hayata derhal girememektedirler. Dış kaynaklardan alınan bilgi, tavsiye ya da buyruklarla yönlendirilme alışkanlığı içersindedirler. Bu durum onları belli siyasi parti ya da akımları ret etmelerine yol açmakla kalmayıp siyasetin tümünü dışlamalarına neden olmaktadır. Diğer yandan kendilerini etkisiz ve cahil bilmeleri siyasal makamlara karşı güvensizlik duygusu beslemelerine yol açmaktadır (Vergin, 2000: 147-148).

Vergin'in belirtiğine göre, bunların yanında kentleşmenin siyasal yapıda çözülmeye ve siyasal istikrarsızlığa yol açtığı tezi de savunulmaktadır. Hızlı kentleşmenin köklü siyasal dönüşümlere meydan vereceği fikrinden hareketle çok sayıda siyasal bilimci bu olayın etkisinde olan ülkelerin siyasal düzenlerinin patlamalara sahne olacağına dair bir endişeyi ifade etmektedirler. Bu karamsar görüşün kaynağı kuşkusuz Şikago ekolünün kent sosyolojisinde ve toplum teorisinde aramak gerekmektedir. Bu teoriye göre, bir nevi cenneti temsil eden köy topluluklarının yerini alan kent toplumu doğal olarak kötülüğün, kargaşanın ve istikrarsızlığın hüküm sürdüğü mekânı teşkil etmektedir.

Sosyolojinin bu karamsar önermeleri en belirgin biçimi ile Kornhauser'in "kitle toplumu" teorisiyle siyaset bilimine mal edilmiştir. Kitle toplumunda kitleler seçkinler tarafından keyfi biçimde yönlendirilmekte, maniple edilmektedir. Kişilerin görüşleri yüksek düzeyde merkezileşmiş siyasal ve ideolojik örgüt ve kurumlarca biçimlendirilmektedir. Kitle toplumunda bireylerde güçsüzlük ve etkisizlik duygusu hakim olup, kitlelerin görüş ve ihtiyaçları yeterince iletilmemektedir. Kitle toplumu bireyleri inanç, beklenti ve davranış bakımından benzer kılmaktadır. Böylece seçkinler kitleyi istedikleri yöne mobilize edebilmektedirler. Bu teori sanayi toplumlarında süregelen yapısal dönüşümler sonucu ortaya çıkan sosyolojik ve psikolojik değişiklikleri vurgulamakta ve cemaat tipi toplulukların yok olmasının sakıncalarına işaret etmektedir. Bu teori toplumun atomize olduğunu, bireylerin kültür köklerini sarsılmış olduğunu ileri sürer ve bunun sonucu olarak toplumda genel bir anomi hali hüküm sürer. Böyle bir toplumda bireylerin aşırı ideolojik uçlar yönünde mobilize edilebilmeleri çok kolaydır. Kitle toplumu totaliter sistemlerin oluşmasına elverişli ortam hazırlamaktadır (Vergin, 2000: 149-150).

Bir başka yaklaşım, kentleşme sonucu göç eden kalabalıkların yaratacağı patlamalara ilişkin karamsar bir anlayıştır. Vergin, burada F. Fanon'un (1968) görüşlerine yer verir. Ona göre, kentin yoksul göçmenlerini oluşturan sosyal gruplar devrimci niteliğe sahip olup siyasal sistemi tehdit edici bir potansiyele sahiptirler. (Vergin, 2000: 150). (Bu teori Fransa'da 1968'lerde üretilmiştir ve o dönemde yaşanan gençlik olaylarının nedenlerinden birini göstermesi bakımından önemlidir.)

Vergin'e göre, Batı-dışı toplumların kentlerini kuşatan gecekondu mahallelerinin devrimci doğrultuda siyasal çalkalanmaların yuvası olması bir çok sebebe bağlanmaktadır. W. F. Howton (1969)'a göre, kentte yerleşen birey metalaşmakta, atomize olmuş bir toplumda anomi hüküm sürmekte ve devrim tohumlarını taşıyan totaliter sisteme yönelik hareketler eylem imkanı bulmaktadır. Diğer taraftan toplumda anomik durumun egemen olması yeni gelenlerin uyum sağlamaları için daha da zorlaştırıcı bir faktör teşkil etmektedir. Yapısal farklılaşmalara uyumsuzluk gösteren yeni kentlilerin bu şartlarda toplumsal sistem düzeyinde de bir istikrarsızlık unsuru haline gelmeleri doğaldır (Vergin, 2000: 151).

Kentleşme ve İkinci Kuşak Hipotezi

Vergin'e göre, kente gelen göçmenler köydeki hayatlarına oranla toplumsal bir ilerleme kaydettikleri bilincini taşımaktadırlar. İlerleme ve yükseliş mutlak olarak kendileri için gerçekleşmiyorsa da, bunların çocukları için ihtimaller dahilinde olduğu umuduna sahiptirler. Bunun için kentleşme bir sosyal terfi anlamına gelmektedir (Vergin, 2000: 149-153).

S. Huntington kentlileşenlerin uzun vadede istikrarsızlık kaynağı olacaklarına işaret etmektedir. Onun ikinci kuşak hipotezine göre, kentlileşmenin modernleşme ve katılma açısından olumlu etkisi vardır. İlk kuşak göçmenler nispi bir refah düzeyine kavuşmuş olmalarından dolayı katılma ve siyasallaşma sosyo-politik bunalımlara yol açıcı nitelikte oluşmamaktadır. Oysa, kente göç edenlerin çocukları ve kentte doğan kuşaklar gerek eğitim kurumlarından yararlanma imkânı buldukları, gerek içinde yaşadıkları şartları ebeveynleri gibi köydeki şartlara göre değerlendirmedikleri için, kapitalist düzenin en alt tabakasının üyeleri oldukları bilincine varacaklardır. Bu bilinçlenme onları radikal tutumlara doğru itebilecektir. Bu hipotez henüz sınama imkanı bulmamışsa da siyaset sosyologlarının rağbet ettikleri bir görüştür. Buna karşılık, hipotezin sınanmaya bile elverişli olmadığını ileri sürenler bulunmaktadır. Hipotez göçmenlerin farklı işlerde çalışan, kentte farklı bütünleşme aşamasında olan heterojen bir kitle teşkil ettiğini gözden kaçırmaktadır. Diğer yandan günümüz kentlilerinin tümünde büyük oranda ikinci hatta üçüncü kuşak kentlilerin yaşamakta olduğunu-dikkate almamaktadır (Vergin,2000: 155).

Vergin, Türkiye açısından bakıldığında kentleşme ve gelişme artmış olmasına rağmen seçimden seçime ülke düzeyinde katılma oranlarında belirli bir düşüş kaydedildiğini belirtir. 1950' de katılma oranı % 89.3 iken, 1973'de bu oran % 66.8'e düşmüş, 1977'de partilerin ve devletin olağanüstü çağrılarına rağmen ancak %72.0'e yükselebilmiştir (Vergin, 2000: 157). Bu da kentleşme ile siyasal katılım -hiç olmazsa oy verme davranışı bakımından-çok ilişkili olmadığını gösterebilir. Türkiye'de kırsal alanda oy verme davranışının kentlere göre daha yüksek olduğu bilinmektedir. Bunu "patron-adamı " ilişkisi ile veya yönlendirme ile açıklayanlar bulunmaktadır.

Vergin, 1977 İstanbul'da gecekondularda yaptığı saha çalışmasında kentlileşenlerin ülkenin sosyo-politik sistemine karşı temelde sarsılmaz bir bağlılığı olduğu sonucuna varır. Ona göre, sistemin yaydığı gelişmecilik ve kalkınmacılık ideolojisi kent toplumunun en alt ve yoksul tabakasını oluşturan gecekondulular kesiminde de gelişmecilik mitosunun ve refahın bir erdem olduğu düşüncesinin kök salmasına yol açmıştır. Buna rağmen, her gün yükselen beklentilerin tatmin edilmemesi eskiye oranla ilerleme kaydetmiş olmalarına rağmen kentlileşenlerde *yoksunluk duygusu*nun doğmasına neden olmuştur. Bu da sistemin tartışılmasına ve eşitçi yönde tedbirlerin alınması yönünde taleplere yol açmaktadır Sisteme yöneltilen talepler, gerçekte, göçmenlerin yenilikçi tercihlerinin bir ifadesidir. (Vergin, 2000: 159-168).

> Burada sorun, söz konusu taleplerin karşılanmaması ve sosyal mobilite imkanlarının tıkanması durumunda kentlileşenlerin geliştireceği tutumların yönü ve niteliğidir. Kültürel konularda muhafazakâr, ekonomik alanda ise reformcu eğilimler gösteren bu sosyal kategorinin büyük bir ihtimalle popülist temalar çerçevesinde kalarak bugün tartıştıklarını, yarın daha radikal biçimde reddedecekleri düşünülmelidir. Siyasal tercih ve kararlarında giderek bağımsızlaşan yeni kentlilerin olumsuzluklar karşısında sisteme muhalefet etmeleri bir varsayımdan çok üzerinde durulması gereken yüksek bir ihtimaldir. Ama bu da gerçekte ülkenin gidişatına damgasını vuran yeni kent toplumuyla bütünleşme anlamını taşıması bakımından topluma yabancılaşma anlamına gelebilecek bir depolitizasyonun yaratması muhtemel sonuçlardan daha sevindiricidir çünkü siyasal istikrarsızlığın habercisi de olsa, uzun vadede gerçekleşecek bir bütünleşmenin de işaretidir (Vergin,2000:168)).

Geoff Mulgan

Kent -siyaset ilişkisine Geoff Mulgan *"Kentin Değişen Yüzü"* adlı makalesinde değinir. Yazar burada ağırlıklı olarak iletişim teknolojilerinin kentlerin işlevlerinin değişmesindeki rolünü irdeler.

Mulgan önce İngiltere örneğinden hareket ederek farklı siyasetlerin kentlere bakışını ele alır. Ona göre sağ siyaset hiçbir zaman kendini evinde hissetmemiştir. Eski sağ kentleri geleneksel olarak suç ve ahlaksızlığın, başkaldıran avam ve yıkıcı fikirlerin kaynağı olarak görüyordu. Yeni sağ ise kentleri dar bireyci, toplumu inkar eden, kolektif ulaşım, temiz hava ve su, yeşil alanlar ve güvenli sokakları olmayan yerleşimler olarak görmektedir.

Mulgan'a göre ayaklanmalar kaynama noktasına gelip patlarken ve ulaşım sistemleri çökerken Thatcherizm'in kusurları en belirgin biçimde kentlerde ortaya çıkmıştır. Sol siyaset ise , Britanya'da kentlerde doğup büyümesine, ilk yerel idare politikalarıyla fikirlerini hayata geçirmesine ve hâlâ neredeyse tüm büyük kentleri kontrolü altında tutmasına rağmen , yirmi birinci yüzyılda kent yaşamı konusunda somut bir yaklaşım sunamıyor. Öteki ülkelerde ise sol, kentleri sıklıkla uzun-dönemli bir vitrin, planlama, yeniden bölüşüm ve yurttaşça sorumluluk modelleri olarak kullanıyor. Britanya'da 1980'lerin Sol'u genelde kentleri ulusal iktidara bir atlama tahtası olarak gördü ve kentleri amaçtan çok bir araç olarak değerlendirdi.

Mulgan'a göre kentler sadece insanların kolektif bir biçimde anlamlar üretme ve dünyadaki yerlerini tanımlama süreçleriyle ilgilendikleri yerler oldukları takdirde vardırlar. Öte yandan,ulus-devlet karşısında kent yönetimlerinin güçlerinin artırılmasına acil bir ihtiyaç vardır ve kent yaşamının iletişimsel ekolojisi ve kültürünü desteklemede yerel yönetimin rolünü üstlenebilecek başka bir güç yoktur. İletişim ve kültür sorunları daha genelde ekonominin sorunlarıdır. Artık kentlerin ve bölgelerin kendi ihtiyaçlarını ve stratejilerini belirlemekten başka çareleri yoktur.

Mulgan, günümüzdeki kentlerin ve bölgelerin uluslar-aşırı şirket ve kurumlarla doğrudan görüşmeler yaparak kendilerini dünya piyasasında satışa sunduklarını belirtir. Ona göre, birçok kent, başıboş sermaye, imalat işletmeleri, araştırma laboratuarları ve şirket merkezleri için yaygın ama köksüz türden bir ekonomik yaşamın parçası haline gelerek kırsal kesimdeki ya da yöredeki bir arkabahçeyle yakın ilişkisini kaybetmektedir.

Bu oluşum içinde iletişim teknolojilerinin belirleyici bir rolü vardır. Sermayenin sahip olduğu uydu, kablo ve mikrodalga sistemleri onun yer seçimini kolaylaştırmaktadır. Finans sektöründe yönetim büroları merkezde kalırken, daha rutin işlemler ise bilgi işlem için ucuz işgücü sağlayan çevre kasabalara ya da Barbados gibi ülkelere kaydırılmıştır. Mulgan bunu "tele-sömürgecilik olgusu" olarak tanımlamaktadır.

Mulgan'a göre karmaşık bir ekonomik coğrafya önümüze açılıyor. Los Angeles, Londra, Tokyo, Hong Kong ve Singapur gibi birkaç kent okyanus aşırı fiber optik kablo şebekeleriyle bağlantılı olarak dünya kentleri

olma imkanını elde etmişlerdir. Bu kentler dünya finans piyasalarında ilgi odağı olmuşlar ve uluslar-aşırı şirketlere hizmet veren reklam, danışmanlık ve hukuk gibi " ileri üretici hizmetleriyle" bunları destekleyen ucuz-emek hizmetleri ve imalat sektörlerinin yoğunlaştığı yerler olmuşlardır.

Sanayi çağındaki kentlerin (Liverpoll,Glasgow,Pittsburg, Chicago vb.) genellikle demiryolu ve karayolu kenarlarında, enerji kaynaklarına kolay ulaşılabilir yerlerde kurulduğunu ve bu kentlerin üretim, emek ve enerji yoğun olduklarını belirten Mulgan, günümüz birçok kentin bilgi ve enformasyon işleme merkezi haline geldiğine dikkati çeker. Büyük kentlerde imalat ve hizmetlere dayalı eskilerin yanı sıra bir enformasyon ekonomisi yükselmektedir. Bu ekonomide kilit girdiler artık enerji ve emekten çok bilgi ve yaratıcılıktır ve ihraç malları materyale dayalı olmaktan çok bilgi ürünleridir. Örneğin New York'ta 1970'lerin sonunda kentin birinci sıradaki ihraç ürünü olarak giyeceğin yerini hukuki hizmetler almıştır. Kent son derece belirgin bir biçimde enformasyon üretme ve işlemeye dayalı bir sistem olarak yeniden tanımlanmaktadır. Bir zamanlar malların gidip geldiği yer olan Londra'daki Docklands şimdi artık, enformasyon alan ve yayan bir uydu ve mikrodalga çanaklar kümesi şeklindeki bir tele-liman etrafında örgütlenmiştir.

Mulgan, gelişmiş iletişim donanımlarına sahip bazı cesur ütopik deneylerin 1970 ve 1980'li yıllarda yaşatıldığını belirtir. Bunlar Japonya'da Hi-Ovis, ABD'de Columbus'ta QUBE, California'da Project Victoria, Fransa'da Biarritz gibi projelerdir. Bu projeler iletişim teknolojileriyle üretilen hizmetleri evlere taşıyarak sağlık eğitimi, uzaktan öğretim, tele-alışveriş, eyalet meclisi ve diğer toplantıları on-line sistemi ile evden izleme vb. imkanı sağladılar. Bunun yanında proje bir "yakınlık olmaksızın komşuluk" sağlayarak geleneksel kentin çözülen cemaatlerini yeniden yaratmayı da amaçlıyordu. Bu "telli kentler" projeleri başka girişimler için model oldu. Örneğin Fransa'da Sol'un yönetimde olduğu yaklaşık 200 kent şimdi videoteks üzerinden geniş bir alanı kapsayan enformasyon hizmeti sunuyor. Bu sayede yerel meselelerde oy kullanma, konut imkanları hakkında bilgi alma, belediye tiyatrosundan yer ayırtma gibi işler daha kolay halledilmektedir. Bunların yanında alışveriş kartlarının işlevlerinin dışında sivil kuruluşlardan (yüzme havuzu, tiyatro vb.) yararlanma, ucuz alışveriş, referanduma katılma gibi imkanlar sağlayan "belde kartı"uygulaması kentlerin iletişim teknolojisinden yararlanma düzeylerini göstermektedir. Mulgan herhangi bir kentin ya da bölgenin zenginliğini orada çalışan işgücünün eğitim ve becerisine bağlı olduğunu belirtir. Üniversiteler ve onlara ilişkili şirketler bir bütün olarak bilim kentleri oluşturmaktadır. İngiltere'de Cambridge, Japonya'da Tokyo yakınındaki Tyushu buna örnektir. 1985'de Avrupa'da 47 bilim parkı. İngiltere'de- 180 şirket ve araştırma kuruluşunun desteklediği - 13 bilim parkı vardı ve hepsi de araştırma ve uygulamaları etrafında canlı topluluklar yaratmaya çalışıyorlardı.

Bu gelişmelerin sağlanmasında kentin fiziksel çevresinin eğitim kadar önemli olduğunu belirten Mulgan, kentlerin "yaşanabilirlik" imkanlarını öne çıkartarak kalifiye elemanları çekmeye çalıştıklarını öne sürer. Kentler sanatı destekleyerek canlılık kazanmaya çalışmaktadırlar. Medya, kültür ve müzik sanayileri çok sayıda elemanı istihdam etmektedir.Mulgan'a göre, kültürel canlanma, doğru kavrandığında yine de marjinal cemaatlere, düşüşe geçmiş yöre insanlarına ve genelde kentin kültürel yaşamından büyük ölçüde kopuk etnik azınlık gruplara seslenen politik hedeflerle ekonomik hedefleri bir araya getirebilir (Mulgan, 1995: 204-222).

MODERNLEŞME ve KENT

Modernleşme kavramına yüklenen anlamları ve modernleşmenin nedenlerini kavramak kentleşme-modernleşme ilişkisini anlamayı kolaylaştıracaktır.

Modernleşme *ekonomik alanda*, endüstri, ticaret ve hizmetlerin tarımın önüne geçmesi, mal, işgücü ve para piyasalarının gelişmesi; *siyasal alanda* siyasal gücün kapsamının genişlemesi ve merkezileşmesi, rejimin demokratikleşmesi, *kültürel alanda* din, felsefe ve bilimin ayrılması , laik eğitimin yaygınlaşmasıdır (Kongar, 1972: 196-197).

Yukarıda ifade edilen modernleşmenin gerçekleştiği alanlar kentlerdir. Kentler, her şeyden önce tarımsal üretim yerine endüstri ve hizmet üretimin egemen olduğu yerlerdir. Mal, işgücü ve para piyasaları kentlerde oluşur. Siyasallaşma, demokratikleşme ve siyasal gücün merkezileşmesi kentler aracılığı ile sağlanır. Kentler, aynı zamanda bilgi üretilen merkezlerdir, din, felsefe ve bilimin ayrıldığı, laikleşme süreçlerinin yaşandığı yerlerdir. Bütün bu kentlere özgü uygulamalar ise kentleşmeden başka bir şey değildir.

Daniel Lerner, modernleşmenin temelinde "akılcı ve pozitivist ruhun benimsenmesinin" yattığını belirtir. Ona göre *modernleşmenin başlangıcı kentleşmedir.* Bunu okur-yazarlığın artışı, kitle haberleşme araçlarının etkinliği, ekonomik-sosyal-siyasal katılım izler. Modern toplumun insanı katılan insandır. Bu insan kendisini başkasının yerine koyabilmeyi (empati) başarır (Kongar, 1972: 193-196) .

Modernleşme ile kentleşme ilişkisinin kurulması tarihsel bir realitenin ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Kentleşme ile okur-yazarlığın artışı, kitle iletişim araçlarının etkinliği ve siyasal katılımın yaygınlaşması arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Marion J. Levy modernleşmeyi teknoloji aracılığı ile tanımlanabileceğini düşünür. Ona göre modernleşme kullanılan canlı olmayan enerji kaynaklarının canlı enerji kaynaklarına göre artması ve insan emeğinin alet kullanımı ile etkinliğinin yükselmesi sonucu gerçekleşir. Teknolojik ilerleme kentlerde gerçekleşir. Kentler her türlü bilginin geliştirildiği ve icadın yapıldığı yerlerdir.

Neil J. Smelser için modernleşme, ekonomik gelişme ile yakından ilgili olmakla birlikte daha kapsamlıdır. Modernleşme, sosyal ve kültürel yapı içinde kollara ayrılan *tarımsal* (geçimlik üretimden pazar için üretime), *teknik* (basit ve geleneksel teknikten bilimsel bilginin ürettiği tekniğe), *endüstriyel* (insan ve hayvan enerjisi ile yapılan basit üretimden dış pazara açılan makine üretimine), *ekolojik* (köyden- kente doğru) değişmelerle ilgili olguları ifade eder. Modernleşme şu alanlarda kendini gösterir; *1. Politik alanda* (basit kabile sisteminden oy hakkının olduğu sisteme, partilere ve seçime ve sivil hizmet bürokrasisine) *2. Eğitim alanında* (cahilliğin azaltılması) *3.Dinsel alanda* (laik inanç sistemlere yöneliş) *4. Aile alanında* (geniş akrabalık sistemlerinin öneminin azalması) *5. Tabakalaşma alanında* (coğrafi ve sosyal hareketlilik) (Smelser, 1977: 119-130). Smelser'in işaret ettiği değişimlerin merkezi yine kentlerdir.

C. E. Black *Çağdaşlaşmanın İtici Gücü* adlı eserinde modernleşmeyi beş alanda birbirine bağlı gelişmeler olarak görür.1. *Düşünsel alan* (bilimlerin gelişmesi toplumların doğayı kontrol güçlerinin artması, düşünsel devrim teknolojik ilerleme, yaşam değerlerinin rasyonelleşmesi); 2. *Siyasal alan* (devletin yönetsel organlarının merkezileşmesi, diğer kurumlara ait yetkilerin devletin elinde toplanması, hukuk düzeni, uzmanlaşmış bürokrasi, yurttaşla devlet arasında iyi ilişkilerin gelişmesi); 3. *Ekonomik alan* (artan tasarruf ve buna bağlı olarak yapılan yatırım, kişi başına düşen ulusal gelirin artışı 800-2500 dolar); 4. *Toplumsal alan* (kentlere yönelen göç, mesleklerdeki farklılaşma, sosyal hareketlilik. erkek-kadın eşitliği, iletişimin artması, bebek ölüm oranlarının düşmesi(%o16-30), yaşama umudunun artması (70-75 yaş), doktor başına düşen kişi sayısının azalması, toplam gelirin daha adilce dağılımı vb.); 5. *Psikolojik alan* (girişim, empati yeteneği, dikey hareketlilik)

Black'in beş boyutta gösterdiği modernleşme esas olarak kentleşme olgusudur. Bu alanlardaki değişmeler ilkin kentlerde yaşanır. Modernleşme kentlerdeki toplumsal yapı değişikliğinden başka bir şey değildir.

Eleştirel sosyolojinin çağımızdaki önde gelen ismi olan **Anthony Giddens'e** göre modernleşme kuramı "endüstri toplumu kuramı" ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü bu görüşün taraftarları sanayileşmenin temelde özgürlük sağlayan, ilerlemeci bir güç olduğunu ve dolayısıyla Batı

toplumlarının "az gelişmiş" toplumlar için izlenecek bir model oluşturduğunu kabul ediyorlar. Giddens modernleşme kuramının 1960'lardan bu yana özellikle Üçüncü Dünya ile ilişkilerde Batıya ve onun kuruluşlarına (Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler vb.) önemli avantajlar sağladığını belirtir. Ona göre, "modernleşme kuramı sakat önermelere dayanmaktadır ve bir dereceye kadar Batı kapitalizminin dünya üzerindeki egemenliğinin ideolojik yönden savunulmasını yaratmıştır." (Giddens, 1993:137-138).

Giddens "modern Batı"yı ve "modernleşme" sürecini iç dinamiklerden çok dış dinamiklerle açıklar. Bu yaklaşım, modernleşmenin salt sanayileşme olmadığı, aynı zamanda dış dünyanın az gelişmiş toplumlarının sömürüsüne dayandığı gerçeğini unutmamayı sağlamaktadır. Ayrıca modernleşme sanayileşmenin yanında, ulus-devlet ve uluslararası şirketlerin yarattığı küreselleşmeyi anlatmaktadır.

Giddens *Modernliğin Sonuçları* adlı çalışmasında şu belirlemeleri yapar; "Modernlik, on yedinci yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder." (Giddens, 1994: 9)

Giddens, modernliğin geleneksel toplumsal düzenlerden farkını belirlerken bir çok özelliğin varlığına işaret eder. Modern dönem başta teknoloji olmak üzere bütün alanlarda yayılan *değişim hızı* ile kendini gösterir. İkincisi *değişim alanı*'dır; dünyanın değişik bölgeleri birbiriyle bağlantıya girdikçe toplumsal dönüşümün dalgaları yerküreyi kapsar hale gelmektedir. Üçüncüsü *modern kurumların doğası*'nın özüyle ilgilidir. Ulus-devletin siyasal sistemi, üretimin cansız güç kaynaklarına büyük ölçüde bağımlı olması, ürünlerin ve ücretli emeğin tam anlamıyla metalaşması gibi modern toplumsal biçimler önceki tarihsel dönemlerde hiç görülmemektedir. Diğer alanlarda meydana gelen değişmeler eskinin devamı gibi görünmesine rağmen bütünüyle farklıdır. Örneğin *modern kent pre-modern kenti kırsal alandan ayıran ilkelerden oldukça farklı ilkelerle düzenlenir.* (Giddens, 1994: 13-14)

Modernleşme modern kenti yaratmaktadır. Bu kent modern öncesi dönemlerde var olan kentlerden nitelik olarak farklılaşmıştır. Dünyayı kapsayan boyutta bir modernleşme (bugünkü anlatımla küreselleşme/ globalleşme) metropoliten kentlerin ve metropoliten alanların ve daha ileri olarak mega-polis adı verilen nüfusu on milyonun üzerinde kentlerin oluşmasına yol açmaktadır.

Modernleşme sürecinde kent kırdan göç eden yığınların modernite deneyimini yaşadıkları mekandır. Kent modernizmin en üst anlatısıdır. Modernizm kentlere gelen bireylerin heterojen ve yoğun ilişkilerin yaşandığı

ortamda kentli olacağı varsayımına dayanır. Modernizm, pozitivist-teknosantrik, doğrusal ilerleme ve rasyonel planlamanın egemen olduğu, bilginin ve üretimin standardize edildiği bir süreçtir (Aslanoğlu, 1998: 104). Bu anlayış içinde kentlerin doğrusal bir ilerleme içinde kalkınmaya öncülük edeceği ve modern kent insanını yaratacağı düşüncesi egemendir.

Modernleşme sürecinde ortaya çıkan kent toplumlarına ilişkin değişmeler post-modern kuramlara da kaynaklık etmiştir. Post-modernizm, modernizmin yarattığı sorunları eleştirel bir biçimde gündeme getirmek olarak kabul edilirse, hızlı kentleşme ile ortaya çıkan sorunlar onun varlık nedenidir.

POSTMODERNİZM ve KENT

Öncelikle post-modern kuramcıların görüşlerini kendilerinden ayrıntılara inmeden anlamaya çalışalım.

Postmodernizmin önde gelen kuramcılarından kabul edilen Fransız felsefecisi **Jean-François Lyotard** bu alanda ilk çalışmalardan biri olan *Postmodern Durum-Bilgi Üzerine Bir Rapor* (1979)adlı eserinin son derecede gelişmiş toplumlarda bilgi üzerine bir rapor olduğunu ve Hükümet Üniversiteler konseyine sunulan bu raporun, bilgisayarlaştırılmış toplumlarda bilginin konumu, bilginin meşrulaştırılması, dil oyunları, modern ve postmodern seçenekler vb. üzerine geliştirilmiş bilgi felsefesi merkezinde postmodern kavramlar ve bakış açısını ifade ettiğini belirtir.

Lyotard'ın postmodern nedir? Sorusuna verdiği yanıt şöyledir;

> Şüphesiz modernin bir parçasıdır. Devralınan tek şey, eğer sadece dünse (modo, modo Petronius'un hep söylediği gibi) şüphe edilmelidir." (Lyotard :156)

> Devamla; "Postmodern, modernin içersinde sunulamayanı, sunumlamanın kendisinde ileri götüren olacaktır... Postmodern sanatçı veya yazar, felsefecinin konumundadır. Yazdığı metin, ürettiği çalışma ilke olarak daha önceden yerleşmiş kurallar tarafından yönetilmez...Yazar ve sanatçı, *yapılacak olmakta olanın* kurallarını formüle etmek için kuralsız çalışmaktadır... *Postmodern*, geleceğin (*post*) evvelkiliği (*modo*) paradoksuna göre anlaşılmak zorunda kalacaktır... Gelin bütünlüğe karşı bir savaş başlatalım, gelin sunulamayana tanıklık edelim, farklılıkları etkin kılıp, adın onurunu kurtaralım. (Lyotard :158 -159)

Lyotard, iktisadi "yeniden işsizleştirme"nin kapitalizmin bugünkü aşamasında devletin işlevinde değişmeye yol açtığını, tekniklerdeki

dönüşümü desteklediğini belirtir. Ona göre, yeniden üretim işlevleri idarecilerden uzaklaştırılıp, makinelere devredilmesi devam edecektir. Giderek merkezi sorun, bu makinelerdeki enformasyona kimlerin girebileceği şeklinde belirmektedir. Verilere giriş uzmanların ayrıcalığı olmaya devam edecektir. " Egemen sınıf karar vericilerin sınıfıdır ve olacaktır. Şimdi bile bu sınıf geleneksel siyasal sınıftan değil, şirket liderleri, yüksek-düzey idarecileri, mesleki, sendikal, siyasal ve dini örgütlerin başlarından ibaret bir tabakadan oluşmaktadır. Bütün bu söylenenlerde yeni olan, milli-devletler, partiler, kurumlar, meslekler ve tarihsel gelenekler tarafından temsil edilen eski cazibe kutuplarının artık cazibelerini kaybetmesidir." (Lyotard : 41-42)

Jean Baudrillard'a göre sanayi üretiminin ön plana çıktığı burjuva sınıfı dönemi olan modernlik mekanikleşme, teknoloji ve piyasayla nitelenirken, *postmodernizm* tüm sınırların, alanların, yüksek ve aşağı kültür, görüş ve gerçeklik arasındaki ayrımların ve geleneksel felsefe ile sosyal teorilerin barındırıldıkları tüm diğer çift değişkenli karşıtlıkların anlatımıdır. Bu aşamada anlamın, tarihin, iktidarın, gerçeğin ve toplumsalın sonu gelmiştir. Anlamın yıkılışı süreci olan yirminci yüzyıl postmodernite devriminin bir parçasıdır. Postmodern dünya anlamdan yoksundur. Postmodernite teorileri boşlukta sürünmekte, güvenli bir limana demirlemedikleri bir nihilizm evreni içinde bulunmaktadır.

Marxist çizgiden gelen ve son olarak kendini Neo-Marxist olarak tanımlayan **Fredric Jameson,** postmodernizm kavramının çok açık olmadığını belirtmek zorunda kalır; "Postmodernizm, bir kez ve tüm kapsamı içinde belirleyip, bundan sonra rahat bir vicdanla kullanabileceğimiz bir kavram değildir". Jameson, postmodernizmi geç kapitalizmin kültürel mantığı olarak nitelendirir. Ona göre postmodernizm kavramı ile birlikte "çok uluslu kapitalizm", "dünya sistemi", "görüntü toplumu", "medya kapitalizmi", "geç kapitalizm" kavramları aynı anlama gelir.

Ona göre modernliğin sunduğu büyük anlatılarda bir kriz yaşanmaktadır. İdeolojilerde, demokraside, pozitif bilimlerde, laiklikte, bürokraside ve teknikleşmede kriz devam etmektedir. Postmodernizm, öncülü olan modernizmden çok daha insana özgü bir dünyadır. Ernest Mandel'in görüşlerinin etkisinde olan Jameson, "çok uluslu kapitalizm" ile postmodern dönemi eşdeğerde görür. "Geç kapitalizm" aşamasına gelen kapitalizm, piyasa kapitalizmden ve emperyalizm çağından farklı niteliktedir. Uluslararası nitelikteki iş,bankacılık, borsa ve medyalar arası yeni ilişkiler, bilgisayar ve otomasyon, globalleşen tabakalaşma yeni göstergelerdir. Jameson'a göre, günümüz kapitalizmi/geç kapitalizm,

yaşamın bir çok alanına sızmaktadır. Metalaşma, kapitalist alışveriş ilişkileri, enformasyon, bilgisayarlaşma, bilgi, bilinç ve deneyim alanlarına görülmedik derecede sızmıştır. Geç kapitalizm, toplumun kültürel mantığı ile ilişkili bir konumdadır.

Jameson postmodernizm/geç kapitalizmin özelliklerini şu noktalarda vurgular; 1. Postmodernizmin kültürel biçimleri ilk kez Kuzey Amerika'nın küresel üslubunda gelişmiştir. Geçmiş,tarihselcilik ve kolektif bellek yok olmuştur.2.Postmodernizm, şizofrenik yaşama ilişkindir. 3. Her şeyi yenibaştan yapmayı amaçlayan bu akım önce *mimarlık* alanında ortaya çıkmıştır. 4. Postmodern teori ilk olarak belirsizliği seçme ve ekonomiden dine kadar bütün alanlarla ilgili bir söyleme sahiptir. 5. Postmodernizm (geç kapitalizm/çok uluslu kapitalizm) dünya toplumlarını kuşatarak ve toplumsal yaşam alanlarına sızarak önceki formlardan farklı bir görüntü yaratır(Kızılçelik, 1996: 66-76).

Postmodernizmin önce mimarlık alanında ortaya çıkması, kentsel yapıların yeni bir formda ifade edilmeleri, modernleşmenin besleyicisi olan kentlere ve kentleşme süreçlerine ne kadar bağlı olduğunu göstermektedir.

Postmodernizm, modernizmin temel niteliklerinin değişmekte olduğu savı ile yola çıkmaktadır. Pozitivizm'e karşı rölativizmi, bütünsel ve evrensel olana karşı parçayı ve yereli, topluma karşı bireyi, sisteme karşı sistemsizliği, büyük anlatıya karşı küçük anlatıyı tercih etmektedir. Bütün bunlar anomi-yabancılaşmayı iç içe barındıran kentsel yaşama bir tepkidir. Bireyi saran zorunlu bağlardan kurtarma çabasıdır.

Postmodernistlere göre, Batı geleneğinin temel kusuru, bilgi ve düzenin düalistik olarak kavranması ve "meta anlatılar"la desteklenmesidir. Meta-anlatı, normları desteklemek için kullanılan, fakat gündelik problemlerin etkisi altında bulunmayan bir bilgi tarzıdır. Problem. moderniteyi istila eden *yabancılaşma*yla doruğa ulaştı. (Murphy:34).

Postmodernizm, modernizmin total söylemlerle (mega-anlatılarla) toplumun ve bireyin üstünde baskı yarattığını ve bunu merkezi planlama gibi yöntemlerle gerçekleştirdiğini ileri sürer. Mega-anlatıların önerdiği bütünselliğe karşı çıkan Postmodernizm kenti farklılığın ve çeşitliliğin mekanı olarak kabul eder.

Modernizmin farklılaşma sürecinde ortaya çıkan atomize bireyler farklı fonksiyonlara sahip olsalar da bir bütünün parçasıdırlar. Postmodern bakış içinde farklılaşma ve farklılıkların giderilmesi süreçleri eş anlı olarak yaşanmaktadır. Farklılıkların giderilmesinde bütüne ulaşma ve süreklilik yoktur. Postmodernizmde etkili olan parçalanmadır. Postmodernizm, modernizmin evrensel birey mitine, gelişme ve eşit olma efsanesine karşı

çıkmaktadır. Bu anlayışa göre kentler gelecek kuşaklara, kente göç edenlere aktarılacak bütünsel kentli kültüre sahip değildir. Kentler bir yandan farklılıkların oluştuğu, bir yandan farklılıkların giderildiği, çeşitli imajların, reklamların gerçek olmayanı gerçek olanla aynı kıldığı mekanlardır (Aslanoğlu, 1998: 106).

Postmodernist kavramlaştırmalar ile kent değerlendirildiğinde, uzun erimli planlama ve rasyonel değerlendirmelerin yapılması pek mümkün görünmemektedir. Postmodernizm, kenti geçmiş zamanların birbiri üstüne bindiği bir yer olarak değerlendirmektedir. Kentte büyüme enine ya da boyuna değil çarpmalarla olmaktadır. Böylece farklı zevklerin, estetik değerlerin hakim olduğu kentler ortaya çıkmaktadır. Postmodern kentler kültür ürünlerinin üretim ve tüketimi arasındaki kopukluğun kaybolduğu yerlerdir. New York, Los Angeles gibi kentlerde giysi, mobilya ve müze sergilenimleri aynı mekânda toplanmaktadır(Aslanoğlu. 1998: 115).

Mike Featherstone, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü* (1996) adlı eserinin "Kent kültürleri ve Postmodern Hayat Tarzları" başlıklı bölümde modern kentten postmodern kente dönüşümü simgeleyen bazı farklılaşmaları ifade eder. Ona göre kültürden arındırılmış, katı bir planlama ve yüksek modernist mimariyi sergileyen modernist iktisadi işlevsel kent yerini postmodern kentler almaktadır. Postmodern kent, çok fazla imaja, kültürel öz bilince sahiptir; hem kültürel tüketim hem de genel tüketim merkezidir. Bu yeni kentli hayat tarzları, gündelik hayat ve boş zaman faaliyetleri postmodern simülasyon (öykünme, taklit, yalandan yapma) eğilimlerinden farklı derecelerde etkilenir. Mimari ve sanat gündelik tüketim kültürüne dayanarak, her şeyi hayattakinden daha gerçek hale getirmekte, popüler kültür, reklamlar "..mış gibi" yapan dünyanın egemenliğini yansıtmaktadır. Bu kentlerde halk yığınlarının geçici duygusal cemaatlerde bir araya gelmelerinden "post modern kabileler" oluşmaktadır. Alışveriş merkezleri, büyük çarşılar, müzeler, konulu parklar aracılığı ile tüketim ve aylaklık körüklenmektedir. Kent içi yeni düzenlemeler yapılmakta ve yüksek tabaka mensupları, eski terk ettikleri ve aşağı tabakaların işgal ettiği alanlara yeniden dönmektedirler. (Bu olgu gentrification kavramı ile anlatılmaktadır) Kentin bu yeni alanları onların beğenisine ve ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmekte ve eğlence yönü ağır basan alış-veriş merkezleri ile donatılmaktadır. İnsanlar, "küresel vitrin"den alınmış, anında ulaşılabilir olan simgesel mallardan ve üsluplardan yararlanabilmektedir ve bu durumda insanların sınıfsal konumu hakkında karar vermek daha zorlaşmaktadır (Featherstone, 1996: 159-182).

Edward W. Soja, *Postmetropolis Üzerine Altı* Söylem (1997) adlı makalesinde postmetropolis kavramını niçin tercih ettiğini şöyle açıklar:

> Günümüzdeki kentsel bölgelerle 20. yüzyılın ortalarında belirenler arasındaki ayrımları vurgulamak üzere genel bir terim olarak, bir süredir *postmetropolis*'i kullanmayı yeğliyorum. 'Post' öneki, böylece, geleneksel olarak modern metropolisi olarak adlandırılagelen oluşumdan açıkça farklı bir oluşuma, kentsel çözümlemenin yerleşik biçimlerine giderek bir başkaldırı niteliğini kazanan yeni postmodern biçimlerle kentsel yaşam kalıplarına geçişe işaret etmektedir(Soja, 2002: 287).

Soja 1970'lerde çok parlak bir biçimde beliren Manuel Castells'in *Kentsel Sorunsal'ı* (1977), David Harvey'in *Toplumsal Adalet ve Kent(1972)*, İmmanuel Wallerstein'in öncü dünya sistemi toplumbilimi gibi 'yeni'yaklaşımlara artık çok fazla bağlanamayacağımızı belirtir. Çünkü bu çalışmalar, geç dönem modern metropolisin güçlü ve kavrayışlı açıklamalarıydı.

> Bu kuramcılarca geliştirilen yaklaşımlar hâlâ uygulanabilir ve eklemeliyim ki, özendirdikleri köktenci politika hâlâ olanaklıdır. Bununla birlikte, değişimler öylesine çarpıcıdır ki, temel savım, yeni bilgimizi basitçe eskisine ekleyemeceğimiz yönündedir. Birçok ayrılık, çelişki ve kopma vardır. Bu durumda, postmetropolisin sunduğu kılgısal, politik ve kuramsal sorunları yanıtlayabilmek için bize miras kalan kentsel çözümleme yöntemlerini köktenci bir biçimde yeniden düşünmeli ve yeniden yapılandırmalıyız; bir başka deyişle bunların yapıbozumunu ve yeniden kuruluşunu gerçekleştirmeliyiz (Soja, 2002: 287).

Soja tartıştığı postmetropolis üzerine altı söylemin aslında hem kendi çalışmalarında hem de başka çalışmalarda şu ya da bu biçimde yer aldığını, burada bunları birleştirdiğini söyler. Bu söylemler şunlardır;

1.Fleksite (Esneklik-Kenti) : Kentleşmenin ekonomi-politiğinin yeniden yapılanması ve daha esnek bir biçimde uzmanlaşmış post-Fordist endüstriyel metropolisin oluşumu üzerine.

2.Kozmopolis (Evrensel-Kent): Kentsel sermayenin, emeğin, kültürün küreselleşmesi ve yeni bir küresel kentler sıradüzeninin oluşumu üzerine.

3.Eksopolis (Dış-Kent): Kentsel biçimin yeniden yapılanışı ve kıyı-kentlerin, dış-kentlerin ve post-yörekentlerin gelişmesi: içi dışa, dışı içe dönüşen motropolis üzerine. (Soja'ya göre "dış kent" geleneksel kentsel çekirdeğin 'dışarısında' gelişen kente hem de kent'liğin geleneksel niteliklerine bundan böyle uymayan, kentin 'dışında' olan kente gönderme yapmaktadır.)

4.Metropolariteler (Büyükkent – Kutupsallıkları): Yeniden yapılanmış toplumsal mozaik ve yeni kutuplaşmalarla eşitsizliklerin ortaya çıkışı üzerine.

5.Hapishane Toplumu: Kale-kentlerin, gözetim teknolojilerinin yükselişi ve polis gücünün polis'in yerine geçmesi.(Kuvars kentleri: Mike Davis'in Los Angeles'i. Yapılı çevre içinde yasaklayıcı mekanlar)

6.Simsiteler (Benzeşim-Kentleri):: Kentsel imgelemin yeniden yapılanması ve gündelik yaşamın güçlenen gerçeküstü niteliği üzerine. (Gerçeküstülüğün ve benzeşimler –simulakr-toplumunun egemenliği, siber-mekan: gerçeküstülüğün elektronik üretimi, bir yaşam biçimi olarak kentliliğin taklidi vb.)

Soja, bu makalesinde Tokyo, Los Angeles, yeni bölgeleriyle New York ve Londra gibi kentleri postmetropolis kentler olarak ifade eder ve postmetropolis söylemleri ve bu söylemleri haklı kılacak olayları (1992 Los Angeles Adalet ayaklanmaları, ABD'de meşru dolandırıcılık mekanı olan Orange Belediyesinin 1994 iflası vb.) değerlendirir. Ona göre bu olaylar çevrelerinden yalıtılmış yerel deneyimler olmaktan çok *yeniden yapılanma kaynaklı küresel bunalımın birer parçasıdır* (Soja, 2002: 287).

Postmodernizm aslında postendüstriyel kuramların en radikal olanıdır. Modernizm gibi postmodernizm de kentlerdeki değişimi merkez alarak oluşmuştur. Endüstriyel sonrası toplum, ister bilgi toplumu, ister enformasyon toplumu isterse bir başka adla tanımlansın sonuçta endüstri toplumunun değişmekte olan yanını gösterir. Bu ise, bu toplumun şekillendiği kent alanlarını ön plana çıkartır. Kentleşme şüphesiz ki, mevcut toplumun yapısal özelliklerinden (üretim biçimi, siyasal gücün niteliği, demografik özelliklerden, kurumlaşma düzeyinden vb.) ayrı değerlendirilemez. Her şeyin meta olarak alınıp satıldığı kapitalist bir üretim biçiminin egemen olduğu kentleşme olgusu elbette sosyolojik kuramları da bir meta özelliğine indirger. Bu kuramlar yarattıkları sonuçlar itibariyle bir değere sahiptir. Bu nedenle kuramların çeşitlenmesi ve piyasaya sürülmesi bu pazarın doğasına uygundur. Önceki gün modernleşme kuramları, dün (1960 sonrası) post-modernleşme kuramları alınıp satılmaktaydı. Bugün(1980 sonrası) globalleşme/ küreselleşme kuramları gündemdedir. Yarın için de kent yeni kuramların üretildiği ve pazarlandığı yer olma potansiyelini taşımaktadır. Kentin yapısal değişimi yeni kuramları üretecektir.

Modern Post-modern Kent Karşılaştırması

E.C. Relph , kent oluş süreçlerini belirleyerek modern ve post-modern kentleri karşılaştırır. Ona göre, 20. yüzyıl kentleşmesinde bazı gelişme devreleri yaşanmıştır.Bunlar ;

1. Modernlik öncesi geçiş dönemi (1940'a kadar)

2. Modernist kentsel görünüm dönemi (1945'ten sonra)

3. Post-modern kent ya da kasaba (küçük kent) dönemi (1970'ten sonra)

Modern Kent

Modern kentsel görünüm beş özelliğiyle kendini belli eder;

1. Büyüklüğün mega yapılarla mekana yansıması(birkaç caddeden girişi olan, çok az mimari ayrıntıya sahip dev yapılar),

2. Dümdüz mekanlar (gökdelenlerin meydana getirdiği kent merkezi kanyonları; sonsuz banliyö manzaraları),

3. Akılcı bir düzen ve esneklik (görünümdeki sıkıntı verici topyekün düzenlilik),

4. Sertlik ve donukluk (hız yollarının her yeri kaplaması ve doğanın ortadan kaldırılmış olmasıyla ortaya çıkan görünüm),

5. Sürekliliği olmayan bir dizi şehirsel vizyon (otomobilin egemenliğinden doğan, geniş alanlara yayılmanın sonucu).

Post-modern kent

Relph post-modern kentleri daha çok küçük kasaba olarak görmektedir. Post-modern kent görünümleri çok daha ayrıntılı, süslü püslü, el emeğine dayalıdır. Elemanları;

1. Eski moda ama hoş mekanlar (düşünüp –taşınılarak mekana kazandırılmış bir sevimlilik),

2. Yapıtlarda ince işlenmiş önyüzler (yayalar için, zengin ayrıntıları olan, çoğu kez "eski" görüntüsü verilmiş"),

3. Modaya uygunluk (şık, modayı izleyen ve zengin görüntülü),

4. Yerel olanlarla yeniden kurulan bağlantı (tarihsel/coğrafi bir yeniden yapılanmaya gidilmesi),

5. Yaya ve otomobilin birbirinden ayrılması (modernisttin otomobilden yana olmasından dönüş amaçlı). (Tümertekin ve Özgüç: 1998: 470)

David Harvey, kent tasarımı ve mimarisinde modernizmin ve postmodernizmin yansımalarını analiz eder. Fotoğraflarla örneklendirdiği kent görüntülerinde modernizm büyük, estetikten yoksun, insanı şaşırtmayan uyumu ve benzerliği ifade etmektedir. Oysa postmodernizmin yansıdığı kentlerde estetik kaygılar, insanı şaşırtan, düşündüren farklılıklar, eskiyi ve yereli canlandırma, etnik kimliği yansıtma vb. görünümler önplana çıkmaktadır. Harvey, modern ve postmodern anlayışları karşılaştırır.

> Her şeyin ötesinde, postmodernistler mekâna nasıl bakılacağı konusunda modernist anlayıştan köklü biçimde koparlar. Modernistler mekânı toplumsal amaçlar uğruna biçimlendirilecek

bir şey olarak görürken, postmodernistler için mekân, belki zaman dışı ve 'hiçbir çıkarı gözetmeyen' bir güzelliğin kendi içinde bir amaç olarak elde edilmesi amacı hariç, her şeyin üzerinde yükselen bir toplumsal amaçla zorunlu hiçbir bağı olmayan estetik hedef ve ilkelere göre biçimlendirilecek bağımsız ve özerk bir şeydir (Harvey, 1999: 84).

Postmodernist mimar veya tasarımcılar kentlerde eskiyi restore ederek veya yeni teknoloji ve malzemelerle eskiyi çağrıştıran eserler yaratarak kendi anlayışlarını yansıtmaktadırlar. Bu cepheden modernist anlayışla yaratılan kentlere sert eleştiriler de gelmektedir. Örneğin Jane Jacobs 1961'lerde *Büyük Amerikan Kentlerinin Ölümü ve Yaşamı* adlı kitabında eleştirilerini kent planlamacılardan federal politikacılara ve finansörlerden gazetecilere kadar bu anlayışı yansıtan veya savunan herkese yöneltmektedir.Ona göre ortaya çıkan "büyük sıkıcılık afeti" görünümlü tablo kentlerin yeniden inşası değil yağmalanması anlamına gelmektedir. Jacobs'a göre modernist kent planlamacıları ve tasarımcıları kent halkının bağrından ortaya çıkan kendiliğinden çeşitleme süreçlerine saygı göstermezler ve bunu ifade etmek için estetik sorunlarla ilgilenmezler (Harvey, 1999: 94).

Postmodern mimari anlayışını savunan Jeneks (1984) postmodern mimarlığın köklerini iki önemli teknolojik değişimde yattığını ileri sürmektedir. Bunlardan birincisi, iletişim araçlarının 'alışılmış mekan ve zaman sınırlarını' çökertmiş olması, böylece yeni bir enternasyonalizm kentlerin ve toplumların içinde insanların yerine, işlevine ve toplumsal çıkarına bağlı olarak güçlü iç farklılaşmalar yaratması. İkincisi yeni teknolojiler (özellikle bilgisayar modelleri) kitle üretiminin kitlesel yeknesaklıkla beraber gitmesi zorunluluğunu ortadan kaldırmış, çok büyük bir üslup farkı gösteren "neredeyse kişiselleşmiş ürünler"in kitle üretiminin esnek biçimde yapılabilmesini olanaklı hale getirmiştir. Bunun sonuçları, 1984'ün birörnek büyük siteleri yerine 19.yüzyılın zanaatkar ürünlerine daha yakındır. Eski malzemelerin teknoloji yardımıyla taklit edilerek üretilmesi ve kullanılması olanaklı hale gelmiştir. Bundan dolayı, postmodern mimar ve kent tasarımcısı, farklı müşteri gruplarıyla kişiselleşmiş biçimde iletişim kurma ve böylece farklı durumlara, işlevlere ve "zevk kültürüne" uygun ürünleri sipariş üzerine hazırlama gibi güç bir işi daha kolay üstlenebilir. Postmodernist mimari ilke olarak avangard karşıtıdır, yüksek modernistlerin, bürokratik planlamacıların ve otoriter müteahhitlerin yaptığının tersine, çözüm dayatmaya istekli değildir (Harvey, 1999: 94-95).

KÜRESELLEŞME ve KENT

Küreselleşme / Globalleşme 1960'li yıllardan sonra gündeme gelmesine rağmen 1980'li yıllarda önem kazandı ve 1990 'lı yıllarda anahtar kavram halinde akademik çalışmalarda kullanılmaya başlandı. Kavram ilk dönemde uluslararası ekonomik ve siyasal hareketleri ön plana çıkarmak için kullanıldı. İletişimci McLuhan'ın dünyayı " küresel köy" olarak betimlemesi ise, kültürün küreselleşmesinde kitle iletişim araçlarının gücüne vurgu yapıyordu.

Anthony Giddens, küreselleşmeyi modernliğin bir sonucu olarak algılar. Giddens, "Modernlik yapısal olarak küreselleştiricidir" ifadesiyle modernleşmenin doğasında küreselleştirme olgusunun yattığına vurgu yapar. Ona göre; "küreselleşme, uzak yerleşimleri birbirine, yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarla biçimlendirdiği ya da bunun tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlanabilir" (1994: 62). Giddens, yerel oluşumlarla küresel oluşumların diyalektik bir süreç içinde birbirlerini etkilediklerini belirtir. Ona göre yerel dönüşüm, toplumsal bağlantıların zaman ve uzam üzerinde yanlamasına genişlemelerinin bir parçası olduğu için, küreselleşmenin de bir parçasıdır.

Giddens, küreselleşmenin dört boyutu (öğesi) olduğunu ileri sürer. Bunlar; kapitalist dünya ekonomisi, ulus-devlet sistemi, askeri dünya düzeni ve uluslararası işbölümü (1994: 68). Giddens'in işaret ettiği öğelere bakılırsa, küreselleşme dış dinamiklerin tayin ettiği ve sonuçlarının ulus-devletlere yansıdığı bir süreç olduğu görülmektedir.

Giddens'e göre, dünya ekonomisindeki ana güç merkezleri kapitalist devletlerdir ve bunlarda kapitalist ekonomik girişimcilik asıl üretim biçimidir. Bu üretim biçiminde egemen olan ticari şirketler küresel etkinlik alanlarında önemli rol oynarlar. Ticari kuruluşlar, özellikle de ulus aşırı şirketler, ellerinde çok büyük ekonomik güç bulundurabilirler ve kendi ülkelerindeki ve herhangi bir başka ülkedeki siyasaları etkileme gücüne sahiptirler. Bunların en büyükleri, birkaç ulusun dışında bütün uluslardan daha büyük bütçelere sahiptirler. Ekonomik güçleri ne denli büyük olursa olsun, endüstriyel şirketler askeri örgüt değildirler ve kendilerini belirli bir toprak parçasında egemen olan siyasal/yasal varlıklar olarak belirleyemezler. Eğer, ulus-devletler, küresel siyasal düzendeki başlıca "aktörler" ise, şirketler de dünya ekonomisi içindeki başat faillerdir. Şirketlerin (imalat kuruluşları, mali firmalar ve bankalar) etkinliklerinin yaygınlaşması, beraberinde meta pazarının, para pazarlarını da kapsayacak biçimde genişlemesini getirir.

Giddens'e göre küreselleşmenin ikinci boyutu ulus-devlet sistemi, bir bütün olarak modernliğin düşünümsellik karakterine uzun süre katkıda bulunmuştur. Devletin kendi toprakları üzerindeki özerklik savı, sınırların diğer devletler tarafından tanınmasıyla onaylanır.

Küreselleşmenin üçüncü boyutu olan askeri dünya düzeni, savaşın endüstrileşmesi, silah ve askeri örgütlenme tekniklerinin dünyanın bazı bölümlerinden öbürüne akışını ve devletlerin birbirleriyle kurdukları ittifakları önemli hale getirir.

Küreselleşmenin dördüncü boyutu endüstriyel gelişmeyle ilgilidir. Bunun en belirgin yönü, küresel işbölümünün dünyanın az çok endüstrileşmiş alanları arasındaki farklılaşmaları da içerecek biçimde genişlemesidir. Modern endüstri yalnızca yapılan iş düzeyinde değil, endüstri türü, gerekli beceriler ve ham madde üretimi yönlerinden de bölgesel uzmanlaşma düzeyindeki işbölümlerine dayanır. Giddens,endüstriyalizmin küreselleştirici etkileri arasında makine teknolojisinin dünya çapında yaygınlaşmasının önemini vurgular. Modern teknoloji tarıma dayalı devletlerde bile, toplumsal örgütlenme ve çevre arasındaki süregelen ilişkileri büyük ölçüde değiştirmektedir. Endüstriyalizm, bir "tek dünya" içinde, fiili ya da potansiyel ekolojik değişmelere yol açmaktadır. Endüstriyalizm, iletişim teknolojilerinin de biçim değiştirmesine yol açmaktadır. Mekanize iletişim teknolojileri küreselleşmenin bütün yönlerini dramatik bir biçimde etkilemiştir. Medyanın ilettiği "haberler" ile simgelenen bilgi birikimi olmaksızın, modernlik kurumlarının küresel genişlemesi olanaksızdır (Giddens, 1994: 67-73).

Giddens'e göre küreselleşme geç modernlik koşullarıyla ilişkilidir. Yerel olan küresel olanla büyük ölçüde belirlenmektedir. Aynı zamanda yerel olaylar küreselleşmeden farklı yönlerde de gelişebilirler. Küreselleşmenin etkisiyle zaman ve mekan yeniden düzenlenmektedir. Modern örgütler yerel olan ile küresel olanı geleneksel toplumlarda düşünülmeyecek yollarla birbirine bağlamaktadır.Küresel güçler yerel kararlara nüfuz etme gücüne sahiptir ve küreselleşme köken olarak Batıyla ilgili bir gelişmedir.

Roland Robertson'a göre bir kavram olarak küreselleşme hem dünyanın küçülmesine hem de bir bütün olarak dünya bilincinin güçlenmesine gönderme yapar. Küreselleşme tek bir biçimde kavranamayan modernliğin doğrudan bir sonucu diye görülemez ya da onunla bir tutulamaz (Robertson, 1999: 21). Bu açıklamasıyla Robertson, küreselleşmeyi modernliğin bir sonucu olarak gören A. Giddens ve onun gibi düşünenlerden ayrılmaktadır.

Robertson, küreselleşme modelinde "küresel alan" kavramı ve bunun içerdiği dört öğeden söz eder. Bunlar; benlik, ulus toplumlar, dünya toplumlar sistemi, insanlık. Başka türlü söylenirse bu öğeler; bireyler, toplumlar, uluslararası ilişkiler ve insanlıktır. Öğeler arasında karşılıklı etkileşim vardır, birindeki değişim diğerlerini etkiler.

Robertson, kendisine ait olan küreselleşme yaklaşımının ahlaki ve eleştirel boyutlarının bulunduğunu, kültüre vurgu yapmakla birlikte nedensel mekanizmaları ya da yönlendirici güçlerin (kapitalizm, emperyalizm vb) önemsiz olduğunu ima etmek istemediğini, küreselleşme alanlarında farklılaşma süreçlerinin giderek arttığını belirtir (Robertson, 1999: 50-54).

Robertson'a göre , bir konu olarak küreselleşme, en genel anlamıyla "dünya düzeni" sorununa kavramsal bir giriştir. Dahası geleneksel olarak disiplinler arası yaklaşım adı verilen şeye belirgin bir şekilde gereksinim duyan bir fenomendir. Öyle ki, bu fenomen "batılılaşma", "emperyalizm" ya da dinamik ve yaygın anlamıyla "uygarlık" gibi tek bir süreç ya da etken ile açıklanamaz. Küreselleşme tıpkı siyasal, askeri ve ekonomik anlamlarıyla "yeni dünya düzeni" düşüncesinin yaptığı gibi, yirmi birinci yüzyılın başlıca ideolojik ve analitik çatlaklarına yol açma olasılığı oldukça yüksektir(Robertson 1999: 89, 94).

Robertson analizlerinde küreselleşme ile yerelleşmeyi iç içe algılar. Bu nedenle küreselleşmenin heterojen yönünü vurgulamak için "küre-yerelleşme" kavramını kullanır. Toplumlar-bireyler-uluslararası ilişkiler ve insanlık bileşenlerinden yola çıkarak, küreselleşmenin, farklı yaşam alanları arasındaki etkileşim süreci olduğunu belirtmektedir. Dünyanın karmaşık yapısı içinde bunların göreli özerklikleri vardır. Kültürel kopukluklar ve farklılıklar yaşanmaktadır ve küreselleşme farklı kültürlerin birbirine göre konumlarını dikkate alan bir süreçtir. Bu nedenle bir kültürel bütünleşme umulmamakta, farklılıkların göreli konumları belirtilmektedir. Robertson küreselleşmeye olumlu ya da olumsuz bir değer yüklememektedir. Ona göre küreselleşme, farklı yaşam biçimlerinin karşılanmasını içine alan bir süreçtir. Batı kökenli bir proje olarak modernleşmenin bir sonucu değildir. Küreselleşmede uygarlığın, toplumsallığın, etnik, bölgesel, bireysel kimliklerin, bireysel bilinç artışının etkileri vardır.

Zygmunt Bauman *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları* (1999) (Globalization The Human Consequences /1997) adlı çalışmasında küreselleşmeye olumlu anlamlar yüklemez. Ona göre küreselleşme fikrinden çıkan en derin anlam, dünya meselelerinin belirsiz, kuralsız ve kendi başına buyruk doğasıdır; bir merkezin, bir kontrol masasının, bir yönetim kurulunun, bir idari büronun yokluğudur. Küreselleşme başka bir ifadeyle (Kenneth Jowitt) "yeni dünya düzensizliğidir".

Bauman küreselleşmenin verimli ve girişken bireylerin yapmayı istediği ya da umut ettiği şeyler hakkında olmadığını, *neye maruz kaldığımız, başımıza ne çoraplar örüldüğü* hakkında olduğunu belirtir. Kavram daha çok "anonim güçlere", geniş "sahipsiz ülke" de iş gören, özelde tek tek kişilerin tasarı ve eylem kapasitesinin ufku dışında uzanan güçlere işaret etmektedir (Bauman, 1999: 69-70).

Bauman küreselleşme ile tüm sözde "ulusal" ekonomilerin yol geçen hanına dönüştüklerini, faaliyetlerini yürüttükleri mekanın kayganlaştığını ve yurtsuzlaşma sayesinde küresel finans piyasalarının kanunlarını ve reçetelerini dünyaya dayattıklarına dikkati çeker (Bauman, 1999: 77).

- **Stuart Hall,** *Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik* adlı makalesinde yeni tip küreselleşmeden ve bunun "küresel" ve "yerel" boyutlarına vurgu yapar. Yeni küreselleşme İngiliz değil fakat Amerikan damgalıdır. Kültürel anlamda yeni küreselleşme iletişim araçlarıyla üretilen yeni bir kitle kültürünü ifade eder. Hall, küresel kitle kültürünün iki temel özelliğini açıklar. Birincisi, bu kültür Batı merkezli olmaya devam etmektedir ve dili İngilizce'dir. Batı teknolojisi, sermayenin tekelleşmesi, tekniklerin ve gelişmiş emeğin yoğunlaşması, Batı toplumlarının öyküleri ve görselliği egemendir. Bu kültürün ikinci özelliği ise türdeşleştirici ve müthiş derecede özümseyici olmasıdır. Her yerde İngilizliğin ya da Amerikanlılığın küçük mini-versiyonlarını üretmeye kalkışmaz. Farklılıkları özümseyerek daha büyük, her şeyi kapsayan ve aslında Amerikan tarzı bir anlayışı olan çerçevenin içine yerleştirmek istemektedir.

Hall, küresel post-modern bir dünyanın oluşmakta olduğunu, bu yeni küreselleşmenin farklılıklarla beraber yaşamayı ve onlar sayesinde gelişmeyi amaçladığını ileri sürer. Ona göre "sermaye küresel konumunu korumak için yenmeye çalıştığı farklılıkları müzakere etmek, onları kısmen içine almak ve yansıtmak zorunda. Farklılıkları denetimine alıp daha nötr hale getirmek zorunda. Farklılıkların olduğu bir dünya yaratmaya çalışıyor. İşte asıl haz budur, artık farklılıkların önemi yoktur"

Hall, bu bildiriyi sunduğu yıllarda (1989) birbiriyle mücadele eden iki küreselleşme biçiminin var olduğunu belirtiyor. Birincisi, eski, şirketleşmiş, kapalı, gittikçe daha savunmacı olan biçim. İkincisi ise, farklılıklarla birlikte yaşamaya fakat bir yandan da onları yenmeye, bastırmaya, denetimine almaya ve içine çekmeye çalışan biçimi (Hall, 1998: 40 -61).

Küresel Kent /Dünya Kenti

Kentler artan oranda uluslar arası işbölümüne bağlı olarak kendi fonksiyonlarını yeniden değerlendirerek yapılanmaktadırlar. Bu olgu endüstrileşme süreciyle artmış, küreselleşme olgusuyla belirleyici konuma gelmiştir.

Küreselleşme olgusu öncelikle metropol kentlerde hayat bulmakta ve tüm kentleri etkileyerek yayılmaktadır. **"Küresel kent"** kavramı Saskia Sassen(1991) tarafından geliştirilmiş olup New York, Londra ve Tokyo 'yu betimlemektedir. Bu kentler uzun zamandan beri uluslar arası ticaret merkezidir. Bu özelliklerine dört yeni özellik eklenmiştir;

1. Bunlar küresel ekonomi için 'komuta yerleri'- yönlendirme ve politika oluşturma merkezleri-olarak geliştirler.

2. Bu tür kentler mali ve uzmanlaşmış hizmet firmaları için kilit yerlerdir, ekonomik gelişmeyi etkileme imalattan daha önemli hale geldiler.

3. Yeni gelişen sanayilerin üretim ve yenilik bölgeleridirler.

4. Mali ve hizmet sektörlerinin 'ürünlerinin' alındığı, satıldığı veya başka bir şekilde elden çıkarıldığı pazarlardır (Giddens, 2000: 522).

Giddins'e göre, küresel kentler koordinasyon merkezleri olmaktan daha çok üretim merkezi konumundadırlar. Burada önemli olan malların üretimi değil, iş organizasyonlarına dünya üzerinde yayılmış ofisleri ve fabrikaları idare etmeleri için gerekli uzmanlaşmış hizmetlerin üretimidir. mali yenilikler ve pazarların üretimidir. Hizmetler ve mali mallar küresel kentin ürettiği 'şeyler'dir.

Küresel kentlerin çarşı bölgeleri yoğun bölgelerdir, burada tüm 'üretici' kümeler yakın etkileşim içinde çalışabilirler. Yerel firmalar ulusal ve çok uluslu organizasyonlar ile ilişki halindedirler ve bunlar çok sayıda yabancı şirketleri de içerir. Örneğin New York'ta 350 yabancı bankanın şubeleri ve 2500 diğer yabancı mali kurum faaliyet göstermektedir. Küresel kentler birbirleriyle rekabet ederler fakat aynı zamanda birbirine bağımlı çalışırlar. Öyle ki içinde bulundukları ülkelerden kısmen ayrı bir sistem oluştururlar. Küresel kentlerde finans ve küresel hizmetlerde çalışanlar yüksek ücret alırlar. Bunların yaşadığı yerler zengin bölgeler haline gelir. Bunun yanı sıra yerleşik imalat işleri kaybedilir ve zenginleşme süreci çok fazla düşük ücretli işler oluşturur. Göz kamaştırıcı zenginliğin yanında yoksulluk hüküm sürmektedir (Giddens, 2000: 522).

Rana Aslanoğlu, *Küreselleşme ve Dünya Kenti* (1998) adlı makalesinde, kentler ile küresel süreç arasındaki etkileşimi irdeleyen Friedman'ın **"dünya kenti"** kavramını tartışır. Friedman, dünya kenti hipotezini şu şekilde formüle etmiştir;

1. Küresel sermayeyi çekebilecek alt yapıya sahip olan kentler giderek dünya kenti hiyerarşisinde yerlerini alacaktır.

2. Dünya kentlerinin küresel kontrol fonksiyonları kentin yapısında etkin bir şekilde yansıtılırlar.

3. Dünya kentleri gerek iç göç, gerek uluslararası göç konusunda odak noktaları olarak öne çıkmaktadırlar.

4. Dünya kenti mekansal kutuplaşma, sosyal sınıf kutuplaşması gibi sanayi kapitalizminin çelişkilerine sahne olmaktadır.

5. Dünya kenti devletin mali kapasitesinin üzerinde sosyal maliyetler yaratmaktadır.

Aslanoğlu, Londra, New York ve Tokyo kentlerinin özellikleri incelendiği zaman Friedman'ın dünya kenti hipotezinin doğrulanmadığı kanısındadır. Ona göre, küreselleşme süreçleriyle etkileşim kentin hangi coğrafyada olduğuyla ilişkidir. Oysa dünya kenti söylemi, her kentin küreselleşme süreçlerine katılımı için batı tipolojilerine benzer açılımlar sergilemesi zorunluluğu getirir (Aslanoğlu, 1998: 123-153).

Oğuz Işık, "Globalleşme Süreci ve Kentin / Kentliliğin Değişen Anlamları" (1995) başlıklı makalesinde genel olarak globalleşme olgusu üzerinde durduktan sonra globalleşmenin kentlerde yarattığı değişimleri analiz etmektedir.

Yazara göre globalleşme, sermayenin dolaşım döngüsünün tek tek ülkeler düzeyini aşarak, ulaşım ve iletişim olanaklarından da yararlanarak, yer seçimi ve yatırım karalarında dünya ölçeğinde hareket etmesidir. Böylece ulus-devlet sınırlarını aşan bu süreç, bazı önemli değişmelere damgasını vurmaktadır. Globalleşmenin yarattığı değişimlerden biri, bilginin değişen konumu ve niteliğidir. Bilgi artık üretim sürecine yardımcı bir eleman olmaktan çıkmış, bilgi üretimi bir endüstri haline gelmiştir. Bunun sonunda mevcut bilgiler hızla eskimiş ve yeni bilgilere sahip olma isteğini artırmıştır. Pazar koşullarında bir metaya dönüşen bilgiye ulaşmada eşitsizlikler derinleşmiştir.Globalleşmenin ikinci değişimi, uzaklık-yakınlık kavramlarına yeni anlamlar yüklemesidir. İletişim ve ulaşım teknolojileri, orası- burası, uzak- yakın kavramlarını altüst etmiştir.

Yazar globalleşmenin ulus-devlet yerine belli kentleri ön plana çıkardığını vurgulamaktadır. Global sermayenin gereksindiği türde hizmetleri sunan kentler global kentler ya da dünya kentleri olmaya hızla yükselirken, bu sürecin dışında kalan kentler dışlanmakta ve taşralaşmaktadır. Globalleşme bazı kentleri ulusal / küresel ilişkilerin merkezi haline getirmektedir. Globalleşme aynı zamanda kentlerin kendi iç mekansal organizasyonunu değiştirmektedir.

Globalleşme kent içi toplumsal grupların konumlarında da önemli değişiklikler yaratmaktadır. Globalleşme ile birlikte bir yandan tüm yöreleri/toplumsal grupları birbirine bağlayan yeni ilişki ve etkileşim biçimleri ortaya çıkarken, diğer yandan bu yöreler/toplumsal gruplar arasındaki uzaklıklar, farklılıklar ve eşitsizlikler kolay kolay kapanmayacak şekilde büyümektedir. Bu yönüyle globalleşme yeni toplumsal farklılaşma ve hareketlilik biçimleri ile yeni toplumsal eşitsizlik öğelerinin ortaya çıkması anlamına gelmektedir.

Globalleşme kentsel politik süreçlerin ulusal politik süreçlerden özerkleşmesi anlamına gelmektedir. Sermayenin global ölçekte artan hareketliliği ve kentsel politik süreçlerin ulusal politik süreçlerden bir anlamda özerklik kazanması, kentler açısından önemli birkaç gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Kentler global sermayeyi çekmek için diğer kentlerle kıyasıya bir rekabeti seçmektedirler.

Bu bağlamda kent kimliği özel bir önem kazanmış ve kent yönetimleri, kentlerine bir kimlik bulup bu kimlikle sermayeyi çekme uğraşına girmektedirler. Bu çaba içersinde kentler kendilerini avantajlı konuma getirecek her türlü tarihi, turistik, kültürel vb. değeri pazarlamayı amaçlamaktadırlar.

Globalleşme toplumların temel özelliklerini de değiştirmektedir. Bu yeni toplum, heterojendir, çok merkezli, birden fazla karar vericisi ve anlam üretim biçimi olan bir toplumdur. Bu toplum son derece istikrarsız ve geleceği kestirmenin çok güç olduğu bir toplumdur. Çok kimlikli bir yapıya sahiptir, bireyleri birbirine bağlayan ortak bir payda kalmamaktadır. Bu noktada toplumu yeniden kavramlaştıracak ve bu bağlamda kenti ve kentliliği yeniden tanımlayacak kuramsal bakışlara ve politik eylem biçimlerine ihtiyaç vardır (Işık, 1995: 98-105).

Küreselleşme, küresel kültür ve kent ilişkisi üzerine Anthony King'in söylediklerini dikkate almak gerekir. King, küreselleşme süreci içinde bir "küresel kültür"den söz edilebileceğini, bu kültürün çağdaş endüstri sonrasının (hatta bazı yerlerde öncesinin) kapitalist şehirciliğinin kültürü olduğunu ileri sürer. Bu küresel kültür, Stuart Hall'un "küresel kitle kültürü" ya da daha ziyade çağdaş dünya kentinin " küresel kentlilik" özelliği olabilir. Bu kültür, ne uluslar ötesi ne de uluslararasıdır, ancak Robertson'ın "dünyanın tek bir mekan haline gelmesi" olarak düşündüğü anlamda küreseldir (King, 1998: 190).

KENTSEL SİYASET ve YEREL YÖNETİM

Kentsel Siyaset

Çağımızdaki toplumların büyük bir kısmı kent toplumu özelliği taşımaktadır. Geçiş toplumlarında ise kentler her bakımdan belirleyici olma özelliğine sahiptir. Kentler hem yerel anlamda hem de genel anlamda siyasal değerlerin, modellerin, anlayışların oluşturulduğu alanlardır. Özellikle metropol kentler (metropolis, mega-city) kültür, sanat, ticaret vb alanlarda olduğu gibi siyaset alanında da öncü konumdadırlar.

Kentsel ya da yerel siyaset dar ve geniş anlamda olmak üzere iki türlü tanımlanmaktadır. Dar anlamda kentsel siyaset; yerel düzeyde karar alma süreçlerini etkileyen tüm etmenlerin incelenmesini konu edinmiş bir bilim dalı olarak anlaşılıyor. Geniş anlamda ise, kentleşme sürecini ve yerel birimleri ilgilendiren bütün etkinlikler ve politikalar kentsel siyaset kapsamına girer. Özellikle, kırsal ve kentsel alanlarla ilgili konular, yerel yönetimlerle devlet arasındaki ilişkiler, yerel seçimler ve siyasal erki eline geçirmek isteyen güçlerin yerel düzeydeki güç odaklarıyla devlet arasındaki çelişkileri kentsel siyaset kavramı içinde yer alır. Siyaset mal ve hizmetlerle, özdeksel ve tinsel değer ve çıkarların, bir üstün erk tarafından paylaştırılması anlamına geldiğinden; kentsel siyaset de, bu değerlerin kentsel alanları ve kentleşmeyi etkileyecek biçimde bölüştürülmesini anlatmaktadır (Keleş, 1992: 72-73).

Keleş'e göre kentsel siyaset öncelikle kentleşme sürecini büyük ölçüde yaşamış toplumlarda kurumlaşmış olmasına rağmen gelişmekte olan toplumlarda siyasallaştırmaya son derece elverişli sorunlar vardır. Örneğin;

a. Hızlı, dengesiz ve sağlıksız kentleşme,

b. Türkiye'de "gecekondu bölgesi", başka ülkelerde başka adlar verilen yeni yerleşme alanlarının hızla genişlemesi ve kent yönetimi için ciddi kamu hizmeti ve alt yapı darboğazları yaratması,

c. Kentleşen yığınların "siyasal katılma" isteklerinin artması,

d. Kentlerde toprak sahipliliği konusunun yol açtığı ekonomik ve siyasal sorunlar,

e. Kırsal alanlarla kentler ve çeşitli coğrafi bölgelerin kendi aralarındaki dengesizlikler,

f. "Marjinal kesim" denilen yeni kentli yığınların yarattığı siyasal istikrarsızlıklar,

g. Çevre değerlerinin yozlaştırılması, çevre koşullarının insan ve çevre sağlığı için tehlikeli ölçülerde bozulması (Keleş, 1992: 75).

Bütün bu sorunlarla ilgili olarak merkezi yönetim ve yerel yönetimler tarafından alınan bir dizi karar ve bunların uygulama sonuçları "kentsel siyaset"in kendisidir. Kentlere dönük siyasal tercihler, yaklaşımlar ve uygulamalar çeşitli biçimlerde olabilir; kalkınma planları biçiminde önceden öngörme ve yönlendirme , merkezi ve yerel otoritelerin kısa-orta-uzun vadeli kararları ve uygulamaları, ya da sivil toplum örgütlerinin en pasif eyleminden "sivil itaatsizlik" düzeyine varan organize eylemlerine kadar hepsi kentsel siyasetin bir parçasıdır. Kentsel siyasetin sorunları çözümleyici olarak gelişmesi ise demokratik yapılanma ile yakından ilişkilidir.

Yerel Yönetim

Merkezi yönetim yetki genişliği adı altında kendi adına bazı yetki ve imkanları çevredeki örgütlerine aktarır. Bu merkezin taşra düzeyine varan hiyerarşi içinde bürokratik yapılanmasıdır. Yerel yönetim (adem-i merkeziyet) ise merkezi yönetimden bazı yerel hizmetlerin görülebilmesi için sınırlı biçimde yetkilerle donatılması ya da çok yetki ve olanaklarla donatılarak yerel halkın demokratik olarak belirleyiciliğinin sağlandığı bir yönetim biçimidir. Her ikisin de karar veren ve uygulayan yerel halk olmasına rağmen birincisinde merkezin denetim ve yönlendirmesi daha etkilidir. Yerel yönetim (yerinden yönetim), merkezi yönetim sistemi içinde ve onun bir parçası olarak, belli ölçüde yönetim erkine sahip yönetim biçimidir.

Keleş'e göre, yerel yönetim, yerel halkın kendi eliyle seçtiği organlarca yönetilmesini anlatan bir sistemin adıdır. Uluslararası Toplum Bilimleri Ansiklopedisi yerel yönetimi şöyle tanımlamaktadır; "Bir devletin ya da bölgesel yönetimin alt birimleri olan,göreceli olarak küçük bir alanda,sınırlı sayıda-ki kamusal politikaların belirlenmesi ve uygulanması ile görevli ve yetkili kılınmış bir kamu kuruluşudur" (Keleş,1992: 13).

Yerinden yönetim; kamu hizmetlerinin yönetiminin, merkezden ayrı özerk kamu hukuku tüzel kişilerine verilmesidir (Tortop, İspir, Aykaç. 1993: 97)

Yerel yönetimler doğaları gereği demokratik bir yapıya sahip olmak durumundadır. Demokratik yerel yönetim şöyle tanımlanmaktadır; "yerel topluluk üyelerinin (belde halkının) ortak ihtiyaçlarını karşılamak, ekonomik, sosyal ve kültürel zenginliğine ve refahına ilişkin yerel hizmetleri görmek üzere kurulan; bu hizmetleri, genel yetki ile, kendi sorumluluğu altında ve yerel topluluğun yararları doğrultusunda yerine

getiren; hiç bir ayırım gözetmeden insanı yerel demokrasinin temeli kabul eden; işleyişinde açıklığı, şeffaflığı, insan haklarını, çoğulcu ve katılımcı demokrasi ilkelerini yaşama geçiren, yetkilerin yerel topluluğa en yakın yönetim birimlerince kullanıldığı, kamu tüzel kişiliğine sahip, özerk ve demokratik bir yönetimdir" Bu anlamda, yerel yönetimin iki temel boyutu vardır: Yerel hizmet birimi ve demokratik kendi kendini yönetme birimi olma. Birincisi bir işletme, üretme ve idare etme sistemini, ikincisi ise, siyasal sistemi vurgulamaktadır. Yerel yönetim halka en yakın yönetim biçimidir. Demokratik potansiyel olarak diğer yönetim birimlerinden daha üstündür (Yıldırım, 1993: 33).

Yönetim bilimi yazınında iki tür yerinden yönetimden söz edilir: Birincisi, siyasal yerinden yönetim (siyasi adem-i merkeziyet) adı verilen dizgedir ve daha çok federal devletlerde, anayasalarca, ulusal kimliğe sahip olmayan yerel birimlere tanınmış bulunan yarı özerk statüye dayanan bir yönetim biçimidir. İkincisi, yönetsel yerinden yönetim (idari adem-i merkeziyet) olarak adlandırılır. Bu yönetimde yasama ve yürütme özekte(merkezde) toplanmıştır. Yerel yönetimlerin yalnız yürütmeye ilişkin kimi yetkileri vardır. Bu yetkileri kullanan birimlerin özelliğine göre de iki ayrılır; a. Hizmet yönünden yerinden yönetim (İşlevsel yerinden yönetim): Belli kamu hizmetlerinin, merkezin dışında, bağımsız bir örgütçe yerine getirilmesidir.(Ticaret ve Sanayi Odası'nın yaptığı işler); b.Yer yönünden yerinden yönetim (Mahalli adem-i merkeziyet): Burada, bir yörede yaşayanlara ortak ve yerel nitelikteki gereksinimlerini karşılayabilmek, bunları kendi organları eliyle gerçekleştirebilmek için özerklik tanınması söz konusudur. (Belediyeler ve köy yönetimleri) (Keleş, 1992: 12-13).

Yerel yönetimlerin (belediyelerin) etki alanları konusuna, niteliğine ve işlevine göre belirlenmektedir (Güler, 1992: 134).

Konusuna göre;	*Niteliğine göre*;	İşlevine göre;
1.Esenlik		
2.Çevre	*Toplumsal*	Düzenin sürdürülmesi
3.Sağlık	*Güvenlik*	Düzenliliğin Sürdürülmesi
4.Sosyal Yardım		
5.Ekonomi		
6.Konut	*Toplumsal Tüketim*	İş Gücünün Yeniden Üretimi
7.Kültür-Spor-Eğlence,		
8.Eğitim,		
9.Kentsel planlama,	*Toplumsal Yatırım*	Sermaye Birikimine Katkı
10.Kentsel alt yapı		

Yerel Yönetimler, demokratik değerlerin (özgürlük, eşitlik, refah) önemsendiği yönetim biçimleridir. İktidarı merkezden yerel birimlere dağıtımını sağlayarak özgürlüğü geliştirmektedir. Yerel yönetim, siyasal makamlara ulaşmayı, onları elde edebilmeyi ve yurttaşların kendi hayatlarını yönetebilmeleri için gerekli yerel katılım olanaklarını sağlayarak eşitliği gerçekleştirmektedir. Bunun yanında oy kullanma, referandum ve benzeri girişimlere katılma, özgür birliktelikler (dernek, birlik vb.) oluşturma ve diğer temel hak ve özgürlükleri kullanmasına fırsat verme yolları ile bireyin siyasal gelişmesine katkıda bulunarak, eşitliğin gelişmesini olanaklı kılmaktadır. Yerel yönetim, topluluğun ihtiyaçlarının karşılanması için verimli, etkin ve yerel koşullara duyarlı yönetimsel kararların alınmasını ve eylemlerini gerçekleştirilmesini sağlayarak refahı gerçekleştirmektedir (Yıldırım, 1993: 35).

Yerel yönetimler yerel toplumun gereksinmeleri doğrultusunda, sivil toplum örgütleri ile işbirliği yapabilme yeteneğine merkezi yönetimlerden daha yatkındırlar. Sivil toplum örgütleri, merkezi otoriteye bağımlı olmayan, kendilerine özgü kuruluş, ilişki ve etkinlik alanına sahip örgütler olarak, merkezi otoritenin devrettiği ya da varlığını tanıdığı yetkilere sahip yerel yönetimlerle, doğaları gereği bir benzerlik içindedir. Sivil toplum kentsel yaşantıya özgüdür ve kentin, siyasal toplumun (devletin) dışında varolabilme, kendi kendine yeterli olabilme olanağını anlatır. En azından bu kavramın Batıdaki anlamı böyledir. Bu nedenle bir sivil toplum olan kent toplumu ve onun yönetim sistemi yerel yönetim ile, bu sivilleşmeyi olanaklı kılan araçlardan biri olan sivil toplum örgütleri arasında amaç birliği ve yapı benzerliği vardır.

Yerel Yönetim Kuramları ve Çağdaş Yerel Yönetim Hareketleri

Yıldırım, *Yerel Yönetim ve Demokrasi* (1993) adlı çalışmasında konuya ilişkin aşağıdaki belirlemeleri yapar. Yerel yönetimler üzerine kimi düşünürlerin (W.J.M. Mackenzie) ayrı bir kuram olmadığı ya da olamayacağı türünde açıklamaları olmakla birlikte, gelenekselleşmiş kuramların varlığı bilinmektedir. Bunlar, 1. Siyasal insanı temel alan Liberal Yaklaşım; 2.Ekonomik insanı esas alan Neo-Klasik Yaklaşım;3.Sosyal ilişki üstüne temellenen Marksist Yaklaşım. 1970'li yıllardan sonra yeni kuramsal yaklaşımlar ise şöyledir;

Yerel Yönetim Kuramları

1.Temsiliyetçi Yaklaşımlar ; kaynağını liberal görüşlerden alan bu yaklaşım, yönetimi (devlet,yerel) işlevlerinde "tarafsız" gören ve herhangi bir sınıf veya tabakanın çıkarlarından bağımsız kabul eden yaklaşımlardır. Buna göre yönetim, toplumun her kesiminden gelen siyasal baskılara bağlı olarak değişik çıkarları temsil eder. R.A. Dahl çağdaş öncüsüdür.

2.Araççı Yaklaşımlar : Bu yaklaşımlar yönetimin belirli sınıf veya kesimlerin çıkarları doğrultusunda işlev gördüğü ve bu kesimlerin karar mekanizmalarını öncelikle kendi seçmenlerinin aracı olarak kullandığını ileri sürer. Bu yaklaşımlar bir yandan Mosca, Michels ve W. Mills'in örneklerinde olduğu gibi belirli elitist bakış açılarından kaynaklanırken diğer yandan Marksist perspektiften yararlanmaktadır. Bu yaklaşımı yerel yönetime uygulayan J. Lojkine ve C. Cockburn sayılabilir.

3.Yönetmenci-Seçkinci Yaklaşımlar; Bu yaklaşımlar, yönetimin işlevlerini, yöneticiler-bürokratlar tarafından tanımlanmış ulusal ya da yerel çıkarların savunuculuğu biçiminde görür; ve kamusal politikaların oluşumunda dışsal siyasi etkilerin bir rolü olmadığını kabul eder. Bu görüş büyük ölçüde Weber'ci politik sosyolojiden kaynaklanmaktadır. Adı geçen yaklaşımı savunucu R.Pahl sayılabilir.

4.Yapısalcı Yaklaşımlar; Bu yaklaşımlara göre yönetim, politikalarında belirli sınıf ve kesimler yararına taraf tutmayı kabul eder, fakat bunu hakim sınıf ya da kesimlerin etkisinden çok, yönetimin toplumsal kuruluş içindeki biçimi ve yapısal yer alışına bağlar. Bu yaklaşımın temsilcisi M. Castells'dir. (Yıldırım, 1993: 52-54).

Yıldırım, çağdaş yerel yönetim hareketleri alandaki deneyimleri on başlık altında toplar. Bunlardan güncel olanları özetleyerek vermeyi uygun buluyoruz.

Çağdaş Yerel Yönetim Hareketleri

1.Klasik Liberal Yerel Yönetim Anlayışı; aşağıdaki belirli ortak çizgileri taşıdığı genellikle ileri sürülmektedir; a. Yerel yönetim, öncelikle özgürlük, kardeşlik, siyasal sorumluluk ve katılım gibi demokratik değerlerin besleyicisi olması; b. Hizmette verimliliğin izleyicisi olması; c. Doğrudan hizmet sunucu rollerin sınırlı stratejik alanlarda kabul edilmesi, diğer alanlarda özel ve gönüllü girişimlerin desteklenmesine öncelik verilmesi.

Günümüzde liberal demokrasi ile yönetilen ülkelerin yanı sıra birçok ülkede yerel yönetimler, kentleşme ve kentlere bakış açısı önemli ölçüde liberal geleneğin etkisi altında oluşturulmuştur.

2. Beledi Reform Hareketleri; Bugün birçok ABD yerel yönetiminde ve dünyanın değişik ülkelerinde uygulama alanı bulan bu hareketin temel ilkeleri şunlardır; a. Yurttaş Girişimi: Yerel seçmenlerin belirli çoğunluğunun yerel yasalar/kurallar oluşturmak amacıyla girişimde bulunabilmesidir; b. Referandum: Yerel karar organların aldığı belirli kararların yerel halkın, seçmenlerin onayına sunulmasıdır; c. Geri Çağırma Hakkı: Başarısız bulunan seçilmiş bir yerel yöneticinin, seçim süresi dolmadan, yerel seçmenlerce çoğunluk kararıyla görevden alınmasıdır.

3.Beledi Emekçilik ya da Refah Devleti Belediyeciliği; 1930'larda Batı Avrupa ve İskandinav ülkelerinde başlayan sosyal demokrat ya da demokratik sosyalist belediyecilik. Bu anlayış sosyal yardım, çocuk sağlığı ve eğitim hizmetlerine daha çok yatırım yapan, İkinci Dünya Savaşından sonra ise, hizmet standartlarının yükseltilmesi, eğitim, konut ve refah hizmetleri gibi yeniden-dağıtımcı ve iyileştirici hizmet alanlarında yürütülen çalışmaları olan belediyeciliktir.

4.Yerel Sosyalizm; Dünyada birçok tanımın değiştiği, yeni arayışların yoğunlaştığı 1970'li yıllarla birlikte, özellikle liberal-demokrat ülkelerde ortaya çıkan bu hareket birçok değişim, olay, düşünce ve hareketin etkileşimini yansıtıyordu. Bu hareket Londra, Madrid, Amsterdam, Bremen, Viyana, Stockhlom gibi kentlerde denendi. Bazı uygulamaları şöyledir: Halk katılımına dayalı, açık, sorumlu, etkin ve yenilikçi bir yerel yönetimi savunmak, kadını yerel yönetimde etkin kılmak, kültürel mirası korumak, popüler/katılımcı planlamaya öncelik vermek, eşitlikçi kültürel politikaları geliştirmek ve etnik ayırıma karşı mücadele etmek vb.

5.Alternatif Yerel Yönetim Hareketleri; 1970'lerden sonra ortaya çıkan bu hareket, değişik alanlarda, değişik önceliklerle, farklı toplumsal kesimlere hitap edebilen ve klasik siyasal yapılanmaya (sağ-sol eksenine) bağlı kalmadan yürütülen bir hareketler bütünü olarak kendini göstermektedir. Bu güne kadar ortaya attığı düşünceler ve çevre, yeşil, barış, kadın, gündelik hayat, yerel komünler gibi alanlarda "örnek" olarak geliştirdiği eylemlerle birçok ülkede toplumsal gündemi etkilediğine tanık olunmaktadır. Alternatif Hareketin ABD, Batı Avrupa ve İskandinav ülkelerinde gözlenen düşünce ve faaliyetlerinden bazıları şöyledir:Yönetime doğrudan katılım anlamında *Taban Demokrasisi*, yerleşim birimlerinin öz-yönetimini temel alan *Özerklik ve Yerellik*, temel sorunlarda yönetimi etkilemek ya da doğrudan değişimleri sağlamak üzere gerçekleştirilen örgütlenmelerden *Yurttaş Girişimleri*, insanların kendi çabalarıyla farklı bir yaşam biçimini oluşturmayı savunan *Öz-yardım*, sokakta, mahallede ve kentte topluluk yaşantısını geliştirme, katılımcı bir planlama, kültür politikası ve yönetime dayalı *Yaşanılır Kent*. (Yıldırım, 1993: 61-85).

Bunların dışında **F.A Hayek** ve **R. Nozick** gibi düşünürlerin katkılarıyla geliştirilen, kişisel özgürlüğün artırılmasını amaçlayan **Yeni Liberalizm,** 1960'dan sonra yaygınlaşan Kentsel Sosyal Hareketler, Sovyet sistemi içindeki kent anlayışı ve özellikle 1985'den sonra "açıklık" ve "yeniden yapılanma" politikaları ile etkinlik kazanan yeni kent anlayışları. İtalya, İspanya, Portekiz, Fransa, İsveç, Finlandiya, Japonya gibi ülkelerde görülen Yerel Marksizm, farklı yerel yönetim anlayışlarını ve uygulamalarını ifade etmişlerdir .

Türkiye'de Yerel Yönetim ve Değişiklikler

Türkiye'de yerel yönetim kavramı içinde kentsel alanlarda Belediye, kırsal kesimde yaşayan topluluklara hizmet götüren ve tüzel kişiliğe sahip İl Özel İdareleri ve Köy Yönetimi anlaşılmaktadır. Biz burada yerel yönetimin Belediye ayağını ele alacağız.

Türkiye'de Belediyeciliğin Kısa Tarihi

Türkiye'de belediye teşkilatına ilişkin ilk düzenlemeler Tanzimat'tan sonra başlamıştır.Tanzimat öncesinde, II. Mahmut dönemine kadar kadılar adalet işlerinin yanı sıra belediye hizmetlerinden sorumluydular. Şehrin alt yapısı, iaşe ve ibate kıtlığının önlenmesi, su yolları, imar durumu, pazar ve mezarlık yerleri vb. işlerle ilgiliydiler (Ortaylı, 1976: 104). **Kadı** bu görevleri bazı yardımcıları aracılığıyla gerçekleştiriyordu. Örneğin, subaşı, böcek başı, mimar başı gibi yeniçeri ocağı mensubu görevliler çeşitli işleri üstlenmişlerdi. Kadının büyük merkezlerde "ayak naibi " denilen vekilleri, daha alt düzeyde ise yardımcıları olarak mahalle imamları vardı. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra yardımcılarını kaybeden kadılardan belediye hizmetleri alındı. Bundan sonra belediye hizmetlerini İstanbul'da "İhtisas Nazırlığı", eyaletlerde ise, "İhtisas Müdürlüğü" üstlendi (Nadaroğlu, 1978: 316).

Yabancıların da baskısıyla İstanbul'da İhtisas Nezareti kaldırılarak 1854'de "**Şehremaneti** unvanıyla bir memuriyet-i cedide yapılması ve icap edenlerden mürekkep Şehir Meclisi namı ile bir meclis dahi teşkil olunması" Meclis-i Ali-yi Tanzimat tarafından kararlaştırılmış ve uygulamaya geçilmişti (Çadırcı, 1991: 273).

Şehremini adında padişah tarafından atanan bir memur belediye başkanlığını üstlenirken, 12 kişiden oluşan Osmanlı uyruğundaki halk ve esnaftan seçilen, belediye meclisi niteliğindeki bir "Şehir Meclisi" kuruluyordu. Her yıl dörtte biri kura ile yenilenen meclis üyeleri Meclis-i Vala'nın kararı ve Padişahın onayı ile göreve başlıyordu.

27 Ocak 1858'de "Galata ve Beyoğlu'nda nüfusun çok olup, binalar daha itinalı yapılmış ve sakinleri de Avrupa görmüş ve beledi hizmetlerden anlayan adamlar olduğundan, icraata oradan başlanmasında isabet olduğu, böylece diğerlerine de iyi bir numune göstereceği" belirtilerek ilk belediye teşkilatı Galata-Beyoğlu'nda kurulmuştur. Bu bölgede Müslüman olmayanların ve zengin kesimlerin oturuyor olması kararın alınmasında önemlidir. **Altıncı Belediye Teşkilatı** adını alan bu belediyenin başına daire müdürü unvanıyla bir başkan atanmış ve 7 atanmış üye ile Belediye Meclisi

oluşturulmuştur. Meclise danışman konumunda yabancı uyruklu kişilerde girebiliyordu. Azınlıkların ve yabancı uyrukların etkin olduğu bir meclis öncelikle azınlıklara ve yabancılara hizmet götürüyordu. Ortaya çıkan sorunlara bağlı olarak 6 Ekim 1868'de **Der Saadet İdare-i Belediye Nizamnamesi** yürürlüğe konmuştur. Buna göre Şehremaneti yeniden düzenlenmiş, imar ve yol işleri, su idaresi buraya devredilmiştir. I. Meşrutiyetin ilanından sonra 1877 yılında çıkarılan **Der Saadet Belediye Kanunu** ile yeni düzenlemelere gidilmiştir.

İstanbul dışında belediye teşkilatının kurulması **Vilayet Nizamnamesiyle** (1864) sağlanmıştır. Bu Nizamnamede "her köy bir belediye dairesi sayılır" (madde 4) hükmü yer alıyordu. 1871 Vilayet Nizamnamesi vilayet, sancak ve kaza merkezlerinde belediye kurulmasını zorunlu hale getiriyordu. 1876 Anayasası(Teşkilatı Esasiye Kanunu) belediyelerin seçimle iş başına gelen meclislerle yönetimini öngörüyordu. Taşra için çıkartılmış **Vilayet Belediye Kanunu** (1877) belediyelerin üç organa sahip olmasını sağlıyordu; 1. Reis, 2. Belediye Meclisi, 3. Cemiyeti Belediye. Belediye Reisi, meclis üyeleri içinden atanıyordu. Cemiyeti Belediye, Mahalli İdare Meclisi (İl Genel Meclisi) ile Belediye Meclisinin birleşiminden oluşuyordu (Nadaroğlu, 1978: 322, Çadırcı, 1991: 275).

Bu kanunla belirlenen Belediye Meclisleri nüfusa göre 6-12 kişiden oluşuyor ve üyelerin yarısı iki yılda bir kura ile değişiyordu. Taşradaki meclislerin reisleri eşraf kökenliydiler. Belediye meclis üyeleri 25 yaşından yukarı, Osmanlı uyruklu, yılda en az 50 kuruş emlak vergisi verenler arasından seçilirdi. Türkçe bilmek önkoşuldu. 1877 tarihli belediye kanunu belediyeler için tabip, baytar, mühendis, kâtip, sandık emini ve gerekli olduğu kadar kavas(belediye zabıtası) öngörüyordu. Bu kanun 1930 yılına kadar uygulandı. Bu tarihten sonra 1580 sayılı Belediye Kanunu yürürlüğe girdi. Bu kanun zaman zaman yapılan değişiklik ya da eklemelerle 2004 yılına kadar uygulandı.

TBMM tarafından çıkarılan 09.07.2004 tarih ve 5215 sayılı Belediye Kanunu Cumhurbaşkanı tarafından Meclise bir daha incelenmek üzere geri gönderildi. Bunun üzerine Meclisin bir yıl sonra çıkardığı 5393 sayılı Belediye Kanunu Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girdi (13 Temmuz 2005)

Aslında 2004 ve 2005 tarihli kanunlar küçük farklılıkların dışında aynı içeriğe sahiptirler. Bu nedenle Türkiye'de iki kanundan söz etmek gerekir; 1930 tarihli 1580 sayılı kanun ve 5393 sayılı 2005 tarihli kanun.

1930 Tarihli 1580 Sayılı Belediye Kanunu

Türkiye'de Belediye alanında ilk kapsamlı hukuksal düzenleme 1930 yılında 1580 sayılı Belediye Kanunu ile gerçekleştirilmiştir.

1580 sayılı Belediye Kanunu, belediyeyi "beldenin ve belde sakinlerinin mahalli mahiyetteki müşterek ve medeni ihtiyaçlarını tanzim ve tesviye ile mükellef hükmi bir şahsiyet" (madde: 1) olarak tanımlar. Kanuna göre nüfusu 2.000 ve yukarısında olan yerler belediye teşkilatına sahip olabilir.

Kanuna göre belediye organları; a. Belediye Meclisi, b. Belediye Encümeni, c. Belediye başkanından oluşmaktadır.

Belediye meclisinin görevleri şunlardır; bütçe, kesin hesap ve mesai programının karara bağlanması, ek ödenek verilmesi, belediye vergi ve resimleriyle ilgili tarifelerin, ücret tarifelerinin belirlenmesi, imar planlarının ve imar programlarının karara bağlanması, belediye kolluk yönetmenliklerinin onaylanması, taşınır ve taşınmaz malların kullanımına ilişkin kararların alınması vb. Görüldüğü gibi seçimle gelen belediye meclis üyeleri belediye ve belde halkına ait önemli kararlar almaktadırlar. Bu üyeler beldenin nüfusuna göre 9 ile 55 arasında değişmektedir. Büyükşehir belediye meclisi ise, her ilçe belediye meclisinden üye sayısısın beşte biri alınmak suretiyle oluşmaktadır. Böylece kentsel yerleşim alanının sorunları seçilmiş insanların kararlarıyla belirleme imkanı doğmaktadır. Belediye meclis üyesi olabilmek için Türk vatandaşı olmak, askerlik yapmak, seçimden önce en az altı ay o beldede oturmak, ağır hapis gerektiren bir suçtan hüküm giymemek, Türkçe okuma-yazma bilmek gerekir. Eğitim bakımından okuma-yazma bilmenin yeterli görülmesi 1930'lu yılların koşullarına göre hazırlanan yasanın kalıntısıdır.

Belediye encümeni, seçimle gelen ve aynı zamanda belediye meclis üyesi olan üyeler ile belediye daire başkanlarından oluşur. Seçimle gelenlerin süresi bir yıldır. Encümenin memur üyeleri ise, yazı işleri müdürü, sağlık işleri müdürü, fen işleri müdürü, hukuk işleri müdürü ve teftiş kurulu müdürüdür. Belediye başkanının getirdiği sorunları tartışarak karara bağlayan encümen haftada en az bir veya iki defa toplanır. Belediye encümeni, belediye bütçesinin ilk incelemesini yapmak, kamulaştırma kararı vermek, fiyat tespiti yapmak vb. görevlere sahiptir.

Belediye başkanı halk tarafından çoğunluk usulü ile beş yıllık süre için seçilir. Belediye başkanı 1963 yılından sonra tek dereceli ve doğrudan seçilmektedir. Belediye mallarını yönetmek, meclis ve encümen kararlarını uygulamak, belediye tüzel kişiliğini temsil etmek, belediye adına sözleşme yapmak gibi görevleri olan belediye başkanı merkezi yönetime karşı birinci derece sorumludur.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı gibi ülkemizde yerel yönetimin bir geleneği vardır. Bu geleneğe damgasını vuran merkezi yönetimin belirleyiciliğidir. Selçuklu geleneğine bağlı olarak Osmanlı toplumunda uzun bir dönem merkezden atanan kadının başkanlığında yerel hizmetler görülmüştür. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla birlikte kadılardan alınan bu görev sorumluluğu yine atanmış memurlar aracılığı ile yerine getirilmiştir. 1930'dan sonra seçilen belediye meclis üyeleri içlerinden birini başkan olarak belirlerken ancak 1963'den sonra yerel halk kendi belediye başkanını doğrudan seçebilmiştir. Bu arada 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 ihtilallerinde belediye meclisleri feshedilmiş, valiler belediye başkanlığını üstlenmiş ya da idari amirlerden biri atanmıştır.

2005 tarihli 5393 Sayılı Belediye Kanunu

Bu kanunla ;

*Nüfusu 5 bin ve üzerinde olan yerleşim birimlerinde belediye kurulabilecek. İl ve ilçe merkezlerinde belediye kurulması zorunlu olacak.

* "Hemşehri Hukuku" uygulaması getiren kanuna göre, herkes ikamet ettiği beldenin hemşehrisi sayılacak. Hemşehrilerin, belediye karar ve hizmetlerine katılma, belediye faaliyetleri hakkında bilgilenme ve belediye idaresinin yardımlarından yararlanma hakları olacak.

* Belediyenin görev ve sorumluluklarının kapsamı genişletilmiştir. Belediye, mahalli müşterek nitelikte olmak şartıyla imar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel altyapı, çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans; şehir içi trafik; defin ve mezarlıklar; ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar, konut; kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor; sosyal hizmet ve yardım, nikah, meslek ve beceri kazandırma; ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi görevleri yerine getirebilecek.

Belediye, okul öncesi eğitim kurumları açabilecek; devlete ait her derecedeki okul binalarının inşaatı ile yapılmış binaların bakım ve onarımını yapabilecek, her türlü araç,gereç ve malzeme ihtiyaçlarını karşılayabilecek; sağlıkla ilgili her türlü tesisi açabilecek ve işletebilecek; kültür ve tabiat varlıkları ile tarihi dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekanların ve işlevlerinin korunmasını sağlayabilecek, bu amaçla bakım ve onarım yapabilecek. Korunması mümkün olmayanları aslına uygun olarak yeniden inşa edebilecek.

Belediye, gerektiğinde öğrencilere, amatör spor kulüplerine malzeme verecek ve gerekli desteği sağlayacak. Her türlü amatör spor karşılaşmaları belediye tarafından düzenlenebilecek ve belediye meclisi kararıyla başarılı sporculara ödül verebilecek.

Ayrıca belediye, kanunlarla başka bir kamu kurum ve kuruluşuna verilmeyen mahalli müşterek nitelikteki diğer görev ve hizmetleri de

yapacak veya yaptıracak. Belediye, gayrisıhhi işyerlerini, eğlence yerlerini, halk sağlığına ve çevreye etkisi olan işyerlerini kentin belirli yerlerinde toplayabilecek.

* Belediye yetki ve imtiyazları artırılmıştır;

Belediye, belde sakinlerinin mahalli müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla her türlü faaliyet ve girişimde bulunacak. Belediye, kanunların verdiği yetki çerçevesinde yönetmelik çıkaracak, emir verecek, yasak koyacak ve uygulayacak. Kanunlarda belirtilen cezalar ile gerçek ve tüzel kişilerin faaliyetleri ile ilgili izin veya ruhsatı verecek.

Özel kanunları gereğince belediyeye ait vergi, resim ve harçların tarh, tahakkuk ve tahsilini yapacak. Müktesep haklar saklı kalmak üzere belediye sınırları içinde; içme, kullanma ve endüstri suyu temin edecek; kullanılmış sular ile yağmur sularının uzaklaştırılmasını sağlayacak; bunlar için gerekli tesisleri kuracak, kurduracak, işletecek ve işlettirecek.

Belediye, sınırları içinde toplu taşıma yapacak; bu amaçla otobüs, deniz ve su ulaşım araçları, tünel, raylı sistem dahil her türlü toplu taşıma sistemlerini kuracak, kurduracak, işletecek ve işlettirecek.

Birinci sınıf gayri sıhhi müesseseler ile umuma açık istirahat ve eğlence yerleri, belediye tarafından ruhsatlandırılacak.

Belediye, toplu taşımaya ilişkin hizmetlere ait hakkını kiralayabileceği gibi imtiyaz oluşturmayacak şekilde ruhsat vermek suretiyle de kullanabilecek. Belediye, belde sakinlerinin belediye hizmetleriyle ilgili görüş ve düşüncelerini tespit etmek *amacıyla kamuoyu yoklaması ve araştırması yapabilecek.* Beldede ekonominin geliştirilmesi ve kayıt altına alınması için izinsiz satış yapan seyyar satıcılar, belediye tarafından faaliyetten men edilecek.

Büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 50 bini geçen belediyeler, kadınlar ve çocuklar için koruma evi açacak.

Kara, deniz ve su üzerinde işletilen her türlü servis ve toplum taşıma araçları ile taksi sayıları, bilet ücret ve tarifeleri, zaman ve güzergahları, durak yerleri ile karayolu, yol, cadde, sokak, meydan ve benzeri yerler üzerinde araç park yerleri belediye tarafından belirlenecek, işletilecek işlettirilecek veya kiraya verilecek. *Belediye, kanunların kendisine verdiği trafik düzenlemesinin gerektirdiği bütün işleri de yürütecek.*

*Belediyenin karar organı, seçilmiş üyelerden oluşan Belediye Meclisidir. Bu hüküm eski yasada da bulunmakla birlikte yeni yasada Belediye Meclisi daha etkin kılınmıştır.

Belediye başkanının hukuka aykırı olduğu gerekçesiyle iade ettiği kararlar salt çoğunlukla yeniden kabul edilirse kesinleşecek. Başkan, bu kararlar aleyhine idari yargıya dava açabilecek. *Meclis kararları mahallin en büyük mülki idare amirine gönderilmedikçe yürürlüğe giremeyecek.*

Mülki idare amirleri de hukuka aykırı gördüğü meclis kararları aleyhine idari yargıya gidebilecek.

1580 sayılı kanunda Belediye meclislerinin bazı kararları (bütçe gibi) mülki amirin (vali ya da kaymakam) onayı olmadan uygulanamıyordu. Mülki amirin bütçede yaptığı değişikliklere karşı belediye meclisi Danıştay'a başvurabiliyordu.

Belediye başkanı, görevi süresince ve görevinin sona ermesinden itibaren 2 yıl süreyle meclis üyeleri de görevleri süresince ve görevlerinin sona ermesinden itibaren bir yıl süreyle belediye ve bağlı kuruluşlarına karşı doğrudan doğruya veya dolaylı olarak taahhüde giremeyecek, komisyonculuk ve temsilcilik yapamayacak.

Belediye başkanları, görevlerinde kaldıkları sürece siyasi partilerin ve profesyonel spor kulüplerinin yönetim organlarında görev alamayacak. Belediye başkanlığı, ölüm ve istifa hallerinde kendiliğinden sona erecek.

Yerel Yönetim, İnsan Yerleşimleri, Kentsel Haklar, Yerel Özerklik

Yerel yönetimler kentsel yerleşim alanlarının daha çok insan ihtiyaçlarına uygun düzenlenebilmesi için Birleşmiş Milletlerin çalışmalarına katkıda bulunmaktadırlar. Bu anlamda 1976 yılında Kanada'da 1996 yılında İstanbul'da yapılan HABİTAT toplantı kararları önemlidir. *İnsan Yerleşimleri Konferansı Habitat II İstanbul Deklarasyonu* (1996) sorunun ne olduğunu ve çözüm yollarını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Deklarasyonu imzalayan devlet ve hükümet başkanları önemli taahhütlerde bulunmuşlardır. Bunlardan bazıları;

" Taahhütlerimizi yeterli konut hakkının çoğulcu ve geliştirilebilir imkanlarla ve uluslararası enstrümanlarla geliştireceğimizi tekrar onaylıyoruz. Böylece, hedefe ulaşmak için etkin, kamusal özel ve hükümet dışı sivil ortakların tüm aşamalarda, bireyler ve aileleri için yasal oturma hakkı güvencesi ve her türlü ayrımcılıktan korunma durumu sağlanarak ve eşit erişilebilir ve yeterli konut ediniminin gereği vurgulanarak bir araya gelmesi yönünde çaba sarf edilecektir (Madde 8). .

"Küresel çevremizi sürdürülebilir kılarak, insan yerleşimlerinin kalitesini artırmak üzere, sürdürülebilir üretim kalıpları, tüketim, ulaşım ve yerleşim olanaklarını geliştirme; kirlilikten korunma; ekolojik dengeyi koruma; ve gelecek kuşakların yaşam fırsatlarını kollama yönünde çalışacağız. Bu bağlamda, bir küresel ortaklık ruhu ile Dünyamızın

ekosisteminin dengesi ve düzeninin korunmasının sağlanması doğrultusunda bir ortaklık geliştirilmelidir.... Buna ek olarak, özellikle yeterli miktarda sağlıklı su temini ile etkin atık yönetimi oluşturulmak suretiyle sağlıklı yaşam çevrelerinin yaratılması mümkün olacaktır (Madde 10).

"Tarihi, kültürel, mimari, doğal, dini ve moral değerlere sahip yerleşim dokularının, binaların, anıtların, açık alanların, peyzajların korunması, bakımı ve onarımına önem vereceğiz (Madde 11).

"Taahhütlerimizin gerçekleşmesi için, yapabilir kılma stratejisi ile ortaklık ve katılım ilkelerini en demokratik ve etkili yaklaşım olarak kabul ediyoruz. Yerel otoriteleri en yakın ortaklarımız olarak ve Habitat Gündemi'nin uygulanmasında temel kabul ederek, her ülkenin yasal yapısı içerisinde, demokratik yerel otoriteler vasıtasıyla desantralizasyonu teşvik etmeliyiz ve her seviyede Hükümetler için anahtar ihtiyaçlar olan, şeffaflık, sorumluluk ve heveslilik özelliklerini sağlarken ülkelerin koşulları çerçevesinde onların finanssal ve kurumsal kapasitelerini güçlendirmek için çalışmalıyız... (Madde 12).

"İstanbul'daki Konferans, yeni bir işbirliği ve dayanışma kültürü çağını ortaya çıkarmaktadır...(Madde 15)

Yerel yönetimlerin demokrasi kültürünün geliştirildiği yerler olabilmesi için vesayetin asgariye inmesi , yerel halkın denetleme iradesinin artırılması gerekir. "Yerel demokrasi" "yerel özerklik" gibi kavramların ancak bu şekilde anlam yüklü olabilir.

Yerel demokrasinin kökleşmesi ve toplum genelinde demokrasinin kurumsallaşması ya da davranış haline dönüşmesi için yerel yönetimlerin özel bir önemi vardır. Son yıllarda belediyeler yeni açılımlar, yen girişimler içinde olmaktadırlar. Kent konseyleri, mahalle kurulları, kamuoyu yoklamaları, sivil girişimler, çevreci hareketler vb örgütlenmeler demokrasiyi benimsemeye başladığımızın işaretleridir. Yasal olarak halka açık yapılan Belediye meclislerine halkın katılımının teşvik edilmesi önemlidir. Belediye meclislerine seçilen üyelerin niteliğinin yükselmesi, farklı sosyal katmanların temsil edilmesi yerel demokrasiyi güçlendirecektir

Avrupa Kentli Hakları Deklarasyonu

Kentler öncelikle *yerel yönetimlerin* sorumluluğundaki yaşam alanlarıdır. *Kentliler* yaşam alanlarının iyileştirilmesini yerel yönetimlerden talep etme hakkına sahiptirler. Yerel yönetimler bu talepleri karşılamak için vardırlar. Avrupa Konseyi *Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Konferansı'nın* 18 Mart 1992'de kabul ettiği *Avrupa Kentli Hakları Deklarasyonu* Türkiye'deki yerel yönetimleri de bağlamaktadır. 20

maddeden oluşan deklarasyon, güvenli, doğası korunan, kişisel ekonomik özgürlüğü destekleyen, sağlıklı ve yeterli konuta sahip, ulaşım sorunu asgariye indirilen, spor yapma ve boş vakit geçirme alanları yeterli olan, çeşitli kültür faaliyetlerine ve yaratıcı aktivitelere imkan sağlayan, farklı kültürel ve etnik toplulukların bir arada yaşamasına imkan veren, tarihi mirası koruyan, yönetimini gereksiz bürokrasiden arındıran, çevre korumacı ekonomik yatırımlara önem veren, yerel doğal kaynakların ve değerlerin beldede yaşayanların yararına kullanılmasını amaçlayan, bireylerin sosyal,kültürel ahlaki, ve ruhsal gelişimine ve kişisel refahına yönelik kentsel koşulları oluşturan, beldede yaşayanların bölgesel ya da uluslararası ilişkiler geliştirmelerini destekleyen yerel yönetimlerin olması gerektiğini vurgulamaktadır. Deklarasyon, yerel yönetimlerin bu kentsel hakları bütün bireylere cinsiyet, yaş, köken, inanç, sosyal, ekonomik ve politik ayırım gözetmeden fiziksel ya da zihinsel özürlerine bakılmaksızın eşit olarak sağlamakla yükümlü olduğunu karara bağlanmıştır (Bknz. Ek 2).

Görüldüğü gibi, *kentli hakları* ekonomik, sosyal, kültürel, tarihsel, sportif vb. tüm olanakların kente yaşayanlara nitelikli ve eşit biçimde sunulmasını içeriyor. Bu hakları kentsel yönetimler ve siyasal iktidarlar korumak ve geliştirmek durumundadır. Ancak her şeyden önce, bu hakların korunması ve geliştirilmesi kentli olma bilincinin yurttaşlarda güçlenmesine bağlıdır.

Hiçbir yerel yönetim bunları görmezlikten gelemez. Uluslararası sözleşmeler, anlaşmalar imzalandıktan sonra iç hukukun parçası olurlar. Merkezi siyasi otoriteler artık iç hukukla bütünleşen bu evrensel hukuk metinlerinin yaşama geçirilmesine dönük politikalar üretmek zorundadırlar. Hukukçular kentsel hakların çiğnenmesi sonucu oluşan *kent suçlarını* tanımlamak, yaptırımlarını belirlemek ve bunun gereğini yapmak durumundadırlar.

Kentsel haklar yerel yönetimlerce karşılanmadığı ve siyasi otorite bu konuda yerel yönetimleri desteklemediği sürece, kent kültürünün oluşması ve kentli insanın gelişmesi mümkün müdür? Sosyal devlet, tüm olanaklarını ve yetişmiş insan gücünü yaşanabilir çağdaş kentlerin oluşması için planlamakla görevlidir. Devlet yurttaşlar tarafından oluşturulan, yurttaşlar için varolan üst düzeyde organize olmuş bir hizmet birimidir.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Avrupa Konseyi üyeleri tarafından hazırlanılmış ve 1985 yılında imzaya açılmıştır. (Bknz. Ek 1). Türkiye bu şartı 21 Kasım 1988'de imzalamış, 8 Mayıs 1991'de TBMM'de 3723 sayılı kanun ile onaylamış, 3 Ekim 1992'de Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmesini sağlamıştır. Böylece uluslararası hukuk metni iç hukukumuzun bir bölümü haline gelmiştir.

Bu uluslararası belge, özerk yerel yönetimin korunması ve güçlendirilmesinin demokratik ilkelere ve ademi merkeziyetçiliğe dayanan bir Avrupa için vazgeçilmez bir koşul olduğunu vurgulamaktadır. Belge özerk yerel yönetimi tanımlamakta, idari örgütlenmesini, görevlerini ve bunları yerine getirme biçimlerini, denetimini ve yasal dayanaklarını belirlemektedir.

18 maddeden oluşan Özerklik Şartının içeriği bilindiği zaman 2005 yılında Belediye Kanunda yapılan değişikliklerin dayandığı temel felsefe anlaşılmış olacaktır.

Kente Karşı İşlenen Suçlar

Kente ve kentlilere karşı bireysel ya da kamu tarafından işlenmiş suçlardır. Başka bir anlatımla kentli hakların ihlal edilmesidir. Kent suçları, kentsel çevre, ulaşım, tarihi mirası koruma, konut hakkı, güvenli yaşama, spor ve eğlence, kültürü edinme ve geliştirme, alt kültür kimliğini koruma, sağlık hizmetlerinden yararlanma, yönetime katılma, ekonomik kalkınma vb gibi alanlarda işlenmiş olabilir.

Kent suçlarının hukuk tarafından da tanımlanması ve yaptırımlarının belirlenmiş olması gerekir. Bugün ülkemiz hukuk düzeninde henüz böyle bir anlayış gelişmemiştir. Ancak Avrupa Birliğine girme koşulları içinde yapılacak hukuksal düzenlemelerde bu konunun da gündeme gelmesi söz konusu olabilecektir.

İlhan Tekeli, ***"Kente Karşı İşlenen Suç Mu Yoksa Kentlinin Gaspedilen Hakkı Mı?"*** (1994) başlıklı makalesinde kentli hakları ve kente karşı suçlar konusunu tartışır. Ona göre, kentli belli nitelikleri olan bir kentte yaşama hakkına sahiptir. Bu hakkını herhangi bir birey ya da yönetim ortadan kaldıramaz. Kente karşı işlenen suç ise, kentlinin haklarının gasp edilmesi anlamına gelmektedir.

Tekeli'ye göre kentli haklarının ne olduğuna ilişkin uluslar arası düzenlemeler henüz yeterli değildir. 1992 tarihli "Avrupa Kentsel Şart" bu konuda bir başlangıçtır ve gelecekte gerçekleşmesi beklenen kentsel haklar anlaşmasının temelini oluşturmayı amaçlamaktadır. Kentli hakları henüz oluşma aşamasındadır. "Avrupa Kentsel Hakları" içinde belirtilen haklar, aslında insan haklarının kent bağlamında yeniden yorumlanması olarak tanımlanabilir. Ancak kentli hakları insan haklarına göre daha somuttur.

Tekeli daha sonra yukarıda verilen kentli haklarının önemli bir bölümünü açıklar. Ona göre kentli haklarının yaşama geçirilmesi için üç şartı vardır; Birincisi, kentli haklarının gasp edilmesinin ve tahrip edilmesinin önlenmesi. İkincisi, kentli hakları her kentlinin davranışlarıyla oluşup gelişeceği

için kişilerin geliştirilmesi. Üçüncüsü; hak sahiplerinin bu hakları toplumsal düzeni korumakla sorumlu olan devletten istemeleri. Tekeli'ye göre, kentli haklarının bazılarının korunabilmesi ve gerçekleştirilmesi, devlete ve onun yaptırımlarının zorlanmasına bağlı olacaktır. Suç-ceza ikilemine düşmeden, kentli kültürün yaygınlaşmasıyla, yetiştirme, eğitme vb. yollarla hukukun uygulanmasını sağlamak ise, kentli haklarına daha yakışacaktır. Böyle bir bakış açısı içinde, devletin cezalandırma hakkı değil, bireyi toplumsallaştırma görevi vardır. Bu toplumsallaştırma görevinde yerel yönetimler önemli bir rol üstleneceklerdir.

Tekeli, "kentli hakları" kavramını "kent suçları" kavramına göre daha çok öne çıkartılması gereğini düşünür. Ona göre, kente karşı işlenen suç kavramı kent yönetimine bir otorite ve yeni yönetim araçları sağlayan bir niteliği olduğu halde, sürekli gelişmeye açık bir kentli hakları kavramı, kent yöneticilerini sürekli yeni istekler karşısında bırakacaktır. Bu da gerçekten kentliye hizmet etmek isteyen kent yönetimleri için heyecan vericidir ve onların yaratıcı çalışmalarını teşvik edecektir (Tekeli, 2001: 171-183).

Değerlendirme

Birbirini tamamlayan *kentleşme ve kentlileşme* süreçlerinin daha az sorunlu olabilmesi için aşağıdaki önerileri tartışmaya açmak mümkündür;

* *Yerel yönetimler* kente gelen göç gruplarını kentle bütünleştirmek ve kentlileştirmek için politikalar üretmelidirler (Kentsel alt yapı, gecekondulaşmayı önleyecek yeni yaşam alanları, sağlıklı ve ekonomik konut üretimini destekleme, istihdam yaratacak yatırımları teşvik etme vb.)

* *Yerel yönetimler* belde halkını kente ilişkin kararlarda daha etkin konuma getirmelidirler. Geleneksel organların (belediye meclisi, belediye encümeni vb.) dışında ihtiyaca dönük işlevsel yeni organlar ve girişimler (kent konseyleri, mahalle kurulları, kamuoyu yoklamaları, referandum, sivil hareketler vb) desteklenmelidir. Kent öncelikle kentte yaşayanlarındır. Kente sahip olma bilinci kentte yaşayanları hesaba katmakla yakından ilişkilidir. Bütün bunlar yerel düzeyde demokrasinin gelişme sürecini etkiler ve ondan etkilenir. Yerel demokrasinin inşası ve kentli insan bilinci ise, toplumdaki demokrasinin ve yurttaşlık bilincinin gelişmesini hızlandırır.

* *Yerel yönetimler* kentsel zenginlikleri (kamu arazileri, doğal ve tarihi yerler, yeraltı kaynakları, bölgesel ya da uluslararası ticaret vb.) kente yaşayanların ortak faydasına sunmalıdır.

* *Merkezi yönetim*, yerel yönetimlerin üzerindeki vesayet (denetim) yetkisini kaldırmalı (ya da asgariye indirmeli) denetimi yerel sivil organizasyonlara devretmelidir. Belde halkının yani yerel yönetimi seçenlerin denetleme gücü geliştirilmelidir. Yukarıdan ve dıştan denetim yerine aşağıdan ve içten denetim daha belirleyicidir.

* *Üniversite, yerel yönetim, kamu kuruluşları ve sivil organizasyonlar* işbirliği içinde kente yeni gelenlerin ve kentte yaşayanların günlük sorunlarına projeler geliştirerek çözümler üretmek durumundadır. Yetişkinlerin eğitimi, meslek edindirme, sağlık taramaları, psikolojik yardım, özürlü yurttaşları etkin hale getirme, evsel atıkların ekonomiye kazandırılması, çevre kirliliğini azaltan uygulamaları destekleme vb. hizmetlerin üretilmesi kentte yaşayanların kentlileşmesini hızlandırır.

KİTAP ÖNERİLERİ

*** Ruşen Keleş, *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yay., İstanbul, 1992.**

Yerel yönetim ve kent üzerine uzman olan Keleş'in bu çalışması on beş bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde yerel yönetim kavramı, siyasal bilim ve yerinden yönetim, siyasal yerinden yönetim, kentsel siyaset, Türkiye'de yerel yönetimlerin kısa tarihçesi, il özel yönetimleri, köylerimizde yerel yönetimler, belediyeler, anakent yönetimleri devlet yerel yönetim ilişkileri, yerel yönetimlerde yeniden düzenleme vb. konular yer almaktadır.

***Bahattin Akşit, *Köy, Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme*, Turhan Kitapevi, Ankara ,1985.**

Kitap üç kısımdan ve 250 sayfadan oluşmaktadır. Birinci kısımda köy toplum yapılarında değişmeler, azgelişmiş kapitalizmin köylere girişi açısından incelenmiştir. Burada 1966 ve 1979 da tekrarlanan Antalya'nın iki köyünde yapılan karşılaştırmalı bir alan araştırması, Çağdar Keyder ile birlikte yapılan bir araştırmanın ("Kırsal Dönüşüm Yolları ve Mevsimlik Göç")sonuçları ve Akşit'in "Çiftlikli Köylerin Köy Değişme Tipolojisi İçindeki Yerleri"(1984) yazısı yer almaktadır. Kitabın ikinci kısmında kasaba ve kentlerin sanayi, ticaret, tabakalaşma , siyaset, ideoloji ve kültür yapılarındaki değişmeler incelenmektedir. Bu çalışmalarda sahadan toplanan veriler ile kuramsal boyut iç içe verilmektedir. Üçüncü kısımda Modernleşme ve azgelişmişlik kuramlarının eleştirisi toplumsal değişme araştırmalarında yeni gelişmeler tartışılmaktadır.

*** Kürşat Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1990.**

Bumin bu çalışmasında uygarlığın ve demokrasinin beşiği olan kentin doğuşundan bugüne geçirdiği değişiklikleri, kent yaşamı üzerine üretilen fikirleri , kent tiplerini, endüstri kentinin özelliklerini, "yurttaş kentliler"in kente sahip çıkma bilincini tartışır.

V. BÖLÜM: KENT ve EKOLOJİ

TOPLUM ve ÇEVRE

Çevre Sorunu veya Ekolojik Kriz

Ekolojik Krizin Boyutları

Toplum Tipleri ve Ekolojik Yaklaşımlar

Çevre Sorunları ve sivil İtaatsizlik

KENT ve EKOLOJİ

Temel Kavramlar

Kent Ekolojisi

V. BÖLÜM: KENT ve EKOLOJİ

Temel Kavramlar

* Ekoloji *Çevre * Kentsel Çevre (Kentsel Ekoloji) *Kentli Hakları *Kent Suçları * Ekosistem * Küreselleşme *Sürdürülebilir Kalkınma *Korporatist Siyaset * Çevreci İdeoloji * Sivil İtaatsizlik

TOPLUM ve ÇEVRE

Çevre Sorunu veya Ekolojik Kriz

Çevre tanımı gereği bizim dışımızda kalan, belli bir yapısı olmayan şeylerden oluşur; *ekoloji* ise iç ilişkilerce tanımlanan bir bütündür Çevreler listelenebilir, numaralandırılabilir.Ekolojiler ise bu şekilde ambalajlanamaz. Ekolojik kriz sık sık tekrar edilen bir dizi olguya dayanılarak yapılan bir soyutlamadır (Kovel, 2005: 36).

Bugün yaşanan olgu bir çevre sorunu değil ekolojik krizdir. Endüstrileşmenin başlangıcında 19. yüzyılda sanayi atıklarının havaya, suya ve toprağa bırakılmasıyla oluşan bir çevre sorunundan bahsedebilirdik. Ancak günümüzde tahribat topyekün sisteme yöneliktir. Ekolojik denge bozulmakta sorun geçici olmaktan çıkıp sürekli bir krize dönüşmektedir.

Kovel'in işaret ettiği gibi, ekolojik kriz küresel ısınma, canlı türlerin yok olması, kaynakların azalması veya biyosfere salınan yeni kimyasalların (örneğin organoklorlu bileşimler) neden olduğu yaygın zehirlenmeler gibi ekosistemdeki verili hasarlardan herhangi biriyle ilgili değildir. Bu tür şeylerin tümünün bir arada meydana gelmesidir; yani, hepsinin tarihin belli bir anında ortaya çıkmasıdır (Kovel, 2005: 40).

İnsan doğanın ayrıcalıklı bir varlığı olmakla birlikte doğanın bir parçasıdır. Kovel, doğadaki ekosistemler gibi insanın yapılandırdığı toplumun da bir ekosistem olduğunu açıklar. Ona göre, istikrarsızlık ve dağılma dahil ekosistemin bütün özellikleri toplumlar için de geçerlidir. İnsani ekosistemler ile doğal ekosistemler arasındaki sınır, üretimin gerçekleştiği yerdir. Her canlı diğer canlıları dönüşüme uğratır ama sadece insan bunu bilinçli olarak yapar. Bu noktadan bakıldığında ekolojik krizin insani üretimin kötüleşmesinden ibaret olduğu söylenebilir. (Kovel, 2005: 42).

Daha usturuplu bir ifadeyle, doğanın insani üretimi tamponlama kapasitesini sistemli bir biçimde tahrip eden ve en sonunda da aşan, böylelikle de ekosistemlerde nelere neden olacağı önceden kestirilemeyen, ama birbiriyle etkileşim halinde olan ve sürekli genişleyen bir dizi çöküşü başlatan yapısal güçlerin tarihin içinde bulunduğumuz aşamasına damgasını vurduğunu söyleyebiliriz. Bu evreden bahsederken ekolojik krizi kastediyoruz. Bu evrede hayat döngülerinin birbirleriyle uyumlu işleyişinin aksadığını, canlı türleriyle bireylerin ilişkilerinin bozulduğunu, böylece insani ekosistemlerin olduğu kadar diğer ekosistemlerin de parçalandığını gözlemleriz. Zira insanlık krizin sadece faili değil, aynı zamanda kurbanıdır da. Krizle mücadele etmede yetersiz kalmamız, hatta varlığının bilincine bile varamayışımız onun kurbanı olduğumuzun emareleridir (Kovel, 2005: 42-43).

Bugün hem doğal ekosistemler hem de bu sistemlerin bir parçası olan insanların yapılandırdığı toplumsal sistemler büyük bir felaketin, ekolojik krizin eşiğindedir. Bunu düzeltilebilir çevre sorunu olarak açıklamak işi hafife almak ve ekolojik krize yol açan toplumsal grupların söylemini desteklemek anlamına gelir.

Ekolojik Krizin Boyutları

Genel Durum

Bugün insanlığı ve doğayı tehdit eden, yerkürenin ekolojik dengesini bozan gelişmelerin ulaştığı noktayı bilmeden bu alanda geliştirilen fikirleri, yapılan çalışmaları değerlendirmek sağlıklı olmayacaktır. Bu nedenle öncelikle çevre sorunun ulaştığı noktalar ve boyutları verilecektir.

	1970	2000
Dünya nüfusu	3.7 milyar	6 milyar (% 62)
Petrol tüketimi	46 milyon varil	73 milyon varil
Doğal gaz üretimi	32 milyar metreküp	91 milyar metreküp
Kömür üretimi	2.2 milyar ton	3.8 milyar ton
Motorlu taşıt	246 milyon	730 milyon
Karbon emisyonu	3.9 ton	6.4 ton

Bunların dışında kağıt sanayinde kullanılan ağaç miktarı 6 kat artarak 200 milyon tona yükseldi.

Küresel ısınma ortalama 0.37 derece arttı. Bu küçük artış bile kaotik hava olaylarına (yıkıcı fırtınalar) neden oldu. 2000 yılında Kuzey kutbundaki buzullar 50 milyon yıl sonra ilk defa erimeye başladı.

Ozon tabakasının incelmesine neden olan emisyonların denetim altına alınması sağlanamadı. 2000 yılında ozon tabakasının Antarktika üzerinde açılan alanı ABD'nin Kuzey Amerika'daki topraklarının üç katı kadar oldu.

Canlı türleri 65 yıldan beri görülmemiş bir oranda yok oldu.

Avlanan balık sayısı 2 kat artı.

Tarım topraklarının %40'ı verimsizleşti (Kovel, 2005: 19-20).

Dünyada çevre felaketini hazırlayan sürekli kâr güdüsüyle ayakta kalan kapitalist zihniyettir. Bu nedenle sanayileşmiş kuzey ülkeleri ekolojik dengenin bozulmasında birinci derecede sorumludurlar. Dünyanın toplam sera gazlarının % 23'ünü ABD atmosfere salmaktadır. 1992-1996 arasında ABD'deki artış %8, toplam gazların %14'ünü üreten Çin'de ise artış %27 oldu. Atmosferdeki karbondioksit miktarı 1992'de 5.9 milyar ton iken 1996'da 6.2 milyar tona çıktı. Bu süre içinde Dünyanın ısısı 15.11 dereceden 15.32 dereceye çıktı. Buna bağlı olarak yaşanan doğal felaketlerin faturası 30-36 milyar dolardan 60 milyar dolara yükseldi.

Atmosfere salınan karbondioksit emisyonunda 1990'dan bu yana hemen hemen bütün ülkelerde %10-72 oranında bir artış oldu. *Rekor artış %72 ile Türkiye'de gerçekleşti.* Türkiye ABD, İngiltere gibi Kyoto Protokolünü imzalamadı. Bu protokol 1992' de imzalanmasına rağmen Şubat 2005'de yürürlüğe girdi. Sanayi ülkeleri 2008-2012 arasında sera etkisi olan gazların atmosfere salınmasında kabul edilen ölçülere uyacaklarını taahhüt ettiler. ABD nihayet Aralık 2005 tarihinde Kanada'da yapılan İklim Konferansında Kyoto anlaşmasına uyacağına açıkladı. Ancak bu sözünü ne ölçüde tutacağı önemlidir.

Atmosferdeki sera gazlarının %75'ini çıkaran Kuzey ülkeleri 1992 yılında Rio Zirvesi'nde GSMH'lerin %0.7 sini çevre sorunlarına ayırmayı kabul ettikleri halde bu oran %0.3'ü geçmedi.

Büyük felaketi önlemek için yapılan uluslararası toplantıların sayısı her gün artmaktadır. Birleşmiş Milletler teşkilatı *İnsan Çevresi Konferansı Stockholm Deklarasyonu (1972)* ve *Çevre ve Kalkınma Rio Deklarasyonu (1992)* (Bknz. Ek.3) gibi iki önemli konferansı organize etti.

Rio zirvesinde 108'i devlet ve hükümet başkanı olmak üzere 172 ülkenin temsilcileri tarafından çeşitli sözleşmeler ve bildirgeler imzalandı. Bunlar;

1. Sürdürülebilir Kalkınma Global Eylem Planı
2. Rio Çevre ve Kalkınma Deklarasyonu
3. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
4. Ormanların Korunması İçin Yasal Bağlayıcılığı Olmayan İlkeler Bildirgesi

Rio Zirvesinde alınan karalar 1997 yılında New York'ta toplanan ve sayıları 60'a düşen dünya liderleri tarafından değerlendirildi. Ancak sonuçlar olumsuzdu. Bu süre içinde her yıl ortalama 14 milyon hektar orman yok edildi. Sağlıklı içme suyundan yoksul olanların oranı 1990'da %64 iken 1996'da %67 oldu. Geçen sürede yılda ortalama 50 bin bitki ve hayvan türü yok oldu. Dünya balık alanları aşırı avlanmaktan ve çevre kirliliğinden dolayı gittikçe azalıyor (Demirer ve arkadaşları, 1999: 406-408).

Küresel ısınmanın ilerlediği, dünya ikliminin tehdit edici boyutlarda değiştiği, çevre kirliliğinin arttığı, doğal felaketlerin büyük acılara yol açtığı dünyamızda bunun bir sorumlusu olması gerekir. Bu sorumlu insana ve doğaya rağmen kâr peşinde koşan küreselleşen kapitalizmdir. İnsana ve doğaya rağmen sanayileşme, kalkınma, gelişme olmaz. İnsanı ve doğayı yok sayan salt kâr güdüsüyle yaşayabilen ekonomik–politik sistem kendisinin ve topyekün dünyanın sonunu hazırlamaktadırlar. Herhalde insanlık henüz kâr ve büyüme uğruna ölümü seçecek kadar aklını yitirmedi. İnsanlık bu süreci durduracak akla, cesarete ve örgütlenme yeteneğine sahiptir.

Ekolojik Krizin Toplumsal Boyutları

Dünya bir bütündür, Atmosferde sera etkisi sonucu meydana gelen değişmeler okyanusları ve yeryüzünü etkilemektedir. Okyanuslarda sıcaklığın 1 derece artması buralarda yaşamın habercisi olan mercanların %10'nunun ölümüne yol açarken %20-30'u tehdit altındadır. Bunun yanı sıra okyanuslardaki canlı türleri azalmakta, yer değiştirmekte bu da kuş türlerinin azalmasına neden olmaktadır.

Doğadaki bu büyük krizle insanlığın içine girdiği kriz paralel ilerlemektedir. Örneğin 1970-2000 arasında Üçüncü dünyanın borç miktarı 8 kat arttı. Zengin ülkelerle yoksul ülkeler arasındaki farkın oranı 1820'de 3 kat, 1950'de 35 kat, 1973' de 44 kat, 2000'de 72 kat arttı. Her yıl 18 yaşından küçük 1.2 milyon kız çocuğu küresel fuhuş sektörüne giriyor. 100 milyonun üstünde çocuk evsiz ve sokaklarda yaşamaya devam ediyor (Kovel, 2005: 19-21).

Kızıl Haç'ın belirttiğine göre 1998 yılında kuraklık, sel, ormanların yok edilmesi ve toprakların verimsizleştirilmesi gibi çevreyle ilgili sorunlar yüzünden göç edenlerin sayısı 25 milyona yükselerek ilk defa savaş dönemlerindeki göç miktarını aştı. Bu sayı dünya genelinde mülteci olanların %58'ini oluşturmaktadır.

Pasifik ve Atlantik okyanuslarında deniz ısısının değişmesi bu okyanusların her iki kıyısındaki kıtalarda kuraklığa ve sellere neden olmaktadır. El Nino ve La Nina gibi her seferinde bir isim konulan kasırgaların daha da şiddetleneceği öngörülmektedir. El Nino kasırgasının

Endonezya'da elli yıl içinde yaşanan en büyük kuraklığa neden olduğu, buna bağlı olarak, pirinç üretiminin azaldığı, pirinç fiyatlarının dörde katlandığı, paranın değerinin %80 azaldığı, ayaklanmaların baş gösterdiği, orman yangınlarının arttığı rapor edilmektedir. El Nino kasırgasının toplam 21 bin kişinin ölümüne, binlerce kişinin yaralanmasına ve evsiz kalmasına yol açtığı bilinmektedir. (Kovel, 2005: 31-32).

Sera etkisinin sadece fırtınalarda değil, ölümcül nitelikteki bulaşıcı hastalıkların (sıtma, tüberküloz, AİDS, Ebola, Hanta ve Batı Nil virüsü vb.) çoğalmasında da etkili olduğu ileri sürülmektedir. (Kovel, 2005: 33). Felaketlerin yol açtığı insan ve maddi kayıpların yanında yaşanan depresyonlar, umutsuzluklar da eklendiği zaman felaketin büyük insan kitlelerini ilgilendirdiği ve bu nedenle de toplumsal bir sorun olduğu anlaşılacaktır.

Bütün bu felaketlerden doğayı sorumlu tutamayız. Aslında doğa cömerttir, doğa kendi yasalarına uygun davranmaktadır ve nasıl davranacağı önceden öngörülmektedir. Ancak doğanın sistemine müdahale edilince doğa önüne geçilmez felaketleri insanlığa sunmaktadır.

Bunun sonucunda çevre sorunları, göç, yoksulluk, gecekondulaşma birlikte yaşanmaktadır. Çevre sorunu veya daha doğru bir şekilde ifade edilen ekolojik sorun aslında toplumsaldır. Bu sorunlarının kaynağının aşırı kâr hırsıyla doğayı tüketen, kirleten, ekolojik düzene müdahale eden toplumsal ideolojilerdir. İnsana ve doğaya rağmen büyüme ideolojisi – liberal, neo-liberal, küreselleşme vb.- "ya büyüme ya ölüm" sloganını tercih etmektedirler. Ancak bugün gelinen nokta "hem büyüme hem de ölüm" dür.

Ekolojik kriz kapitalist toplumsal sistemle, bu sistemin belirleyicisi olan sermaye ile yakından ilişkilidir. Kovel'in vurguladığı gibi, Sermaye doğası gereği; 1. Kendi üretim koşullarını bozmaya meyillidir : 2. Varlığını sürdürmek için sınırsız büyümek zorundadır (Kovel, 2005: 62).

Kovel sermaye-sistem ve küreselleşme bağlamında söylediklerini şöyle özetlemektedir;

* Ekolojik kriz geleceği büyük bir tehlikeye atmaktadır.

* Sermaye, hâkim üretim tarzıdır ve kapitalist toplum sermayeyi yeniden üretmek, onu güvence altına almak ve genişletmek için vardır.

*Sermaye, ekolojik krizin etkin nedenidir.

*Sermaye, bugünkü ulusötesi burjuvazinin sorumluluğu ve tümüyle olmasa da aslen ABD'nin güdümü altındayken reforme edilemez. Bu haliyle ya büyür ya da ölür, bu nedenle kendisini kısıtlayacak veya yavaşlatacak her şeyi ölümcül bir tehdit olarak algılar.

* Sermaye büyürken krizde büyümeye devam eder: Uygarlık ve doğanın büyük bölümü yok olmakla karşı karşıya kalır.

* Dolayısıyla iki seçeneğimiz var: ya sermaye ya da geleceğimiz. Geleceğimiz için kapitalizm yerine ekolojiye önem değer veren bir toplum getirilmelidir.

*Sermaye dünyayı bugüne kadar hiç görülmemiş bir biçimde yönetiyor; hiçbir alternatif, sadakatle savunulmak bir yana, çok sayıda insanın ilgisini bile çekmiyor artık.

*.Sermaye, insanların özgürce girip sağlıklı bir rekabet ortamı içinde zenginlik yarattıkları rasyonel bir piyasa sistemi değildir. Eski tahakküm tarzlarını, özellikle de toplumsal cinsiyetle ilgili tahakküm tarzlarını bünyesine katan ve bütün insan faaliyetlerini kutuplaştırıp emen, kâr arayışına dayalı devasa bir kuvvet alanı yaratan hayaletimsi bir aygıttır. (Kovel, 2005: 193-194).

Günümüzde sermaye, iyimser bir açıdan bakarsak, ulusal-devletlerin sınırlarının ötesine uzanarak dünyada serbest dolaşımı gerçekleştirmektedir. Ancak biraz daha dikkatli bakarsak , sermayenin küresel egemenlik peşinde olduğu anlaşılır. Sermayenin / kapitalizmin küresel egemenliği ile küresel ekosistemin bozulması arasında anlamlı bir ilişki vardır. Küreselleşmeci sermayenin ulusal sınırları tanımadan kendisine fırsatlar-imkanlar yaratma çabası doğanın tüketilmesine, ekolojik sorunların artmasına yol açmaktadır.

Küreselleşme çağı, sermayenin insan ve doğayla mücadelesinin dünya genelinde gerçekleşeceği belli bir evreye ulaşmış olduğunun ve bu mücadelenin sürmesini sağlayacak yeni araçların inşasını yansıtır. Küreselleşme çağı, kısmen finans kapitalin, yani sermayenin para halinin sürekli daha fazla önem kazanmasının bir sonucudur. Küreselleşme, para-halindeki- sermaye fazlasının sınır yıkıcı etkilerinin bir tezahürüdür. Sonuç olarak, ekonomi ve toplum genelinde daha fazla baskı hissedilir ve bu baskı *ekolojik istikrarsızlığa* dönüşür (Kovel, 2005: 193-194).

Küreselleştirici güçler ulus-üstü kurumlarıyla (Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve IMF) ulus-devletlerin zenginliklerine borçlandırma, özelleştirme yöntemleriyle sahip olmaktadır. Küreselleşmeci güçler dünya zenginliklerine el koyarken doğanın kendisini yeniden üretmesine fırsat tanımadan anlık kâr düşüncesiyle ekolojik sistemi yerküre ölçeğinde tahrip etmekten çekinmemektedir. Amazon yağmur ormanları bu nedenle yok edilmektedir, denizler bu nedenle nükleer atıkların deposu haline getirilmektedir, ozon tabakası bu nedenle güneş ışınlarının olumsuz etkilerini önleyemez hale gelmektedir.

Toplum Tipleri ve Ekolojik Yaklaşımlar

İnsanların toplu halde yaşamalarından itibaren oluşturdukları yaşama tarzı içinde yaşadıkları çevreden önemli ölçüde etkilenmiştir. Doğanın özelliklerine göre toplumsal yaşam anlam kazanmıştır. Zamanla insanlar teknoloji ve bilimde ilerledikçe doğanın belirleyiciliği azalmış, buna karşılık toplumun yapısal özellikleri (tabakalaşma, devletin kuruluşu, egemen olanlar ile olmayanlar arasındaki çelişki vb.) öne çıkmıştır.

Toplumların geçirdiği aşamalara ilişkin farklı modeller oluşturulmaktadır. **Gerhard Lenski** (1966) toplumsal evrim içinde toplumları şöyle sınıflandırmıştır:

1. Avcı-toplayıcı toplumlar,
2. Basit bahçeci toplumlar
3. Gelişmiş bahçeci toplumlar
4. Tarımcı toplumlar
5. Endüstriyel toplumlar (Tuna, 2003: 387)

Toplumların sınıflandırılmasında "bahçeci toplumları" tarım toplumlarının başlangıç aşaması kabul edersek üç toplum tipi ortaya çıkar;

1. Avcı-toplayıcı toplumlar
2. Tarımcı toplumlar
3. Endüstriyel toplumlar

Bu sınıflandırmalarda insan–çevre ilişkisi esas alınmıştır. Endüstri öncesi toplumlarda çevrenin niteliğine uygun yaşama tarzı gelişirken, endüstriyel toplumda teknoloji ve bilim toplum hayatına ve çevreye egemen olur. Teknolojiye sahip olan toplumlar kendilerini dünyanın merkezine yerleştirdikleri ve insanı evrenin en mükemmel varlığı olarak kabul ettikleri için doğayı tüketme ve çevreyi kirletme hakkını kendilerinde gördüler. Gerçek çevre sorunları endüstriyel toplumun kapitalist tarzıyla gündeme gelmiştir. Yer altı zenginliklerini, emeği ve doğayı insafsızca tüketen rekabetçi anlayış çevre sorunlarının oluşmasını görmezlikten gelmiştir.

> Çevresel olarak endüstrileşme, doğal kaynakların tüketilmesi (sömürülmesi) temeline dayanır. Endüstriyel toplumun insan çevre ilişkisindeki yaşamsal değişimin temelini, ucuz fosil yakıtlarının endüstriyel üretimde kullanılması oluşturur. Fosil yakıt kullanımı doğal kaynakların daha yaygın ve yoğun olarak sömürülmesine, daha fazla kirliliğe ve daha büyük çevresel felaketlere yol açar. Fosil yakıt kullanımının bazı önemli sonuçları arasında su ve hava kirliliği, asit yağmurları ve küresel ısınma sayılabilir. Bu bağlamda endüstrileşme insanoğlunun diğer canlı türleri üzerindeki egemenliğini artırmış, nadir canlı türlerinin ve doğal çevrenin tahrip edilmesi endüstrileşme ve endüstriyel üretim için kabul edilebilir koşullar olmuştur (Tuna, 2003: 371).

Muammer Tuna'nın bu tespitine göre, endüstriyel toplumun doğa ve diğer canlı varlıklar üzerinde egemenliği onun insan-çevre paradigmasını yansıtmaktadır.

Bu bağlamda endüstriyel toplumun ***Egemen Toplumsal Paradigması*** beş temel özellikle ifade edilebilir;

1. Doğanın kendisi açısından değerinin küçümsenmesi: Doğal çevre, mal üretimi için kaynak oluşturduğu anlamda değerlidir; insan endüstriyel üretim için çevreyi egemenliği altına alır; ekonomik büyüme çevrenin korunmasından daha önemlidir.

2. Sadece yakın çevrede bulunanlara değer atfedilmesi: İnsanın dışındaki canlı türleri insan ihtiyaçları için sömürülebilir. Bugünün kuşaklarına geleceğin kuşaklarından daha fazla özen gösterilir.

3. Zenginliğin çoğaltılmasının önemli olduğu ve bunun için gerekli olan risklerin alınabileceği yolundaki varsayım; Bu bilim ve teknolojiyi kullanarak endüstriyel üretimi çoğaltmayı ve endüstrileşmenin yarattığı sorunların hemen önlenmesi yerine serbest piyasa koşullarına teslimiyeti ifade etmektedir.

3. Büyümenin fiziksel (gerçek) sınırlarının olmadığına ilişkin varsayım: Ekonomik, teknolojik ve bilimsel olarak büyümenin sınırları yoktur. Kaynak yetersizliği ve nüfus artışı gibi sorunlar insanların teknolojik buluş yeteneği sayesinde aşılabilir.

4. Modern toplum, modern kültür ve modern politikanın genel olarak iyi olduğuna ilişkin varsayım: Rekabet ortamının ve demokrasinin bir çok toplumsal ve çevresel sorunu çözeceğine inanılır (Harper, 1996; aktaran Tuna, 2003: 372).

Endüstriyel toplum modernleşme süreci ile birlikte gelişmektedir. Modern egemen paradigma çevresel sorunlara köklü çözümler üretemeyince alternatif anlayışlar gelişti. Postmodern anlayış bu anlamda "doğaya dönüş" temasını işleyerek modernleşmeye karşı eleştirel bir duruş geliştirir. Post-modernizm, modernitenin insan merkezli ve doğanın sömürüsüne dayalı büyüme düşüncesi yerine bütünü koruyan saygılı bir gelişmeyi önerir.

Çevrecilik, endüstriyel toplumun egemen toplumsal paradigmasına karşı hem eylem hem de ideoloji olarak kendini konumlamaktadır. Bir ideoloji olarak çevrecilik, insanın doğa ile olan ilişkilerini değiştirme olasılığını kapsayan bir inanç sistemidir. Tarihsel olarak çevrecilik, bir toplumsal hareket ve politik ideoloji olarak insan merkezcilikten doğa merkezciliğe doğru bir evrilmeyi ifade eder. *İnsan merkezli çevrecilik*, çevrenin ve çevreciliğin sonuçta insanın mutluluğu ve refahı için önemli

olduğu düşüncesini kabul eder; *doğa merkezci çevrecilik* ise, doğanın insan varlığı ve refahından bağımsız olarak kendi başına varolma hakkı olduğunu kabul eder. İnsanın mutluluğu ve refahını amaçlayan ve doğayı araç olarak gören "doğal kaynakların korunması", "insan refahının ekolojisi", "korumacılık" hareketleri insan merkezli çevreci anlayışın ürünüdür. Buna karşılık insan olmayanlar ile insanların eşitliğini savunan "doğa merkezcilik"(derin ekoloji) ve "hayvan özgürlüğü" hareketleri çevreyi merkez alan anlayışın ürünüdür (Tuna, 2003: 374).

İnsan ve diğer canlıların birlikte yaşadığı bu dünyanın dışında yaşamın olduğu bir dünya henüz bulunamamıştır. Bu nedenle amaç insanların ve diğer varlıkların kısacası topyekün dünyanın varlığını sürdürebilmesidir. Doğa sadece insanların amaçlarını tatmin eden bir araç değildir. Onun kendine özgü varolma koşulları ve hakları vardır. *Evrensel insan haklarının* yanında *evrensel hayvan hakları, evrensel bitki hakları* kısacası *evrensel doğa hakları* niçin olmasın? İnsanlar kabul ettiği ve savunduğu sürece bu haklar varolurlar.

Doğal kaynakların korunması ve insan refahı ekolojisi gibi insan merkezli çevreci akımlar ideolojik olarak endüstriyel toplumun egemen toplumsal paradigmasına yakındırlar. Öte yandan ***Yeni Ekolojik Paradigma*** egemen paradigmaya karşı doğa merkezli bir paradigmayı ifade eder. Bu anlayış doğal çevreyi, insanlar, hayvanlar ve diğer tüm organik ve inorganik varlıklardan oluşan bir bütün olarak algılama eğilimindedir. *Yeni Ekolojik Paradigma*, birinci olarak, insanların ayrıcalıklı olduklarını kabul etmekle birlikte, insanları karşılıklı olarak bağımlılık içinde oldukları bir çok canlıdan birisi olarak görür. İkinci olarak, insan ilişkilerinin toplumsal ve kültürel güçler tarafından ağırlıkla etkilendiğini kabul etmekle birlikte, insanın toplumsal yaşantısının biyolojik ve fiziksel çevre tarafından etkilendiğinin altını çizer. Üçüncü olarak insan eylemlerine etkide bulunan biyolojik ve fiziksel çevrenin önemine dikkat çeker. Dördüncü olarak insanoğlu ne kadar buluş yeteneğine sahip olursa olsun, onların bilim ve teknolojisi, termodinamiğin yasaları gibi ekolojik ilkeleri aşamaz; bundan dolayı insan toplumlarının büyümesinin bir sınırı vardır (Catton ve Dunlap,1980; aktaran Tuna, 2003: 379)

Özetle *Yeni Ekolojik Paradigma*, batı toplumlarının egemen bilimsel ve toplumsal anlayışına karşı çevreci bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Bu İnsan merkezci bir anlayıştan doğa merkezli bir anlayışa geçişi ifade eder (Tuna, 2003: 388).

Çevresel sorunlar tüm ekolojik sistemi tehdit etmektedir. Ekolojik sistemin sorunları topyekün dünyayı ilgilendirmektedir. Sorunlar ve bu sorunların yaratıcıları nasıl küresel düzeyde ise, çözüm de, çözümü hazırlayan güçler de küresel düzeyde konumlanmak durumundadır.

2000 yılında ABD'de Yeşil Parti'nin Başkan adayı olan **Joel Kovel** ekoloji hareketlerini felsefi boyutlu siyasal nitelikte hareketler olarak tanımlar. Özellikle ABD merkezli hareketleri yaygın kabul görmüş adlarıyla açıklar. Bunlar; Derin Ekoloji, Biyobölgecilik, Ekofeminizm ve Toplumsal Ekoloji hareketleridir. Kovel'in anlatımını esas alarak bu hareketlerin özelliklerini belirlemeye çalışalım.

Derin Ekoloji hareketi insan merkezli, doğanın insanın faydası için korunmasını savunan, sorunun kaynağında olan kapitalizmi görmeyen, doğanın turizm açısından kullanımını düşünen bir anlayışa sahiptir.

Biyobölgecilik kentsel hayatı reddeden, toprağa dönüşü amaçlayan- ABD'de Castkill dağları ve Hudson vadisinde bunu uygulamaya aktarmış- ulus devletten çok biyobölgeyi esas alan bir anlayışa sahiptir. Biyobölge sürdürülebilir yaşam ilkeleri ile bu ilkelerin ekolojik ve iktisada bağımlılığının uygulamaya geçirildiği temel zemindir.

Ekofeminizm Kadın özgürlüğü ve ekolojik adalet ilkeleri ile temellendirilmiş güçlü bir ekofelsefe. ABD' deki uygulamasında kadınların doğaya yakınlığı, "sonsuz kadınsılık", toprağa yakın "arketip ana", "Tanrıça" temelli tinsellikleri öne çıkartan hareket kapitalizmin tahakkümü yerine erkek tahakkümünü merkeze yerleştirir.

Toplumsal Ekoloji ekolojik sorunları toplumsal sorunlar olarak, özellikle de hiyerarşilerin sonucu olarak gören radikal bir harekettir. Antikapitalist olduklarını iddia ederler, ancak kapitalizmin emek üzerindeki tahakkümünü analiz etmezler. Bu hareket Murray Bookchin'in şahsında gelişmiştir. Bookchin, *Özgürlüğün Ekolojisi*(1970) ve *Kıtlık Sonrası Anarşizm* (1970) adlı eserleriyle Marksist olmaktan çok her türlü otoriteyi reddeden anarşizm temelli toplumsal ekoloji görüşünü savunur (Kovel, 2005: 222-230). Toplumsal Ekoloji hareketini günümüzdeki önemli temsilcisi Murray Bookchin'in kendisinden de dinlemekte yarar vardır. Bu nedenle konuyu biraz daha açacağız.

Murray Bookchin ve Toplumsal Ekoloji

1974 yılında ABD'de Toplumsal Ekoloji Enstitüsünün kurucusu ve yöneticisi olan Bookchin, *Toplumu Yeniden Kurmak* (1989, Türkçe'si 1999) adlı eserinde ekolojik sorunların çözümüne giden ana yolun toplumsal nitelikte olduğunu, bu olgunun nedeninin insanın insan üzerinde tarih boyunca kurduğu tahakkümün toplumdan doğaya sıçramış olduğuna dikkat çeker. Ona göre bugün ekolojik sorunun temelinde kapitalist büyümeyi yönlendiren yok edici piyasa yasaları bulunmaktadır.

Bu toplumun ortaya çıkardığı ekolojik kriz *sistemsel*dir, yani bilgi eksikliğinden, duyarlılık yoksunluğundan ya da ahlaki öngörüsüzlükten kaynaklanmaz. Bugünkü toplumun yaşadığı rahatsızlık yalnızca toplumun her alanında mevcut olan genel bir bakış açısına değil, hiçbir girişimcinin ya da şirketin görmezlikten gelemeyeceği asal bir *yapıya* sistemin kendisinden kaynaklanan *yaşam yasasına* , toplumun gereklilik kuralına bağlıdır: büyüme, daha fazla büyüme, ister en sıradan malların üretiminde, ister silah endüstrisinde olsun, hep daha fazla büyüme (1999: 10)

Bookchin, ekolojik krizin nedeni olarak tek başına teknolojiyi suçlamanın doğru olmadığını, bu takdirde teknolojinin ekolojik toplumun yaratılmasında üstleneceği yaratıcı işlevin görmezlikten gelineceğini belirtir. Bunun yanında ekolojik sorunların nedeni olarak hızlı nüfus artışını göstermenin de yeterli bir açıklama olmadığını -gelişmiş ülke örneklerinde olduğu gibi-nüfus azalsa bile, şirketlerin daha çok tüketim için çaba harcadıklarını, sorunun temelinde Yeni Çağ ahlakçılığının, psikoterapi temelli yaklaşımlarının da olmadığını açıklayan Bookchin, toplumun yaşama biçiminin derinlikli yapısal dönüşümler olmaksızın değiştirilmeyeceğini savunur. Ona göre, yapısal dönüşümlerden anlaşılması gereken şey, rekabetin yerine yardımlaşmanın, kâr gütmenin yerine paylaşımcı ve karşılıklı mutabakata dayalı ilişkilerin geçirilmesidir (1999:12).

Bookchin, toplumsal eleştiriye ve bir toplumsal yeniden yapılanma tasarısına dayanarak toplumun doğa ve insanlık yararına yeniden kurulmasının mümkün olduğuna inanmaktadır. Ona göre, ekolojik dengenin hızla tahrip edilmesi karşısında liberal çevrecilerin "uzlaşmaları" ve "değiş tokuşları" yetersiz kalmaktadır. Onlar piyasa toplumu, özel mülkiyet, bürokratik ulus-devletin değişmezliği temelinde ekolojik sorunlara yaklaşmaktadırlar.

Çevrecilik oyununun "kurallarıyla oynamak" doğal dünyanın, baskı altındaki insanların, en sonunda her şeylerini yitirene dek, ellerinde bulunanları yavaş yavaş kaybetmeleri demektir. Liberal çevrecilik toplumsal statüko uyarınca yapılandığı sürece mülkiyet hakları kamu haklarına, güçlülük ise güçsüzlüğe her zaman galebe çalacaktır (1999: 27).

Bookchin'e göre *liberal çevrecilik*, rekabet ve büyüme üzerine kurulu olan kapitalist bir toplumun kaçınılmaz olarak doğal dünyayı yutacağını ısrarla görmezlikten gelmektedir. "Ya Büyüme Ya Ölüm" sloganı uyarınca yapılanmış bir ekonomi, zorunlu olarak doğal dünyayla karşı karşıya gelecek ve biyosferin yeni kaynaklarına yönelirken ardında ekolojik açıdan bir yıkıntı bırakacaktır (1999: 28)..

Çevresel sorunların kaynağı olan toplumsal yapıyı kavramadan suçu soyut anlamda "insan"a yüklemenin asıl sorumluları gözden kaçırmak anlamına geleceğini belirten Bookchin'e göre bu sık sık yapılmaktadır:

> Çevre sorunlarının sorumluları yırtıcı bir toplum ve ondan yararlanan varlıklı kimseler değil, bütün (varlıklılar kadar yoksullar, imtiyazlı beyazlar kadar diğer ırklar, erkekler kadar kadınlar, ezenler kadar ezilenler olmak üzere) insanlardır. Sınıfların yerini efsanevi bir insan "türü", hiyerarşilerin yerini bireyler, toplumsal ilişkilerin yerini (yırtıcı bir medya tarafından belirlenen) kişisel zevkler alır: sanık sandalyesine devasa şirketler, kendi kendilerini besleyen bürokrasiler, Devletin kullandığı şiddet aygıtları yerine yoksul, yalıtılmış yaşamlar sürdüren iktidardan kişiler oturtulur (1999: 36).

Şüphesiz ki bu ideolojik bir tutumdur. Gerçek sorumluları ve onları besleyen sistemi gözden kaçırmak için geliştirilen zihinleri yönlendirme stratejisinin sonucudur. Zihin yönlendirme faaliyetinde kitle iletim araçları kendinden beklenen hizmeti fazlasıyla yerine getirmektedir.

Bookchin *toplumsal ekoloji* yaklaşımını savunur. Ona göre;

**Toplumsal ekoloji* bir yandan toplum ve doğa arasındaki farklılıkları, öte yandan toplum ve doğanın ne denli iç içe geçtiğini gözardı etmeden, doğanın nasıl aşama aşama toplumun içine *sızdığını* araştırır.

**Toplumsal ekoloji* toplumla doğa arasında süregiden, karşılıklı etkileşimin yol açtığı sorunlar üzerine sorular sorar. Örneğin, insanlığı ve doğayı birbirinden ayıran savaşçı bir ilişki biçimi nasıl ortaya çıktı? Bu çatışmayı olanaklı kılan kurumsal oluşumlar ve ideolojiler nelerdir? Bu çatışma gelecekte, ekolojik yönelimli bir toplumda ortadan kaldırılabilir mi? Akılcı, ekolojik yönelimli bir toplum doğal evrim süreçlerinin içine nasıl yerleştirilebilir? ....

**Toplumsal ekoloji* toplumun nasıl doğanın içinden çıkıp geliştiğini göstermeye çalışırken aynı zamanda toplumun geçirdiği farklılaşma ve gelişmeyi de göstermek durumundadır.

* *Toplumsal ekoloji* toplumla doğal yaşamı karşı karşıya getiren kırılma noktalarını incelemeli ve insanlığın geniş bir kesimini organik evrime etkin olarak katılmaktan alıkoyan ve yaşam dünyasını sömüren asalaklara dönüştüren etmenleri ortaya çıkarmalıdır. Toplumla doğayı karşı karşıya getiren sorunlar, toplumsal gelişmenin içinden çıkmaktadır.

* *Toplumsal ekoloji* insanlığın ve toplumun doğal evrim içindeki yerinin anlamlı bir biçimde anlaşılmasının temellerini oluşturmaya çalışır. Doğal tarih gelişigüzel bir olgu değildir. Aksine çeşitli eğilimler, doğrultular ve insan söz konusu olduğunda da bilinçli amaçlar tarafından nitelenir.

Bookchin'e göre, insanları doğaya "yabancı" kılan şey onları kendi toplumsal yaşamlarında "yabancı" kılan toplumsal değişmelerin ta kendisidir: yaşlıların gençlere, erkeğin kadına, insanın insana tahakkümü. Bütün bir insanlık topluma sahip çıkmadıkça bütün ekolojik sorunların kaynağında toplumsal sorunların bulunması olgusu devam edecektir (1999: 42-50). Toplumda tahakküm ilişkilerinin kurumsallaşması, meşrulaştırması, toplumun bir kesiminin doğa üzerindeki tahakkümünü meşru göstermektedir. Doğa ve toplumu bir bütün olarak algılayan yaklaşım, insanı doğanın ve toplumun anlamlı bir öğesi olarak görecek ve hem doğaya hem de insana saygı duymayı bir ilke olarak benimseyecektir.

Çevre Sorunları ve Sivil İtaatsizlik

Toplumsal yaşamı tehdit eden endüstrileşme öncelikle kentsel toplumu ve bununla birlikte kırsal toplumu tehdit etmektedir. Bu tehdide karşılık toplum doğal bir refleks olarak kendini korumak için çeşitli tepkiler ortaya koymaktadır. Bu tepkiler sivil inisiyatif, sivil girişim, sivil itaatsizlik gibi kavramlarla anlatılmaktadır. İlk iki kavram insanların kendiliğinden yada sivil toplum örgütleri tarafından organize olan ve belli bir sorunun kamuoyuna duyurmayı amaçlayan ve soruna muhatap olan tarafları etkilemek amacını güden yasal çerçeve içinde kalmaya özen gösteren hareketlerdir. Sivil itaatsizlik ise hukuk sisteminin en az bir kuralının bilinçli ihlal edilmesi ve şiddet içermemesi bakımından önem kazanır.

Sivil itaatsizlik kavramı ya da eylem biçimi 1800'lü yıllara uzanır. Bu kavram, iyi bir doğa gözlemcisi, kır yaşantısı aşığı, sade hayat taraftarı edebiyatçı İngiliz **Henry David Thoreau** (1817-1862) tarafından yazılan ve 1849 yılında bir dergide yayımlanan "Sivil İtaatsizlik " adlı bir deneme ile gündeme gelmiştir. Thoreau, seçmen vergisine, kaçak köleler kanuna ve 1846-47 Meksika savaşına karşı çıkarak ilk kez sivil itaatsizliği bir davranış olarak gösterdi. Seçmen vergisini vermemekle bir yasayı bilerek ihlal etti ve sonuçlarına (hapis gibi) katlandı. Karayolu vergisi ve okul vergisi gibi vergileri vererek yurttaşlık sorumluluğunu yerine getirdi fakat savaş ve köleliği destekleyen vergileri vermeyerek sivil itaatsizlik tavrını gösterdi. Ona göre yurttaşlar hiçbir zaman vicdanlarını kanun yapıcıya bırakmamalıdırlar. Önce insan sonra bir devletin tebaası olmalıdırlar. Kanuna saygıdan daha çok haklara saygıyı geliştirmeliyiz (Downs, 1995: 93-97).

Thoreau'nun *Sivil İtaatsizlik* yazısı, 1907'de Afrika'da buluna avukat Mohandas Karamchand Gandhi'nin eline geçti . **Mahatma Gandhi** bu yazıyı okuduktan sonra *pasif direnme* kavramının yeterli olmadığını gördü ve *sivil İtaatsizlik* kavramını İngilizlere karşı Hindistan'ı bağımsızlığa götüren mücadelenin merkezine yerleştirdi. Böylece bir İngiliz'in fikirleri kendi hükümetinin politikalarının iflas etmesine yarayan bir araç haline geliyordu.

Gandhi, başka hallerde kanunlara itaat edenlerin adaletsiz kanunlara karşı sivil itaatsizliğe baş vurabileceğini söylüyordu. Ona göre sivil itaatsizlik kanundışı kimselerin davranışlarından çok farklı bir şeydir, çünkü o açıkça ve gerekli dikkat çekildikten sonra uygulanır. Bu yüzden onun kanunları çiğneme alışkanlığı yaratması veya anarşi havası doğurması muhtemel değildir (Downs, 1995: 93-97).

Sivil itaatsizlik eylemi demokratik toplumlarda daha fazla görülen ve çağımızda gittikçe yaygınlaşan bir davranış biçimidir. Bu kavramın çeşitli tanımlarının yapılmış olmasına rağmen Amerikalı ahlak filozofu John Rawls'ın tanımı diğerlerini de yansıtmaktadır. Ona göre *sivil itaatsizlik*, yasaların ya da hükümet politikalarının değiştirilmesini amaçlayan ve kamuya açık bir tarzda gerçekleştirilen şiddetsiz, vicdani ve aynı zamanda siyasi nitelikli, yasaya aykırı bir edimdir (Aktaran Habermas, 1995: 8).

Bu anlamda sivil itaatsizlik eylemi; şiddetten arınmış, başkalarının kişiliğine saygılı, kamu yararı için ve kamuoyuna yönelik, açık ve hatta bazen önceden bildirilen, bilinçli ve sınırlı bir norm ihlalidir. Eylem hali, kamu-oyuna verilmek istenilen mesaj ulaştırıldıktan sonra sona erer.

Habermas, Almanya'daki Cruise Missile ve Pershing-II. Füzelerine karşı sivil itaatsizlik eylemlerini değerlendirirken devletin barışçıl nitelikte olan bu gösterilere sert tepki göstermesini kınar ve şu tespiti yapar; " Öğrenci hareketleriyle olan karşılaştırmanın öğrettiği gibi, şimdiki protesto hareketleri, Almanya'da da sivil itaatsizliğin olgun bir siyasi kültürün öğesi olduğunu ilk defa anlaşılır kılma fırsatını vermektedir. Kendinden emin olan her hukuk devleti demokrasisi sivil itaatsizliği, siyasi kültürünün zorunlu olduğu için normalleşmiş bir yapı taşı olarak algılar" (Habermas, 1995: 32).

Habermas'a göre, sivil itaatsizlik, bireysel çıkarların ya da yalnızca bireysel kanıların temelde yer almayacağı, ahlaken temellendirilmiş bir protestodur; kural olarak önceden duyurulmuş, kamuya açık bir eylemdir: hukuk düzenine olan genel itaate ilişmeksizin tekil hukuk normlarının kasıtlı olarak çiğnenmesini içermektedir; norm ihlalinin hukuksal sonuçlarına katlanmaya hazır olmayı gerektirir; norm ihlali nihayet sembolik karakterdedir ve şiddet içermez. Protesto amacından kopmamış ve protesto karşıtları ile üçüncü kişilerin özellikle fiziksel ve ruhsal bütünlüklerini koruyan bir sivil norm ihlalidir. Habermas'a göre, sivil itaatsizlik yalnız bütünüyle işler durumda olan bir hukuk devleti koşullarında ortaya çıkabilir ve mevcut düzenin demokratik yasallığını baştan kabul eder (Habermas, 1995: 36, 42).

Demokratik hukuk devletlerinde çok çeşitli sivil itaatsizlik eylemi sergilenmektedir. Bunlardan bazıları; silahlanma, nükleer silahlanma, atom bombası denemeleri, kimyasal atıklar, ağaç kesimleri, park ve yeşil alanlar, su ya da hava kirliliği, trafik kazaları, kürtaj yasağı, ırkçılık, işsizlik, demokratik haklar, nükleer enerji santrallerinin kurulmasını engelleme vb. Yukarıdaki sivil itaatsizlik eylemlerinden bir kısmı çevre duyarlılığıyla ilgilidir. Dünyanın siyasal ve ekonomik bakımdan küreselleşmeyle birlikte gelişen çevre sorunlarının küreselleşmesi son dönemlerde dünyayı tehdit eder hale getirmiştir. Bu sorunlara tepki biçiminin de küresel boyutta olması doğaldır. Bu nedenle uluslararası düzeyde geliştirilen sivil itaatsizlik eylem biçimleri söz konusudur. "Green Peace" gibi bazı kuruluşlar eylemlerini uluslararası alanda gerçekleştirmektedir. Türkiye'de de bu hareketin taraftarları ve uygulayıcıları vardır. Boğazlardaki akaryakıt tankerlerinin yol açtığı kazalara, fabrikaların kimyasal atıklarına, nükleer atıkların gizlenmesine vb. çevreye zarar veren davranışlara tepkilerini sergilemektedirler.

Sivil girişim ile sivil itaatsizlik arasında ince bir çizgi vardır. Birincisi yasal çerçevede kalmaya özen gösterirken ikincisi bilerek bir ya da daha fazla hukuk normunu ihlal eder. Muğla yatağan termik santraline karşı "Yatağan Çevre Koruma Derneği"(1991)nin ağaç dikme kampanyası, tiyatro günleri, çeşitli eğitsel yarışmalarla çevre bilincini oluşturma çabaları, termik santralin yarattığı radyasyon tehlikesine karşı yapılan yedi bin kişilik miting ve santralin baca filtresi takması için yapılan mücadele sonucunda 85 milyon dolarlık desülfürizasyon ünitesinin kurulması sivil toplum örgütlerinin sivil girişimin ürünüdür. Aynı şekilde, Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA) nın düzenlediği, Kırklareli Pehlivanköy'de yapılan "Temiz Trakya" mitingi (1998)(yaklaşık on bin kişi) Ergene Nehrine atılan sanayi atıklarına karşı yetkililerin dikkatini çekmeyi amaçlayan sivil bir girişimdir.

Bergama'da Eurogold firmasının siyanürlü altın çıkarması teşebbüsüne karşı Bergamalı köylülerin geliştirdiği eylem biçimleri bir sivil itaatsizliktir. Yaşadıkları bölgede oturma, yürüyüş,miting, sayımda yazılmayı reddetme vb. eylem biçimlerinden başka İstanbul'da boğaz köprüsünü trafiğe kapatma, Taksim meydanında yürüyüş (erkekler gömlek ve atletlerini çıkartmışlar kadınlar köy ekmeklerini havaya kaldırmışlardı), yabancı firmayı temsil eden ülkenin (Avustralya) büyükelçisinin basın toplantısını basma vb. eylemler bazı yasaları bilerek ihlal ederek kamuoyuna sorunu anlatmayı amaçlamaktadır.

KENT VE EKOLOJİ

Temel Kavramlar

Kent

Çevre bilimcilere göre, çeşitli fonksiyonların ekolojik ve hijyenik açıdan denge içinde olduğu, hukukun normlar çerçevesinde düzenlendiği mekansal yapılara kent denir (Gürpınar, 1993: 13).

Kentsel Ekoloji

Kent, insanı ve doğayı içinde barındıran bir eko sistemdir. Kentte yaşayanların biyolojik (su, hava, besin maddeleri, barınak vb) ve kültürel (örgütlenme, ekonomik sistemler, teknoloji, ulaşım ve haberleşme) gereksinmeleri bu ekolojik sistem içindeki ilişkilerini belirler.

Kentsel ekolojinin öğeleri;

1.Biyotop öğeler: Hava, su, toprak, iklim, yerleşme, altyapı.

2.Biyosenoz öğeler: Mikroorganizma, bitki, hayvan, insan, yoğunluk.

3. Sosyo-kültürel ve ekonomik öğeler: Teknoloji, eğitim, yaşama biçimi, değer sistemleri, otomasyon- davranışlar (Gürpınar, 1993: 77-78).

Kentsel Çevre

Çevre, organizmayı ve kişiyi etkileyen ve çevreleyen tüm dış ortam ya da şartları içeren bir kavramdır. Bu durumda çevre, doğal kaynakları da içeren, işlenmiş ya da işlenmemiş, yapılanmış ya da yapılanmamış, doğa ve maddi kültür öğelerinin birlikte oluşturduğu bir ortamdır.

Kentsel çevre kent denilen toplumun üzerinde yaşadığı çercedir.

Kentsel Çevrede Sorunlar

Kentleşmenin çevre üzerindeki olumsuz etkileri şöyle sıralanabilir:

Dengesiz yoğunluk dağılımları, nüfus yığılmaları; düzensiz yerleşmeler; gecekondu; alt yapı noksanlığı; atmosferik kirlilik; gürültü; yeşil alan azlığı; aktif ve pasif yeşil alanların dengesizliği; şehir hijyenlerinin zayıflaması; toplum sağlığında sıkışık yaşamdan kaynaklanan bozulmalar, salgın hastalıklarda artmalar (Gürpınar, 1993: 89). Yoğun ve sıkışık yaşam alanları kentlerde insan-çevre ilişkilerinde ekolojik dengesizliklerin ortaya çıkmasına yol açar.

Kentli Hakları

Kentte yaşayan bireylerin kentli olmaktan doğan hakları. Bu haklar insan hakları gibi evrensel hukuk metinlerinde yer almıştır.

Kentsel haklar fikri, Avrupa Konseyi Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Konferansı'nın 18 Mart 1992 tarihli "Avrupa Kentsel Şart" ve buna bağlı olarak kabul edilen "Avrupa Kentli Hakları Deklarasyonu"nda ifadesini buldu. Bu deklarasyonda imzası bulunan tüm ülkeleri -bu arada Türkiye'yi de- bağlamaktadır (Bknz.Ek1, Ek 2).

Kent Ekolojisi

Kentsel çevre sorunları endüstrileşmeye paralel olarak artmıştır. Endüstrileşmenin kapitalist yolu bu sorunları küresel bir tehlike boyutuna getirmiştir. **Castells**, kent ve ekoloji sorunlarının iç içeliğine vurgu yaparak bunu kapitalist sistemin doğasına bağlamaktadır.

> Kent ve ekoloji sorunu, gelişmiş kapitalizmde toplumsal örgütlenme ve toplumsal değişmenin en temel eksenlerinden biri haline gelmektedir. Kent ve ekoloji sorunlarından söz etmek hem bunların birbirlerinden ayrıştırılmasını hem de ayrılmaz bir şekilde eklemlenmesini varsaymaktadır (Castells, 1997: 13).

Castells' göre, kent sorunu bütün toplumsal grupların günlük yaşamının temelinde yer alan ortak tüketim araçlarının örgütlenmesi ile ilişkilidir; konut, eğitim, sağlık, kültür, ticaret, ulaşım gibi. Gelişmiş kapitalizmde bu, bir yandan tüketimin artan toplumsallaşmasını, diğer yandan da tüketim araçlarının üretimi ve dağıtımındaki kapitalist mantık arasında oluşan temel çelişkiyi ifade eder. Bunun sonucunda ortaya çıkan halk hareketleri gündelik hayatın maddi koşullarının iyileştirilmesini talep eder. Bu karşıtlığı ve bunu izleyen çelişkileri çözmek için devlet kente giderek daha fazla müdahalede bulunur. Böylece küreselleşen sorunlar devleti günlük yaşamla daha fazla ilişkili hale getirir ve bu da siyasal krizlere neden olur (Castells, 1997: 13).

Devletin müdahale ettiği ancak çözümleyemediği kentsel sorunlardan biri de kentsel ekoloji sorunlarıdır. Castells, doğanın ve üretim güçlerinin gerilemesine, yok olmasına yol açan toplumsal ilişkinin niteliğinin sorgulanması gerektiğini savunur. Ona göre, kent ve ekoloji sorunu birbirleriyle çok yakından ilişkili görünmektedir; gelişmiş kapitalizmdeki toplumsal ve siyasi değişimin yeni eksenini birlikte belirtirler.

> Kentsel kriz, ekoloji sorununun temelinde yer alan üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin ortaya çıkardığı daha genel bir krizin özel bir biçimidir. Örneğin, eğer konut, ulaşım gibi konularda bir kriz varsa, bu, büyük ölçüde kentleşme sürecinin biçimiyle ilgilidir ki bu da, insan faaliyetinin toplumsal örgütlenmesi ile bu faaliyetin maddi temeli arasındaki bir tür ilişkinin sonucudur...Kentsel kriz, faaliyetlerin ve bölgelerin eşitsiz gelişiminin öteki yüzüdür. Metropoliten alanlar ancak yağmalanmış bölgelerin oluşturduğu çöllerle açıklanabilir (Castells, 1997: 16).

Görüldüğü gibi Castells, kentsel ekoloji sorunun temelinde yerel halkın yaşadığı bölgelerin metropol kentlerin kurulması adına yağmalanmasını, doğanın bu anlamda yok edilmesini görür. Bu nedenle "kentsel krizin köklerine saldırmak isteyen herkes *ekolojik krizle* ilgilenmek zorundadır".

Castells, kent ve ekoloji sorunları arasında yapısal ve tarihsel bağlantının olduğunu, bunların tekelci aşamadaki kapitalist üretim biçiminin temel çelişkileriyle yakından ilişkili olduğunu, öte yandan ise bu çelişkilerin hakim toplumsal örgütlenme biçimlerinin temelinde yatan sınıfsal gücün sorgulanmasına kadar ulaşan siyasi içerimlerinin bulunduğunu belirtir.

> Diğer yandan, kent ve ekoloji sorunlarının siyasi yansımalarının toplumsal değişime yönelik eylemlere dönüşümü, bu sorunların hakim sınıfların ideolojik kategorileri ve modelleri ile tanımlanması sonucunda büyük ölçüde saptırılmaktadır. Kente ve çevreye yönelik ideolojiler, gelişmiş kapitalizmdeki yeni çelişkileri ifade etmekle birlikte, bunlar devlet teknokrasisinin ideolojik terimleriyle çarpıtılmaktadır (Castells, 1997: 16).

Castells, değindiği mekanizmanın şu şekilde işlediğini belirtir; Gelişmiş kapitalizmde ortaya çıkan toplumsal sorunlar, mekan ve doğanın örgütlenme biçimlerinden kaynaklanmakta; bu biçimler ise üretken teknolojilerin zorunlu evrimi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Öne sürülen ilişkiyi Castells şöyle ifade eder;

> teknolojik ilerleme---- kentsel yoğunlaşma----toplumsal düzensizlik;
>
> ayrıca teknolojik ilerleme----yapay ortamın doğal ortam üzerinde üstünlük kurması----insan doğasının düzeninin bozulması.
>
> Ona göre yukarıdakiler şu önerme ile ifade edilebilir;
>
> Teknoloji----mekan----toplum. (Castells, 1997: 17).

Ruşen Keleş, *"21. Yüzyılın Eşiğinde Kent ve Çevre"* (1993)adlı bildirisinde, 20. yüzyılın insanı hiçe sayacak ölçülülerde bir kentleşme olgusunu yaşadığını ve bu olgunun 21.yüzyıla da damgasını vuracağını belirtir. Dünya nüfusu 2000 yılına girerken 6 milyarı bulurken, 2040 yılında 10 milyarı bulacağı hesaplanmaktadır. 2000 yılında kentli nüfus, gelişmiş ülkelerde 1 milyar, gelişmekte olan ülkelerde 1.5 milyar civarında olacaktır. Keleş'e göre, kentleşme sanayi ve teknolojik devrimle beraber yürümektedir. Bu gelişmelerle birlikte daha kalabalık ve daha yoğun nüfuslu ve daha çok kirlenen bir çevre ortaya çıkmaktadır. İşsizlik, kentsel altyapı yetersizlikleri, ulaşım, konut, gecekondu, çevre, doğal ve tarihsel değerlerin yozlaştırılması kentleşme olayına koşut bir şekilde önümüzdeki yıllarda karşılaşılacak en büyük sorunlardır.

Keleş, yeni ekolojik düzen savunucularının, insanı merkez almak yerine çevreyi merkez almaya başladıklarını belirtir. Ona göre, Dünyadaki mücadeleler sonunda başta medeni ve siyasi haklar olmak üzere insan haklarında önemli kazanımlar olmuştur. Bugün üçüncü kuşak haklardan, kent ve çevre haklarından söz edilmektedir. İnsanlar, kendi çevrelerinde olup biten şeyler hakkında bilgi edinmek ihtiyacındadırlar. Bu uluslararası hukukun, çevre hukukunun gelişmesinde çok önemli noktalardan bir tanesidir. Böylece çevre facialarına yol açan ilgililer hakkında suç duyurusunda bulunma, çevreyi bozanlara onu eski haline getirmeye mecbur etme gibi hukuksal imkanlar sağlanmıştır.

Keleş, yatay ve dikey olmak üzere iki sorumluluktan söz eder. *Yatay sorumluluk,* bireyin hemcinslerine karşı çevre ve kent değerleri açısından taşıması gereken sorumluluktur. *Dikey sorumluluk* ise, bugünkü kuşakların gelecek kuşaklara karşı sorumluluğudur. "Biz çevremizi atalarımızdan miras almadık; fakat çocuklarımızdan ödünç aldık" sözü bu anlamda kullanılmaktadır. Bu nedenle çocuklarımıza borçluyuz ve iyi bir çevre bırakmak gibi (borcunu ödemek) etik bir sorumluluğumuz vardır.

Keleş "kent hakkı", "kent suçu" gibi kavramların önem kazanmakta olduğunu belirterek olumlu gelişmelerin önünde bazı engellerin bulunduğunu belirtir. Bunlar, 1.Kent ve çevre sorunlarını kişilerin kendi menfaatlerinin üstünde tutmamaları; 2. Saf ve aşırı liberalizm yani her şeyi olduğu gibi kendi haline bırakmak: 3. Kent ve çevre sorunların çözümü için kaynak kıtlığı. Bütün bunlar siyasal kültürün, kent ve kentçilik bilincinin gelişmesiyle yakından ilgilidir. Ahlak eğitimi gerekli olmakla birlikte yeterli değildir, bunun yanında hukukun üstünlüğü ilkesinin geçerli kılınması şarttır (Keleş, 1993: 23-33).

KİTAP ÖNERİLERİ

***Toplum ve Çevre, Yayına Hazırlayan Yakın Ertürk,Sosyoloji Derneği Yay., Ankara 1993.**

Bu kitapta, Türkiye Çevre Vakfı ile Sosyoloji Derneğinin işbirliği ile hazırlanan "Toplum ve Çevre" konulu toplantıda (1993) sunulan bildiriler yer almaktadır. Toplantıya Ruşen keleş" 21. Yüzyıl Eşiğinde Kent ve Çevre", Yücel Çağlar "Kırsal Çevre Sorunları ve Köylülük", Aytül Kasapoğlu ve Mehmet Erbaş "Önce İnsan: Kaba Çevreci İdeolojiye Karşı Yazı", Meral Nazlıoğlu "Toplum ve Çevre", Sibel Kalaycıoğlu "Çevre Sorunlarına Sosyolojik Bir Bakış", Yıldız Akpolat "Çevre Kirliliği. Çevre Korunması Kavramlarına 3.Dünya Bilinciyle Bir Bakış" adlı bildirileriyle katılmışlardır. Toplantının sonunda tartışmaların ve "Çevre Bibliyografyası"nın da yer aldığı kitap 136 sayfadır.

*** Murray Bookchin, *Toplumu Yeniden Kurmak*, Çev. Kaya Şahin, Metis Yay., İstanbul, 1999.**

1974 yılında ABD'de Toplumsal Ekoloji Enstitüsünün kurucusu ve yöneticisi olan Bookchin, bu eserinde doğayı tahakküm altına almak isteyen düşüncenin bizzat insanın insan üzerindeki tahakkümünden kaynaklandığı tezini savunmaktadır. Bookchin, ekolojik sorunların toplumsal nitelikte olduğunu belirterek bunun temelinde kapitalist büyümeyi yönlendiren yok edici piyasa yasalarının bulunduğuna dikkat çekmektedir.

*** Joel Kovel, Doğanın Düşmanı, Çev. Gürol Koca, Metis Yay.. İstanbul, 2004.**

Kovel kitabın ana başlığının altına "Kapitalizmin sonu mu. Dünyanın sonu mu?" şeklindeki çarpıcı eklemeyi yaparak kapitalizm kaynaklı ekolojik sorunların hem kapitalizmin hem de bundan daha önemlisi dünyanın sonunu hazırladığını, insanlığın artık sorunları belirlemenin ötesinde, bu tehlikeli gidişi durduracak kararlılığı göstermeye başladığına dikkat çekmektedir. Kovel öğretim üyeliğinin yanında Yeşil Partinin temsilcisi olarak 2000 yılında ABD Başkan adayı oldu.

VI. BÖLÜM: TÜRK- İSLÂM TOPLUMLARINDA KENT

ESKİ TÜRK TOPLUMLARINDA KENT

Göçebe Toplumu ve Kent

Gök Türklerde, Uygurlarda ve Oğuzlarda Kent

ANADOLU SELÇUKLU TOPLUMUNDA KENT

Göçebelikten Yerleşik Düzene Geçiş

Kentler ve Sosyal Tabakalaşma

Kentlerin Yönetimi

Kent Modelleri

OSMANLI TOPLUMUNDA KENT

Selçuklu ve Osmanlı Kentleri

Osmanlı Kentlerin Yapısı

Kentlerde Ekonomik Hayat

Liman Kentleri

Kentlerdeki Örgütlenme ve Hiyerarşi

Kentlerin Yönetimi

Osmanlı Kentlerinin Karşılaştırılması

Tanzimat'ın Modernleşme Çabaları ve Kentler

İSLÂM TOPLUMUNDA KENT

VI. BÖLÜM : TÜRK -İSLÂM TOPLUMLARINDA KENT

Temel Kavramlar

* Göçebe Toplum * Yerleşik Toplum * Kent/kend * balığ/balık * Ahi * Fütüvvet * Vakıf * Zaviye * Melik * Ayan * Şehir kethüdası * Sekban * Danişmend * Ehl-i Örf * Ulemâ * Kadı * Subaşı * Patriyarkal *Timar * Zeamet * Uşr (Öşür)

ESKİ TÜRK TOPLUMLARINDA KENT

Göçebe Toplumu ve Kent

Temel yaşama biçimi göçebelik olmakla birlikte Türk toplumlarının farklı zaman dilimlerinde yerleşik hayata yönelmeleri doğaldır. Bu değişim sürecinde bir kısmı göçebe, bir kısmı yarı-göçebe ve bir kısmı da yerleşik hayatı tercih edeceği açıktır. Kafesoğlu, eski Türklerin yaz aylarında yaylakları tercih ederken, kışın barınmak üzere evler inşa ettiklerini, Çin kaynaklarına dayanarak, Gök-Türk hakanlarının sağlam meskenlerden oluşmuş merkezlerinin bulunduğunu belirtir (Kafesoğlu, 1995: 309). Yazlık ve kışlık olmak üzere iki yerleşim yerinin bulunduğu, yazlıkların yaylalarda, kışlıkların evlerden kurulu iskan yeri olduğu anlaşılmaktadır. Buraların şehir ya da şehir olmaya aday yerleşimler olması mümkündür. Kafesoğlu bu şehirlerin bir kısmının izlerine rastlanmamasını binaların çamur-toprak (kerpiç) olmalarına bağlar. Ayrıca kerestenin hakim olduğu evler, kalın ağaç kütüklerinin yan yana getirilmesiyle oluşan şehir surları ahşap malzemenin fazlalığından ve diğer yapı teknik ve malzemelerinin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Kafesoğlu'nun bir başka tespiti, Türklerin Hunlardan bu yana şehir kültürüne geçmede çok istekli davranmadıkları yönündedir. Kaleler ya da şehir-kaleler kurdukları halde şehirlerin temeli sayılacak yerleşik köy düzenine geçmemişlerdir (Kafesoğlu, 1995: 311). Daha çok ipek yolu ve diğer ticaret yolları üzerinde kale , kale-şehirleri, kervansaray ve kasabaları ticareti kontrol etmek ve kışlamak üzere kurmuş olmaları mümkündür.

Sümer, eski Türklerin bilinen tarihlerinden yaklaşık bin yıl sonra şehir hayatına yöneldiklerini, bunun göçebe olan halkın yaşama şekliyle ilgili olduğunu belirtir. Sümer, Göktürk ve Uygurların şehre *balık(balığ)*

adını verdiklerini, 11. yüzyılda Kara Hanlı Türkleri ile Oğuzların balık yerine *kend (=kent)* kelimesini kullandıklarını açıklar. Kaşgarlı Mahmut da kend sözcüğünün Türklerde şehir, kale ve köy anlamlarında kullanıldığını belirtir (Sümer, 1994: 1). Belki Türkler tüm yerleşim birimlerine (küçük ya da büyük, köy ya da şehir) kend demiş olabilirler. Göçebe, konar göçer yaşantı içinden gelenlerin başlangıçta ayırım yapmaksızın yerleşik düzeni bu kavramla anlatmış olmaları mümkündür.

Kaşgarlı Mahmut "balıq" teriminin Uygurlar tarafından kale ve şehir anlamında kullanıldığını belirtirken, Öğel Kök Türklerin bu terimi Çin kentleri için kullandıklarını açıklar. Yine Kaşgarlı'ya göre Hakan'ın bulunduğu şehir "ordu" olarak ifade edilirmiş (Divitçioğlu, 1987: 231).

Gök Türklerde, Uygurlarda ve Oğuzlarda Kent

Divitçioğlu, *Gök/Kök Türkler* döneminde kentlerin olmadığını söylemenin çok abartılı bir iddia olmayacağını belirtir. Öğel de etrafı surlarla çevrilmiş şehirlerin olmadığı kanısındadır. Doğu Göktürklerde bu anlamda şehir olmadığı tezini benimseyen Divitçioğlu -Chavannes'e dayanarak- Turfan ülkelerinde Batı Kök Türklere bağlı şehirlerin olabileceğini kabul eder. Bu şehirler Turfan, Karaşar, Kuça, Tokmak, Kaşgar, Hotan'dır. Bu kentlerde Hint-İran ırkından halklar (Tokhar, Soğdak, Alanlar/Aslar) tek başlarına, bazen de birleşik krallıklar olarak yaşarlardı. Türklerin bu kentlerle ilgisinin vergi alma, ordularında paralı asker olma biçiminde olduğu belirtilmektedir. Divitçioğlu, göçebe olan Batı Kök Türklerin bu şehirlerden tarım ürünleri, işlenmiş malı haraç olarak alabileceklerini, hatta çiftçi ve zanaatkarların bir kısmını kendi kışlakları yöresine yerleştirebileceklerini mümkün görür (Divitçioğlu, 1987: 232)

Benzer biçimde Sümer de Doğu Göktürklerin şehir kurmadıkları fikrini paylaşmaktadır. Gök/Kök Türkler 551'de kurulmuş, 582 yılında birbirine hasım iki devlete bölünmüştür. Doğu Göktürk kağanları Orhun ırmağı yakınında Ötüken yöresinde yaşıyorlardı. Bilge Kağan'ın yazıtlardaki, ifadelerinden buranın ormanlık bir bölge olduğu anlaşılıyor. Bilge Kağan'dan önce yaşayan Kağanlar (T'a-po, K'i-min) komşuları Çinlilerin uygarlığına, şehirlerine özenmişler, hatta kıyafetlerini değiştirerek Çinlilere benzemeyi, çadır hayatını bırakıp evlerde yaşamayı istemişlerdir. Bu kağanlardan 140-150 yıl sonra kağan olan Bilge Kağan da budununu (milletini), Çinliler gibi Buda dinin kabul ederek şehirlerde oturtmayı düşünmesine karşın, kayınpederi olan ve Çin'de doğmuş, bu ülkenin eğitimi ile yetişmiş veziri Tonyukuk "Biz Çinlilerin yüzde biri kadarız. Bir şehir kurup otururuz orada düşman bizi yok eder. Halbuki eski hayatımızı sürdürürsek zayıf olduğumuz zamanlarda çekilir, güçlü olduğumuz zamanlarda da ilerleriz. Buda dinine gelince, bu din insana alçakgönüllülük,

yumuşaklık telkin etmekle savaşçıların mizaç ve karakterine uymaz" diyerek onu bu isteğinden vaz geçirir. (Sümer, 1994: 7). Burada göçebe, savaşçı bir toplumun şehir hayatına karşı oluşunun temel gerekçeleri söylenmiştir. Sümer, Batı Gök Türkleri şehirle ilişkileri olduğunu, ancak bu şehirlerin kendilerine bağlı olan ve daha çok tarım ve ticaretle ilgili olan küçük şehir devletleri olduğunu açıklar. 630'lı yıllarda bu bölgeleri dolaşan Çinli bir Rahibin tuttuğu notlarda Karaşar, Koçu, Kuça, Aksu, Sûyâb, Talas, Fergana, Semerkand, Buhara gibi gelişmiş şehirlerden söz eder. O sırada belli bir bölgeye egemen olan Türk Kağanı (T'ong Şe-Hu) ile otağında karşılaşmasını anlatır. Askerlerden, devlet erkânından, memurlardan, hizmet görenlerden, hediye getiren Koçu ve Çin elçilerinden, şarap sunulmasından, çalgı takımı ile müzik çalınmasından söz eder. Ancak Sümer'e göre bir saray gibi donanımlı olan otağ hareket sırasında toplanabilir ve başka bir yerde tekrar kurulabilir. Türklerin şehir hayatına uzak durmalarına rağmen o dönemde ticarette ileri olan şehirlerde oturan toplumlar vardır. Örneğin Soğdlar (Su-li/Suğdak). Sogdların şehirleri reisler tarafından yönetilir ve Türk Kağana bağlıdırlar (Sümer, 1994:14). Öğel bu kavme Türklerin "Soğdak" dediklerini belirtir. Soğdaklar büyük ticaret yollarının geçtiği şehirlerde otururlar ve kervancılık yaparlardı. Türk kavimleri üzerinde etkileri olan bu kavim, yerleşik hayata geçmiş olmasından dolayı daha uygardılar. Göktürk kağanları Bizans'a gönderdikleri elçileri Soğdlardan seçmişlerdir. Türgeş kağanları da sikkelerini Soğd alfabesi ile yazmışlardır (Öğel, 1991: 318). Savaşçı, dinamik Türk toplumları İbni Haldun'un bedevi toplumlarda belirttiği özelliklere sahiptir. Onlar yerleşik şehir toplumlarını vergiye bağlamayı, mamul mal almayı ve geniş arazilerde yaşamayı varolmanın ilk şartı olarak görmüşlerdir.

Türkler yerleşik hayata geçtikleri ve şehirlerde oturdukları takdirde siyasi egemenliklerini yitireceklerine inanırlardı. 11.yüzyılda göçebe Oğuzlar şehirde yaşayan eldaşlarını hor görürler ve onlara yatuk(tembel) derlerdi. Bu anlayış bütün Türk/Türkmenlerde egemendir. (Sümer. 1994: 18). Bu anlayış değişmeye başlayınca otoritenin parçalanması ve dağılması gündeme gelmiştir. Buna örnek olarak Türgişler verilebilir. Batı Gök Türklerinin Türgiş boyuna mensup kağanlar şehir hayatına daha fazla ilgi gösterdiler, şehirlerde otururak devleti oradan yönetmeye çalıştılar. Kollara ayrılarak birbirlerine düşen ve ayrı şehirlerde (sarı Türgişler Sûyâb'da Kara Türgişler Talas'da) oturan Türgişler, Uygurlar'a yenilen Karluklar tarafından yıkılacak kadar zayıflamışlardı. Karluklar Sûyâb'ı alarak Türgişlere son verdiler (766). (Sümer, 1994: 22) Şehir hayatı göçebelikten uzaklaşan Türklerin lükse yönelmelerine, zayıflamasına ve dağılmalarına neden oluyordu. Bu durum toplumun şehir hayatına göre organize olmamasından ve kaynaklanmıştır.

On boydan meydana gelen ve Türk kavminin önemli bir bölümü olan *Uygurlar* önce Gök Türklere bağlı olarak el teber (küçük melik,küçük kral) adı verilen liderler tarafından yönetiliyorlardı. Gök Türklerin kendi aralarında düştükleri anlaşmazlık nedeniyle zayıflamaları Uygurları ön plana çıkardı. Köl Bilge Kağan Uygurlar Devletini güçlendirdi ve bağımsız kıldı. Miladi 744'lerde Oğlu (Moyur-Çor) adını devletin başına geçti (koyun yılı=747) ve geleneğe göre "Tenride Bolmuş İl İtmiş Bilge Kağan" eşi de "İl Bilge Hatun" unvanını aldılar. Başarılarını sürdüren İl İtmiş Bilge kağan, kısa zamanda diğer Türk boylarını (Basmıllar, Karluklar, On Oklar, Oğuzlar, Tokuz Tatarlar vb.) ya etkisiz kıldı bölgeden uzaklaştırdı ya da kendine bağladı. Çin İmparatoru ile iyi ilişkiler kurdu ve hatta onun ülkesinde çıkan bir isyanın bastırılmasına yardımcı oldu. Bunun üzerine imparatorun kızı ile evlendi ve kudretini artırdı. Bundan sonra en büyük eseri olan *Ordu Balık* şehrini kurdu (757). *İl İtmiş Bilge Kağan Türklerin şehir kuran ilk hükümdarı unvanına sahiptir.* Bu şehir Orhun Abidelerine yakın bir bölgede yer almaktadır. Bölgeyi gezen Müslüman bilginlerden elde edilen bilgilere göre Ordu Balık Çinli ve Müslüman tüccarların toplandıkları, ipekli dokumalar, kürkler ve diğer malların alışverişinin yapıldığı bir şehirdi. Daha sonra Öğedey Kaan (1229-1241) Ordu Balık şehrine yakın bir yerde Kara Kurum şehrini kurdu . Hatta bu şehrin ilk adı yine Ordu Balık idi, sonra kurulduğu yerin adı ile anıldı. (Sümer, 1994:27-29). Bu anlatım şehirlerin kurulmasında liderlerin rolünü göstermesi bakımından önemlidir. Bir yerleşim yerinin uzun bir süre doğal seyri içinde şehir olması yerine stratejik ve ekonomik olarak uygun olduğuna karar verilen bir yerin şehir olması söz konusudur.

İl İtmiş Bilge Kağan'ın yerine geçen Bögü (Mou-yü)Kağan Çin'deki bir isyanı bastırdığı sırada Mâni dinine bağlı Soğdların etkisinde kalarak bu dini benimsedi (762-763). Böylece ilk defa Türklerin bir kolu yabancı bir dini benimsemiş oluyordu. Mâni dini ilk ve son defa bir devlet dini oldu (Sümer, 1994:29). Doğal olarak din ile şehrin yapısı arasında bir ilişki vardır. Her şeyden önce dine özgü yaşama tarzı, ibadet mekanları (tapınaklar) ortaya çıkacaktır.

Uygurlara (Toğuz Ğuzz) ait 17 şehrin varolduğu bölgeyi gezenlerin bıraktıkları bilgilerden öğrenilmektedir. Bunlardan Koçu (Çinânikes · Çinliler bu şehre Kao-Çang derlerdi) Uygurların başkenti konumundadır. Çin ülkesine yakındır. Türklerde şehir, yer adları çocuklara da veriliyordu. 13. yüzyılın başlarında Uygur hükümdarı Barçuk adını şimdiki ismi Maral Başı olan Barçuk şehrinden almıştır.

Bu boylarının dışında Karluklar, Çiğiller, Kara Hanlılar, Tohsılar (Toksular) gibi Türk boyları da şehirler kurmuşlardır. Kaşgar (Ordu Kend), Balasagun (Kuz Ordu), Öz Kend, Mankent, Talas, Taş Kend, vb. bilinen bazı şehirlerdir.

Selçuklu ve Osmanlı Devletinin kuruluşunu sağlayan *Oğuzlarda kent* hangi düzeyde idi? Bu soruyu Anadolu'daki kent olgusunu da anlamak bakımından cevaplandırmak gerekir.

Öğel'in verdiği Oğuz kentleriyle ilgili listede 26 kent görünmektedir. Bunların arasında M.Ö ve M.S kurulmuş kentler vardır. Bunların bir kısmı Göktürklere, Karluklara ve Karahanlılara da hizmet vermiştir. Böylece bu kentlerin bölgeye egemen olan Türk boyları arasında elden ele geçtiğini ve varlıklarını sürdürdüğünü görüyoruz. Bu kentler: Otrar, Altın-Tepe,Tokay-Tepe, I.Çıplak Tepe,II.Çıplak Tepe, Pıçakçı-Tepe, Sütkent, Bayır-Kum, Ak-Tepe, Öksüz, Kavgan-Ata, Artık-Tepe, Buzuk-Tepe, Çardarı, Ak-Tepe, Kuyruk Tepe, Sığnak, Savran,Mir-Tepe, İşkan, Şornak-Tepe, Sadık-Ata-Tepe, Çuy-Tepe, İkan, Karaspan-Tepe, Cuvan-Tepe (Öğel, 1991: Ek). Burada kent isimlerinin bir kısmının tepe, bayır, kum gibi doğaya ait olması göçebelikten gelen ve yerleşik hayata geçtikten sonra da göçebeliği sürdüren toplumlar için doğaldır. "Sütkent" de olduğu gibi "kent"kavramının kullanılması da önemlidir.

Otrar kenti, Oğuzlarda Yengikent / Yangıkent adı ile anılmakta ve Oğuz Yabgu'ların kışlığını oluşturmaktaydı. Kentin 400x300 m büyüklüğünde bir iç kalesi ve oldukça geniş duvarları vardır. Arap ve Moğolların eline de geçen kent özellikle Moğolların tahribi ile karşılaşır. Altın- Tepe, Otrar kentine 7 km kuzey batısında kurulmuş olup, 950x500 m büyüklüğünde bir dış duvara ve 100x160 lik bir iç kaleye sahiptir. İç kale bir tepe üzerinde kurulmuştur. Tokay-Tepe Otrar'ın 13 km güney doğusunda küçük bir iskan yeridir. 380x280 m genişliğinde surlarla çevrilidir. Kentin içinde suni bir tepe vardır, çevresi su dolu hendeklerle tahkim edilmiştir. Otrar'ın 10 ve 15 km uzaklığında Çıplak -Tepe diye anılan iki kent kalıntısı bilinmektedir. Pıçakcı-Tepe Otrar'ın 4 km. güneyinde bir tepe üzerinde kurulmuş, etrafı su kanalları olan bir kaleye sahiptir. Sütkent tanınmış Oğuz kentlerinden biridir. Duvarlarla çevrili ve şimdi harabe halinde olan iki yerleşim yerine sahiptir. Bunlardan birincisi 900x800 metre, ikincisi 240x200 metre büyüklüğünde bir kaleye sahiptir. Bu geniş yerleşim alanı olan kentin çevresinde Bayır-Kum, Ak-Tepe, Öksüz, Kavgan-Ata, Artık-Ata, Buzuk-Tepe gibi kentler yer almaktadır. Çardarı, Sütkent'in güneyinde Sirderya'nın sol sahilindedir. Bir tepe üzerinde kurulmuş şehir 310x240 m dış, 140x120 metrelik iç kaleye sahiptir. Kale çift duvarlarla çevrilidir ve iki duvar arasında su hendekleri yer almaktadır.

Sıgnak veya Kaşgarlı Mahmud'a göre Suğnak kenti, Oğuzların meşhur kasabalarındandır. Kent, bir çok bilgin tarafından ziyaret edilmiş, Göktürk ve Türgeş döneminde genişlemiştir. Burası geniş surlarla çevrilidir ve 275x320 metrelik iç kalesi vardır. Savran, Kaşgarlı Mahmud'un Sepren dediği bir kent olup, Sirderya'nın sağ sahilinde ve bir tepe üzerinde kuruludur. Etrafı 800x550 metrelik bir surla çevrilidir. Sur, burçlarla süslenmiş ve etrafı su hendekleri ile desteklenmiştir. Kentin iki büyük kapısı halâ ayaktadır. Mir-Tepe Savra'nın yakınında küçük bir yerleşim yeridir. Şornak-Tepe, Savran'a 8 km mesafede bir kenttir. Sadık-Ata-Tepe, Savra'nın yakınında küçük bir yerleşimdir. Yesi (Türkistan). Kara-Tav'ın güneyindeki en önemli Oğuz kentlerindendir. İşkan. Yesi'nin 25 km kuzeyinde , Ata-Bay adlı bölgededir. Çuy-Tepe, Yesi'nin 8 km güneyinde bir tepe üzerinde kalesi vardır. Karaspan-Tepe, 850x600 metre büyüklüğünde kalın duvarlarla çevrilmiş ve suni bir tepe üzerinde kurulmuş bir kalesi vardır. Cuvalin bölgesinde Evliya Ata, Cambula gibi kentler bulunmaktadır. (Öğel, 1991: 334-341).

Oğuz kentlerinin ortak özellikleri:

1. Genellikle güvenliği sağlamak için bir tepe üzerine kurulmuşlardır. Doğal tepe olmadığı yerde suni tepe yapılmış ve kale bunun üzerine inşa edilmiştir.

2. Çevresi büyük duvarlarla çevrilidir. Bazen iki sur ya da iki kale iç içedir. Bazı kentler, ırmak kenarlarına kurulmuş ve surların çevresi su kanallarıyla desteklenmiştir.

3. Bazı kentler ticaret ve bilimde ileri düzeydedir.

4. Güvenlik sorunu küçük yerleşimlerde bile kale yapmayı zorunlu kılmıştır. Ak-Su nehrinin sol sahilinde Bulak-Koval kalesi bunlardan biridir.

5. Bu kale - kentleri ile Avrupa'da örneklerini gördüğümüz kale - kentler arasında özellikle ve Selçuklu ile Osmanlı kale-kentleri arasında benzerlikler vardır.

Sümer'in belirttiğine göre, Çin, Moğolistan, İtil havzası ve Ortadoğu arasındaki ticarin büyümesi Seyhun boylarında şehirlerin gelişmesini sağladı. 10. Yüzyılın ortalarında Oğuzların ancak üç şehirleri vardı. Bunlar, Yeni Kend (Şehir Kend), Cend ve Cuvâre(Huvâre). Bunlara daha sonra beş şehir daha katıldı.; Savran (Sepren), Karaçuk, Karnak, Suğnak, Süt Kend (Sütgin). 11. yüzyılda göçebe Oğuzlar yerleşik Oğuzlara "yatuk" yani tembel diyorlardı.Aynı yüzyılda Selçuklu Oğulların yönetimindeki Oğuzlar göç ederek Horasan'da Selçuklu devletini kurdular (1040). Bu devletin gelişmesi Oğuz elinden İran ve Anadolu'ya göçü hızlandırdı. 12. yüzyılda, yukarıdaki şehirlere yeni bir şehir daha eklendi. Oğuzların Salur boyundan

Barçın Hatun adını alan Barçınlığ Kend ve 13 yüzyılın ilk çeyreğinde Özkend, Aşnas, Otrar gelişti. Bunların bir kısmı küçük bir kasaba iken şehirleşen yerleşim alanlarıdır. Moğol istilası arifesinde yukarıdakilere Yesi, Ribâtât'ı da eklediğimizde gelişmiş 12 şehir oluşmuştu. Ahmed Yesevi'nin yaşadığı Yesi şehri Türkistan ismi ile anılıyordu. 1219da başlayan Moğol istilası bu şehirlerin yakılıp yıkılmasına ahalisinin göç etmesine neden oldu. Şehirlerin zenginlik kaynağı ticaret gerilemişti. Semerkand, Buhara, Ürgeç gibi büyük şehirlerden uzak ülkelere kervanlar güvenlik nedeniyle gönderilemiyordu.1245'de Papa'nın temsilcisi olarak Moğolistan'a giden Plano Carpini, Seyhun ırmağı kıyısında sayısız şehir harabesiyle karşılaştığını belirtir. Türk yurdunun merkezi kesimi yani Taş Kend ile Isığ Göl (İsig Köl) arasındaki bölgede bulunan şehirler de yakılıp yıkıldı. Bu arada Balasagun. Taraz, İki Öğüz, Kayalık, Almalık, Barman, Beş Balık, Yafınç ve diğer şehirler de Oğuz şehirleriyle birlikte yerle bir olmuştu. Bunların bir kısmının yerleri bile tayin edilememiştir (Sümer, 1994: 87-89).

Sümer'in bu açıklamalarından Oğuzların hem göçebe hem de yerleşik hayatı seçtiklerini ve şehirler kurduklarını anlıyoruz. Selçuklu Devleti şehir kültürü üzerine oluşmuş bir devlettir. Her ne kadar bu devlette bulunduğu coğrafya nedeniyle İran kültürünün etkisi olmuşsa da geçmişteki şehir hayatının oynadığı rol önemli olmalıdır. Oğuzların göçebe olan ve kırsal alanları tercih edenlere daha sonra Türkmen denmiştir. Yerleşik Oğuzlar Selçuklu Devletinde "merkez"i oluştururken göçebe Oğuzlar (Türkmenler) "çevre"yi temsil ettiler. Merkez-çevre çelişkisi farklı iki yaşama biçiminin bir sonucu ve merkezin devlet gücünü kullanmasıyla büyümüştür. Bu çatışmalar Nizamülmülk'ün Siyasetname'sinde bir sorun olarak ortaya konulmuştur. Göçebe/cemaat toplumu ile yerleşik/ şehir toplumu farklılaşması Osmanlıda da devam edecektir.

Bütün bunlar Türklerin sanıldığı gibi sadece göçebe bir toplum olmadıklarını, şehir hayatını bildiklerini, şehirler kurduklarını, ticaret ve çeşitli zanaat dallarıyla ilgilendiklerini göstermektedir.

Anadolu'ya gelen Oğuzların kolları kendi soy adlarını yerleşim yerlerine vermişlerdir. Bunların çoğu köy, kasaba düzeyindedir. Örneğin *Bozoklar(12 kabile):* Kayı, Bayat, Alka-evli(Alka-bölük), Kara-evli (Kara-bölük), Yazır, Döğer, Dodurga, Yaparlı, Afşar, Kızık, Beğdili, Karkın. *Üç-oklar (12 kabile*): Bayındır, Peçene, Çavuldur, Çepni, Salur, Eymür, Alayuntlu, Yüreğir, İğdir, Büğdüz, Yıva(Iva), Kınık (Kafesoğlu, 1995: 145). Yerleşim yeri ile soy/boy adları arasındaki bu ilişki anlamlıdır, böylece yerleşilen yerin o soya ait olduğu ifade edilmektedir.

ANADOLU SELÇUKLU TOPLUMUNDA KENT

Kent olgusu ile kentin içinde bulunduğu toplumun sosyo-ekonomik yapısı arasında anlamlı bir ilişki vardır. Kentlerin yapısı burada egemen olan üretimin biçimi, üretimin miktarı, yönetim tarzı, örgütlenme şekilleri, sosyal tabakalaşma, ulaşım teknolojisinin düzeyi, vergi sistemi, askeri gücün etkinliği, devletler arasındaki savaş-barış durumları vb. gibi sayısız faktöre bağlı olarak değişiklik gösterir.

Göçebelikten Yerleşik Düzene Geçiş

Selçuklu döneminde devam eden göçlere bağlı olarak, Anadolu'ya gelen ve köy ve mezralara yerleşen Türkmenlerin tarıma bağlı ve yerleşik kültüre sahip oldukları, göçebe yaşamı sürdürenlerin ise hayvancılık yaptıkları bilinmektedir. Köylerde yaşayan ve hayvancılıkla uğraşan Türkmenler (Göçebe Oğuzlar) , Akdağ'ın belirttiğine göre bir "ikta" sahibine vergi veriyorlardı. Her köyde ileri gelen bir kişi "kethüdâ" unvanıyla bugünün muhtarı konumunda bulunuyordu. Köy geriçleri ise, aralarından seçilen "yiğitbaşı" ile bu kethüdâya bağlı olarak köyün asayiş sorunlarını ve eşkıya baskınlarını önlüyorlardı. Bütün köylerdeki kethüdâları kentte kadının başkanlığındaki mecliste temsil eden bir "ilbaşı" bulunuyordu. İlbaşı, hükümetle köylerin ilişkilerinde önemli rol oynuyor, salma (avârız, peşkeş vb.) miktarının belirlenmesinde ve toplanmasında etkili oluyordu. Köyde ayrıca imam ya da zâviye şeyhinin varlığı bilinmekledir. Özellikle zaviye şeyhleri gençlerin oluşturdukları "gençlik ocaklarına" yönelik çalışmalarıyla tarikatın etkisini artırma imkanı bulmuşlardır (Akdağ, 1995: 23-24).

Selçuklu Devletinin Türkmenleri kırsal kesime iskan etmesi gibi kent iskânı ile de ilgilendiği anlaşılmaktadır. Örneğin daha II. Kılıç Arslan zamanında Antalya henüz fethedilmediği halde burada bir Türk ticaret kolonisi bulunuyordu. Antalya, Sinop gibi kentler fethedildikten sonra bu küçük koloniler büyütülmüş, tüccar, zanaat erbabı ve esnafın buraya göç etmesi özendirilmiş, hatta bunların bir kısmı zorunlu iskâna tabi tutulmuştur" (Doğru, 1995: 14-15). Bu açıklamalar Türklerin ticaret ve zanaat alanında etkin olduklarını göstermektedir. Böylece ekonomik hayatı elinde bulunduran Rum, Ermeni topluluklarına karşı güç dengesi kurulmak istenmiştir.

Anadolu'ya gelen Türklerin burada geçmişten gelen kentlerle ve 6-7 bin yıldır varolan kent kültürü ile karşılaşmaları ve böylece kendi kent anlayışlarını bu kentlerin yapısına uygun olarak sürdürmeleri mümkündür. Türklerin 10.yüzyıldan itibaren göç ettikleri alanlarda kentlere ve gelişmiş bir kent kültürüne sahip oldukları bilinmektedir. Bu kentlerin göçebe

kabilelerle önemli boyutta organik bağları vardır. Göçebeler canlı hayvan ve hayvan ürünlerini kentte pazarlıyorlar, buradan aldıkları mamul maddeleri ise kabile içinde tüketiyorlardı. Oğuzlar arasında küçük baş hayvan ve at ihracatı ile uğraşanlar dahi bulunuyordu. Anadolu'da kent yaşamının 13.yüzyılda canlandığı düşünülürse Moğol baskısı ile Anadolu'ya gelen kent kökenli göçmenlerin bu canlanmada etkisi kolayca anlaşılacaktır. (Doğru, 1995: 16-17)

Akdağ, Türklerin Anadolu'yu fethetmeden önce (1071) daha önceki akınlarda gelip şehirlere yerleşen Müslüman Türk topluluklarının bulunduğunu ve bunların bir kısmının ticaret ile uğraştıklarını bir kısmının ise Bizans ordusunda askerlik yaptıklarını belirtir. (Bizans ordusundaki bu Türklerin Malazgirt savaşında saf değiştirdikleri bilinmektedir.) Akdağ'a göre ilk şehirli Türkler Selçukî kumandanları ve askerleridir. Türk asker ve beyleri zaptettikleri Bizans şehirlerinde toprak ve emlak almayı tercih ettikleri için bir süre sonra şehrin varlıklı kesimleri arasına girdiler. Şehrin ticari hayatında da etkin olan bu kesim kırsal alandaki Türkmenlerin bir kısmının şehirlere yerleşmelerine imkan hazırladı. Böylece yerli Rum Hıristiyan nüfus zaman içinde azınlık konumuna geldi (Akdağ, 1995: 23-24).

Merkezi İran'da bulunan Selçuklu Sultanı zapt edilen şehirlere İran'dan bir kadı tayin edip yolluyordu. Böylece hem siyasi egemenlik sağlanıyor hem de Türk-Müslüman cemaatin idaresi İslâm esaslarına göre yapılıyordu. Yine çoğunluğu bu bölgeden oluşan dervişler Anadolu'daki cemaatleri "irşad"a yönelmişlerdi. "Gazi" sıfatını alanların önemli bir kısmı şehirlerde varlıklı ve nüfuslu hale geldiler ve medrese,cami, hanekah(tekke), zaviye gibi kurumlar yaptırdılar ve bunları besleyecek vakıflar kurdular. Böylece ilk Türk şehir topluluğu Rum-Bizans şehirlerine gelip yerleşen Türkmenlerle, onları maddeten ve manen idareye koşan "Türk-İran" medreselilerinden teşekkül etmiş bulunmaktaydı ve iktisadi faaliyeti elinde bulunduran Hıristiyan halk ancak "azınlık" olarak bu topluluğa hizmet ediyorlardı (Akdağ, 1995: 12-13).

Kentler ve Sosyal Tabakalaşma

Akdağ, Mevlânâ'nın oğlu Veled Çelebi'ye Konya'daki sosyal hayat ve tabakalaşma hakkında yaptığı açıklamaları esas alarak şehirlerdeki "içtimaî sınıfları" şöyle açıklar; *Melikler (Yöneticiler)*: Bir şehirde hükümet ricalini teşkil edenler aynı zamanda en zengin olanlardı. Bunlar emlak, han, hamam, dükkan, bağ ve konaklara sahiptiler. Emir aileleri hem siyasi hem de iktisadi bakımdan en üstteydiler. Bunlardan sonra "ayan" dediğimiz ileri gelenlerle, hükümete karşı halkı temsil eden *"iğdiş"ler* geliyordu. Bu tabakada tacirler (hacegân) de yer alıyordu. Üçüncü tabakada şehrin imalatçı

zümresini teşkil eden *zanaat sahipleri* vardı. (Akdağ, 1995: 14-15). Akağ, müderris, derviş gibi ilim erbabı ile dükkanlarda çalışan işçilerin (fityân) hangi sınıfa girecekleri konusunda tereddüt etmekle birlikte müderrisleri (etkinliği ve ekonomik gücü oranında) üçüncü ya da ikinci tabakada, işçileri de dördüncü tabakada göstermek yanlış olmasa gerekir

Şehir topluluğunun özelliklerinin anlaşılmasında mesleksel tabakalaşmanın önemine işaret eden Akdağ, iş hayatının bir takım "lonca-korporasyon"a ayrıldığını belirtir. Esnaf dernekleri niteliğinde olan bu müesseseler, her zanaat şubesinde çalışan insanları birer "pir"in manevi kutsiyetine inandırmayı, onları bu zanaatın tarikatı içinde sadık ve mesleğin bütün kaidelerine candan bağlı müritler haline getirmeyi amaçlıyordu. Her iş kolunu temsil eden bir "ahi"(ihvan) bütün ahilerin içinden de bir "ahi baba" seçiliyordu. Esnaf şeyhi olan ahinin bir nevi subaşısı olarak, "fityân"a(işçiye) kumanda eden bir "yiğitbaşı" (server) adında ikinci bir reis bulunurdu. İhvan ve serverân emirlerindeki teşkilatlı fityân sayesinde siyasi meselelerde hükümet idaresinde etkili oldular (Akdağ, 1995:15-16). Hiyerarşik düzen yukarıdan aşağıya doğru şöyleydi; 1.Ahi Baba, 2. İhvan(Ahi), 3. Servarân (Yiğitbaşı), 4. Fityân (zanaatkâr, işçi).

Akdağ, şehirde "ilim ehli" olan "danişmend" tabakası içinde müderrisleri, zaviye, hanekah(tekke) şeyhlerini, medrese talebesini sayar. Hatta bazı kadıların aynı zamanda ders vermekle meşgul olduklarını ve talebeye/müridlere sahip olduklarını belirtir. Her şehirde müderrislerin içinde en üstün olanı diğerlerinin reisi olarak "şeyh'ul -islâm" unvanını alıyordu. Bu önderlerin dışında ilim öğreten her müderris fetva verme hakkına sahipti (Akdağ, 1995:17). Bu tabaka içinde hiyerarşik düzen şöyleydi;1.Şeyh'ul-İslam,2.Müderrisler (Şeyhler), 3.Nâkipler, 4.Talebeler. Bu sistem ahi sistemine benzemektedir.

Selçuklu döneminde kurulan zaviyeler hem kırsal alanlardaki Türkmenlere hem de kentlerdeki halka hizmet veriyor ve yerleşik düzene geçişi kolaylaştırıyordu. Kırsal kesimde şeyh ve dervişlerin toplandığı zaviyeler göçebelere hizmet veriyordu. Kentlerde Sünni tasavvufu yayan zaviyeler ile Ahi Babanın kurduğu zaviyeler bulunuyordu. Hepsinin ortak özelliği misafir kabul eden yerler olmaları ve karşılıksız hizmet vermeleriydi. Bu zaviyelerin etrafında toplanan nüfus yeni yerleşim yerleri oluşmasına yol açıyordu (Doğru, 1995: 56-57).

Şehir halkı mahalle düzeni içinde yaşıyordu. Mahalle düzeyinde ise halkı temsilen "iğdiş"ler görev yapıyordu. (Kısırlaştırılmış hayvan anlamında iğdiş terimi yabancılarla evlenen Türklerden doğan melez kişiler için kullanılıyordu. İ .Hakkı Uzunçarşılı, bu terimin aslında rehber anlamında öndeş ya da öğdeş olduğunu, Arapça'dan Türkçe'ye aktarmada

harflerin benzerliğinden yanlışlıkla iğdiş olarak çevrildiğini iddia etmektedir. Akdağ, 1995:19). İğdiş, mahalle halkını hükümet ve kadı yanında temsil eder, hükümetçe halktan istenen her türlü "salmalar" ve devlet büyüğü şehri ziyaret ettiği zaman kendisine verilen "peşkeşler"i hane başına dağıtır ve toplardı. İğdişlerin yanı sıra, mahallede zengin ve tanınmış aile şefleri "ayân" adı ile etkin konumdaydılar. Bu mahalle temsilcilerini üst düzeyde "iğdişbaşı"(şehir kethüdası) temsil ediyordu (Akdağ, 1995:20).

Şehri oluşturan ve kadıya bağlı olan toplulukların dördüncüsünü Akdağ "Ehl-i Örf" olarak adlandırır. Bunlar ise, 1.Subaşı Naibi 2. Bölük Zabitleri, 3. Kale Erleri, Asayişçiler, Tahsildarlar, Askerlerden oluşmaktadır.

Bir Anadolu şehrinin Sosyal ve İdari Örgütlenmesi (Akdağ, 1995: 22)

Kadı

Ahi Baba Ahiler Fityân (İşçiler) Ve Zanaatkârlar	Şeyh'ül İslam Müderrisler Talebe ve müridler	İğdişbaşı İğdişler ve Ayan Mahalleler halkı	Subaşı Naibi Bölük Zabitleri Kale erleri, Askerler Tahsildarlar
I.Fütüvvet	II.Ehl-i İlm	III.Şehir Halkı	IV.Hükümet Mensupları (Ehl-i Örf)

Böylece bir şehir kadının otoritesine bağlı olarak 4 ana gruptan oluşmaktadır. Bunlar; 1. Mahallelerde yaşayan şehir halkı, 2. Zanaatkar, esnaf ve tüccarlardan oluşan Ahiler, 3. İlim sahibi Danişmendler 4. Hükümet mensupları olan Ehl-i Örf.

Anadolu Selçuklu kentlerinde nüfus Müslümanlar ve gayri Müslimlerden oluşuyordu. Müslüman nüfusun en kalabalık kesimi olan ve kentlerde oturan Türkler şu gruplardan oluşmaktaydı: a. Askerler ve yöneticiler b. Tüccar, Esnaf ve Sanatkârlar c. Din adamları ve Tarikat üyeleri.

a. Asker ve yöneticiler: Subaşı ordu komutanı olarak en yüksek statüye sahipti. Subaşına bağlı askerler Selçuklu ordusu olan Tımarlı Sipahinin yanında yardımcı kuvvet sayılıyordu. Daha önce adları geçen kent yöneticileri, aileleriyle birlikte düşünüldüğü zaman belli bir sayıya ulaşıyordu. Başta subaşı olmak üzere diğer yöneticiler önemli nüfuza sahiptiler. Özellikle emirler (emir-i iğdişan) halkı temsil ettikleri için

yöneticilere göre bağımsız konumları vardı. Bunlardan ekonomik olarak güçlü olanları Sultanı tahtan indirmeye dahi teşebbüs etmişlerse de başarılı olamamışlardır.(Örneğin aynı zamanda büyük bir tüccar olan Kayseri emiri Seyfeddin Ay-aba, 1223'de Aleaddin Keykubat'a suikast girişiminde bulunmuş başarılı olamayınca idam edilmiştir (Doğru, 1995: 61).

b. Tüccar, Esnaf ve Sanatkârlar: Selçuklu kentlerinde tüccar ve esnafların yanında devlet memuru olduğu halde ileri düzeyde ticaretle uğraşanlar da vardı. Örneğin Kayseri emirleri aynı zamanda büyük tüccar olarak Sultandan daha fazla zenginliğe sahiptiler. Bu nedenle siyasi etkileri de vardı. 13. yüzyıldaki vakıfların çoğunluğu varlıklı tüccarlar tarafından kurulmuştu. Gerek ticaretle uğraşan devlet adamları, gerekse varlıklı tüccarlar ticaret yollarına hizmet etmek üzere han ve kervansaraylar yaptırmışlardır.

Esnaf ve sanatkârlar kentlerde oturan nüfusun en kalabalık kısmını oluşturmaktaydı. Atölyeleri küçük aile işletmesi şeklinde olan zanaatkârlar ve esnaf genellikle kendi ürünlerini pazarlıyordu. Moğolların baskısından göç ederek Anadolu'ya gelen esnaf ve sanatkârlar, hem Moğollara hem de Bizans'ın ekonomik gücüne karşı örgütlenmek durumunda oldular. Çırak ve kalfaları fütüvvet teşkilatı içinde aynı zamanda askeri bir güç olarak organize ettiler. Böylece ahilik adını alan teşkilatları oluşturdular. Ahiler, tüzükleri bakımından fütüvvete benzerlik göstermesine rağmen üyelerinin meslek sahibi olması zorunluluğu nedeniyle ondan ayrılır. Ahi Evran' ın kurduğu bu örgütler, Moğal istilası, yöneticilerin ağır vergi yükü ve isyanların (Örneğin 1277'de çıkan Cimri İsyanı kentlerde tüccar ve esnafın mallarının yağma edilmesine yol açmış. Cimri kendi adına para basacak kadar ileri gidebilmiştir.) oluşturduğu tedirgin edici ortamda üretici ve tüketicilerin çıkarlarını koruyan, belli ahlak ilkelerine sahip olmaları nedeniyle yaşama ve direnme gücünü geliştirdi. Ahi Evran, savaşçılık, dini ve ahlaki bilgiler vermek suretiyle kentlerin savunmasında önemli rol oynayan fütüvvet teşkilatından yararlanarak ahi teşkilatını geliştirdi (Doğru, 1995: 63-65)

Kırşehir'e yerleşmiş bulunan büyük Türk düşünürü ve ekonomisti Ahi Evran (Nasırüddin Ebü'l Hakayık Muhammed b. Ahmed,1172-1262) toplumun sosyo-kültürel düzeniyle yakından ilgilendi. Ahi Evran önce kendi sanatı olan deri işçiliğini örgütledi. Zamanla sanat kolları 32'ye çıktı ve birçok meslek kolunun katılmasıyla sayıları artı. Müderrisler, kadılar, hatipler, bilginler, emirler hatta hükümdar meslek erbabı sayıldıkları için ahi teşkilatına dahil oldular. Sanat kollarının üyeleri arasında gelir düzeyi iyi, meslek ahlakına güvenilen ve gençleri yönetebilecek nitelikte olan bir kişi üyeler tarafından o mesleğin şeyhi , "ahi baba" sı seçiliyordu. Ahi baba tarafından kurulan ahi zaviyeleri mesleğe mensup olanların toplantı yeriydi.

Buralarda yamak, çırak, kalfa, usta hiyerarşisine uygun olarak mesleğin incelikleri öğretiliyor, ahlak, din ve terbiyeye dair bilgiler veriliyor ve konuklar ağırlanıyordu. Ahi zaviyelerinde meslek sahipleri ve ona bağlı elemanlar erkek olduğu için kadınlara açık değildi. Buralarda aynı zamanda müzik ve edebiyatla uğraşılıyor ve sema düzenleniyordu. Gerek atölyede gerek zaviyede ahiler dokuz eğitim aşamasına ya da gruba ayrılıyorlardı. Bunlar 1.Yiğitler (en alt grup) 2.Ahiler (bunlar 6 bölüktür. İlk üç bölüğe Ashab-ı tarıyk yani yola girmiş kişiler, dört, beş ve altıncı bölüklere de Nakipler denilirdi.) 7.Halifeler 8.Şeyhler (kendilerinden önceki grupların başkanı idiler. 9.Şeyhü'l Merayık (Şeyhül-Meşayih) (şeyhlerin başkanı, Ahi Baba) (Doğru, 1995 : 66-67, Çağatay; 9)

c. Din Adamları ve Tarikat Üyeleri: Selçuklularda en yüksek din adamı "şeyhülislam" idi. Osmanlı döneminden farklı olarak şeyhülislamın yanında ilim öğreten herkes hatta tarikat liderleri de dini konularda fetva verme yetkisine sahipti. Cami ve mescitlerde imam, müezzin, hatip ve hafızlar görev yapıyorlardı. Sünni ekolün dışında olan şii toplulukların "seyyid" ve "şerif" adını alan önderleri vardı. Selçuklu ülkesinde ve Sünni halifenin oturduğu Bağdat'da halkın çoğunluğu Şii olması nedeniyle bu gruplarla dengeyi sağlayıcı ilişkiler zorunluydu. Ermeni, Süryani ve Rum topluluklarının dini önderlerine de benzer biçimde yaklaşılmıştır. 13. yüzyılda Anadolu'ya (Konya) gelen Muhyiddin Arabi ve Konya'ya yerleşen Kuzey Afrikalı hacılar mistisizmin(tasavvufun) yaygınlaşmasında etkili oldular. Sadreddin Konevi, Şehabeddin Ömer Sühreverdi gibi mutasavvıflar eserlerini Arapça yazarak tekke ve zaviyelerde etkili oldular. Konya'ya yerleşen Mevla'na Celaleddin-i Rumi Farsça eserler vermiş ve geniş bir kitleyi etkilemiştir (Doğru, 1995: 72). Aynı dönemde yaşayan ve Kırşehir/Sulucakaraöyük'e yerleşen Hacı Bek taş Veli ve onun etki alanındaki dervişler (Yunus Emre bunlardan biridir) Batınî ekolün diğer grubunu oluştururlar.

Gerek kırsal kesimde gerekse kentlerde bulunan zaviyenin başında bulunan şeyh burada akrabalarıyla birlikte oturmaktaydı. Personel dini görevliler ve hizmetlilerden oluşmaktadır. Dini görevliler; şeyh, dervişler, virdihan(vird okuyan), zakir (zikir yaptıran), kelime-i tevhidhan, hatimhan, aşirhan, imam, müezzinlerden oluşurken, hizmetli personel tabbah (aşçı), helvacı, vekilharç, bevvab, kayyim (bakıcı),ferraş (temizlikçi), çerağ(aydınlatıcı). Bunların dışında zaviyenin ve tekkenin durumuna göre katip, nakip, türbedar, habbaz (ekmekçi), kase şuy (bulaşıkçı), asyabi(değirmenci) de bulunuyordu (Doğru, 1995: 72-73). Bu açıklamalar zaviyelerin kendi içinde organize olmuş, işbölümü ve hiyerarşik yapısı olan cemaatler olduğunu göstermektedir. Bu cemaatlerin ekonomik gelirlerine bağlı olarak nüfuzlarının artacağı açıktır.

Kentlerin Yönetimi

Anadolu Selçuklularında başkent (Konya) Sultan'ın ikamet ettiği yönetim merkezi iken şehirler idari merkez rolünü oynarlardı. Belli şehir ve şehir dışındaki alan (vilayet) bir araya geldiğinde "eyalet" oluşmaktaydı. 24 kadar eyalet, 45 kadar idari birim konumunda şehir olduğu belirtilmektedir. Her eyaletin en önemli kentinde yönetici konumunda olan su-başı (Farsça: ser-asker, Arapça: şahne) bulunuyordu. Her fethedilen kentte bir kadı görevlendiriliyordu. Konya kadısı diğerlerinin amiri konumundaydı. Müderrisler arasında en "ilim ehli "olana "şeyhü'l islâm" denirdi. Örneğin Sadreddin Konevi (Konya'ya gelerek orada yerleşen Muhyiddin Arabi'nin üvey evladı) Konya ulemasının "şeyhü'l islâm"ı idi. Müftüler "şeyhü'l islâm"a bağlı olmakla birlikte her birinin fetva verme yetkisi vardı. Kadılar aynı zamanda kentin belediye hizmetlerinden sorumluydular. Yardımcısı muhtesip (ihtisap ağası) ve ona bağlı pazarbaşılar, esnaf şeyhleri, yiğitbaşıları, mimarbaşıları vardı.Her kentte Sultan'ın divanına benzer divan oluşturulmuştu. Bu divanın başında "naib"(Sultanın temsilcisi) bulunurdu. Bunların dışında divanda şu kişiler bulunuyordu: Kent dışındaki alanların güvenliğini sağlayan "vali", vilayet işleriyle ilgili "müşrif ve nazır", toplantı gündemini belirleyen, tutanakları tutan "kaabız", kentin ekonomik yaşamı ile ilgi aynı zamanda kadının yardımcısı olan "muhtesip", kent halkının divandaki temsilcisi "emir-i iğdişan", büyük tüccarların temsilcisi olan "hacegan", muhtesip'in yardımcısı vergi memurlarının sorumlusu olan "ummal",sanat erbabının temsilcisi "ehl-i muhterife", fütüvvet teşkilatının temsilcisi "ehl-i fütüvvet" (Doğru, 1995: 38-47). (Burada fütüvvet, Abbasi halifesi el-Nasır lidinillah tarafından kurulan ve kardeşlik duygusu ile birbirine bağlanan gençlerden oluşan, sporcu, savaşçı bir teşkilatıdır. Halife özellikle Batınilerle anlaşıp onların iyi silah kullananları kent savunmasında kullanmak istemiştir. Böylece "Haşşaşin" adı verilen bu gençlerin Sünni çevrelere girmesini sağlamıştır. Halife'nin elçisi Sühreverdi Anadolu'ya iki defa gelerek, Keykavus I ve Alaeddin Keykubat'a fütüvvet şalvarını giydirmiş ve böylece bu teşkilatın kurulmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Merkezi yönetim zayıfladıkça etkinliği artan bu teşkilat, tüccar ve lonca üyelerinin korunmasını üstlenmiştir. Ahi teşkilatına girecek çıraklar, önce fütüvvet'e girerek onun ahlak prensiplerini benimsemişlerdir (Doğru, 1995: 48).

Vakıfların Selçuklu kentlerinin gelişmesinde ve buralarda yaşayan insanların bazı ihtiyaçların karşılanmasında etkili oldukları bilinmektedir. Vakıf İslâm hukukuna göre, bir kimsenin hayır için menkul ya da gayri menkul emlakini sürekli olarak kamu yararına sunmasıdır. Vakıfların özel mülkiyetten yapılması ön koşul olmasına rağmen son dönemlerde miri arazi(kamu toprakları) da vakıf haline getirildi. Vakıfların ağırlığı cami,

medrese, hastane, ribat, kervansaray ve zaviyelere aitti. Büyük eserlerin bir çoğu vakıflar tarafından yapılmıştır. Çarşı esnafının kira karşılığı kullandığı dükkanların bir kısmı da vakıflara aittir. Moğal istilası sırasında vakıflarda artış görülmüş, varlıklı insanlar mallarını vakıflara bağışlamak yoluyla Moğolların eline geçmesini engellemiş oluyorlardı. (Doğru, 1995: 94-97, 100). Birçok alanda kural tanımayan, ağır vergiler alan, Selçuklunun maliyesini kontrol eden Moğollar vakıflara dokunmamışlardı.

Kent Modelleri

Moğol baskısı ile Maveraünnehir, Horasan ve İran şehirlerinden başlayıp Anadolu'da son bulan göç sırasında doğunun gelişmiş kentlerinin pek çok öğesi batıya getirildi. Horasan ve İran'da kentlerin ortak bir biçimlenme özelliği gösterdiği öteden beri bilinmektedir. Bu kentlerde şu öğeler bulunmaktadır:

a. İç Kale: Genellikle kentin orta yerinde yer alır. Buhara'da olduğu gibi kalenin kentin dışında bulunduğu nadir örnekler de vardır. İç kalede saray ve idari bölüm yer alıyor , bazen "ulu camii" de burada bulunuyordu.

b. Şehristan: Kentin asıl bölümünü oluşturan bu kesim alışveriş ve konut alanlarını, dini ve eğitim kurumlarını içeriyordu. Etrafı surlarla çevrili olan şehristan büyük kapılarla dışarı bağlanıyordu.

c. Rabad (Farsça:Birun): Kentin sur dışında kalan bölümüdür. Bir anlamda varoş olan Rabad'ın ahalisi tarım ve bahçecilikle uğraşırdı. Pazar yeri burada bulunurdu. Kentler büyüdükçe her meslek ve sanat erbabı kendisine mahsus çarşı ve mahallerde yerleşmiştir. Kentin bu üç öğesinin dışında kalan yardımcı öğeler ise mahalleler, ticaret alanı ve "ulu cami"dir. Bunların zaman zaman üç ana öğe ile bütünleştiği görülmektedir. Ticaret alanının sur dışında bulunması göçebelerin ve varoşta oturanların mallarını pazarlamalarında kolaylık sağlıyordu. Türkler Küfe ve Basra kentlerinde olduğu gibi ortada bulunan "meydan, ulu camii ve vali sarayı" modelini hiç uygulamadılar ve kentlerinde birden fazla ulu camii yapmakta sakınca görmediler.

Orta Asya'nın birçok bölgesinde İslam öncesi ve sonrası kentlerin oldukça planlı olduğu, hatta geometrik olarak tanımlanabileceğini belirten Doğru,kentler hızla büyüdükçe ikinci bir sur yapıldığını, Taşkent ve Semerkant'ta merkezde çarşıların bulunduğunu, yolların merkezden surlara doğru ışınsal olarak açıldığını belirtir .

Türkler Anadolu'ya geldikleri zaman Bizans kentleri ya "çok parçalı kent modeli" ya da "kale kent modeli"ne sahiptiler. Bu kentler daha sonra Türklerin eline geçecek ve bu modeller kentin yapısında temel unsur

olacaktır. Çok parçalı kent modeli Antik bir kentin yerleşme alanı üzerinde konumlanmış küçük ve birbirinden kopuk yerleşim birimlerinden oluşmaktadır. Aristokrasi savunmasına önem verilmiş olan akropoliste oturuyor ve ticaret ve sanayii ile uğraşıyordu. Burası ibadethaneler ve mezarlıklarıyla bir bütünlük içindeydi. Tarıma yönelmiş olan halk bu bölgenin dışında yaşıyordu.

Roma döneminden kalmış Antik kentlerin geri kalan malzeme ve kalıntılarından yararlanarak kurulmuş olan bu kentlere örnek olarak Constantinapolis (İstanbul). Sardis (Sard), Prienne, Pergamon (Bergama), Palatia (Balat), Ephesoso (Efes) örnek verilebilir. Özellikle İstanbul çok parçalı kent için iyi bir örnektir. Burada ticaretle uğraşan koloniler vardı. Amalfi kolonisi bugünkü Eminönü'nde, Pisa kolonisi Sirkeci' de, Cenova kolonisi Eminönü'nden Haliç' e giden sahilde bulunuyordu. İstanbul'daki bu ticaret potansiyeli İtalyan kent devletlerini rahatsız etmiş ve dördüncü Haçlı seferi buraya yönelmiş ve Bizans maliyesi zor durumda kalmıştır (Doğru, 1995: 17-22). İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinden sonra da bu koloniler azınlık statüsünde varlıklarını sürdürdüler.

"Kale kent"in en belirgin özelliği ise, yerleşme alanın önemli bir bölümü sur içinde olmasıdır. Bu sur Antik kentten kalmış olabileceği gibi Bizans döneminde yapılmış da olabilir. Askeri ve yönetim birimi iç kalede yer alıyordu. Pazar yeri ve panayırlar sur dışında bulunuyordu. Surların dışında tarımla uğraşanlar yaşıyordu. Ankyra (Ankara), İkonion (Konya), Ameaseia(Amasya), Smyrna (İzmir), Trabzon, Prussa (Bursa), Attaleia (Antalya), Kaeseria (Kayseri), kale kentlere uygun kentlerdir. İzmir bir liman kenti olmasına rağmen kale kent modelinden fazla uzaklaşmamıştır (Doğru, 1995: 22). (Kadifekale bölgesi bugün de bir yerleşim alanıdır.)

Selçuklu kentlerinin "kapalı kent modeli", "açık kent modeli" ve "uç kent modeli" biçiminde geliştiği kabul edilmektedir. Kapalı kent modelinde , yerleşme alanını çok büyük bir kısmı surlarla çevrilidir. Bu kentlerin surlarının bir kısmı Bizans'tan kalmadır bir kısmı da ya onarılmış (Erzurum) ya da yeniden yapılmıştır(Sivas). Kapalı kent modeli iç kaleye sahiptir. Konya'da Alaeddin Tepesinde bulunan iç kale aynı zamanda sarayı da içermektedir. Kenti çevreleyen surların içinde garnizon fonksiyonu olan ikinci bir iç kale vardır ki, buna "Ahmedek" deniliyordu.

Kapalı kent modelinde pazar surların dışındadır ve buraya gelen kervanlar surlardan içeri giremezler. Mezarlıklar da surların dışında yer almaktadır. Konya, Akşehir, Kastamonu, Antalya,Alanya, Erzurum, Sinop, Malatya, Diyarbakır, Mardin gibi kentler bu modele örnektir.

Açık kent modeli surlarla çevrili olmayan kentlere örnektir. Ancak bu kentlerde sur ya da kale olsa da kentin fonksiyonel kesimlerinin surlarla ilişkisi kalmamıştır. Bu modelin gelişmesi, Anadolu'da Türkmenlerin iskanı ile paralellik göstermektedir. Göçmenler köylere yerleştikleri gibi, kent surlarının dışında adeta yeni kasabalar oluşturdular. Buralarda tarım, hayvancılık ve bahçecilik yapmaya başladılar. Yalnız kendileri için değil pazar içinde ürettiler. Sur dışında oturdukları için bazı gümrük vergilerinden muaf oluyorlardı. Sur dışındaki ticaret alanı, kervanların güvencesini sağladığı oranda gelişmiş, zamanla buraları aynı cins malın pazarlandığı ihtisas çarşılarına dönüşmüştür. Açık kent modeli Kayseri'de en gelişmiş haline ulaşmıştır. Açık kale kentleri Bizans kale kentlerinin evrimleşmesi sonucu oluşmuştur. Kale kentte Hıristiyanlar yaşamaya devam ederken göçmenler yıkılmış olan sur dışına yerleşmişler ve kısa sürede eski kentin nüfusundan daha kalabalık olmuşlardır. Bizans kale kentinden gelişerek oluşan açık kentlere Kayseri, Bayburt, Kırşehir, Divriği, Şebinkarahisar, Amasya örnektir. Kale çevresinde oluşan kent tipini ise Tokat, Afyon, Çorum, Sivrihisar temsil etmektedir.

Uç kent modeli, Selçuklu devletinin Sinop-Kastamonu-Eskişehir-Antalya hattı üzerinde bulunan uç vilayetlerinde ortaya çıkmıştır. Uç kentlerde yaşayanlar Bizanslılarla alış-veriş yapıyorlardı. Türkler daha çok hayvansal gıda pazarlarken Bizanslılardan mamul maddeler almaktaydılar. Uç kentlerine gelen göçmenler sur içine yerleşirken, göçebeler sur dışını tercih etmişlerdir. Pazar sur dışında kurulmuştur. Sur dışındaki bu pazarın Osman Bey zamanında sıcak suların bulunduğu bir alanda kurulduğu krokilerde yer almıştır. Eskişehir, Denizli (Ladik), Ankara, Kütahya, uç kente örnektir. Bu kentlerde yerli unsurlarla Türkler bir arada yaşamış ve etnik farklılık nedeniyle zaman zaman sorunlar olmuştur. Bazen de uç kentlerdeki Türklerle yerli halk ortak davranış içinde olmuşlardır. Örneğin II. Haçlı seferlerinde Denizli'de Türklerle Rumlar birlikte Batılılara karşı direnmişlerdir (Doğru, 1995:32-37).

OSMANLI TOPLUMUNDA KENT

Selçuklu ve Osmanlı Kentleri

Selçuklu devletinin son döneminde Moğol istilası ile doğu kentlerinden batıya nüfus hareketliliği sağlamış, doğu-batı kentleri arasında ticaret ilişkileri gelişmiş, Moğolların yüksek vergi talepleri mal varlığının vakıflar aracılığı ile korunmasına neden olmuş ve beylikler döneminde her beyliğin merkezi bir kenti gelişmiştir. Selçuklu devletinin çözülmesi ile Konya'ya yerleşen Karamanoğlu beyliği, kendisini yıkılan devletin doğal

mirasçısı saymış fakat Anadolu'nun birliğini sağlayamamıştır. Osmanlı Devlet ise beylikleri sınırları içine aldıkça buraları sancak yapmış, beyliklerin başkentlerini de sancakların yönetim merkezi haline getirmiştir (Doğru, 1995: 100-101

Akdağ Selçuklu kentlerine göre Osmanlı kentlerinde meydana gelen değişmeleri belirler. Bunlar özetle şöyledir;

1. Selçuklu dönemindeki esnaf ve zanaatkârlar kendi aralarında "ahi baba"yı seçerken Osmanlı döneminde bu göreve gelecek olanı kadı tayin eder olmuştur. 2. İktisadi çöküntünün köylerden şehirlere sürdüğü gençler üstatların yanında çırak olmak yerine, Sultan'ın "cihad ordusuna" gönüllü yazılmayı tercih eder oldular. 3. Osmanlı rejiminde tüm vakıfların idare ve denetimi hükümet merkezine bağlanmış, derviş ve şeyhlerin buradan faydalanmaları, zaviye ve tekkelerini kuracak ve yaşatacak harcamaları bu sayede sağlamaları padişahın vereceği berata bağlanmıştı. 4. Esnaf dernekleri seferlere içlerinde bir-kaç kişiyi "orducu" (seferli orduya levazım tedarik eden kimse) yollamak suretiyle fetihlerde görev almıştı. 5. Medreseler gene vakıflar yoluyla hükümetin denetimine girdikten başka, öğrenciler öğrenimlerini tamamladıktan sonra, padişahtan görev istemek zorundaydılar. Müderrislerin atamaları başkentten gelen berat ile mümkün oluyordu. 6.Şehirleri idare edecek olan kadılar göreve başlamadan önce başkentte bir yıl görev yapıyorlar ve bu durum kadı adaylarının Sultana ya da onun divanına sadakatlerini deneme fırsatı veriyordu (Akdağ, 1995: 28-29). Bu belirlemelerden Selçuklu dönemine göre Osmanlı'da merkezi yönetimin gücü elinde bulundurma isteğinin ağır bastığı görülmektedir. Ahi teşkilatlarına bile müdahale ederek yöneticilerin ataması sivil toplumun oluşmasında önemli bir engel olmuştur. Selçuklu döneminde sivil topluma özgü öğeler daha güçlüdür. Osmanlının yerel yönetimi zayıflatan ve merkezi öne çıkaran politikası İttihat Tarakki ve Cumhuriyet döneminde de sürmüştür. Bu da Batı ile ayrıldığımız önemli noktalardan biridir.

Akdağ, Osmanlı şehrine özgü sosyal sınıfları belirler ve özelliklerini açıklar. Ona göre Türk tarihinde birbirinden belirli hukuki ya da geleneksel sınırla ayrılmış sosyal sınıflar olmamakla birlikte, ekonomik ve sosyal bakımdan farklılaşmış gruplar vardır. Bu sınıfları şöyle özetlemek mümkündür; 1.Şehrin başta gelen sosyal sınıfı "ayan ve eşraf"tır. Bunlar şehir halkını temsil eder ve sorunlar hakkında hükümetten dilekte bulunurlardı. 2. Sosyal sıralamada ikinci sırada hükümet mensupları(görevlileri) yer alıyordu. Bu zümrenin kapsamına girenler kadı, müderrisler, vakıf nazırları ve maliye memurları, asker şefleri, polis mirleri (subaşılar ve asesbaşılar) ve benzeri kimselerdir. 3. Esnaf ve tüccarlar üçüncü sıradadırlar. Esnaf şeyhleri ve yiğitbaşılar, üstatlar ve han odalarında

ya da kervanlarla ticaret yapanlar da bu sınıfa girmektedir. 4. Dördüncü sırayı işçiler ve çıraklar, az miktarda bağ, bahçe ya da dükkanı olanlar, kendisini ancak geçindiren halk tabakaları, vakıflardan yararlanan "mürtezika" zümresi teşkil eder. 5. Beşinci sırada ulema-dânişmend ya da geniş manada medreseliler vardı. Her şehirde Selçukluda olduğu gibi bunların başı olan şeyhulislam bulunmuyordu. Bu unvanı sadece merkezdeki taşıyor ve şehirlerdeki sorumlu müftü adını alıyordu. Müftü yine o şehrin ulemâsının kethudalığını üstlenmişti. Akdağ'ın bu belirlemelerinden şunu çıkarabiliriz; Osmanlı döneminde Selçuklu dönemine göre, ayan ve eşrafın daha güçlü bir konuma geldikleri, hatta -Sancakbeyi ve Beylerbeyi'nin dışındaki -hükümet adamlarından daha etkili oldukları anlaşılmaktadır.Ulema sınıfına giren müderrisler, tekke ve zaviyelerdeki şeyh ve dervişler statü kaybına uğramışlardır. Selçuklu devrinde mahalle temsilcisine "iğdiş" denirken Osmanlı mahallelerinde sorumlu olan kişiye "kethuda" deniliyordu. Selçuklu protokolünde önemli bir yeri olan "iğdişbaşı"na karşılık olarak Osmanlı'da "şehir kethüdası" (İstanbul'da ise ayrıca "şehir emini"deniyordu) vardı. Şehir kethüdası kadıya bağlıydı. Mahalle kethudaları şehir kethüdasına bağlıydılar. Selçuklu subaşısı bir sancağın tam yetkili valisi iken Osmanlı "il subaşısı" sancakbeyinin özel ücretli adamı-aynı zamanda kadının emrinde- şehir subaşısı ise şehir ve mahallelerin dirlik ve düzenliğini sağlamak üzere divanca atanmıştı (Akdağ, 12995: 31-32).

Akdağ, Osmanlı'da 15. yüzyıla gelindiği zaman, göçebe Türkmen kitlelerin geniş çapta köylerde yerleşik hayata geçtiklerini, hayvancılık yapmayı sürdürürken bir taraftan da ziraat yapmaya yöneldikleri belirtir. Bu kırsal kesimde yerleşik hayatın kurumsallaşmasını sağlamıştır. Şehirlerde mahalli idareler kuran ahi tekkelerinin etkisi kırsal alanlara kadar gitmiş ve buralarda "köy yiğitbaşı", "köy kethüdası" ve bunların il düzeyindeki sorumlusu olan "il başı" biçiminde bir organizasyon oluşmuştu. Ancak Selçuklulardan farklı olarak, asayişi sağlayan köy yiğitbaşları ahilere ya da zaviye şeyhlerine bağlı iken Osmanlıda hükümete karşı sorumlulukları artmıştı. Köylerde köy imamı veya papazı, tekke şeyhi, yiğitbaşı üstün sosyal itibara sahiptiler. Köydeki fazla nüfus şehirlere yönelerek ordu hizmetine girmeyi tercih ediyorlardı. Gazâ ve cihadın devlet ekonomisine verdiği ganimetin yanında köyün ekonomik hayatı genel ekonominin içinde tek verici durumda bulunmuyordu (Akdağ, 12995: 35-37).

Köyün ekonomik gücü şehir hayatını yönlendirecek güçte olmaması toplumsal dengesizliklere yol açacak ve zaman zaman gerçekleşen isyanların da maddi temelini oluşturacaktır.

Osmanlı şehirlerinde ve köylerinde kadıya bağlı olarak oluşan örgütlenme biçimi şöyledir; (Akdağ, 1995: 32)

Kadı

Köy		Şehir	
İl Başı (İl Kethudası)	Toprak Subaşısı	Şehir Sub.	Şehir Kethudası
Köy Kethudaları	Köy Subaşısı	Asesbaşı	Mahalle Kethudası
Yiğitbaşı ve İl Erleri	Sekbanlar	Asesler	Mahalle Bekçileri
Halk Örgütü	Hükümet Örgütü	Halk Örgütü	Hükümet Örgütü

Osmanlı Kentlerin Yapısı

Kentin yapısını anlamada demografik faktörler önemlidir. Ancak bu faktörün tek başına tayin olamayacağı da açıktır. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* adlı incelemesinde, Osmanlı kentini tanımlamanın güçlüklerini belirtir. Ona göre, kentin nüfus faktörünün yanında işlevsel özelliklerinin de açıklanması gerekir. Çalışmasında 400-1.000 vergi mükellefi olan yerleri küçük kent, 1.000-3.000 vergi mükellefi olan yerleri orta büyüklükte kent, 3.000 nüfusun üzerinde mükellefi olan yerleri büyük kent olarak kabul etmektedir. Örneğin 1550-1600 yılları arasında en büyük kent konumunda olan Bursa 12.900 vergi mükellefi ve 64.140 ya da 64.212 nüfusu ile büyük kent, Amasya 2.835 vergi mükellefi ve 8.830/ 9.899 tahmini nüfus ile orta büyüklükte kent konumundadır (Faroghı, 1994: 12, 376). 1.000 mükelleften az olan yerler bugünkü ifade ile kasaba konumunda olup çok sayıda bulunmaktadır. (Kent nüfusunu tespit etmek mümkün değil, ancak vergi mükelleflerinden hareketle tahminler yapılabiliyor. Her yetişkin erkek vergi mükellefi sayılırken, vergiden muaf askeri personel ve yüksek idari personel ve görev yaptığı süre içinde küçük memurlar tahriri defterlerinde yer almadığından kesin nüfus belirlenememektedir.) Faroghı, Osmanlı kentini ya da kasabasını tanımlarken işlevsel özelliklerini dikkate almak gerektiğini vurgular. İşlevleri şöyle belirlemektedir; idari düzey açısından, yerleşimde bir *sancakbeyi* ya da en azından bir *kadı* bulunmalıdır. *Pazar etkinlikleri*, ilgili vergilerin varlığı ile kanıtlanmalıdır. Çarşıya ilişkin belgeler, nüfusun önemli bir kısmının geçiminin önemli bir bölümünü *tarım-dışı uğraşlar*la kazandığını kanıtlamalıdır (Faroghı, 1994: 12-13).

Osmanlı kentlerinde tarım dışı üretim yapma, bu ürünleri ve tarım ürünlerini pazarlama imkanı vardı. Tapu tahrir defterlerinde kent ve kasabalar "cum'a kılınûr, bazarı durur" yer olarak tanımlanmıştır. Buralarda *han, hamam ve bedesten* bulunurdu. Kent içindeki topraklar miri arazi sayılmadığı için sipahi alanı içinde yer almazdı. Kentlerin çevresinde yapılan tarım, bağcılık, meyvecilik kentin ihtiyaçlarına kısmen cevap

veriyordu. Reayadan aynj vergi olarak alınan hububat kent pazarına sunularak tüccarın bunu alması sağlanıyor ve kentin yiyecek ihtiyacı karşılanıyordu. Her kent çevresindeki kazaların tarım üretimine dayanmak durumundaydı. Bu nedenle kırsal alan kentin tahıl ihtiyacını karşılamak gibi bir sorumluluk içindeydi. İstanbul'un tahıl ihtiyacı kente kara ve denizden geliyordu (Doğru, 1995: 102-103).

Osmanlı'da kırsal alandan kente göç izinle yapılabiliyordu. Ancak isyanlar döneminde (Celali isyanı gibi) kitlesel göçler yaşandı. Kale koruması olan kentler (Ankara, Çorum, Çankırı, Ayaş vb) daha güvenli olduğu için göç edenler buralara yöneliyordu. Bu yıllarda (özellikle 1578-1637) kırsal alanlar önemli ölçüde boşaldığı için tarımsal üretim düştü. Kentlerin et ihtiyacını konar göçerler sağlıyordu. Bunlar daha çok küçük baş hayvan besliyorlar ve devlete "adet-i ağnam" ve "resm-i ganem" adıyla vergi veriyorlardı. Bu vergi iki koyuna bir akçe hesabı ile alınıyordu. Şiddetli kış şartlarında koyun sayısı 24'ten aşağıya düşerse vergiden muaf sayılıyordu. Ketlerde bulunan vakıflar da pazara dönük olarak küçük baş hayvan besleyebiliyorlardı. Anadolu ve Rumeli'den toplanan koyunlar da kentlere getiriliyordu. Türkmen göçerler yazı Erciyes otlaklarında geçirdikten sonra koyunlarını Kayseri ve Ankara'da satıyorlardı. Ayrıca Adana, Tarsus, Erzurum, Diyarbakır yörelerindeki aşiretler de sürülerini Kayseri, Ankara, Eskişehir, İstanbul'da pazarlıyorlardı. Rumeli kentlerinde kurulan hayvan pazarları yerel tüketimden çok başkent İstanbul'a yönelikti (Doğru, 1995:104-106).

Osmanlı kentleri fiziksel olarak Selçuklu döneminden itibaren büyük değişiklik göstermedi. Temel yerleşme birimi bir dini yapının ya da pazarın etrafında gelişmiş olan *mahalle* idi. Selçuklulardan beri Müslüman ve gayrı Müslimlerin yaşadıkları mahalleler birbirinden ayrıydı. Müslüman mahallelerde meslek örgütlerinin yöneticileri ve camii imamı söz sahibiydiler. Olağanüstü dönemlerde çeşitli hizmetleri görmek üzere "yiğitbaşı" veya "kethüda" unvanı ile yeni görevliler bulunurdu. Mahallenin en önemli kurumlarından biri " avarız akçası vakfı" dır. Bu kurum ortak bir fon niteliğindeydi ve her haneden toplanan para ortak harcamalara ayrılıyordu. Bazı varlıklı kişilerin nakdi ya da taşınmaz mallarını-kendisinden ve çocuklarından avarız akçesi istenmemek koşuluyla-vakfetmeleri ile sonucu buralar güçlü vakıflara dönüşmüş ve bir mütevelli yönetiminde mahallenin sandığı durumuna gelmiştir. Vakıftaki nakit paradan belirli bir faiz karşılığında borç para verilmesi ile sosyal yardımlaşma da sağlanmıştır. Bu vakıf yöneticileri mahalle sakinlerinin isteği, kadının arzı, Sultanın beratı ile belirleniyordu. (Doğru, 1995: 106-107) Mahallenin kendi ihtiyaçlarını kendi kurduğu örgütler aracılığı ile çözme girişimi Batı kentlerine özgü olduğu sanılan "sivil toplum" anlayışını

yansıtmaktadır. Ancak merkezin son dönemlerde belirleyici rolü üstlenmesi bu kavramın içeriğine uygun düşmemektedir.

Osmanlı kentleri aralarında organik bağlantı olmayan mahalle denilen birimlerden oluşan bir bütündür. Kuruluş döneminde kenti yönetecek kurumlar gelişmemiştir. Mahalle sosyal ve fiziksel temel birimdir. Mahalle birbirini tanıyan, sosyal dayanışma içinde oluşan bir topluluğun yaşadığı yerdir. Bazı kentlerde kimi meslek gruplarının kendi mesleklerinin adlarıyla anılan mahallelerde kümelenmesi söz konusudur. Örneğin Ankara'da yünlü kumaş dokuyan "softçu"ların bir mahallede oturması gibi. Ancak kentin sanat ve ticaret kesimindeki gruplaşmalar bütünüyle mahalleye yansıması söz konusu değildir. Her mahallede ekmekçi, boyacı, paşmakçı, berber, eskici, kalaycı gibi mesleklerden kişilerin yaşadığı bilinmektedir. Kentin "cuma camisi"ne, çarşısına ya da sayfiye yerine yakın mahalleler daha "muteber" olup burada daha varlıklı gruplar oturmaktadır. Celali isyanları sırasında yaşanan büyük göç mahallelerin düzenini büyük ölçüde bozdu, barınma ve iş sorunları ortaya çıktı. Kentte gelen zanaat sahibi göçmenler mevcut kurallar gereği iş yeri açamadıkları için sorunlar yaşandı. IV Murat zamanında bu göç eden kitle kentlerden çıkarılıncaya kadar önemli yaşam savaşı verdiler (Doğru, 1995:108-109)

Anadolu'da ilk çağlardan beri devam eden geniş sokak ve meydan geleneği Selçuklu ve Osmanlı döneminde yavaş yavaş kayboldu. Dışa dönük yaşam biçimi giderek dar sokak ve avlu ile içe dönük bir görüntü kazandı. Dar sokak adeta avlunun mahremiyetini sürdürdü. Çıkmaz sokaklar bu konumun en güzel örneğidir. İş yerlerinin mahallenin dışında olması ise mahremiyetin sürdürülmesini kolaylaştırmıştır.

Evlerin genel özelliği, büyük bir kapı ile dar sokağa açılması, evlerin bahçe içinde olması bir ya da iki katlı inşa edilmiş olmasıdır. Evlerin zemin katları ahır, depo, kiler olarak kullanılır. Ev iki katlı ise esas yaşanan yer üst kattır. Burada sofa, sofaya açılan odalar ve mutfak bulunur. Sofa Türk evlerinde odalara geçilen ve aynı zamanda aile üyelerinin bir ararda oturdukları yerdir.

Osmanlı kent yaşamında gerekli vergileri ödedikten sonra mahalle değiştirilebiliyordu. Mahalle değiştiren kiracılar, vakıflara ait kiralık evlerde oturuyorlardı. Mahalle sakinleri kiralık vermek üzere konut yaptırmıyorlardı. Tahrir defterleri yerleşik sakinlerin yanında kiracıların varlığını da göstermektedir. Kiracılar devlet memuru ve askerlerden oluşuyordu. Beylerbeyi, sancak beyi, kadı ve diğer memurları da vakıflara ait konutlarda kirada oturuyorlardı. Yöneticiler kendi evlerini aynı zamanda resmi büro olarak kullanıyorlardı (Doğru, 1995: 110-111).

Kentlerde Ekonomik Hayat

Gelişen dünya ticaretinde ön planda yer alamayan Osmanlı Devleti XVI. yüzyılda ulaştığı en geniş imparatorluk sınırları içinde iç ticaretle yetinmek zorunda idi. Kentlerin ekonomik gelişmesi de iç ticaretle sınırlı kaldı. Uluslararası ticaret ise hammadde ihraç etmek ve mamul madde ithal etmekten öte gidemedi. Ege, Akdeniz bu yüzyılda Venedik, Cenova, İspanyol ve Portekizli denizcilerin etkin olduğu alanlardı.

Kentlerin alış veriş merkezleri açık ve kapalı olmak üzere iki grupta incelenebilir. *Açık alış veriş merkezleri*; hafta pazarları (semt pazarları) ve sürekli pazarlardan oluşmaktadır. Hafta pazarları ithal edilen ya da küçük esnaf tarafından üretilen ürünlerle köylünün ürettiklerinin pazarlandığı yerlerdir. Sürekli pazarlarda ise belli mallar pazarlanır. Odun pazarı, tuz pazarı, tahıl pazarı, hayvan pazarı, saman pazarı vb. bunlardan bazılarıdır. Pazar alnın her türlü geliri kamu yararına kurulmuş olan bir vakfa aittir. Vakıf elde ettiği gelir karşılığında kiracılarına altyapı hizmeti ve güvenlik sunmaktadır. *Kapalı alış veriş merkezleri* ; bedesten, han, kapan han, çarşı olarak hizmet vermektedir. *Bedesten* büyük tüccarların bulunduğu ve transit ticarete konu olan malların alınıp satıldığı kapalı pazar yerleridir. Buralar aynı zamanda kıymetli eşya ve paranın saklandığı büyük demir dış kapılarıyla ve bekçileriyle korunun güvenlikli yerlerdir. Ankara, Kayseri, Sivas örneklerinde olduğu gibi, bazen bir bedesten yeterli olmadığı zaman ikincisi inşa ediliyordu. *Hanlar* bedesten çevresinde bulunan konaklama yerleridir. Tüccar kaldığı sürece malını da handa saklıyordu. Buralarda alış verişte yapılıyordu. Bazı hanlar belli bir malın ticareti bakımından önem kazanır giderek o malın adıyla anılırdı. Pamuk hanı, pirinç hanı, şeker hanı gibi. Bedesten çevresindeki hanlar ve dükkanlar ile kentin merkezinde önemli bir alış veriş merkezini oluşturur. *Kapan han* ise tek bir cins ticaret maddesinin toptan satışı ya da dağıtımını sağlayan alış veriş merkezidir. Kapan hanlar Selçuklulardan beri Anadolu'da vardır. Buralar fermanla tek bir cins malın depolanmasını, toptan satılmasını tekeline geçirdiği için başka yerde bu mallar depolanamaz ve satılamazdı. Kapan hanlar toplayıp dağıtım yaptıkları malın adıyla anlıyordu; Un kapanı, sebze kapanı, pamuk kapanı, yağ kapanı, ipek kapanı vb. Uzun bir ana caddesi ve buna açılan sokaklarıyla çarşı gün boyu kentin en hareketli alış veriş merkezidir. Ana caddeye açılan sokaklarda her biri ayrı işkoluna mal ve hizmet üreten esnaflar yer almaktadır. Bazen tek bir sokak bir tür işe ayrılmıştı. Demirciler, iplikçiler, kalaycılar, keçeciler, kaftancılar, ekmekçiler, helvacılar vb. Bedesten daha çok büyük tüccarın bulunduğu ve transit ticaretin yapıldığı yerler iken çarşı o kentin esnaf ve zanaatkârlarının bulunduğu halka yönelik alış veriş merkezidir. Çarşıdaki dükkanlar vakıf malıdır, vakıf bunları kiraya vermektedir. Kentlerde bir çarşı yeterli

gelmediği zaman ikinci çarşı kuruluyordu. Ayrıca büyük camilerin külliyesi içinde yapılan dükkanlar ihtisas çarşısı görevini görüyor ve *arasta* adını alıyordu (Doğru, 1995:113-120).

Liman Kentleri

Liman kentleri Osmanlı'da hem ticari hem de askeri amaçlara hizmet ediyordu. Bütün liman kentleri bu bakımdan İstanbul'a bağlıydılar. Trabzon liman kentinde transit mallardan daha fazla olmak üzere ipek, yünlü kumaş, şarap, buğday, arpa, darı vb. tüm mallardan vergi alınıyordu. Trabzon'da Kanuni döneminde bir vakıf kervansaray ve 177 vakıf dükkanı tahrir defterlerinde yer alıyordu. Marmara denizindeki Tekirdağ limanı İstanbul'un buğday ihtiyacını karşılıyordu. Ayrıca İzmit, Gemlik, Yalova limanlarından başkente yakacak odun ve kereste taşınıyordu. Selanik Ege'nin en büyük limanı konumundaydı. Selanik'te Fransız (1685) ve İngiliz (1718) konsoloslukları kuruldu ve ticaret yoğunlaştırıldı. II. Murat zamanında Osmanlı topraklarına sürekli olarak katılan İzmir önemli bir liman kenti konumundaydı. Rodoslu şövalyeler, Venediklilerle birlikte önemli bir ticaret merkezinden olmuşlardı. İzmir Osmanlı'nın dış dünyaya açıldığı bir limandı ve buradaki antrepolarda çeşitli ülkelerden gelen mallar bulunuyordu. Aynı zamanda çeşitli hammaddeler (zeytinyağı, pamuk, afyon, ipek, tiftik, kuru üzüm, kök boya vb.) ihraç ediliyordu.17. yüzyılda İzmir'de nüfus artmış, yabancı tüccarlar (İngiliz, Hollanda, Fransız) kente yerleşmişlerdi. Batı Karadeniz'deki Varna liman kentinden tuz, kereste ve bal, Tuna nehri üzerindeki Niğbolu iskelesinden Edirne ve İstanbul'a sevk ediliyordu. Bu liman kentleri her zaman varlık göstermiş olmasına rağmen gelirleri Osmanlı ekonomisini yönlendirecek düzeye hiç bir zaman ulaşmamıştır (Doğru, 1995:130-136).

Kentlerdeki Örgütlenme ve Hiyerarşi

Osmanlı kentlerindeki esnaf örgütlenmesi Selçuklu dönemindeki ahi hareketinin devamıydı. Buna rağmen XV. yüzyılda Osmanlı merkez otoritesinin güçlenmesi ile ahiler zayıflamış, gelenekleri devlet tarafından kabul edilmesine rağmen, devletin koyduğu kurallarla atılım yapamayacak hale getirilmişlerdir.

Esnaf ve sanatkârları temsil eden her "hirfet"in başında bir şeyh, bir kethüda, bir de yiğitbaşı bulunmakta, bunlar meslek grubunun ustaları tarafından oy birliği ile seçilmekte, seçim sonuçları kadı tarafından şeriye siciline işlenmektedir. Şeyh mesleğin ulusu olarak kabul edilen ve genellikle varlıklı bir üyedir. Önceleri "ahi baba" adıyla anılan şeyhlerin XVII. yüzyılda etkileri azaldı. Her esnaf çarşısında bulunan şeyhe ait dükkanın üstündeki toplantı odasında iş kolunu ilgilendiren sorunlar karara

bağlanırdı. Debbağlık iş kolunda şeyhin soyunun geleneğe bağlı olarak Ahi Evran'dan gelmesi gerekirdi. Dini, siyasi ve mesleki rolünü başarıyla sürdüren esnaf şeyhinin artan saygınlığına bağlı olarak kent yönetimindeki etkinliği de artıyordu. Kethüda ve yiğitbaşı, çarşının düzenini, güvenliğini, üyeler arasındaki hammadde taksimini, ürünün pazarlanmasını, çırak-kalfa-usta olma koşullarını ve törenlerin düzenlenmesini, üyeler arası anlaşmazlıkların çözülmesini sağlamakla görevli kişilerdi. Ketküda (veya kahya), başlangıçta şeyhin yardımcısıydı, ancak, zamanla şeyhin uygulamada rolünün sembolik hale gelmesi ve dinsel rolünün ağırlık kazanması üzerine kethüda fiilen başkan konumuna yükseldi. Kethüda ustalar tarafından seçilmesine rağmen bazen devlet tarafından da atanıyordu. Bu durum esnaf tarafından benimsenmiyordu. Bazı durumlarda kethüda seçimi Müslüman ve Müslüman olmayan esnaf arasında çekişmelere neden olabiliyordu. Seçim sonuçları. kadı tarafından onaylanıyor ve şeriye siciline işleniyordu. Kethüda devlete ve memurlarına karşı doğrudan sorumluluk taşıyordu. Kethüda genellikle bir yıllık bir süre için göreve getirilmekteydi. Yiğitbaşı kethüdanın yardımsısıdır. Üyesi fazla olan loncalarda birden fazla yiğitbaşı seçiliyordu. Sorunları kethüdaya aktaran, kadıdan gelen kararları üyelere bildiren yiğitbaşı üyelerle daha yakın ilişkiler içinde olurdu. Üye sayısı kabarık olan loncalarda otorite sahibi ustalardan oluşan "heyet'i ihtiyariye" bulunuyordu. Bu heyet üyeler arasındaki sorunların çözülmesinde ve devletin lonca hakkında alacağı olumsuz kararlarda etkin bir rol oynuyordu. Esnaf loncası içindeki bu hiyerarşik düzen devlet tarafından da destekleniyordu. Devlet böylece kurumu denetleyebiliyor, vergi toplamakta bir sorunla karşılaşmıyor ve esnafın uğraştığı hammadde ve pazarlama sorunlarıyla da ilgilenmemiş oluyordu.

Esnaf ve sanatkâr loncalarında yamaklık-çıraklık-kalfalık-ustalık aşamalarına yükselme belli kurallara bağlıydı ve her aşamada törenler yapılıyordu. Mesleğe kabul törenleri kutsallaştırılıyordu. Tarikat törenlerine benzeyen bu törenlerde fütüvvet ve ahiliğin izleri görülmektedir. Yeniçerilerin loncalarda yer alamsı ile birlikte tarikatlaşmanın arttığı kabul edilmektedir. Şeyh mesleğe kabul ve özel günlere ait törenleri yönetme sorumluluğu taşıyordu.

Esnaf örgütlerinin koyduğu bağlayıcı kurallar sonraları hazırlanan kanunnamelerin ve tüzüklerin temelini oluşturmuştur. XVIII. yüzyılda eski niteliğinden fazla bir şey yitirmeyen yeni bir organizasyona geçilerek, sanat icra edebilme yetkisine gedik (tekel) denilmiştir. 1860'lara gelinceye kadar sanat ve ticaret hayatında tekel vardı. Bir sanat ya da ticaret dalında kaç kişi uğraşır, kaç dükkan bulunur, bütün bunlar belirlenmişti. Gerekmedikçe dükkan sayısında değişiklik yapılmazdı. Bir kişi ancak ustalık aşamasında izinle dükkan sahibi olabilirdi. Hammadde dağıtımı, işlenmesi ve

pazarlanması belli kurallar içinde gerçekleştiriliyordu. İşyeri sayısı ve yerleşme düzeni dahi belli esaslara bağlanıyordu. Oto kontrolün olduğu bu sistem rekabeti reddettiği için Avrupa ile yarışma imkanına sahip olamamıştı (Doğru, 1995: 163- 170).

Kentlerin Yönetimi

Osmanlı taşra teşkilatı eyalet, sancak ve kaza esasına göre oluşturulmuştu. Bunların hepsi kent statüsünde olup yürütme ve yargının temsilcileri görev yapmaktadır. Bunlarda sırasıyla yürütmeyi temsilen *beylerbeyi*, *sancakbeyi* ve *zaimler*, yargıyı temsilen *kadılar* bulunurdu. Eyalet merkezinde İstanbul'daki gibi bir divan (eyalet divanı/para divanı) bulunurdu. Bu divana *beylerbeyi* başkanlık ederdi. Divanda raportörlük işini *divan efendisi* yürütür, ayrıca para işlerinden sorumlu *mal defterdarı*, tımarlardan sorumlu *tımar defterdarı*, *beylerbeyinin kethüdası*, *kadı* ve *subaşı* katılırdı. Sancaklarda sancakbeyleri ve kadılar yürütme ve yargıdan sorumlu olarak görev yaparlardı. Sancakbeyi, en az iki yüz bin akçelik has sahibi olup idari ve askeri amir sayılıyordu. XVII. yüzyıldan itibaren bunlara paşa unvanı verilmeye başlandı. Beylerbeylerinde olduğu gibi kendilerine bağlı sekban-leventlerle yeni askeri sistem içinde yerlerini aldılar.

Beylerbeyi ve sancakbeyi kente geldiği zaman vakıfa ait bir konutta kira ile oturuyorlardı. Aile üyeleri, kapıkullarının da bulunduğu bu mesken aynı zamanda büro olarak da kullanılıyordu (Doğru, 1995: 192-196) Osmanlıda XIX. yüzyıla kadar kentlerde resmi binalar bulunmuyordu.

Kentte ayrıca sancakbeyinden sonra görevli *dergah-ı ali çavuşları* bulunuyordu. Kendilerine zeamet gelirleri bağlanan bu kişiler garnizon ya da çeşitli eminliklerden sorumluydular. Bunların bir çoğu belli bir ekonomik güce ulaştıktan sonra da bulundukları kentlerin ticari ve sosyal hayatında rol oynamışlardır. Kentte yeterli sayıda kapıkulu sipahileri, yeniçeriler bulunuyordu. Ulufe alan ve maaşları sınırlı olan bu tabaka üyeleri de ticaret ve zanaatla uğraşmak durumundaydı. Mevcut kayıtlar ek iş tutan askerler arasında en çok yeniçerilerin bulunduğunu göstermektedir. Ticari mukavele, mahkeme kayıtları ya da terekelerinden bunların gemicilik, buğday , ipek ticareti, kazancılık, kasaplık, vakıf yöneticiliği, hayvan besiciliği vb. yaptıkları belirlenmiştir. Örneğin 1703 tarihli Edirne mahalle sayım defterine göre kentte 117 dükkan sahibi yeniçeri vardır. Ankara'da 9 handan 2'si yeniçerilere aittir (Doğru, 1995: 198-200). Bu Osmanlı kentlerinde idari ve askeri sorumluların kendilerine verilen gelir kaynaklarının dışında kentin ticari hayatında önemli rol oynadıklarını göstermektedir. Böylece kendi kendine yeterli olmaya çalışan yönetici, asker, esnaf, tüccar, zanaatkâr vb. insan gruplarından oluşan dinamik bir kent manzarası ortaya çıkmaktadır.

Kentte yargıyı temsil eden *kadı* ve yardımcıları belli bir nüfusu oluşturuyordu. Kadı ve mahkemenin bulunduğu en ufak yerleşim birimi kaza olarak kabul edilmiştir. Kadının yardımcıları şunlardır; Kadının vekili *naibler*, esnafa ait işlerde yardımcı olan *muhtesip*, davalı ve davacıyı mahkemeye çağıran ve getiren görevliler olan *muhzırlar*, icra memurluğu ve ulaklık yapan *çavuşlar*, sancaklarda sancakbeyinin memuru, kazalarda idare amiri olan , şeriye mahkemelerinde icra ve infaz memuru görevini üstlenen *subaşı*, devlet adına iş ya da soruşturma yapan *mübaşirler* , vefat eden kimsenin terekesini aile üyelerinin isteği ile mirasçılara taksim eden *kassamlar* ve *katip ve hademeler*. Kadılar yevmiye ve yaptıkları mahkeme işlemlerinden "vazife" ya da "cihet"adıyla mahkeme harçlarından ücret alırlardı. Bu ücretler padişahın belirlediği tarifelere göre alınıyordu. Örneğin kadı bakirenin nikahını 20, dulun nikahını 12 akçeye kılıyor bu arada yardımcıları naip ve katip birer akçe alıyorlardı. Kadıların mal varlıkları tereke defterlerinden öğrenilmektedir. Örneğin 1606 tarihinde ölen Ankara kadısı Mevlana Mehmed Efendi'nin terekesinde yer alan bilgiler varlık düzeyi hakkında bilgi vermektedir; Altın ve gümüş olmak üzere 446 920 akçe, 7 köle, 6 cariye, üzüm bağları, iki bahçe, bir değirmen ve evler, 601 koyun, 10 öküz, 2 çift manda, 10 baş inek, 86 kovan arı, 2 araba, 2 merkep, 40 Ankara mudu buğay, kütüphanesinde kitaplar,atlastan kadifeden işlenmiş feraceler, kaftanlar ve diğer zati eşyası vb. Mahkeme harçlarından bu servet elde edilemeyeceğine göre kadıların ticaret ve tarımla dolaylı olarak ilgilendikleri ortaya çıkmaktadır (Doğru, 1995: 206- 212) Kentte idari, askeri personelin önemli bir kısmının ticari hayatın içinde rol aldığı açıktır.

Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme* (1987) adlı eserinde Osmanlı toplumunda yoğun siyasal ilişkilerin yaşandığı şehirlerin varolduğuna değinir. Doğaldır ki baş şehirler (Bursa, Edirne İstanbul) bu siyasallaşmanın en yoğun yaşandığı yerlerdir. Tuna'ya göre Osmanlı baş şehirleri aynı zamanda Batı'ya karşı girişilen siyasetinde örgütlendiği merkezlerdir. Ayrıca şehzade şehirleri (Manisa, Amasya) devletin gelişmesi sırasında önemli bağlantı noktaları üzerinde denetim görevi üstlenerek siyasi bir önem kazanmışlardır. Konya gibi Selçukluda baş şehir olan Osmanlı'da siyasi öneme sahip şehirler de vardır. Konya merkeze muhalefet olmuş,tekrar Anadolu'nun siyasi merkezi olmak istemiş ve şehzade isyanlarını (Cem, Mustafa) örgütlemiştir.

Osmanlı şehir örgüsü sadece Anadolu ile sınırlı kalmamış, eski uygarlıkların merkezi ve İslâm aleminin göz bebeği ve aynı zamanda üretim, dış dünyaya satışların yapıldığı pazar yerleri olan şehirlere (Halep, Bağdat, Kahire, İskenderiye) yansımıştır. Basra ve Süveyş gibi şehirler Osmanlının

Akdeniz bağlantısı kadar Uzak-Doğu bağlantısına da el atmasını sağlamıştır. Derbent teşkilatı ile şehirler arasında ulaşım ve güvenlik sağlanması amaçlanmış böylece geniş bir alanda şehirler birbirine bağlanmıştır (Tuna, 1987: 168-169).

Osmanlı Kentlerinin Karşılaştırılması

Bu karşılaştırmayı İlhan Tekeli'nin "*Anadolu'daki Kentsel Yaşantının Örgütlenmesinde Değişik Aşamalar*"(1978) başlığını taşıyan makalesinden hareketle gerçekleştireceğiz.

Tekeli bu makalesinde, birbirinden önemli farklılaşma olması nedeniyle 16. ve 19. yüzyılda Osmanlı kentlerinin karşılaştırmasını yapar ve değişimin daha net gözlendiği büyük kentleri ele alır. Her dönemin incelenmesinde sırasıyla, önce hakim üretim ve ulaşım teknolojisi içinde artı ürünün yaratılma ve denetlenme biçimleri sonra bunun kentlerde yol açtığı tabakalaşma sistemi verilmiştir. Temel özellikleri belirlenmiş böyle bir toplumsal yapının mekansal organizasyonuna yansıması iki düzeyde ele alınmıştır; 1.Böyle bir yapı ülke düzeyinde nasıl bir yerleşme sistemi doğurmuştur ve ne tür temel nüfus süreçleri yaratmıştır; 2. Kentlerin yapısında ve biçimlerinde ne tür değişmelerin doğduğu gösterilmiştir. Bunlara bağlı olarak kentsel yönetimin ve yönlendirmenin özellikleri verilmiştir.

Tekeli'ye göre 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu organik enerjiye dayanan bir üretim ve ulaştırma teknolojisinin sınırlamalarına uygun olarak örgütlenmişti. Ekonominin esası artı ürün yaratma kaynağı olan tarımda üretim teknolojisi, karasabana dayanıyordu. Kara ulaşımı kervanlarla, haberleşme ise ulaklarla sağlanıyordu. Deniz ulaşımında kürek teknolojisinden yelken teknolojisine yeni geçiliyordu. Ticaret hayatında gezen tüccar yerine belli bir yerde oturan tüccar önem kazanıyordu. Gaza ilkesi ve tımar sistemi büyüme imkanı veriyordu. Güvenli bir imparatorluk içinde ticaret yolları önemini korumaktaydı.

Tekeli böyle oldukça durağan bir üretim teknolojisi içinde ortaya çıkan işbölümünün katı bir sınıfsal yapıya yol açtığını belirtir. Ona göre, çeşitli dini ve etnik grupların varlığı çatışmalara yol açmaması için farklı bir toplumsal kuruma gereksinme duyulmuştur. Bu kurum dinsel ve cemaatsal ayırımla temellenen "millet"ler olarak ortaya çıkmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğunda toplumsal yapı, yatay ve düşey olarak iki yönde farklılaşma göstermiştir. Yatay farklılaşma "millet" esaslıydı; a. Müslüman, b.Rum Ortodox, c. Ermeni, d. Musevi milletleri vardı. Her millet de kendi içinde farklılaşmıştı; Bu sınıflar Sultana uzaklık derecesine ya da toplumsal saygınlılarına göre;a. askeri sınıf, b. İlmiye sınıfı, c. Tüccarlar ve

zanaatkârlar, d. Köylü ya da reaya olarak sıralanıyordu. Ayrıca önemli İstanbul gibi merkez kentlerinde Osmanlı "tebaa"sının dışında ticaretle uğraşan yabancı unsurlar (Venedik, Ceneviz kolonileri) de yaşıyordu.

Bu dönemde nüfus ve kentleşme oranı oldukça kararlıydı. 16.yüzyılda Anadolu nüfusunun 9-11 milyon arasına olduğu tahmin edilmektedir. Ketsel nüfusun toplam nüfusa oranı ise % 8-9 dolayında kalmıştır. İstanbul'un nüfusu 1500'lerde 400.000 iken 1570'de 700.000 dolayında olmuştur. Bu Anadolu'daki kentsel nüfusun %40'a varan kesiminin İstanbul'da yaşaması demekti. İstanbul'dan sonra ikinci kademeyi oluşturan eyalet merkezleri 50.000, üçüncü kademeyi oluşturan sancak merkezleri 10.000 ve daha az nüfuslu yerleşimlerdi. Bunun altında 3.000 - 4.000 nüfuslu çok sayıda pazar merkezi bulunuyordu. Kentler kervan yolları güzergahı olması ve su sağlamadaki kolaylıklar nedeniyle nehir vadilerinde toplanmışlardı. Kervan yollarının kıyıya bağlandığı noktalarda az sayıda liman kenti bulunuyordu.

Tekeli'ye göre, Osmanlı kenti öteki kentler gibi içinde bulunduğu üretim tarzının özelliklerine göre artı ürünün denetlendiği yerlerdir. Artı ürününü denetleyen sınıflar, sınırlı da olsa kırsal kesim için tarımsal olmayan mallar ve hizmetler üretmektedir. Sanayi öncesi kentlere özgü olan tarımsal faaliyetler de Osmanlı kentlerinde önemli bir yer tutuyordu. Kentlerden alman vergiler içinde tarımsal vergilerin payı önemli düzeydeydi. Kervan ticareti kentler için bir gelir kaynağıydı. Kervanlar bir malı bir noktadan alıp son noktaya taşımak yerine her merkezde mallarını satıp yeni mallar almak suretiyle daha rasyonel bir yol izliyorlardı. Böylece kervan yollarındaki kentler belli malların alınıp-satılmasında uzmanlaşmış oluyordu. Böylece bu kentler hem çevrelerine hem de uzun mesafe ticaretine yönelik üretim yapıyorlardı .

Osmanlı kenti kabaca kent iki bölümden oluşmaktadır; kalenin içi ve kalenin dışı. Kalenin içinde asıl kent bulunmaktadır ve burası da ikiye ayrılmıştır; kale içinde yöneticilerin oturduğu ve yönetimsel işlevlerin yer aldığı bir "iç kale" bulunmaktadır. Buranın dışında zanaat faaliyetlerinin sürdürüldüğü ve kentin ileri gelenlerinin oturduğu bir bölüm yer almaktadır. Kalenin dışında "kale altı" denilen kısımda ise daha çok yerleşmemiş ticaret faaliyetleri olan pazar vb. yer alıyordu. Kent dışındaki bu kesimde yolcuların konaklaması için kervansaraylar ve kentten kopuk olan ve tarımla uğraşanların yaşadığı yerler ile bazı tekke ve zaviyeler bulunuyordu. 16. Yüzyılda bu kent biçiminde önemli bir dönüşüm ortaya çıkmıştır. Kale dışında yapılaşmamış ticaret kesimi yerinde, iç kalenin antitezini oluşturacak şekilde *bedesten*in oluştuğu görülür. Bu yapılaşma bir vakfın yarattığı imaret ya da külliye halinde içinde camisi, hamamları, hanları, bedesteni ve benzeri öğeleriyle birlikte oluşmaktadır. Bedestenler taş

kubbeleri, demir kapıları ile yalnız ticari malları korumuyor, aynı zamanda kent zenginlerinin paralarını da koruyorlardı. İç kalenin karşıtı olarak prestiji artan bedestenler, çevresinde zanaatkârların toplandığı merkezi bir konuma sahip olmuşlardır. Bedestenlerin çevresinde belirli üretim, ticaret ve hizmet faaliyetlerinde uzmanlaşan sokaklar oluştu. Buralar zamanla yeni konut alanlarına ve mahallere dönüşecektir. Kale dışında bu tür bir gelişmenin olmasında Osmanlı İmparatorluğu içinde iç güvenliğinin sağlanmış olması, kalelerin işlevsiz kalması ve kentlerin nüfus artışları ve gezgin tüccar yerine "oturan tüccar"ın (yerleşik tüccarın) önem kazanması da etkili olmuştur. Teknolojik ve organizasyonel gelişmelerden yararla-nan oturan tüccarların deniz ulaşımı imkanlarını da kullanarak liman kentlerinin gelişmesinde etkili oldukları bilinmektedir. İzmir örneğinde olduğu gibi yeni ticaret alanları oluştu.

Bu yüzyılda Osmanlı kentlerinde yönetim için yapılmış binalar yoktu. İstanbul'daki Bâb-ı Meşihat, Ağakapısı vb. birkaç yer dışında ayrı yönetim binası bulunmuyordu, bunun yerine yöneticiler konaklarında yönetim işlerini görürlerdi. Kent merkezinde ticaret ve üretim faaliyetleri. Cuma camisi yer alırdı. Merkezin yanında merkezdeki faaliyetlere emek sağlayan bekârların yaşadığı hanlar bulunurdu .

Tekeli , 16 yüzyıl Osmanlı kentlerinde merkezin etrafında oluşan konut alanlarıyla mahallelerin örgütlendiğini belirtir. Mahalleler sınıfsal olarak değil toplumdaki dini ve etnik gruplara göre farklılaşmıştır. Müslümanların çoğunlukta olduğu mahallelerin yanında Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlere ait mahalleler de vardı. Kentteki yabancılar (tebaa dışındakiler)azınlıkta olduğu için ayrı mahalle oluşturmamışlardı. Statü dağılımı gereği Müslüman mahalleler kale çevresinde iken, diğerleri daha dışarıdadır. Yabancılar merkeze yakın otururlardı. (Bunlar Venedik, Cenevizliler olup finans kaynağını oluşturuyorlardı. Galata, Beyoğlu ve Adalarda oturan Gayri Müslimlerin de bu konumda olduklarına şüphe yoktur.) Mahallelerin içinde sınıfsal farklılaşma görülmüyordu. Değişik sınıflardan aileler yanyana yaşıyorlardı. Farklılaşma konutların niteliklerinde ve onların dildeki yansımalarında görülüyordu. Örneğin süfli (tek katlı), ulvi (iki katlı), mükellef (geniş, büyük) konut anlamında kullanılıyordu. Tekeli'nin belirttiği konutlara uygun sınıf üyelerinin oturacağı ve benzer konut tiplerinde benzer sınıf üyelerinin bir arada kümelenecekleri düşünülebilir. Bu sınıf konumlarına göre konut tipindeki farklılaşmayı yansıtan sosyolojik bir realitedir.

Osmanlı kentleri bu yüzyılda oldukça dar ve çoğu çıkmaz sokaklara sahipti. Bu sokaklarda içe dönük ahşap evler yer alıyordu. Kent içi ulaşım yaya olarak yapılıyordu. Ancak asker sınıf üyeleri kent içinde hayvana binebiliyorlardı. Mülk ya da vakıf arazisi üzerine kurulan kent, kendisini

çevreleyen miri topraklar nedeniyle dışa doğru büyüme imkanına sahip değildi. Bu nedenle kentler yüksek nüfus yoğunluğuna sahipti. Besin maddeleri kentin çevresinden, hatta kentin içindeki bağ ve bahçelerden sağlanıyordu. Kent üretime ayrılmış doğal bir yeşilliğe sahipti. Kentin çevresindeki tarımsal faaliyeti olan tekkeler, kervan yolu üzerindeki han ve kervansaraylar kentin gelecekteki nüvelerini oluşturuyordu.

Osmanlı kentlerinde kentlilerin kent yönetimi için özel kurumsallaşmış bir katılımı yoktu ya da çok marjinaldi. Kentin alt yapısını yapmak devletin görevleri içinde sayılmadığı için bu işler için vakıflar oluşturulmuştu. Vakıflar kişilerce gerçekleştirilen otonom kurumlardı. Çoğunluğu artı ürünü denetleyen asker sınıfı üyelerince kuruluyordu. Vakıf, Osmanlı sistemi içinde sağlanan birikim üzerinde ailenin denetimini sürdürmenin bir yolu olduğu kadar, kentlerin alt yapısının sağlanmasının da yolu idi. İstanbul'da 1546 yılında Sultan ailesinin dışındakilerin kurduğu 2517 vakıf vardı. Bu rakam 1600 yılına doğru 4117' e ulaşmıştı. Kentler atanmış kadılar tarafından yönetiliyordu. Kentte yaşayanların seçtikleri "kethüda" halkı temsil ediyordu. Her üretim ve ticaret loncasının seçtiği kişiler de "kethüda" konumundaydı. Her loncanın "orta sandığı"nda toplanan paraların bir kısmı çevre bakımında kullanılabilirdi.

Tekeli 19. yüzyıl Osmanlı kentlerindeki değişmeleri ekonomik ve buna koşut olarak toplumun "milletler" arası ve "sınıflar" arası farklılaşmalara bağlı olarak açıklar. Ona göre, Avrupa kapitalizminin sanayi devrimini gerçekleştirmiş olması ve bu gelişmeler sonunda Osmanlı İmparatorluğu üzerinde aşama aşama emperyalist denetimini kurması. Osmanlı İmparatorluğunun iç dinamiği ile birleşerek önemli yapısal değişmelere neden olmuştur. Tanzimat'ın getirdiği batılı haklar sistemi ve yeni toprak düzeni toplumdaki üretim ilişkilerini toplumun gelişmesi ile uyumlu hale getiriyordu. Tanzimat, mülki ve askeri yönetimde ve haberleşme sistemlerinde getir-diği merkezin denetimini artırıcı uygulamaları ile 17. ve 18. yüzyılda güçlenen "ayanlar"ın etkisini ve ayrılıkçı milliyetçilik hareketlerinin yarattığı parçalanmayı önlemek istiyordu.

19. yüzyılda İmparatorluğun sınıfsal yapısı değişim içinde olmuştur. 16. yüzyıldan itibaren güçlenen "ayanlar" ile artı ürünü paylaşmak zorunda kalan *"askeri sınıf"*ın merkezi rolü azalmıştır. Bunlar artı ürüne doğrudan el koyamadıkları gibi, Sultanın maaşlı bürokratları haline gelmiş *"memur"*olmuşlardır. Tanzimat'ın getirdiği merkezileşmiş yeni yönetim eski yapıya göre daha geniş ve yetişmiş bir bürokrasiyi gerektiriyordu. Bu ise geleneksel eğitim kurumları olan medreselerin dışında yeni eğitim kurumlarının gelişmesini zorunlu kıldı. Osmanlı İmparatorluğunun geleneksel sınıf modeli içinde ikinci kademeyi oluşturan *ilmiye sınıfı*

değişik milletlerin her birinde kaybeden sınıf oldu. Kurulan yeni merkezi yönetimin bir yandan bu kesimin vakıflardaki kaynaklarını denetim altına alması öte yandan işlevlerinin büyük kısmını yeni bürokrasi ve okullar sistemine vermesi bu sınıfın gücünü azalttı.

Üçüncü sırada yer alan *ticaret ve sanatkârlar* kesiminin dönüşümünde gelişenler ticaret kesimi iken kaybedenler sanatkârlar oldu. 19.yüzyıl ticareti tarımsal ham maddeyi dış pazara yönelterek Osmanlı sanatkârlarının ham madde bulmasını zorlaştırıyor, aynı zamanda getirdiği ürünlerle pazar alanını daraltıyordu.Ticaretin gelişmesi ile lonca sistemi içinde örgütlenen sanatkârlar kaybediyordu. Ticaret kesimi içinde de asıl denetim İngiliz, Fransız, Hollanda vb. Avrupa sermayesinin elinde idi. Bunlar ham maddeyi en küçük köyden toplamak ve mamul maddeyi de bu noktalara götürmek üzere çoğunluğu Rum, Ermeni olan yerli aracı tüccarlar kullanıyorlardı. Müslüman tüccarların etki alanı daha sınırlıydı. Yükselen ticaret burjuvazisi, yönetimde de denetimini artırmak istiyordu. Kilise içinde etkinliği artıyor, ayrılıkçı milliyetçilik örgütlenmesinde etkin rol oynuyordu. Müslüman olmayan milletler içinde de bu işlerin gerektirdiği bürokratik kesimin gelişmesi hızlanıyordu. Lonca sistemi gerilerken küçük ölçekli sanayi üretimi gelişiyor bu da işçi sınıfının oluşmasına yol açıyordu. Dış ticaretin ve ona bağımlı sanayinin gelişmesi ve tarımın ticarete açılması, finansman ihtiyacını artırıyor bu da *finans sermayesinin* öne çıkmasını sağlıyordu. Bu kesimin en üstünde bütünleşmiş yabancı sermaye ve Bankalar grubu vardı. Onun altında ve denetiminde Müslüman olmayan milletlerden gelen *Galata Bankerleri* türü *yerli finans sermayesi* ve onun altında tüm milletlerde yaygın olan *tefeci tüccar* kesimi bulunuyordu.

Geleneksel Osmanlı toplum şemasındaki dördüncü grup tarımsal üretimle uğraşan *reaya*dır. Arazi kanunnamesinin çıkmasıyla reaya toprak sahibi olmuştur ama durumunda çok önemli bir değişme olmamıştır. Kırsal kesimde üretimin dış ticarete açılması büyük toprak sahipliliğini doğurmuştur.Müslü-man kesimde ticaretle bütünleşmiş kırda oturmayan büyük toprak sahibi "eşraf" oluşmuştur.Büyük toprak sahibinin varlığı ile birlikte topraksız köylü ve mevsimlik işçililik ortaya çıkmıştır.

Küçük bürokratlar, ticaret sermayesi ve eşraf, kapitalist gelişmenin işlevsel kıldığı gruplardır. Bunlar Batıyı ve kapitalistleşme sürecini yadsımamakta sadece bunun yabancıların ve Müslüman olmayanların denetiminde olmasını yadsımaktadırlar. İlmiye sınıfı, sanatkârlar ve örgütlenmeye çalışan marjinal gruplar işlevlerini kaybederken eski kurumların savunuculuğunu yapmaktadırlar.

Anadolu'nun nüfusu 17 ve 18.yüzyıllarda meydana gelen iç karışıklıklardan sonra azalmış, 19. yüzyılda tekrar artarak 11.5 milyon

dolayına ulaşmıştır. Anadolu'da kentli nüfus oranı 16. yüzyılda %9 iken, 19. yüzyılda %25'e ulaşmıştır. Kentleşmenin artışında, kaybedilen topraklardan gelen göç dalgası, ülkenin dış pazarlara açılması ve ulaştırma teknolojisindeki gelişmeler rol oynamıştır. Dış ticaretin artması eski liman kentlerini büyütmüş ya da yeni liman kentlerinin oluşmasını sağlamıştır. İstanbul'un nüfusu 19. yüzyılın başında 350 bine düştüğü halde bu yüzyılın sonunda bir milyona ulaşmıştır. Bu haliyle İstanbul Anadolu'daki nüfusun %27'sini barındırmaktadır. (Bu oran 16 yüzyılda %40 dolayındadır.) Anadolu'nun ikinci büyük kenti de artık Bursa değil bir liman kenti olan İzmir'dir. Liman kentleri ve hinterlandları emperyalist güçler arasında bölüşülmüştü. Hinterlandda yetişen tarımsal ürünler denetleyen ülkenin talebine göre yetiştiriliyor, liman kentinde örgütlenmiş finansman ve ticaret kuruluşlarınca toplanıyor ve burada depolanıp dış ülkeye gönderiliyordu. Bu işlerin yapılması için bürokrasinin oluşması ve haberleşmenin gelişmesi gerekiyordu. Kentleşmeyi artıran bir başka faktörde merkezin kontrol etmek amacıyla göçerleri iskâna tabi tutmasıydı. Bunlarla birlikte kaybedilen yerlerden gelen göçmenler daha çok Konya, Adana ve diğer kıyı ovalarına yerleştirilmiştir.

Tekeli yerleşme sistemleri ve kentlerin işlevlerinde meydana gelen değişmenin kente yansımaları üzerinde durmaktadır. Bunları özet olarak şu şekilde açıklamak mümkündür; 1.Daha önceki yüzyıllarda (17 ve 18. yüzyılda) kentin yapısında askeri sınıfın önemini kaybetmesi ve ayanların yükselmesi ile iç kale boşalmıştı. Ayanların konakları merkezin yakınında yer almıştı. 19. yüzyılda kentte ikili bir yapı meydana geldi. Bu değişiklik daha çok kentin çevresiyle ilişki biçiminin, haberleşme yollarının ve kentin işlevlerinin değişmesi sonucunu doğurdu. Kent bölgesi ve dünya ile ilişki demiryolları ve buharlı gemilerle sağlanıyordu. Haberleşme sadece askeri sınıfa ait menzil ve ulaklarla değil halka açık posta sistemi ile sağlandı. Yeni postahaneler, rıhtımlar, oteller, malların naklinde antrepolar oluşmuştu. 2. Kentin saygın yeri artık bedestenler değil bankalar ve iş hanlarının bulunduğu yerler olmaya başladı. 3. Devlet işleri resmi binalarda ve bürokrasi aracılığı ile görülmeye başlandığı için kentin merkezinde resmi daireler yer aldı. 4. Batı kültürüne ve tüketim kalıplarına ve yaşama tarzına yönelmenin sonunda kent merkezinde lüks tüketim dükkanları, eğlence yerleri, cafeler, tiyatrolar oluştu. Bütün bunlar eski ile yan yana bulunmaktaydı. Böylece ikili bir yapı kentlere egemen olmaya başladı.

Tekeli 19. yüzyılda kent merkezi etrafında, geçiş bölgelerinin daha belirginleştiğini açıklar. Merkezin çevresinde bulunan ve 16. yüzyıldan beri işgücünü barındıran bekâr hanları, odalar nitelik değiştirerek varlıklarını sürdürmüştür. Kentin konut alanları belli "milletlere" ait olmak üzere mahalle düzenine göre kümelenmesini sürdürmektedir. Yalnız artık her

milletin bütün sınıfları aynı mahallede oturmamaktadır. Zenginleşenler kent dışına çıkmaktadır. Ulaştırma olanaklarına bağlı olarak banliyöler oluşmaktadır. Yüksek gelirlilerin konutları da kullanım amacına göre isimlendirilmekteydi; Yazın oturulan ve bahçede bulunana köşk, deniz kıyısında olana yalı, kışın oturulana da konak deniliyordu. Sultan bile sarayını merkezden yani Topkapı' dan Boğaziçi'ne taşıdı. (Tekeli, 1978:12-36).

Tekeli'nin kent oluşumuna ilişkin bu açıklamaları ekolojik okulunun temsilcisi Ernest Burgess'in Chicago(Şikago) kentinin oluşumunu için açıkladığı "Aynı Merkezli Daireler Kuramı"na benzemektedir. Tek fark orada endüstrileşme sürecinde olan bir kentin merkezden çevreye doğru halka halka yayılması vardır. Burada endüstri öncesi kentin oluşumu söz konusudur. Birinci halkada, merkezde finans ve ticaret kurumları, iş hanları ; ikinci halka da çalışanların kaldıkları hanlar, odalar, konutlar; Üçüncü halkada memurlar ve diğer çalışanların bulunduğu mahalleler ve şehir dışında son halkada varlıklı kesimin konutları ve yeni oluşan banliyöler. Şüphesiz daha çok İstanbul için geçerli olan bu sıralama Şikago kentine kısmen benzemekle birlikte bu gelişmenin düzenli daireler biçiminde olduğunu iddia etmek doğru olmaz.

Tekeli'ye göre kentin fiziksel dokusunda da değişmeler olmaya başlamıştır. Çıkmaz ve dar sokaklar yerine tramvayların, at arabaların geçeceği yollar açılmaya başlanmıştır. Sultan bile Cuma namazına artık at üstünde değil atlı araba ile gitmektedir. Devlet ricalinin ve zenginlerin atlı arabaları vardır, bu nedenle dar ve çıkmaz sokaklar uygun değildir. Kent çevresindeki araziler 1858 arazi kanunnamesi ile bir tür özel mülk haline getirilebildiği için kent çevreye doğru genişleme imkanına kavuşmuştur. Kimi kentlerde bu gelişmeyi engelleyen dış kale duvarları yıkılmıştır. Kentler ovalara doğru yayılma eğilimi içindedirler. Binaların yangına karşı korunması için ahşap yerine kagir olması amaçlanmıştır. Kentte tüm kentlilerin kullanımına dönük "belediye parkları" oluşmaya başlamıştır. Kent yönetimini artık kadı ve vakıflar eliyle sağlamak mümkün değildi. Merkezi denetimi artırmak isteyen reformcular, vakıfları 1826'da merkezi denetim altına almışlardı. Tanzimat'ın dönüşümleri kadıyı da etkisiz hale getirdi. Askeri sınıf ve lonca sistemi çözüldüğü için bunlara dayanan kadının da işlevleri azaldı. Askeri sınıf maaşlı memur olmuştu. Yeniçeri Ocağının kapanmasıyla da kentin hizmetlerinde görev alan bu ocağın kadroları devre dışı kalmıştı. Lonca sisteminin kalkması onların temsilcilerinin kente ait işlerde etkinliğine son verdi. Mahalle kethüdasının kalkması ve yerine muhtarlık sisteminin alması bu alanda bir başka değişmeydi. Kadının yerel yönetim etkinliğinin bu şekilde azalmasının yanında, hukuk sisteminin laikleşmesiyle hukuk alanındaki etkinliği de azaldı. Mahalledeki "avarız

sandıkları"na el konması kadıya bağlı olan imamların da etkisini sınırladı. Kentlerde Belediye sistemi yerleşmeye başladı. İlk belediye İstanbul'un Galata ve Perasın'da 1856'da "Altıncı Belediye Dairesi" adıyla kuruldu ve bunu öteki liman kentleri izledi. Ancak bu belediyeler güçsüz oldukları için, kentsel altyapılar yabancı şirketler eliyle yapılmaya başlandı. Önceleri yabancı subay ve mühendisleri tarafından çizilen kent haritaları Türk subay ve mühendislerince çizilmeye başlandı.

Tekeli, makalesini genel değerlendirme ile bitirir. Ona göre, 19. yüzyıl Osmanlı kentinde meydana gelen değişmeler Batı kapitalizmine açılan bir geleneksel toplumun kentinde meydana gelen değişmelerdir. Bu değişiklikler büyük kıyı kentlerinde daha kristalize olmuş buna karşılık Anadolu'nun içine ve küçük kentlere yayılması diffusyonist bir süreç içinde daha ağır olmuştur. Esas üzerinde durulması gereken özellik 19. yüzyılda ortaya çıkan yeni sınıfsal yapı ve kentsel yapı içinde oluşan farklı toplumsal tabanlı hareketlerdir. Tekeli üç grup(sınıf) üzerinde durur. Birinci grup, genellikle yabancı sermaye ile bütünleşmiş ve Müslüman olmayan milletlerin ticaret ve sermaye çevresiydi. İkinci grup19. yüzyıl dönüşümü içinde ortaya çıkan küçük bürokratlar, Müslüman kesimin ticaret sermayesi ve eşraf idi. Üçüncü grup ise, 19. yüzyıl dönüşümünde kaybeden sınıfların oluşturduğu ilmiye, küçük sanatkârlar ve toplumun marjinal kesimi idi. Birinci grup var olan toplumsal ilişkiler düzeninin en çok yarar sağlayan kesimiydi. İkinci grup ise kapitalizmi ve batıya açılmayı yadsımıyordu. Fakat birinci grubu ve onun yaşantısını yadsıyor ve ulusal burjuvazinin yaratılmasını istiyorlardı. Üçüncü grup ise, tüm değişmeleri yadsıyordu . Onlar geçmişe dönüşün özlemimi içinde idiler(Tekeli, 1978: 37-41).

Tanzimat'ın Modernleşme Çabaları ve Kentler

Modernleşme olgusu Osmanlı'da öncelikle Batılılaşma hareketi, Batıdaki kurumları, değerleri benimseme ya da daha doğrusu taklit etme olarak algılanmıştı. Batıdaki gelişmelerden göze çarpanları , algılayabildiklerimizi aktarmaya Tanzimat'tan önce başladık. Ancak Tanzimat kısmen kurumsal ya da yapısal değişikliklerin algılandığı bir dönemdir. Burada konumuz gereği sadece kent yapısında meydana gelen değişmeleri konu edineceğiz. Bunun için de Stefan Yerasimos'un "*Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine*" ve İlhan Tekeli'nin " *19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü*" başlıklı makalelerini değerlendireceğiz.

Yerasimos'a göre Tanzimat Fermanı ile Batılaşma doğrultusundaki reformlar kent alanını da ilgilendirmektedir. Kasım 1839'da ilan edilen fermandan sonra kentle ilgili açıklanan ilk resmi belge 17 Mayıs 1839 tarihlidir ve bu belge, kentin dar sokak ve çıkmazların kaldırılmasını,

başkentin kentsel alanında köklü değişimi öngörüyordu (Yerasimos, 1996:1). Avrupa'da özellikle Viyana ve Paris'te görev yapan Osmanlı elçilerinin gönderdikleri raporlar, Mustafa Reşit Paşa'nın Londra'dan yazdığı mektup Batı mimarisini ve kentsel düzeni bir model olarak sunuyorlardı. Yerasimos'a göre Osmanlı kentinde (öncelikle İstanbul'da) modernleşme çabalarının birinci nedeni, Batı üstünlüğüne ulaşmak için yapılan reformlar çerçevesinde Batı kentine benzemektir. İkinci ve içsel neden ise, merkezi devlet otoritesini yeniden kurma hedefidir. Ona göre sarsılan devlet otoritesi II. Mahmud döneminde özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla yeniden kuruldu. "Otoritenin yeniden sağlanması Batı'nın politik ve ekonomik nüfuzunun güçlenmesiyle atbaşı gitmekteydi; Batı'nın 1838 tarihli ticaret anlaşmasında somutlaşan ekonomik sızması Osmanlı topraklarının merkezi bir yönetimin denetiminde birleştirilmesini gerektirmekteydi. Çünkü pazarlıklar böyle bir merkezi yönetimle yürütülebilir, bu pazarlıkların sonuçları ancak böyle bir yönetim aracılığıyla bütün ülkeye dayatılabilir ve öncekı dönemin "feodal" merkezkaç eğilimlerinin yarattığı iç engellerden kurtulmuş, tek hukuklu bir alan böyle bir yönetimle oluşturulabilirdi." (Yerasimos, 1996:5). Buradan Batı'nın Osmanlı merkezi otoritesinin güçlenmesinde ekonomik çıkarlarının olduğu anlaşılmaktadır. Yabancı tüccarların güvenlik içinde ticaret yapmaları, çeşitli kentlerden malların güvenlik içinde gelmesi ya da iç tüketime gitmesi otoritenin tüm coğrafyada tesisine bağlıdır.

Yerasimos'a göre, İstanbul iktidarın en gösterişli zamanlarında bile en az denetlenebilen bir kentti. Bu sorun hem kent alanının düzenlenmesinde hem de doğrudan düzenin sağlanmasında ortaya çıkıyordu. Denetlenemeyen göç, yoksulluk, salgın hastalıklar, yaygınlaşan yangınlarla bunalan halkın ayaklanmaları 17. ve 19. yüzyılın başlarına kadar yüksek makamlardaki kişileri, vezirleri ve padişahları devirip götürüyordu. Tanzimat'la birlikte kent alanına bir düzen verilmeye başlanması, aynı zamanda bir genel düzen kurma çabasıydı ve sonuçları hemen görüldü. İmparatorluğun son yüzyılında başkent neredeyse hiç bir ayaklanmaya sahne olmadı (Yerasimos, 1996: 6).

Osmanlı'da Tanzimat'tan önce de kentlerin güvenliğini sağlamak ve sosyal sorunları çözmek için bazı önlemler alınmak istenmiştir. Yangınlardan korunmak için ahşap yapıların yasaklanması, yangında talanı önlemek için mahallelerin kapılarla kapatılması, kaçak göçü engellemek için yasadışı ve marjinal yapılaşmanın ve "bekâr" (yeni göçmen) hanların yasaklanması, kentin düzensiz büyümememsi için çevresindeki inşaatların yasaklanması, Müslüman olmayanlara arazi satılmasının yasaklanması vb. Ancak bütün bunlara rağmen kentlerin sorunları çözülememişti.

Yerasimos'a göre Tanzimat,önceki dönemlerde bu sorunların irade eksikliğinden kaynaklandığını varsayarak otorite boşluğunu gidermeyi amaçlamıştır. Bunun için de Batı'dan alınmış gerekli araçlarla donanmayı gerekli görmüştür. Yerasimos kentsel sorunların oluşmasında şeriat hukuku ile örf hukukun birbiriyle çelişmesinin de etkili olduğunu açıklar. Şeriat hukuku içtihat kapılarını kapattıktan sonra, fetvalarla gelişme imkanına sahip değildi. Zaman içinde şeriat bireyler arasındaki özel hukuk alanında sınırlanırken örf hukuku ve kamu hukuku alanını oluşturdu. Örf hukukundan kaynaklanan ve genel hükümlülükler getiren her kent nizamnamesi kadıların ve fıkıh âlimlerinin işbirliği ile belli bir süreç içinde rafa kaldırılıyordu. Kent planlamasında, konutların özelliklerinin nasıl olması gerektiği konularında örf hukuku daha kapsamlı olmasına rağmen engellemelerle etkin olamıyordu.Yerasimos'a göre, iktidarın mutlak gücü, kanun-larla korunan cemaatin pasif direnişi karşısında başarısızlığa uğramaktadır. Bu koşullarda Osmanlı Devleti kent savaşını Batı kanunlarıyla donandığı zaman kazanabileceğini düşünmekteydi. Tanzimat genelde örf hukukunun düzenli kanunlar haline getirilmesi ve şeriatın bütünüyle devre dışı bırakılmasına varacak biçimde adım adım sınırlandırılmasıydı ve bu yönüyle cemaatin nihai bozgunu anlamına gelmekteydi. Bu durumun kentleri aşan sonuçları olmakla birlikte kentte yansımaları da ortaya çıkmıştır. İslami hukuk açısından kabul edilmez olan sokakların doğrusal bir yapıya kavuşturulması,kamu yararı için istimlak gibi ilkelerin benimsenmesi kısa bir sürede kent düzenlemesine gidilmesini mümkün kılacaktı. Bu düzenleme cemaatin bireyler temelinde parçalanmasına güçlü katkıda bulunacaktı (Yerasimos, 1996: 9-18).

İlhan Tekeli Osmanlı sisteminin 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması ile dünya ekonomisine açıldığını, 1839 Tanzimat Fermanı ile yeni yönetim arayışları içine girdiğini belirtir. Ona göre, bu yeni ekonomik ilişkiler ve yönetim biçimi yeni kent merkezleri, yeni alt yapılar ve kurumlar gerektiriyordu. Bu dönüşüm kadılık, ihtisab ağalığı, mimarbaşılık gibi geleneksel Osmanlı idari kurumları yoluyla sağlanamaz, gerekli altyapı dini vakıflar aracılığıyla kurulamazdı. Bu ulusal kurumlar sadece yapısal açıdan yetersiz değildi; 1840'larda dönüşümlerin baskısıyla çökmüşlerdi. Hem geleneksel sistemin çöküşü, hem de yeni doğan ihtiyaçlar yeni yönetim biçimlerini ve kent gelişimini denetleyecek yeni bir sistemi gerektiriyordu.

Tekeli 19. Yüzyılın ikinci yarısında kentlerle ilgili -özellikle İstanbul için-çözüm bekleyen beş sorun olduğunu belirtir. Bunlar özetle, 1. Kentin yeni ekonomik ilişkiler içine girmesi ve bunlara eşlik eden idari reformun yarattığı yeniş kurum ve kuruluşlar açısından merkezi iş bölgesinin yeniden yapılanması; 2. Sosyal tabakalaşmanın değişmesine bağlı olarak konut alanlarının farklılaşması; 3. Kent nüfusunun hızla artmasıyla yeni konut

alanlarına ihtiyaç duyulması; 4. Yeni kent gelişmesine hizmet edecek yeni bir altyapının yaratılması; 5. Ahşap mahallelerde yangına karşı önlemlerin alınması.

Bu sorunların aşılabilmesi için yapılan hukuksal düzenlemeler, çıkarılan Nizamnameler, kurulan yerel yönetimler (Beyoğlu Altıncı Daire-i Belediye, Adalar ve Tarabya belediye Daireleri vb.)imar işleriyle ilgili kurumlar (İntizam-ı Şehir Komisyonu-1856, Islahat-ı Turuk Komisyonu-1863 vb.) etkili olmayı amaçladı. İstanbul'da 1864 de 3.551 bina, 1870 de ise yangından 3.000 kadar binanın yanması Sirkeci Kumkapı, Galatasaray ve Taksim bölgesinin geniş caddeler ve yeni yapılarla imarını çabuklaştırdı. Özellikle dış ve iç ticaretin gelişmesini sağlayan deniz, karayollarının merkezi yerleri olan Sirkeci Garı (1889), Haydarpaşa Garı(1909), Galata rıhtımının (1895) yapılması, aynı zamanda kentin merkezini banliyölere bağlama imkanı sağladı. Orta sınıflaşmanın artması 1880'li yıllarda sıra evlerin ve apartman ortaya çıkmasına imkan verdi. Başlangıçta bu binalar Batılı kuruluşların elemanlarına ve orta çaplı tüccarlara aitti.

Tekeli, Tanzimat'la başlayan kentsel yapı değişiminin 70 yıl geçmesine rağmen istenilen hedefe ulaşamadığını belirtir. Yaşanan dönüşümün bir genel tasarım sonucu değil de parça parça bir araya gelmesiyle oluşmasının etkili olduğunu vurgulayan Tekeli, yine de gelişen teknoloji ve Batının kent imajlarının değişimde belirleyici olduğunu kabul eder. Ona göre, en önemli değişikler kent merkezinde yaşanmıştır. Kent merkezi dış dünya ile kurulan ilişkiye de bağlı olarak çok odaklı hale gelmiştir. Yollar araba ve tramvay ulaşımına uygun olacak şekilde genişletilmiştir. Kentin konut dokusu değişmeye başlamış, ahşap konutlar yerine kâgir konutlar önem kazanmıştır. Yangın yerlerinin yeni anlayışla imar edilmesi ve kentin dışa doğru yayılması sağlanmıştır. Sultanın Dolmabahçe sarayına gelmesi, hanedanın üyelerinin saray ve köşklerinin boğazda yer alması bazı semtlerin değer kazanmasına yol açmıştır. Bu arada Haliç, Balat, Hasköy, Eyüp gibi sanayi ve göç alan yerler önem yitirmiştir. Ticaretle zenginleşen Rumlar, Ermeniler ve Yahudi azınlıklar Fener, Balat ve Samatya'yı terk ederek Pera'ya ve Boğaziçi'ne yerleşmeye başladılar (Tekeli, 1996: 19-30).

Sosyal tabakalaşmadaki farklılaşma kentte yaşayan Müslüman ya da Müslüman olmayan grupların mekansal hareketliliğine yol açmıştır. Aynı olgu sosyal sınıflar açısından da gerçekleşmiştir. Yeni göç edenler ile sanayi bölgelerinde çalışanların yani alt sınıflar ile orta ve üst sınıfların yerleşim alanlarının birbirinden ayrılması doğal bir sonuçtur. Böylece kentin insan gruplarını seçerek belli bölgelere yerleşmeye zorladığı şeklindeki Şikago Okulunun (Hümanistik ekoloji) kuramı İstanbul için bir daha doğrulanma imkanı bulmaktadır.

İSLÂM TOPLUMUNDA KENT

İslam kenti analizleri ilk olarak G.E.van Grunebaum tarafından yapılmıştır. Grunebaum İslâm kentini bir müslümanın dinsel görevlerini ve sosyal ülkülerinin karşıladığı bir yer olarak görmektedir. İslamiyette gerek kamu hayatını, gerekse bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen tek kanun olan 'şeriat' ancak yerleşik hayata uyan bazı dinsel görevleri tanımlamaktadır. İslam kentin yapılanması 'Cuma camisi' merkezinde gerçekleşmektedir (Aktüre, 1981: 7).

I.M. Lapidus ise Grunebaum'un sosyo-ekonomik ve mekansal ilişkilerini tanımladığı İslâm kenti modelinden hareketle kent mekanını tanımlayarak, toplumsal yapıdaki örgütlenme biçimini analiz eder. Onun İslâm kenti modeli esas olarak 12 ve 15. Yüzyıl arasında Memluk dönemi Halep ve Şam kentleri üzerinedir. Lapidus, İslâm kentinde dinin sosyal kontrol ve idari merkez olma açısından etkili olduğunu belirtir. Ona göre, bu kentlerde mahalleler en küçük düzeyde fakat en önemli sosyal örgütlenme birimleridir. Mahalleler sosyal kontrolün uygulandığı birimlerdir. İslâm kenti aynı zamanda mezhep farklılaşmalarını ifade eder. Ancak mezhep organizasyonu ya da etki alanı kenti aşarak bölgesel düzeyde ortaya çıkmaktadır.

Lapidus İslâm kentlerinde mekansal yapının beş ana öğesi olduğunu belirtmektedir:

1. Kale,

2. Saray ve üst kademe yöneticilerinin oluşturduğu, yönetim işlevinin sürdürüldüğü, yapıların oluşturduğu, yönetici merkez

3.Cuma Camisi, hanlar, bedestenler ve açık pazar yerlerinin oluşturduğu kent merkezi

4. Mahalleler (yoğun konut alanı)

5.Dış mahalleler

Mahalle kendi heterojen cemaati ve küçük pazarıyla belirlenmektedir. Etnik kimliklere ya da zanaat dallarına göre isimlendirilen mahalleler vardır. Mahalleler, dış mahalleler, komşu köyler kesin sınırlarla birbirinden ayrılmamıştır. Kır ve kent arasındaki coğrafi ve ekolojik süreklilik görülmektedir Lapidus, İslâm mahalle ve kentinde sosyal kontrolün yüksek olduğu kanısındadır.

Lapidus, Anadolu'da ancak Osmanlı döneminde ortaya çoktığını söylediği İslam toplumunda dört toplumsal örgütlenme kademesinden söz eder;

1. İmparatorluk veya devlet örgütü

2.Toplumun mezhepler arasındaki örgütlenmesi

3.Esnaf-Ahi örgütleri

4. Mahalleler (sosyo-ekonomik ve dinsel açıdan homojen özellik gösteren komşuluk birimleri)

Lapidus'un bu toplumsal örgütlenme modeli kentleri aşmaktadır ve kentsel toplumu bir bütün olarak temsil etmemektedir.

(Aktüre, 1981: 7-9; Aslanoğlu, 1998: 52).

Halep, Şam, Kahire gibi Ortadoğu kentlerini örnek alıp geliştirlen 'İslam kenti' modelinin Anadolu kentlerine uygulanmasında bazı temel farklılıklar ortaya çıkacaktır. Örneğin toplumsal örgütlenme konusunda Osmanlı devletinde sadece şeriat hukuku yoktu bunun yanında örf hukuku bulunmaktaydı. Bu hukuk hükümdarın kendi iradesiyle şeriat kapsamına girmeyen konularda yaptığıu düzenlemeleri içeriyordu. Böylece devlet çıkarları her şeyin üstünde kabul edilmişti. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunda din, ırk ve kültürleri çok farklı sosyal gruplar bir arada yaşamayı başardılar. Öyle ki yerel yönetimler-Örneğin Bağdat Valisi - hükümdardan daha etkili konumdaydılar. Buna karşılık devletin ve kurumların devamlılığını sağlayan yer merkez (Anadolu) olmuştur (Aktüre, 1981: 8).

Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme* (1987) adlı doçentlik tezinde, "İslâm Şehirleri" başlığı altında İslâmiyet'in kendine özgü bir şehir yarattığı tezini savunur ve bu şehirlerden örnekler verir. Ona göre, İslam şehirlerinin bazı ortak özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikleri şöyle sıralamak mümkündür: Nüfus açısından ele alındıkları zaman İslâm şehirleri yirmi otuz yıl içinde dünyanın en büyük şehirleri olmuşlardır. Bağdat IX. yüzyıl sonu ve X. yüzyılda 1 milyonu aşan nüfusu ile dünyanın en büyük şehri olurken, Kahire beşyüz bin, Şam ve Kurtuba üçyüz-beşyüz bin nüfuslarıyla önemli merkezler konumundaydılar. Oysa Batı'nın en büyük kenti Paris'in XIV. yüzyılda üçyüz bin nüfusu vardı.

İktisadi ve sosyal özelliklerine gelince , İslâm şehri her şeyden önce ticaret merkezi olarak belirmektedir. Şehri boydan boya geçen ve müşterilerin gözü önünde malların imal edildiği pazar(suk) da tüccarlar ve imalatçılar yer almışlardı. Bunun yanında kıymetli malların konduğu kapalı çarşılar, iş hanları, değişim pazarları ve para basılan darphaneler iktisadi canlılığın göstergeleridir.

Şehrin ortasında yer alan büyük cami pazarın ahlaki merkezini oluşturduğu kadar dini örgütlenmesinin göstergesi olarak koruyuculuk ve birleştiriciliği ifade ediyordu. Çeşitli meslek birlikleri kendilerine ait sokaklar ve semtler ile iktisadi örgütlenmenin kalbi olan pazarın etrafında yerlerini almışlardı.

İslâm şehri siyasi bir merkez olarak da belli özellikler göstermektedir. Şehir bir hükümet merkezi veya hükümdarın otoritesi altında yönetimde bulunanların ikâmet merkezidir.

Tuna'ya göre İslâm şehri Batı şehirlerinden farklı olarak içinde bulunduğu sistemin bir parçası olarak vardır. Sistemin örgütleyiciliği ile ayakta durmaktadır. Yine Batı'da şehir dışında yaşayanlar şehir hukukundan yararlanmamasına rağmen İslâmiyet hukuken şehirliye bir ayrıcalık getirmemektedir. İslam şehri tarım alanlarında ortaya çıkmıştır. Su kenarları ve vahalar şehir kuruluşları için imkan sunmuştur.

Tuna, bazı şehir tiplerinden de kısaca söz eder: yoğun ilişkilerden koparılmış sürgün şehir, hanedanların bulunduğu baş şehir, manevi etkinliklerin yoğun yaşandığı kutsal şehir bunlardandır. Tuna'ya göre yeni İslâm şehri genellikle eski şehirlerin çevresinde çadırlı ordugahların kurulmasından sonra oluşmuştur. Zamanla yeni yerleşim bölgesi eski ile birleşmiş ve merkezi oluşturmuştur. Bu olay kendisini mekan düzenlemesinde de göstermektedir. Eski şehir (şehristan) varlığını sürdürürken, onun karşısında fatihlerin kurduğu yeni kesim (Farsça Birun, Arapça Rabat) oluşmuştur. Bu ikili yapı bir süre devam etmiş, zamanla merkezde bulunan cami, medrese vb yapıların etrafında bütünleşme sağlanmıştır.

Büyük cami, pazar ve kapalı çarşılar İslâm şehrinin merkezinde toplum ilişkilerinin çekirdeğini oluşturduğunu belirten Tuna, Müslüman ve Müslüman olmayanların yönetimin koruması altında kendi mahallelerinde yaşadığını belirtir. Mahallelerin duvarla birbirinden ayrılması, gece kapanan kapılara sahip olmaları, kendi örgüt ve iç dayanışmalarının bulunması İslâm şehrinin tipik bir özelliğidir (Tuna, 1987: 159-162).

Weber'in İslâm şehri üzerine görüşlerini incelediğimizde Tuna'dan farklı bir çizginin ortaya çıktığını göreceğiz. Bilindiği gibi Weber'e göre, bir yerleşim yerinin tam bir şehir topluluğu olabilmesi için bir bütün olarak ticari ilişkilerin görece üstünlüğünü: bunun yanı sıra da aşağıdaki özellikleri sergilemesi gerekmektedir: 1.Bir tahkimat (duvar ve kale): 2.Pazar: 3. Kendine ait bir mahkeme ve en azından kısmen özerk bir hukuk: 4.Tutarlı bir birlik şekli: ve 5. Kısmen de olsa özerklik ve bağımsızlık, buna bağlı olarak yurttaşların katıldığı seçimle belirlenen yetkililerin yönetimi (Weber, 1960: 81). Weber şehri bu şekilde belirledikten sonra İslâm şehrini tartışır ve bu özellikleri göremeyince gerçek anlamda şehir olmadığı sonucuna varır. Böylece her olgunun, kurumun kendi koşullarında değerlendirilmesi gerektiği ilkesini görmezlikten gelmektedir. Böyle bir yaklaşım Batı merkezli bir etnosantrizmi (Ben-merkezcilik) ifade eder.

Bryan S. Turner, *Max Weber ve İslâm* (1997) adlı çalışmasının *İslâm ve Şehir* adlı bölümünde Weber'in Avrupa ve İslâm şehrine ait düşüncelerini eleştirel bir yaklaşımla sergiler. Weber'in sosyolojisindeki temel tema, Hıristiyanlık tarafından harekete geçirilmiş olmasına rağmen,

özerk Batılı şehir, keskin bir patrimonyal düzen içinde kurulmamış oldu için gelişmiştir. Bu özerk şehrin Avrupa kapitalizminin gelişmesiyle ç önemli bağlantıları vardı. Weber'e göre, özerk şehirlerin gelişmes sınırlayan ve sonuçta düşük orta sınıflarda şehir dindarlığının gelişmes engelleyen şey, savaşçı bir dindarlık ile patrimonyalizmin bileşimiy Turner, Weber'in aksine, İslâm'ın bir savaşçı dini olmadığı kanısındad Ona göre Weber, bedevi savaşçıların rolünü abartmıştır(Turner , 1997: 177

Turner, İslâm şehirlerinin toplumsal olarak birleşmiş cemaatlerd ziyade alt cemaatlerin toplamlarından oluştuğunu bunun özellikle Kahir Şam, Halep ve Bağdat'ta görüldüğünü belirtir. Ona göre, şehirler semt ve mahallelere bölünmüştür ve her birinin kendi homojen cemaatiyle küçü pazarları vardır. Şehirlerdeki bu mahallelerin veya "köylerin" toplumsa dayanışması, bazı zamanlar sakinlerinin dinsel kimliklerini yansıtırdı: İslâ şehirlerinin çoğunda, fakat özellikle Kahire'de, Hıristiyanlarla Yahudileri toplumsal ve coğrafi olarak ayrı cemaatleri vardı. İçsel farklılaşmanın diğe kaynağı, ordu kampları ve garnizon şehirlerinden oluşan İslâm şehirlerinii hâlen bedevi kabilelerin örgütlenmelerini sürdürmeleridir. Weber'in hakl bir şekilde gözlemlediği gibi, klan ve kabile organizasyonun şehi şartlarında devam edişi, kent yaşamına kırsal derebeylik düzenlemelerin ithal etmiştir. Şehirde fiziksel olarak ayrılmış grupların heterojenliği, sal kabileciliği aşmıştı. Şehir çatışmalarının çoğu, farklı dinsel mezheplerle ve farklı hukuk ekolleriyle özdeşleşmişti. Klanların, kabilelerin, mezheplerin ve hukuk ekollerinin toplumsal ve coğrafi farklılaşması tarafından üretilen ihtilafa ek olarak, Arap kitlelerin kendilerine yabancı olan Memlüklü yöneticilerinin karşısında birleşmemiş oldukları gerçeğini hatırda tutmak da önemlidir (Turner, 1997: 179-180).

Burada Turner, yaklaşık 1260-1517 yıllar arasında Mısır ve Suriye'yi egemenlikleri altına alan Türk ve Çerkez kölelerden oluştuğunu belirttiği Memlüklüler dönemindeki İslâm şehirlerini anlatır. Ancak çok cemaatlilik, çok hukukluluk Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Osmanlı, Türk-Müslüman olmayan Rum, Ermeni, Yahudi vb. cemaatlere "millet" diyordu. Bu "millet"ler ayrı mahallelerde otururlar ve kendi iç dayanışmaları vardı.

Turner'e göre şehir (medine), İslâm hükümetinin, ticaretin ve dinin odak noktasını oluşturuyordu; fakat İslâm kültürünün bu odak noktası korporatif kurumlardan, bir şehirsel kültürden ve toplumsal olarak bağlayıcı kuvvetlerden yoksundu. Şehir hayatı birbiriyle çekişen muhitlerin, yerleşik kabilelerin, mezheplerin ve hukuk okullarının istikrarsız bir dengesini oluşturuyordu (Turner, 1997: 185).

Turner, İbni Haldun'un asabiyye görüşünü yani, şehirlerin 'grup hissi'nden yoksun oldukları, bu hisse sahip bedevi kabilelerin şehirleri ele geçirdikleri, dört kuşak sonra onların da asabiyye dayanışmasını yitirerek daha güçlü gruplara boyun eğdiklerini hatırlatır. Ona göre, İbni Haldun'un hanedanlık döngüsü teorisinde bir mükemmellik varsa da İslâmi kent kültürünün bunalımını (anomie) hafifleten bazı kurumların da var olduğunu akılda tutmak gerekir. Her şeyden önce Şeriat, Müslümanları bir arada tutan, teorik olarak evrensel bir dizi kural sağlamış, aynı zamanda ulema, soylularla bir tutulmuşken, toplumun her düzeyine nüfûz etmiştir.

Şeriat zihniyetinin hiçbir zaman kabile asabiyyet'ini şehirli bir biçimde sağlayamadığını belirten Turner, ulemanın da ortalama bir dinsel değerler serisi vaz'eden tarafsız bir kurum olarak görünmek üzere, devlet Sünnîliği ile özdeşleştiğini açıklar. Dindar ulema, sıradan insanlardan daha heyecanlı ve duygulu olan Sûfîzme karşıydı. İtaatkâr dindarlık olan Şeriat ile feragat dindarlığı ve duygusalcılık olan Sûfîzm, her ikisi de, şehrin bağımsız gelişmesinde bir rol oynayamadılar, onlar Püritenizmin şehirli zihniyetini yansıtmıyorlardı.

Turner'e göre, kötü donanmış ve çok az disiplinli Zü'ar'dan ayrı olarak İslâm şehirleri bağımsız askerî araçlara sahip değillerdi ve bu yüzden yabancı bir askeri elitin korumasına bağlıydılar. İçsel olarak çelişen mezhepler, okullar, semtler ve zümrelere bölünmüş olan şehrin kentsel bir toplumsal hareket geleneği yoktu; bu yüzden, soylular Şeriatın zayıf savunmasına ve ulemanın halkı kutsal savaş ve İslâm'ın korunması için kışkırtabilme yeteneğine başvuruyorlardı. Toplumsal kontrolün bu patrimonyal koşullarında İslâm şehir dindarlığı, hesaplılık ve rasyonellikle baskın bir yaşamın ürünü değildi, o neredeyse tamamen kişisel emniyet ve toplumsal düzen sorunlarına ayarlanmıştı (Turner, 1997: 186-189).

Gülzar Haydar, *Şehirlerin Ruhu* (1991) adlı eserinde İslâm şehirlerinin bugünkü durumunu kısaca betimledikten sonra ideal İslâm şehri üzerinde yoğunlaşır. Ona göre, Müslümanlar ideal sosyal modelleri İslâm'ın erken dönemlerine aittir. Fakat yönetim, ekonomi, eğitim ve çevreyle ilgili güncel problemlerle karşılaştıklarında; evlerini, yollarını, hava alanlarını, fabrikalarını ve üniversitelerini inşa etmeye karar verdiklerinde gelişmiş Batının teknolojik ve bilimsel metotlarına başvururlar. Batıda gelişen bu metot ve modeller bir hayat felsefesi olarak İslâm'dan tamamen farklı yaklaşımların ürünüdür. Bu yüzden Müslüman Hz. Peygamberin Medine'de insanlara gösterdiği toplum yapısıyla Batı gerçeği arasında gidip-gelmektedir (Haydar, 1991: 7).

Haydar, Arap-İslâm dünyasının şehirleri üzerinde tarihsel, arkeolojik ve yorumlayıcı bir literatürün yokluğuna değindikten sonra bu alanda

yapılan çalışmaların sonuçları hakkında bilgiler verir. Ona göre, araştırmacıların bir kısmı, İslâm şehirlerin dini kurumları, sosyo-etnik yapıları, ticari sistemleri, yerel hükümetleri ve formları arasındaki uyumu vurgulamışlardır. Bunlardan bazıları , Şeriatla İslâmi şehir yapısı ve şekli arasında içsel ilişkilere değinmişlerdir. İslâm şehri sistem olarak mescid, medrese, suq(pazar), ribat, hamam, saray, konaklama yerleri, bahçe, duvarlar ve kapılar gibi uzun ömürlü elemanlara sahiptir. Bazı İslâm şehirlerinin morfolojisi, değişikliğe uğramış İslâm öncesi kasabaların tarihsel biçimlerini çağrıştırır (Haydar, 1991: 22).

İslam inancının temel öğelerinden (Allah , Kur'an ve Peygamber inancı) hareket eden Haydar İslami şehrin sunuluşunda üç imajdan söz eder; 1. Dar-ül-iman: Kişisel ve kolektif çabaları İslâmi inancın çatısı altında yaşamaya yönelik inananlar topluluğu olarak şehir ; 2.Dar-ül-Kur'an : Kur'an'i rehberliğin mekanı olarak şehir; 3. Dar-ül-Sünnet: Kişisel seviyede olduğu kadar toplumsal seviyede peygamberin (Medine toplumu) modelinin gerçekleştirildiği bir ortam olarak şehir (Haydar, 1991: 25). Haydar bundan sonra varolan şehirlerin analizi yerine ideal İslâm şehrinin özelliklerini açıklar.

Ek okuma

Goş, K. Santoş, "İslam Şehrinin Yeniden Planlanması" başlıklı makalesinde İslâm inancı ve kent yapılanması arasında kurulan anlamlı ilişkiyi açıklar. Burada makalenin geniş bir özetini vererek yazının orijinalliğini yansıtılacaktır.

"İslam Allah'a tam teslimiyet anlamına gelir.Bu anlayışa dayanan dinin, dinamik nitelikte bir çok sembolik anlamı vardır. İslam sanatı ve mimarlığı bu anlayış üzerinde oluşur...

Birlik öğretisi İslam düşünüşünün odağıdır ve çokluk, birliğin düzeni açısından ele alınır. Prof. Seyyid Hüseyin Nasr'a göre, İslam sanatı mantık soyutlaması niteliğinde değil de kutsal ilk örneklerin(archetypes) yansıması olarak matematik biçimler aracılığıyla çokluğu tekliğe indirgemenin aracıdır.

Daire, parlak bir noktadan yayılıp dönerek çıkar. Daire, başlıca evrenbilimsel semboldür, bütünlüğü ve birliği dile getirir. Daireden üç şekil çıkar: üçgen, altıgen ve dörtgen... Karmaşık İslam modellerinin çoğunda kapalı bir geometri vardır; yani, bir bölümü düzensiz bir görünüme sahip olmakla birlikte, dörtgen, üçgen, altıgen ve çokgenlerden oluşan bir sistem olarak, bir dizi karmaşık şekil çıkarılabilir... Toplum olarak İslam,

mimarinin gerçekleşmiş ve potansiyel hareket bakımından bir alan sağlamasını öngörmektedir. Sembol olarak İslam, mimarinin zaman ve mekan içindeki insanlar arasındaki ilişki üzerinde durabileceğini öngörmektedir. Camiler, medreseler, şehirler, saraylar, hisarlar, çarşılar ve kervansaraylarıyla evler, yani mimarinin bütün örnekleri ve bu mimariyi içeren çevre, İslam toplumunun temel dinsel anlayışını dile getirmektedir. İster yeni geliştirilmiş olsun isterse Yunan-Roma-Bizans şehri üzerine yeniden inşa edilmiş olsun, İslam şehri, Allah'ın şehridir; dinsel merkezler çevresinde gelişmiş bir şehirdir. Mimari ve şehirlerin şekilleri, İslam'ın temel ilkelerinin ve manevi anlayışının dışlaşması anlamına gelmiştir.

Müslüman halkın yarattığı ve/ya bu dine bağlı insanların çoğunluğunun oluşturduğu İslam şehirleri, toplumun temel din kavramlarını dile getirir, ama şehir biçim ve türleri, Ortadoğu'nun batısında ve doğusunda Atlantik kıyısından Hint okyanusuna kadar değişme gösterir... Şehirler değişik büyük-lükte ve değişik biçimlerdedir: yıldız biçiminde, dairevi, dikdörtgen biçimli, düz çizgi halinde vb. Dil, beslenme alışkanlığı ve giysiler de değişir. Yapı malzemesi ve yapı sistemi de çeşit çeşittir. Çeşit çeşit kubbeler, minareler ve kemerler vardır.

Cami veya avlu oluşuna göre göz önünde tutulan bazı değişmezler vardır; bu, İslami ilkelere dayanan mimari plan modelidir... Topografya, su potansiyeli vb. fiziksel etkenler genellikle biçimleri etkilemiştir. Ortaçağ İslam şehirlerinin özellikleri arasında hisar ve hükümdara ayrılmış toprakların yanı sıra, cami, hanlı çarşı, hamam, okullar, zanaatkârlara ayrılmış yerlerin oluşturduğu merkezi şehir kompleksi bulunuyordu ve kimi zaman bunlara kütüphaneler ve hastaneler de katılıyordu. Bazen anıt türbeler ve sebiller de yaptırılıyordu. Mimar Abdel Aziz Abu-Alkil, İslam şehirlerinin, İslam'da ibadetin dinin temeli oluşundan kaynaklanan bir şehir sistemine göre planlandıklarını söylemektedir. İmam evleri vb. birlikte merkezindeki camisiyle şehir dairesel bir yapıdaydı. Dairesel şehir yapısı bozuldu ve onun yerini, nüfusu İslamiyeti kabul eden Bizans ve Pers şehirlerinin fiziksel yapısı aldı; Bizans ve Pers şehir yapısının ekseni dikeydi. Musul, Halep, Şam, Eski Dehli gibi eski şehirler dairesel veya ovaldi.

Daracık yolları ve çıkmaz sokaklarıyla bu yatay şehir yığını içinde, mahalleler özel bir biçimde duvarlı ve kapılıydı. Toplumsal yaşamın temel örgütlenişini belirleyen dindi. Cami merkez haline gelmiştir, medrese ya da okul mescidlidir. Çarşı veya hanlar ya da pazarlar genel odak noktası haline gelmiştir; ama model her yerde aynıydı. Birçok ülkede İslam şehirlerindeki inşaatın kuralları belirlenmiştir. Osmanlı imparatorluğu zamanında hazırlanan 1.851 maddelik İslami yasa *Mecelle* ana çerçeveyi çizmiştir.

Tarihsel İslam şehirlerinde belli planlama ilkeleri vardı. Geçerlilikleri ve önemleri nedeniyle bunların gözden geçirilmesi gerekir.

Hiyerarşi

a) Yerleşim alanlarının hiyerarşisi: İslam (Arap) şehirlerinde, belirgin bir yerleşim modeli hiyerarşisi vardı. Bir 10. Yüzyıl bilgini olan Mukaddesî bundan söz etmektedir:

1. Amsar (tekili: misr)- büyükşehir.

2.Kasabat (tekili: kasaba) -müstahkem taşra başkenti.

3.Mudun (tekili: medine)-ana kasaba, bölge kasabası, Pazar kasabaları.

4. Kura (tekili: karayah)-köyler.

b) Mekan hiyerarşisi: İslam'da mimari biçim ve şehir yapıları bir mekan hiyerarşisi sağlamıştır.

1.Jamaah-kamusal.

2.Chemin-yarı kamusal.

3.Allee- yarı kamusal/yarı özel.

4.Driba/skiffa-yarı özel.

5. Avlu-özel.

Çevresinde duvarlar ve odalar bulunan avlu, özel bir mekandı. Yarı özel mekan, evlere açılan kapıların ve duvarların önündeki sokaktı; yarı kamusal mekanlar ise ev kümeleri içindeki geniş sokaklar ve meydandı. Kamusal mekanı, kapının yanındaki veya cami ya da pazaryerinin yanındaki meydan oluşturuyordu...

Sünnet, Müslümanların yaşamını, evlerde gözlenen birliği ve türdeşliği (homogeneity) yönlendirdi. Bir başka kural da, yerleşim ve ticaret alanlarının, kapılar ve kemerlerle, yollar, sokaklar ve çıkmaz sokaklarla ve kamu mekanlarıyla birbirinden ayrılmasıydı. İslamiyet'in manevi yaşamında, kadın içeriye yönelik yanı (batın) temsil eder, erkeğin toplumsal yaşamı ise onun dışarıya yönelik yanını(zahir) temsil eder. Bu, şehir yapısına da yansımıştır. Tarihsel İslam şehirlerinin şehir biçimleri bu hiyerarşiyi sergiler ve bu konuda örnekler verilebilir...

c) Merkezlerin hiyerarşisi: ...İslam şehri, ulu camiyi, büyük pazaryerini ve değişik fonksiyonlu yapıları içeren bir merkeze sahipti. Bazen bunlar mal ya da faaliyetlere göre değişik alanlara dağıtılırdı. Böylesi merkezler bazen düz bir çizgi biçiminde olurdu ve yol kamusal yer niteliği

taşırdı..Bütün mahallelerde ya da semtlerde, sonradan medrese eklenen meydanıyla ve birkaç dükkanıyla, bir cami çevresinde odakla-şan bir merkezi bulunurdu. Şehir büyüdükçe, yerel pazaryeri de bir semt grubu arasında mahallenin dışına doğru gelişirdi...

Pazaryeri (sûk) Ortadoğu'ya özgü bir kurumdu. Her ticaret veya zanaat dalının kendi caddesi veya alanı vardı (bakırcılar çarşısı, yüncüler çarşısı gibi), hanlar da ticari yapıdaydı; dükkanlar ve depolar, ahırlar, oteller (funduk) vardı; çarşı aynı zamanda hastane ve başkaca kurumlarla da bağlantılıydı.

Cami, dinsel işlevlerin yanı sıra, okuluyla, kütüphanesiyle, halka açık toplantı yerleriyle de hatta mahkemeleriyle toplumsal işlevler de görürdü. Sanatlar ve zanaatlar caminin yanında başlamış, sonradan çarşıya aktarılmıştır. Hamam da toplantı yeri işlevi görmüş, sonradan onun yerini kahve almıştır. Kahve eğlence ve okuma yeriydi aynı zamanda. Bir Arap atasözünün dediği gibi; "Oğlunun nasıl büyüdüğünü anlamak istiyorsan, onu çarşı merkezine gönder ve nereye gittiğine bak !"

İslam uygarlığının ilk zamanlarında şehirlerin çevresinde duvar yoktu; duvarlar ve kapılar, halifelerin gücü arttıkça ortaya çıkmaya başladı. İslam şehirleri, böylece, duvarlı şehirler haline geldi ve hisarlar, saraylar ve pazaryerlerinin de içinde bulunduğu laik mimari de duvarlı ve kapılıydı. Şehirlerin genişlediği daha sonraki dönemde, topluluğun daha zengin bir kesimi, her türden dinsel vakıflar kurarak okullar, hastaneler ve başlıca yapılar inşa ettirerek şehrin gelişimine katıldılar...

İslam şehri mahallelerden, mahalleler de semtlerden veya kümelerden oluşurdu. Mahallelere genellikle kapılardan girilirdi ve semt girişlerinin geceleyin kapandığı olurdu... Bugün İslam şehirlerinin çoğunda, batı örneğine uygun olarak belediyeler kurulmuştur; öte yandan batılı plancılar da şehir sakinlerinin ve şehri oluşturan toplulukların mahalle düzeyinde planlamaya katılımından söz etmektedirler...

İslam mimari yatırımları hiçbir zaman çevreden yalıtılmış değildir. İklim kaygısına büyük önem verilmiştir. Sıcak ve kuru iklimin hüküm sürdüğü bir bölgede, avlulu muhkem yapılara yapılmış ve bu tür yapılar güneş ışığını engelleyici bir işlev görmüştür. Çatılardaki doğal serinleme ve havalandırma sistemleri ve rüzgarı tutmaya yarayan sistemler bir çok sıcak ve nemli yörede mimari özellikleri oluşturmuştur. Çadırlar(pavilions), kemer dizileri, çeşmeler vb yaygın biçimde kullanılmıştır...

İslam şehrinin yeniden planlanması(tasarlanması), birkaç tarihsel binanın korunması, İslam üslubunda birkaç bina tasarımı yapılması veya yaya gezinti alanlarının veya avluların devreye sokulması demek değildir;

böylesi şehirlerin ölçek ve boyutlarından ötürü, İslami ve modern ilkeleri özümleyen bütünsel bir şehir tasarımı çerçevesi gereklidir. Böyle bir çerçeve eskiyle yeniyi kaynaştıracaktır ve İslam mimari ve kültür mirasının değerlerinin büyük ölçüde gelişmesine yol açacaktır.

Bitirirken, filozof Alfred Whitehead'in şu sözleri aktarılabilir: "İlerleme, değişirken düzeni korumak ve düzenlerken de değişmeyi sürdürmektir." (Goş, 1996: 383-409).

KİTAP ÖNERİLERİ

* **Farabi,** ***El-Medinetü'l Fâzıla***, MEB Yay., İstanbul, 1990.

Farabi bu eserinde İslam dininin temel problemleri ile ilgilendikten sonra "fâzıl şehri", onun reisinin meziyetlerini, fâzıl şehre aykırı olan şeyleri, "cahil şehir" özelliklerini, cahil, şaşkın ve fâzıl şehirler halkının özelliklerini gözlemlere dayanarak filozofik düzeyde tartışır. Kitap124 sayfadır.

* ***Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri***, Editörler: Paul Dumont, François Georgeon, Çev. Ali Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996.

Bu çalışma 1989-1990 boyunca tarihçi, şehirci, mimar, sanat ve bilim tarihi uzmanı olan kişilerin Osmanlı İmparatorluğunun Tanzimat ile başlayan modernleşme sürecinde kent olgusunu incelemelerinin bir ürünüdür.

* **Aktüre, Sevgi,** ***Anadolu Kenti (Mekansal Yapı Çözümlemesi)***, İkinci Baskı, ODTÜ Yay., Ankara, 1981.

Bu çalışmanın amacı, 19. yüzyıl Anadolu kentinde ortaya çıkan mekansal yapının değişme sürecini, mekansal yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik yapı değişimi ile olan nedensellik ilişkilerini kurarak incelemek ve 19. yüzyıl sonunda Anadolu kentinin mekansal yapısını çözümlemektir. Yazar kuramsal / kavramsal bölümde endüstri öncesi kentler ve İslam kentleri üzerine geliştirilen yaklaşımları değerlendirmiş, sonra 17.ve 19. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan sosyo-ekonomik değişim sürecini incelemiş, uygalama kısmında ise Ankara, Tokat ve Afyon'un tarihsel kaynaklara dayanarak mekansal yapu çözümlemesini gerçekleştirmiştir.

SÖZLÜK (*)

A

Ahilik XIII. yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan esnaf ve zanaat kârlara ait bir örgütlenme. Arapça kardeş anlamına gelen ahilik sisteminin kurucusu Ahi Evran'dır. (1172-1262). Evran (Evren) başta kendi mesleği debbağların olmak üzere 32 esnaf teşkilatının piridir.

Ahiliğin ahlaksal ve mesleksel kuralları fütüvvetnamelerde belirtilmiştir. Ahilik sistemi Selçuklu ve Osmanlı toplumunda üretim ve yönetim alanında etkin olmuştur.

Akkondu Kaçak olarak yapılmış gecekondunun aksine devletin ve kent yönetimlerinin desteği ile yasal yoldan yapımı öngörülen gecekondu; toplumsal konut. Gündüzkondu.

Alt—kültür *(İng. Subculture)* Dil, gelenek, değerler ve sosyal normlar gibi bazı özellikler bakımından içinde yaşadıkları toplumun kültüründen farklılıklar gösteren insan gruplarının yaşam biçimi.

Altyapı Bir kentin işlevlerini yerine getirebilmesi için gerekli olan temel işgörü ve kolaylıklar. Bir konutun içinde yaşayanların temel ihtiyaçlarını karşılayan su, elektrik, kanalizasyon vb. olanaklar; Bir toplumun ekonomik temel düzeni.

Anomi Toplum ya da gruptaki değerlerin bozulması ya da eksikliği yoluyla oluşan normsuzluk, kuralsızlık, karmaşa durumu. Belirlenen hedeflere ulaşmada ortaya çıkan sosyal yapı ile kültürel yapı arasındaki zıtlık hali.

Asabiyyet/Asabiyet Kabile ya da topluluğu oluşturan bireyler arasındaki sürekli ve yaygın dayanışma durumu ve bundan doğan bilinç Bir kabileye, millete ya da ümmete ait olma duygusunun oluşturduğu kuvvetli bağ. Bu anlamda ilk kez İbn-i haldun kullanmıştır. Ona göre kentlerde asabiyyet duygusu zayıf olduğu için bu duygunun yüksek olduğu göçebe bedeviler tarafından yenilirler.

Asalak kent Aşırı ölçüde büyümesi, işsiz oranının yüksekliği, üretim işlevini yeterince yerine getirememesi ve tüketime yönelik olması nedeniyle ülke ekonomisine yük olan kent.

---

* Sözlüğün hazırlanmasında ağırlıklı olarak Ruşen Keleşin "Kentbilim Terimler Sözlüğü"nden yararlanılmıştır. Ayrıca Sezgin Kızılçelik ve Yaşar Erjem'in "Açıklamalı Sosyoloji terimler Sözlüğü", Ömer Demir ve Mustafa Acar'ın "Sosyal Bilimler Sözlüğü" değerlendirilmiştir.

Aşırı kentleşme Gerçek bir sanayileşmeye dayanmayan kentlerdeki işsiz ve gizli işsiz sayısının artığı, hızlı ve düzensiz kentleşme türü.

Asimilasyon Güçlü bir toplumun/kültürün zayıf bir toplu mu/kültürü etki altına alarak kendisine benzetmesi, eritmesi. Egemen kültürün değerler sisteminin zorla ve bilinçli olarak benimsetilmesi.

Asya Tipi Üretim Tarzı İlk kez Marx tarafından kullanılan ve ortaçağda Asya toplumlarında geçerli olduğu savunulan, toprak mülkiyetinin devlete ait olduğu, küçük el sanatları ve tarımla uğraşan bu toplumlarda ürünün bir bölümüne devletin el koyduğu, bunlara karşı ulaşım, haberleşme ve sulama işlerinin merkez tarafından yürütüldüğü bir toplumsal yapı.

Aşar /Öşür Osmanlı Devletinde tarımsal gelirlerden ayni olarak ve 1/10 oranında alınan vergi türü.

B

Bağımlı kentleşme Azgelişmiş ülkelerde görülen gelişmiş ülkelerin metropollerine bağımlı kentleşme.

Bahçekent Kentsel yapı ile kırsal alanların üstün yanlarını birleştiren, kentlerin büyümesini çevrelerini saran yeşillik kuşaklarıyla sınırlamayı amaçlayan kent.

Baskı grubu Siyasal karar organlarını belirli amaçlar doğrultusunda etkileyip yönlendirmek için oluşan, kamuoyunun oluşmasında etkili olan, demokratik yapı içinde örgütlü grup, çıkar grubu.

Bedesten Osmanlı kentlerinde var olan ve değerli eşyanın satıldığı yer, kapalı çarşı.

Bitişik kümekent Geniş, plansız ve düzensiz birçok kentsel yerleşim yerinde oluşan kentsel alan.

Bölge Bir kentin bilinçli olarak sanayi, konut, yönetim, ticaret vb. işlevleri için ayrılmış alanlarından herbiri; bir ülkenin doğal özellikleri, nüfus yapısı, kaynakları, çıkarları açısından türdeşlik gösteren bir bütün olarak tasarlanan bölümü.

Burg (Bourg) Bir kale ya da şatonun nüfuzu altında, bazı kasaba ve köylerin merkezileşmesinden doğan toprağa bağlı topluluklara denir. Burg dini ve iktisadi özelliklerinden çok siyasi olarak oluşmuş bir sitedir. Burg az ya da çok bir toprak parçası üzerinde yayılarak "vatan" kavramının başlangıcını oluşturmuştur. Belediye teşkilatı ve kenti oluşturan sınıflar olmadığı için Burg kent öncesi oluşum olarak kabul edilmektedir.

Bürokrasi Uzmanlaşma esasına dayalı, hiyerarşik ilişki ve formel kurallara göre düzenlenmiş büyük ölçekli örgüt; siyasal kuralların uygulamaya geçirildiği, çalışanların görevlerinin ve birbirleriyle ilişkilerinin tanımlandığı kamu kurumları ve burada çalışanlar ya da buradaki işleyiş.

Bütünleşme Hızla kentleşen bir yerleşim yerinde kente yeni gelenlerle orada eskiden beri oturanlar arasında toplumsal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi.

Ç

Çevre Kişiyi etkileyen özdeksel ve tinsel gelişmesini, biçimlenmesini ve yaşamını belirleyen biyolojik, coğrafi ve toplumsal etkenlerin tümü.

Çevrebilim bknz. Ekoloji

Çevreçilik Doğal çevrenin korunması, insan-doğa-çevre ilişkilerinin yeni bir temele oturtulması ekseninde gelişen, örgütlü toplumsal hareketler.

Çevrekent (Yörekent, banliyö) Kentin belediye sınırları dışında oluşan, çoğunluğu kentte çalışan ve ihtiyaçların önemli bir kısmını kentte karşılayanların yaşadığı bölge.

Çizgili kent (Lineer şehir) Bir karayolunun ya da akarsuyun ya da deniz kıyısını izleyerek giden bir yol boyunca uzanan kent.

Çokmerkezli kent Genişçe bir alana yayılan ve birden fazla Sanayi, finans, ticaret vb. merkezi olan kent.

D

Demografi (Nüfushbilim) Nüfusun miktar ve bileşimini, doğum ve ölüm oranlarını, nüfus artış hızını ve nüfus hareketlerini istatistiksel yöntemlerle inceleyen bilim.

Denetimli gecekondu Devletin ve yerel yönetimlerin belirleyeceği yerleşme alanlarında, kırsal alanlardan kentlere göç etmiş dar gelirlilerin, alt yapısı kamuca hazırlanmış yerleşim alanlarında, görevlilerin gözetimi altında yaptıkları konut.

Depolitizasyon Bireyin siyasal çıkar ve eylemlerini terk etmesi ya da bir grup, kurum ya da eylemin siyasal kimliğini yitirmesi. Siyayasal süreçlerin dışında kalma, siyasetten soğuma.

Dünya kenti Küresel kent Ekonomik, kültürel, yönetim bakımından küresel ölçekte örgütlenmiş olan kent.(New York, Tokyo, Londra, Paris. Frankfurt gibi.)

E

***Ekoloji** (Çevrebilim)* Tüm canlıların birbiriyle ve çevreleriyle ilişkilerini inceleyen bilim dalı. Çevre (habidat) ile nüfus, siyaset, örgüt ilişkilerini nüfus ekolojisi, siyasal ekoloji, örgüt ekolojisi incelerken, insan topluluğu ile çevre ilişkisini insan ekolojisi, toplumların çevreyle uyum süreçlerini kültürel ekoloji, ekonomik süreci etkileyen faktörleri ekonomik ekoloji incelemektedir.

***Ekosistem** (Çevre-dizge)* Canlılar ve cansızlarla çevre arasındaki özdek ve güç dağılımının, her türlü olay ve yaşantının dayanışma, bağlılık ve sınırlama ilkeleriyle biçimlendirildiği dizge (sistem).

***Ekolojik bünye** (Çevrel yapı)* Bir yerleşim yerinin doğal ve insan elinden çıkmış değerlerin, özelliklerin tümü.

Ekopolis: Ekolojik sistemle uyum içinde olan ve hatta bu sisteme katkıda bulunan kent.

***En büyük kent** (İng.Primate city)* Bir ülkenin diğer büyük kentlerinden iki ya da üç kat büyük, yalnız insan sayısı bakımından değil ekonomik ve kültürel bakımdan da en önde gelen kent. (İstanbul, Tahran, Mexico City, Kahire, Londra gibi.)

***Ekumenepolis** (Yerkent, İng. Ecumenepolis)* Yeryüzünün aralıksız kentsel bir alana dönüşeceğine dair öngörü.

F

***Feodalizm** (Derebeylik)* Avrupa'da toplumların gelişim aşamalarından biri. Siyasi ve askeri gücü elinde bulunduran toprağın mülkiyetine ya da imtiyazına sahip bir senyörler (derebeyler) sınıfı ile bu sınıfın otoritesine bağımlı bir köleler sınıfının toplumsal yapını temel ikiliğini oluşturduğu toplumsal düzen..

***Fenomen** (Görüngü)* Somut, algılanabilir biçimde varolan.

***Fenomenoloji** (Görüngübilim)* Tek gerçekliğin duyu organları aracılığı ile kavranabilen gerçeklik olduğunu bu nedenle gerçek bilginin ancak fenomenlere ait bilgi olduğunu savunan yaklaşım.

G

Gecekondu Bayındırlık ve yapı kurallarına aykırı olarak, gerçek ya da tüzel, kamusal ya da özel kişilerin toprakları üzerinde, onların bilgisi dışında yapılan kaçak konut.

Gecekondu toplumu Gecekondu bölgelerinde yaşayan, tam anlamıyla kentlileşmiş olmamakla birlikte, köylülük özelliklerinin bir bölümü değişikliğe uğramış, geçiş dönemini ifade eden topluluk.

Göç Genellikle yerleşmek amacıyla bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine, bir ülkeden başka bir ülkeye gitme eylemi. Birincisi iç göç, ikincisi ise dış göçtür.

Göçebe Belirli bir konutu olmaksızın, yurt içinde genellikle belli bir yörede, çadır, hayvan ve öteki araçlarıyla mevsime göre yer değiştiren yerleşik olmayan kimse ya da topluluk.

Göçmen Bir ülkeden başka bir ülkeye yerleşmek amacıyla gi den kişi, aile ya da topluluk.

H

Habitat Bir organizmanın ya da organizmalar topluluğunun oluşup gelişmesini mümkün kılan çevre şartlarının bütünü; Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansının kısaltılmış adı.

Hinrerland (Artbölge) Bir kenti, kentler dizisini ya da bölgeyi çevreleyen ve onunla yakın ekonomik ve toplumsal etkileşim içinde bulunan bölge.

İ

İnsan Ekolojisi (İnsan çevrebilimi) İnsanların, birbiriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerini incelemeyi konu edinen bilim dalı.

İnsan Hakları Her insanın doğuştan sahip olduğuna inanılan ve dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilemez nitelikte oldukları kabul edilen haklar. Yaşama, inanma, düşündüğünü ifade etme, mal edinme, eğitim görme, evlenme vb. haklar.

K

Kalekent (Tahkim edilmiş şehir) Dış saldırılara karşı korunmak için kale duvarlarıyla çepeçevre sarılmış, savunmayı kolaylaştırmak amacıyla genellikle yüksek yerlerde kurulmuş eski kent.

Kamu yararı Kamu kuruluşlarının ellerinde bulunan yetki ve kaynakları halkın menfaati için kullanmayı isteyen tüzel koşul.

Kamusal katılım Yerel topluluk üyelerinin ya da kente yaşa yanların yöreyi ya da kenti ilgilendiren konularda görüşlerini belirtmeleri ya da etkin olarak görev almaları.

Kasaba Ülkemizde nüfusu 2.000 ile 20.000 arasında olan, kır sal ve kentsel özellikleri bir arada barındıran yerleşim yeri.

Kent *(Şehir, İng City, Fr. Ville, Alm.Standt)* Sanayi, ticaret, hizmet alanlarında etkin olan, tarımsal ürünler de dahil olmak üzere her türlü ürünün dağıtıldığı, sınırları belli olan bir alanda yoğunlaşmış nüfusun (10.000 ya da 20.000den fazla) sosyal bakımdan tabakalaştığı mesleksel rollerin artarak farklılaştığı, sosyal hareketliliğin yoğun olduğu, merkezi ve yerel yönetimin temsil eden siyasal ve yönetsel kurumların bulunduğu, yerel, bölgesel, ulusal ya da uluslararası düzeyde ilişki ağlarına sahip heterojen bir toplumdur.

Kentbilim *(Şehircilik, Şehir planlaması)* Geniş anlamda kentlerin değişmesine, büyümesine, düzenlenmesine yön veren, kentsel çevreyi birçok temel gereksinimi dikkate alarak düzenleme uğraşı içinde olan bilim ve sanat dalı. Dar anlamda yerleşim yerleri için planlar hazırlama yöntemlerini öğreten bilim dalı vebu dalda yetişmiş kimselerin uğraşısı.

Kent bilimleri Kentbilim dalını da içine alan, ancak ondan daha geniş olan, kentlerin doğuşunu, biçimlenişini, işlevlerini, yönetimsel yapı ve süreçlerini vb. inceleyen bilim dallarının tümü.

Kent dokusu Bir kentin sanayi, ticaret, yerleşim alanı, dinlenme, iş yerleri vb. bölümlerinden oluşan bütünlüğün kullanım biçimi.

Kent imgesi Kentsel tasarı, kentin yapılanmasıyla insanda bıraktığı izlenim.

Kent kültürü Kentleşmeyle birlikte oluşan kültür; kentte yaşa yanların sahip oldukları değer-norm sistemi, davranış kalıpları, maddi ve maddi olmayan yaşam biçimi.

Kent kimliği Bir kentin kendine özgü maddi ve kültürel birikimi, onu diğerlerinden ayıran temel özellikler.

Kente karşı suç *(Kent suçu)* Kentteki yaşam alanlarına karşı işlenen suçlar. Kentsel çevre, ulaşım, tarihi miras, konut hakkı, güvenlik, özürlü ve sosyo-ekonomik bakımdan engelliler, spor ve eğlence, kültürel alan, sağlık, yönetime katılma, ekonomik kalkınma gibi alanlarda işlenen ve yasalar tarafından tanımlanmış ya da tanımlanmamış tüm suçlar.

Kentleşme Sanayileşme ve ekonomik gelişmeye bağlı olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi süreci; hem kırsal toplumun kentsel topluma dönüşme süreci hem de kentsel mekanın ve toplumsal pratiğin değişme ve evrimleşme süreci; bir toplumdaki toplum nüfusun tarımdan endüstri ve hizmetlere yönelmesi ve kırsal alanlardan çok kentlerde yoğunlaşması süreci.

Kentlileşme Kentleşme akımının sonucu insanların değerlerinde, davranışlarında, maddi ve manevi yaşam biçimlerinde meydana gelen değişmeler. Ekonomik bakımından kentlileşme kişinin geçimini tamamen kente özgü işlerden sağlaması, sosyal balımdan kentlileşme ise, kırsal kökenli insanın kente özgü sosyal ve tinsel yargıları benimsemesidir.

Kentsellik *(İng. Urbanizrn)* Kentleşme süreci içinde kentlerde yaşayan insanların kazandıkları yeni niteliklerin tümünü anlatan bir gelişme ölçütü.

Kentsel yapı *(şehir bünyesi)* Türlü kesimleri ve öğeleri arasında belirli toplumsal yasalara bağlı ilişkiler bulunan kentin iç örgütlenme biçimi.

Kırsal alan Üretim etkinlikleri tarıma dayalı olan kırsal nüfusun çalıştığı ve yaşadığı alan.

Kenttaş *(Hemşehri)* Bir kentte doğmuş, büyümüş ya da yaşamış olan, kişiliği kentin tarihsel, kültürel, sosyal yapısından etkilenmiş olan, kent haklarından yararlanmaya hak kazanan, kente karşı sorumluluk ve yükümlülükleri olan kişi.

Kırsal topluluk *(Köy cemaati)* Kırsal alanlarda yaşayan, temel çalışma alanı tarım ve hayvancılık olan, yüz yüze ilişkilerin sürüp gittiği, işbölürnü ve uzmanlaşmanın yeterince gelişmediği insan topluluğu.

Konut Bir ya da birden fazla hane halkının yaşanması için yapılmış, yaşayanların türlü gereksinimlerini karşılayan barınak.

Konut hakkı Yasal güvence içinde konut edinme, geliştirme ve konut dokunulmazlığını içeren ekonomik ve toplumsal hak.

Konutsal yörekent *(Mesken banliyösü)* Nüfusun çalışabileceği işyeri bulunmayan, yalnız oturulan ve çalışmak üzere kente gidip-gelinen çevrekent.

Konjonktür Belli bir zamanda, belli bir olayı, eylem ya da etkinliği çevreleyen şartların bütünü.

Köy Yönetim biçimi, toplumsal ve ekonomik özellikleri ve nüfus yoğunluğu bakımından kentten ayrılan, genellikle tarımsal işlerin yapıldığı, konut türleri ve diğer altyapısı ile kendine özgü olan yerleşim yeri.

Köykent Bazı ülkelerde kırsal alanlarda ekonomik ve sosyal bakımdan gelişmeyi sağlamak ve kente göçü azaltmak amacıyla oluşturulan, altyapı ve diğer hizmetlerin yoğunlaştırıldığı yerleşim alanı.

Kuram *(Teori, nazariye)* Bütünsel ya da kısımsal gerçekliği anlama ve açıklama denemesi. Olgu ve nesneler arası ilişkilerden genel sonuçlar çıkarma ve olası benzer olguları açıklamaya yönelik bilgi çerçevesi.

Küreselleşme *(Globalleşme)* Sovyetlerin çözülmesinden sonra tek kutuplu bir dünyanın ortaya çıkması, iletişim ve ulaşım teknoloji sinin yaygınlaşmasıyla birlikte ulusal devletlerin daha az önemli olması, bilim, sanat, hukuk, siyaset, kültür ve ekonomik alanlarda ülkelerin birbirine daha çok bağımlı hale gelmeleri süreci.

L

Lonca Sanayi öncesi toplumlarda hem üretim miktarını, fiyatları ve kaliteyi denetleyen, meslek eğitimini yürüten ve bu nedenle toplum örgütlenmesinde önemli bir rol oynayan kurum. Selçuklu ve Osmanlı devletinde Ahilik kurumu.

M

Mahalle Bir kentin, kasabanın ya da büyük bir köyün genellikle yönetim bakımından bölündüğü, yapılardan ve insan topluluklarından oluşan alanı.

Megalopolis *(Mega-kent, Enginkent)* Birçok ana kenti ve kenti, aralarında yerleşim boşlukları olmaksızın, çok büyük bir kentsel yığın biçiminde bir araya toplayan anakentler topluluğu.

Metropol / Metropolis *(Anakent, Büyük kent)* Bir ülkenin ya da bölgenin çevresindeki kentsel ve kırsal yerleşim yerlerine eko ve toplumsal yönden egemen olan, genellikle dış dünya ile ilişkilerin yoğunlaştığı en büyük kent ya da kentler.

Metropoliten bölge / alan *(Anakent bölgesi)* Anakentin etkin olduğu bölge. Ekonomik ve toplumsal yaşamın merkezdeki kentin etkisinde biçimlendiği yönetsel sınırlarla her zaman çakışmayan büyük ölçüde kentleşmiş alan. Nüfusun yoğun olduğu, ekonomik, sosyal ve yönetim açısından bulunduğu bölgenin merkezi durumunda olan metropollerin çevresindeki kentlerle birlikte oluşturduğu alan.

Metropolitenleşme *(Anakentleşme)* Bir ülkede anakentlerin çoğalması ve büyümesi olayının kentleşmede belirleyici olması.

Merkezi Fonksiyonlar Bir kentin merkez kesiminin yüklenmiş olduğu iş, ticaret, dinlenme, eğlenme ve kültürel fonksiyonlar.

Merkeziyetçilik Bir ülkede ekonomik, toplumsal, kültürel vb. etkinliklerin merkezden belirlenmesi ve yönlendirilmesi eğilimi. Merkeziyetçiliğin tersi adem-i merkeziyetçilik olup merkez tarafından kendisine ait güç ve olanakların bir kısmının çevreye aktartılması ve çevrenin etkin hale getirilmesi

Mobilite Sosyal hareketlilik; bireyin ya da sosyal grubun işgal ettiği statünün değişmesi, ekonomik ve sosyal avantajlarında meydana gelen değişmeler.

Modernizm Hümanizm, sekülarizm ve demokrasi üzerinde gelişen, endüstri toplumların gelişme sürecini esas alan insan merkezci dünya görüşü.

N

Nüfus Bir şehir, bölge, ülke ya da benzeri bir yerleşim birimin de yaşayan insan sayısı. Aktif nüfus 15-65 yaş kategorisinde bulunan, ve üretim faaliyetlerine aktif katılan nüfus.

Nüfus yoğunluğu Bir ülkede, bir bölgede ya da bir anakentte, genellikle kilometrekareye düşen insan sayısı.

O

Ombudisman Kamu denetçisi. İskandinav ülkelerinde yaygın olan kamu personelini denetleme ve parlamentoya bilgi sunan denetim kurumu.

Ortaçağ kenti Toplumsal ve ekonomik yapısı ile ortaçağın özelliklerini yansıtan, dar sokaklı, din ve savunma işlevlerinin önem kazandığı, ekonomik bakımından sınırlı uzmanlaşmanın bulunduğu, genellikle kale duvarlarıyla çevrili kent.

Ö

Ölü kent Çevresinde değerli kaynakların bulunmasına bağlı olarak büyüyen ancak bunların tükenmesiyle sönükleşen ve tümüyle terk edilen kent.

Örgensel kent *(Organik şehir)* Doğuşu, büyümesi ve yaşamının sona ermesi bir canlı varlığa benzeyen kentsel yerleşme yeri.

Örümcek ağı kent Merkezinden çevresine doğru ışın gibi yayılan yolları olan, örümcek ağı gibi dokusu bulunan kent.

P

Patrimonyalizm M. Weber'e göre geleneksel toplumlarda görülen ve yönetici erkek ile yönettiği ev halkı arasındaki iktidar-itaat ilişkisinin nitelik olarak değiştirilmeden geniş toplumsal kesimlerin idare edilmesiyle ortaya çıkan yönetim tarzı. Bu sistemde bütün iktidar kullanım biçimleri yönetici şefin inisiyatifindedir.

Patriyarkal / patriyarki *(Babahanlık)* Erkeklerin ya da erkeklik zihniyetinin her türlü sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ilişkilerde belirleyici olduğu toplumsal örgütlenme biçimi.

Planlı kent Gelişmesi ve büyümesi belli bir plana göre gerçekleşen ve bu nedenle işlevlerini yerine getirmekte güçlük çekmeyen kent.

Postmodernizm Modernizm sonrası. Modernliğe ve onun düşünce tarzı olan modernizme yapılan içsel eleştiri ve alternatif geliştirmeye yönelik çabaların tümü.

Praxis Sosyal eylem, insani eylem.

S

Sanayi bölgesi Üretim ve tüketim malları üreten, belirli bir sa yının üstünde işçi çalıştıran sanayi kuruluşları için kent planında ayrılmış bölge.

Sanayi kenti Özyapısının egemen niteliği sanayi olan, çalışan nüfusun büyük oranın sanayide istihdam edildiği kent.

Statü *(İng. Status)* Bireyin toplumda işgal ettiği konum. Kişinin çevresindekilerin ona nesnel olarak uygun gördükleri mevki ya da pozisyon. Toplumsal hiyerarşide somutlaşan, hak ve sorumluluk bakımından farklılık gösteren durum ya da konum.

Sivil Toplum Devletin belirleyici olmadığı toplumsal etkinlikler, bu etkinlikleri organize eden toplum kesimleri. Gönüllülüğe dayanan birlikler. Kent kültürünü ifade eden ve kentsel hakları savunan

Siyasal Ekoloji *(Yönetkil çevrebilim, İng. Political ecology)*

Çevre bilincinin gelişmesine koşut olarak doğal ve yapay çevreye ilişkin sorunların siyasal partiler, baskı grupları ve kamu kuruluşlarınca ulusal ve uluslararası siyasal düzenlere yansıtılması ve buradaki erk mücadelesinde ve kaynak paylaşımında başarıya ulaşabilmek için çevre sorunlarının siyasallaştırılması sürecini inceleyen bilim.

Siyasal Kültür Siyasal sistemin yerleştirdiği davranışlar, bunlara dayanak teşkil eden ve yaygın bir şekilde paylaşılan değerler, inançlar ve semboller bütünü. Siyasal bilgi ve deneyimler.

T

Tepekent (Höyük) Daha çok savunma, din ve sağlık nedenlerine bağlı olarak doğal ya da sonradan oluşturulmuş tepe üzerine kurulu kent.

Ticaret kenti Başat etkinliği ticaret olan, diğer etkinlikleri ona göre daha sınırlı olan kent.

Toplu konut Konut yapım ortaklığı ya da konut bankaları gibi kamusal ya da özel kuruluşlarca gerçekleştirilen, çok sayıda ailenin barınma gereksinimini karşılayan büyük çaplı konut edindirme girişimi.

Toplumsal konut Dar gelirli kesimlerin barınma gereksinimini karşılamak üzere yapılan küçük boyutlarda sağlık koşullarına uygun, sağlam ve ucuz konut.

U

Uydu kent Büyük bir kentin dışında olan onun tüzel kişiliğin den bağımsız kalmakla birlikte gereksinimlerinin çoğunu oradan karşılayan kent.

Ü

Üniversite kenti Bulundurduğu üniversite ya da üniversiteler ile etkin olan, diğer etkinlik alanları daha sınırlı kalan kent.

V

Varsayım (Hipotez, denence, faraziye) Olgular arasındaki ilişkileri açıklama vaadi taşıyan, doğruluğu kesinleşmemiş sınanabilir önermeler.

Y

Yabancılaşma Bireyin içinde yaşadığı topluma; kültürel değerlere ve rol dağılımına ilgisinin kaybolması, değer ve normları anlamsız görmesi, kendisini güçsüz ve yalnız hissetmesi.

Yaygın kent Az katlı yapılarla geniş bir alana yayılmış, az yoğun nüfuslu kent.

Yeni kent Kendine yeterli bir çevrede, yerleşmesi öngörülen nüfusa konut, işyeri ve diğer kolaylıklar sağlamak amacıyla düzenlenen planlı kent.

Yerel özerklik Yerel toplulukların yöreye ait işleri, katılımcı bir anlayış içinde kurdukları organlar aracılığı ile gerçekleştirme durumu.

Yerel yönetim *(Yerinden yönetim, Mahalli idare)* Yerel bir topluluğun gereksinimleri karşılamak üzere yasalarca belirlenmiş organları ve yönetim anlayışı bulunan merkeze kısmen bağımlı olan, yerel halkın katılımını esas alan yönetim birimi.

Yerleşimbilim *(İng.Ekistics)* İnsan yerleşimlerini türlü yönleriyle inceleyen bilim dalı.

Yeşil kuşak Kentlerin yapılaşmadan doğan sorunları azaltmak için orman ve koru gibi yeşil alanların oluşturduğu, üzerinde yalnız tarımsal etkinliklere olur verilen yapı izni verilmeyen kuşak.

EKLER

EK 1. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı(1985)

EK 2. Avrupa Kentli Hakları Deklarasyonu (1992)

EK 3. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Rio Deklarasyonu (1992)

EK 1. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı (1985)

Önsöz

İşbu Şartı imzalayan Avrupa Konseyi üyesi Devletler,

Avrupa Konseyi'nin amacının üyeleri arasında ortak mirasları olan ideal ve ilkeleri korumak ve gerçekleştirmek için daha ileri bir birlik sağlamak olduğunu düşünerek,

Bu amacın gerçekleştirilmesinin yollarından birisinin idari alanda anlaşmalar yapmak olduğunu düşünerek,

Yerel makamların her türlü demokratik rejimin temellerinden birisi olduğunu düşünerek,

Vatandaşların kamu işlerinin sevk ve idaresine katılma hakkının Avrupa Konseyine üye Devletlerin tümünün paylaştığı demokratik ilkelerden biri olduğunu düşünerek,

Bu hakkın en doğrudan kullanım alanının yerel düzeyde olduğuna kani olarak,

Gerçek yetkilerle donatılmış yerel makamların varlığının hem etkili hem de vatandaşlara yakın bir yönetimi sağlayacağına kani olarak,

Değişik Avrupa ülkelerinde özerk yerel yönetimlerin korunması ve güçlendirilmesinin demokratik ilkelere ve idarede ademi merkeziyetçiliğe dayanan bir Avrupa oluşturulmasında önemli bir katkı sağlayacağını düşünerek,

Bunun demokratik bir şekilde oluşan karar organlarına ve sorumlulukları bakımından, bu sorumlulukların kullanılmasındaki olanak ve yöntemler bakımından ve bu sorumlulukların karşılanması için gerekli kaynaklar bakımından geniş bir özerkliğe sahip yerel makamların varlığını gerektirdiğini teyid ederek,

1.Madde

Taraflar bu Şart'ın 12 maddesinde belirtilen şekil ve ölçüde kendilerini aşağıdaki maddelerle bağlı kabul edeceklerini taahhüt ederler.

1. Bölüm

2.Madde

Özerk Yerel Yönetimlerin Anayasal ve Hukuki Dayanağı

Özerk yerel yönetimler ilkesi ulusal mevzuatla ve uygun olduğu durumlarda anayasa ile tanınacaktır.

3.Madde

Özerk Yerel Yönetim Kavramı

1- Özerk yerel yönetim kavramı yerel makamların, kanunlarla belirlenen sınırlar çerçevesinde. kamu işlerinin önemli bir bölümünü kendi sorumlulukları altında ve yerel nüfusun çıkarları doğrultusunda düzenleme ve yönetme hakkı ve imkanı anlamını taşır.

2- Bu hak, doğrudan, eşit ve genel oya dayanan gizli seçim sistemine göre serbestçe seçilmiş üyelerden oluşan ve kendilerine karşı sorumlu yürütme organlarına sahip olabilen meclisler veya kurul toplantıları tarafından kullanılacaktır. Bu hüküm, mevzuatın olanak verdiği durumlarda. vatandaşlardan oluşan meclislere, referandumlara veya vatandaşların doğrudan katılımına olanak veren öteki yöntemlere başvurulabilmesini hiçbir şekilde etkilemeyecektir.

4.Madde

Özerk Yerel Yönetimin Kapsamı

1- Yerel yönetimlerin temel yetki ve sorumlulukları anayasa ya da kanun ile belirlenecektir. Bununla beraber, bu hüküm yerel yönetimlere kanuna uygun olarak belirli amaçlar için yetki ve sorumluluklar verilmesine engel teşkil etmeyecektir.

2- Yerel Yönetimler, kanun tarafından belirlenen sınırlar içerisinde, yetki alanlarının dışında bırakılmış olmayan veya başka herhangi bir makamın görevlendirilmemiş olduğu tüm konularda faaliyette bulunmak açısından tam takdir hakkına sahip olacaklardır.

3- Kamu sorumlulukları genellikle ve tercihan vatandaşa en yakın olan makamlar tarafından kullanılacaktır. Sorumluluğun bir başka makama verilmesinde, görevin kapsam ve niteliği ile yetkinlik ve ekonomi gerekleri gözönünde bulundurulmalıdır.

4- Yerel makamlara verilen yetkiler normal olarak tam ve münhasırdır. Kanunda öngörülen durumların dışında, bu yetkiler öteki merkezi veya bölgesel makamlar tarafından zayıflatılamaz veya sınırlandırılamaz.

5- Yerel makamların merkezi veya bölgesel bir makam tarafından yetkilendirildiği durumlarda, bu yetkilerin yerel koşullarla uyumlu olarak kullanılabilmesinde yerel makamlara olanaklar ölçüsünde takdir hakkı tanınacaktır.

6- Yerel makamları doğrudan ilgilendiren tüm konulara ilişkin planlama ve karar alma süreçleri içinde, kendileriyle olanaklar ölçüsünde zamanında ve uygun biçimde danışılacaktır.

5.Madde

Yerel Yönetim Sınırlarının Korunması

Yerel yönetimlerin sınırlarında, mevzuatın elverdiği durumlarda ve mümkünse bir referandum yoluyla ilgili yerel topluluklara önceden danışılmadan değişiklik yapılamaz.

6.Madde

Yerel Makamların Görevleri İçin Gereken Uygun İdari Örgütlenme ve Kaynaklar

1- Kanunla düzenlenmiş daha genel hükümlere halel getirmemek koşuluyla, yerel makamlar kendi iç idari örgütlenmelerini, bunları yerel ihtiyaçlarla uyumlu kılmak ve etkin idare sağlamak amacıyla, kendileri kararlaştırabileceklerdir.

2-Yerel yönetimlerde görevlilerin çalışma koşulları liyakat ve yeteneğe göre yüksek nitelikli eleman istihdamına imkan verecek ölçüde olmalıdır; bu amaçla yeterli eğitim olanaklarıyla ücret ve mesleki ilerleme olanakları sağlanmalıdır.

7.Madde

Yerel Düzeydeki Sorumlulukların Kullanılma Koşulları

1- Yerel düzeyde seçilmiş temsilcilerin görev koşulları görevlerin serbestçe yerine getirilmesi olanağını sağlayabilmelidir.

2- Görev koşulları söz konusu görevin yürütülmesi sırasında yapılacak masrafların uygun biçimde mali tazminiyle birlikte, uygunsa, kazanç kaybının tazminine veya yapılan işin karşılığında ücret ve buna tekabül eden sosyal sigorta primlerinin ödenmesine olanak sağlayacaktır.

3- Yerel olarak seçilmiş kişilerin görevleriyle bağdaşmayacak işlev ve faaliyetler kanunla veya temel hukuki ilkelere göre belirlenir.

8.Madde

Yerel Makamların Faaliyetlerinin İdari Denetimi

1- Yerel makamların her türlü idari denetimi ancak kanunla veya anayasa ile belirlenmiş durumlarda ve yöntemlerle gerçekleştirilebilir.

2- Yerel makamların faaliyetlerinin idari denetimi normal olarak sadece kanunla ve anayasal ilkelerle uygunluk sağlamak amacıyla yapılacaktır. Bununla beraber, üst-makamlar yerel makamları yetkili kıldıkları işlerin gereğine göre yapılıp yapılmadığını idari denetimine tabi tutabileceklerdir.

3- Yerel makamların idari denetimi, denetleyen makamın müdahalesinin korunması amaçlanan çıkarların önemiyle orantılı olarak sınırlandırılmasını sağlayacak biçimde yapılmalıdır.

9.Madde

Yerel Makamların Mali Kaynakları

1- Ulusal ekonomik politika çerçevesinde, yerel makamlara kendi yetkileri dahilinde serbestçe kullanabilecekleri yeterli mali kaynaklar sağlanacaktır.

2- Yerel makamların mali kaynakları anayasa ve kanunla belirlenen sorumluluklarla orantılı olacaktır.

3- Yerel makamların mali kaynaklarının en azından bir bölümü oranlarını kendilerinin kanunun koyduğu sınırlar dahilinde belirleyebilecekleri yerel vergi ve harçlardan sağlanacaktır.

4- Yerel makamlara sağlanan kaynakların dayandığı mali sistemler, görevin yürütülmesi için gereken harcamalardaki gerçek artışların mümkün olduğunca izlenebilmesine olanak tanımaya yetecek ölçüde çeşitlilik arz etmeli ve esneklik taşımalıdır.

5- Mali bakımdan daha zayıf olan yerel makamların korunması, potansiyel mali kaynakların ve karşılanması gereken mali yükün eşitsiz dağılımının etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik mali eşitleme yöntemlerinin veya buna eş önlemlerin alınmasını gerektirir. Bu yöntemler ve önlemler yerel makamların kendi sorumluluk alanlarında kullanabilecekleri takdir hakkını azaltmayacaktır.

6- Yeniden dağıtılan kaynakların yerel makamlara tahsisinin nasıl yapılacağı konusunda, kendilerine uygun bir biçimde danışılacaktır.

7- Mümkün olduğu ölçüde, yerel makamlara yapılan hibeler belli projelerin finansmanına tahsis edilme koşulu taşımayacaktır. Hibe verilmesi yerel makamların kendi yetki alanları içinde kendi politikalarına ilişkin olarak takdir hakkı kullanmadaki temel özgürlüklerine halel getirmeyecektir.

8- Yerel makamlar sermaye yatırımlarının finansmanı için kanunla belirlenen sınırlar içerisinde ulusal sermaye piyasasına girebileceklerdir.

10.Madde

Yerel Makamların Birlik Kurma ve Birliklere Katılma Hakkı

1- Yerel makamlar yetkilerini kullanırken, ortak ilgi alanlarındaki görevlerini yerine getirebilmek amacıyla, başka yerel makamlarla işbirliği yapabilecekler ve kanunlar çerçevesinde birlikler kurabileceklerdir.

2- Her devlet, yerel makamların ortak çıkarlarının korunması geliştirilmesi için birliklere üye olma ve uluslararası yerel makamlar birliklerine katılma hakkını tanıyacaktır.

3- Yerel makamlar, kanunlarla muhtemelen öngörülen şartlar dahilinde, başka devletlerin yerel makamlarıyla işbirliği yapabilirler.

11.Madde

Özerk Yerel Yönetimlerin Yasal Korunması

Yerel yönetimler kendi yetkilerinin serbestçe kullanımı ile anayasa veya ulusal mevzuat tarafından belirlenmiş olan özerk yönetim ilkelerine riayetin sağlanması amacıyla yargı yoluna başvurma hakkına sahip olacaklardır.

EK 2. Avrupa Kentli Hakları Deklarasyonu (1992)

1. Güvenlik: Mümkün olduğunca suç, şiddet ve yasadışı olaylardan arındırılmış, emin ve güvenli bir kent.;

2. Kirletilmemiş, Sağlıklı Bir Çevre: Hava, gürültü, su ve toprak kirliliği olmayan, doğası ve doğal kaynakları korunan bir çevre;

3.İstihdam: Yeterli istihdam olanaklarının yaratılarak, ekonomik kalkınmadan pay alabilme şansının ve kişisel ekonomik özgürlüklerin sağlanması;

4. Konut: Mahremiyet ve dokunulmazlığın garanti edildiği, sağlıklı, satın alınabilir yeterli konut stokunun sağlanması;

5. Dolaşım: Toplu taşıma, özel arabalar, yayalar ve bisikletliler gibi tüm yol kullanıcıları arasında birbirinin hareket kabiliyetini ve dolaşım özgürlüğünü kısıtlamayan uyumlu bir düzenin sağlanması;

6.Sağlık: Beden ve Ruh sağlığının korunmasına yardımcı çevrenin ve koşulların sağlanması;

7.Spor ve Dinlence: Yaş, yetenek ve gelir durumu ne olursa olsun,her birey için spor ve boş vakitlerini değerlendirilebileceği olanakların sağlanması;

8. Kültür: Çeşitli kültürel faaliyetlerin, yaratıcı aktivitelerin ve benzeri olanakların sunulması ve katılımın sağlanması;

9. Kültürlerarası Kaynaşma: Geçmişten günümüze, farklı kültürel ve etnik yapıları barındıran toplulukların barış içinde yaşamalarının sağlanması;

10. Kaliteli Bir Mimari ve Fiziksel Çevre: Tarihi yapı mirasının duyarlı bir biçimde restorasyonu ve çağdaş mimarinin uygulanmasıyla uyumlu ve güzel fiziksel mekanların yaratılması.

11. İşlevlerin Uyumu: Yaşama , çalışma, seyahat işlevleri ve sosyal aktivitelerin olabildiğince birbiriyle ilintili olmasının sağlanması;

12. Katılım: Çoğulcu demokrasilerde kurum ve kuruluşlar arasındaki dayanışmanın esas olduğu kent yönetimlerinde gereksiz bürokrasilerden arındırma, yardımlaşma ve bilgilendirme ilkelerinin sağlanması;

13. Ekonomik Kalkınma: Kararlı ve aydın yapıdaki tüm yerel yönetimlerin doğrudan veya dolaylı olarak ekonomik kalkınmaya katkı konusunda sorumluluk sahibi olması:

14. Sürdürülebilir Kalkınma: Yerel yönetimlerce ekonomik kalkınma ile çevrenin korunması ilkeleri arasında uzlaşmanın sağlanması;

15. Mal ve Hizmetler: Erişilebilir, kapsamlı, kaliteli mal ve hizmet sunumunun yerel yönetimler,özel sektöre ya da her ikisinin ortaklığıyla sağlanması;

16. Doğal Zenginlikler ve Kaynaklar: Yerel doğal kaynak ve değerlerin; yerel yönetimlerce, akılcı, dikkatli, verimli ve adil bir biçimde , beldede yaşayanların yararı gözetilerek, korunması ve idaresi;

17. Kişisel Bütünlük: Bireyin sosyal, kültüre, ahlaki ve ruhsal gelişimine. kişisel refahına yönelik kentsel koşulların oluşturulması;

18. Belediyelerarası İşbirliği: Kişilerin yaşadıkları beldenin beldelerarası ya da uluslararası ilişkilerine doğrudan katılma konusunda özgür olmaları ve özendirilmeleri;

19. Finansal Yapı ve Mekanizmalar: Bu deklarasyonda tanımlanan hakların sağlanması için, gerekli mali kaynakları bulma konusunda yerel yönetimlerin yetkili kılınması;

20 Eşitlik: Yerel yönetimlerin tüm bu hakları bütün bireylere cinsiyet, yaş, köken, inanç, sosyal , ekonomik ve politik ayırım gözetmeden fiziksel ya da zihinsel özürlerine bakılmadan eşit olarak sunulmasını sağlamakla yükümlü olması. (18 Mart 1992)

EK 3. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Rio Deklarasyonu (1992)

Birleşmiş Milletler Çevre Kalkınma Konferansı; 3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında Rio da Jenerio'da biraraya gelerek; 16 Haziran 1972 Stockholm'de kabul edilen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı Deklarasyonu'nun teyid edilerek; yeni ve tarafsız global bir ortaklığın kurulabilmesi için devletler, toplumun anahtar sektörleri ve insanlar arasında yeni işbirliği düzeylerinin yaratılması hedefiyle; bütün toplumların kendi ilgi alanlarını dikkate alan global çevre ve kalkınma sistemini koruyan Uluslararası antlaşmalar için çalışarak; dünyanın birbirinden ayrılmayan ve bir bütün olan doğasını tanıyarak bildirmektedir ki:

İlke 1

İnsanlar sürekli ve dengeli kalkınmanın merkezindedir. Doğa ile uyum içerisinde sağlıklı ve verimli bir hayata hakları vardır.

İlke 2

Devletler, Birleşmiş Milletler Şartı ve Uluslararası hukuk prensipleri doğrultusunda, kendi çevre ve kalkınma politikalarına uygun olarak kendi doğal kaynaklarını kullanma hakkına sahiptirler ve kendi yetki ve kontrolleri dahilindeki faaliyetlerin diğer ülkelere zarar vermemesini sağlamakla sorumludurlar.

İlke 3

Mevcut ve gelecekteki nesillerin kalkınma ve çevre ihtiyaçlarının eşit olarak karşılanabilmesi için kalkınma hakkı tamamlanmalıdır.

İlke 4

Sürekli ve dengeli kalkınmanın gerçekleşebilmesi için çevre koruma, kalkınma sürecinin entegre bir parçasını oluşturacaktır, ayrı olarak düşünülemez.

İlke 5

Hayat standardındaki eşitsizliklerin azaltılması ve insanların çoğunluğunun ihtiyaçlarının daha iyi karşılanabilmesi amacıyla, sürekli ve dengeli kalkınmanın vazgeçilemez ihtiyacı olan yoksulluğun giderilmesinde tüm devletler ve insanlar işbirliği yapacaklardır.

İlke 6

Gelişme yolundaki ülkelere, özellikle az gelişmiş ve çevre konusunda en çok rahatsız olan ülkelerin özel durum ve ihtiyaçlarına özel öncelik verilecektir. Çevre ve kalkınma konularındaki uluslararası uygulamalar tüm ülkelerin ilgi ve ihtiyaçlarına cevap verebilmelidir.

İlke 7

Dünyanın ekosisteminin korunması ve iyileştirilmesi amacıyla devletler global ortaklık ruhu içinde işbirliği yapacaklardır. Global çevre bozulmasına katkıları doğrultusunda ortak ancak farklı düzeyde sorumluluklara sahiptirler. Gelişmiş ülkeler, kendi toplumlarının global çevre üzerinde yarattığı baskı ve sahip oldukları teknoloji ve finansal kaynaklar doğrultusunda, sürekli ve dengeli kalkınmadaki sorumluluklarını kabul etmektedirler.

İlke 8

Sürekli ve dengeli kalkınmayı ve insanlar için daha kaliteli bir yaşamı gerçekleştirebilmek için devletler sürdürülebilir olmayan üretim ve tüketim kalıplarını azaltmalı, ortadan kaldırmalı ve demografi politikalarını iyileştirmelidirler.

İlke 9

Sürekli ve dengeli kalkınma için kapasiteyi güçlendirmek amacıyla bilimsel ve teknolojik bilgi alışverişi ve teknoloji transferi yoluyla devletler işbirliği yapacaklardır.

İlke 10

Çevre konuları, bireylerin belirli düzeydeki katılımları ile en iyi şekilde ele alınmaktadır. Ulusal düzeyde, her birey kamu otoritelerindeki çevreyle ilgili

bilgilere (tehlikeli maddelere ve faaliyetlere ilişkin bilgiler de dahil olmak üzere) ulaşabilecek ve karar verme sürecine katılma fırsatına sahip olacaktır. Devletler, bilgileri herkes tarafından elde edilebilecek hale getirerek kamu duyarlılığını ve katılımını kolaylaştıracak ve destekleyecektir. Acil çözüm ve yeni düzenlemeler dahil olmak üzere adil ve idari uygulamalara etkin geçiş sağlanacaktır.

İlke 11

Devletler etkili çevre mevzuatı oluşturacaklardır. Çevre standartları, idari hedefler ve öncelikler, uygulandıkları alanların çevresel ve kalkınmaya ilişkin durumunu yansıtacaktır. Bazı ülkeler tarafından uygulanan standartlar, diğer ülkeler için ekonomik ve sosyal maliyet açısından uygun olmayabilir.

İlke 12

Devletler destekleyici ve açık bir uluslararası ekonomi sistemi geliştirmek için işbirliği yapacaklardır. Çevre amaçlı alınan ticaret politikası tedbirleri. uluslararası ticarete gizli bir sınırlama getirecek nitelikte olmamalıdır. İhraç eden ülkenin sınırları dışında, çevresel hususlarla ilgilenmek üzere tek taraflı eylemlerden kaçınılmalıdır. Sınırlaraşırı ya da global çevre sorunlarına işaret eden çevresel tedbirlerde, mümkün olduğunca uluslararası oybirliği temel alınacaktır.

İlke 13

Devletler kirlilikten zarar görenler için sorumluluk ve tazmine ilişkin ulusal kanunlar geliştireceklerdir. Devletler, aynı zamanda, sınıraşan olumsuz çevresel etkiler için sorumluluk ve tazmine ilişkin uluslararası kanun geliştirmek üzere süratli ve daha kararlı bir tavırla işbirliği yapacaklardır.

İlke 14

Devletler, çevreye veya insan sağlığına zarar veren faaliyet ve maddelerin diğer ülkelere transferini önlemek amacıyla etkili bir biçimde işbirliği yapmalıdırlar.

İlke 15

Çevrenin korunması amacıyla ihtiyat prensibi devletlerin kapasitesi doğrultusunda yaygın bir şekilde uygulanacaktır. Ciddi tehditlerin veya tamiri mümkün olmayan zararların bulunması halinde, bilimsel belirsizlik, önlemlerin alınmasını erteleyebilecek bir neden olarak kullanılmalıdır.

İlke 16

Ulusal otoriteler "kirleten öder" prensibini dikkate alarak çevre maliyetlerinin uluslararası hale getirilmesine ve ekonomik araçların kullanımını geliştirmeye gayret göstermelidirler.

İlke 17

Ulusal bir araç olarak çevresel etki değerlendirmesi çevreye önemli derecede zarar verici nitelikteki ve uzman ulusal otoritenin kararına bağlı olan faaliyetler için yapılacaktır.

İlke 18

Başta devletlere zarar verecek ulusal çevre felaketleri ve olağanüstü durumlar halinde, ilgili devletler derhal uyarılacaktır. Uluslararası topluluk, bir felakete uğrayan ülkeye yardım konusunda elinden gelen her türlü gayreti sarf edecektir.

İlke 19

Ciddi boyutlarda sınırlar ötesi olumsuz etkiye sahip olabilecek faaliyetler sözkonusu olduğunda, devletler bu etkilere maruz kalabilecek komşu devletleri haberdar edecek ve ilgili bilgileri bu devletlere temin edecek ve bu devletlere zamanında iyi niyet içinde danışacaklardır.

İlke 20

Kadınlar çevre yönetiminde ve gelişmesinde önemli role sahiptirler. Bu yüzden sürdürülebilir kalkınmayı başarmak için onların katılımı gereklidir.

İlke 21

Herkese daha iyi bir gelecek sağlamak ve sürdürülebilir kalkınmayı başarabilmek için dünya gençliğinin yaratıcılığı, idealleri ve cesareti global bir sorumluluğu paylaşmaları yönünden kanalize edilmelidir.

İlke 22

Yerli halk ve onların toplumları ve diğer yerel toplulukların bilgileri geleneksel uygulamaları nedeniyle kalkınma ve çevre yönetiminde önemli role sahiptirler. Devletler sürdürülebilir kalkınmanın başarılmasında etkili katılımlarını sağlamalı, kimliklerini ve kültürlerini desteklemelidir.

İlke 23

İşgal, baskı ve tahakküm altındaki halkların kaynakları ve çevreleri korunmalıdır.

İlke 24

Doğal olarak savaş, sürdürülebilir kalkınmanın yıkımıdır. Bu nedenle, devletler silahlı çatışmalarda çevrenin gözetilmesi amacıyla, uluslararası hukuka saygı gösterecekler ve gerektiğinde onun daha da geliştirilmesi için işbirliği yapacaklardır.

İlke 25

Barış, kalkınma ve çevre koruma birbirine bağlı ve bölünmezdir.

İlke 26

Devletler, çevresel anlaşmazlıkları Birleşmiş Milletler şartına uygun olarak barışçı yollardan ve uygun yöntemlerle çözeceklerdir.

İlke 27

Bu deklarasyon ilkelerinin uygulanmasında ve sürdürülebilir kalkınma alanında uluslararası hukukun daha da geliştirilmesinde devletler ve insanlar iyi niyet ve ortaklık ruhu ile işbirliği yapacaklardır.

(Coşkun Can Aktan vd. (Ed.) Haklar ve Özgürlükler Antolojisi, Ankara: Hak-İş Yayınları, 2000.)

KAYNAKÇA

A. KİTAPLAR

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi*, (I. ve II. Ciltler), Cem Yay., İstanbul, 1995.

Aktüre, Sevgi, *Anadolu Kenti (Mekansal Yapı Çözümlemesi)*, İkinci Baskı, ODTÜ Yay., Ankara. 1981.

Aslanoğlu, Rana.A., *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Asa Yayınları Bursa, 1998.

Ayata, Sencer ve Ayşe Güneş Ayata, *Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü*, TC. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi , Ankara, 1996.

Bal, Hüseyin, *Burdur'da Yerel Yönetimler Üzerine Araştırmalar*, Burgiad Yay., Burdur,1994.

_____, *Kentsel Yapı ve Kentlileşme Süreci*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2003.

Baudrıllard, Jean, *Kötülüğün Şeffaflığı*, Ç. E. Abora, I.Ergüden, Ayrıntı Yay., İst., 1995.

Bauman, Zygmunt. *Küreselleşme*, Ayrıntı Yay. İstanbul, 1997.

King , Anthony (Der.) *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara. 1998.

Benevolo, Leonardo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, Afa Yay., İstanbul, 1995.

Black, C. E., *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, Çev. Fatih Gümüş, V Yay., Ankara, 1989.

Bookchin, Murray, *Kentsiz Kentleşme* (Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü), Çev, Burak Özyalçın, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1999.

_____, *Toplumu Yeniden Kurmak*, Çev. Kaya Şahin, Metis Yay., İstanbul, 1999.

Bumin, Kürşat, *Demokrasi Arayışında Kent*, Ayrıntı Yay., İstanbul,1990.

Castells, Manuel, *Kent, Sınıf, İktidar*, Çev. Asuman Erendil, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1997.

_____, *Ağ Toplumunun Yükselişi*, Çev.Ebru Kılıç, Bilgi Üniversitesi Yay., 2005.

Calhoun, Craig, Donalt Light, Suzanne Keller, *Sociology*, Seventh Edition, The McGraw-Hill Companies, Inc, 1997.

Cıpolla, M. Carlo, *Ekonomi ve Nüfus*, Çev. M.Sırrı Gezgin, Tur Yay., İstanbul 1980.

Coser A. Lewis, Steven L. Nock, Patrica A. Steffan, Buford Rhea, *İntroduction to Sociology*. Second Edition. Harcourt Brace Jovanovich, İnc, 1987.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*,T.T.K Yay, Ankara. 1991.

Divitçioğlu, Sencer, *Kök Türkler*, Ada Yay., 1987

Downs, Robert, *Dünyayı değiştiren Kitaplar*, Çev. Erol Güngör, Ötüken Yay., 1995.

Doğru. Halime, *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 1995.

Dumont, Paul, Georgeon François (Edit.), *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*,Çev. Ali Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.,

Durkheim. E.. *Meslek Ahlakı* MEB yay., 1986.

Erder. Sema. *İstanbul'da Bir Kent Kondu Ümraniye*, İkinci Baskı, İletişim Yay., Istanbul, 2001.

_____, *Kentsel Gerilim*, İkinci Baskı Um ag Yay., Ankara. 2002

Erdoğan, Nihat. *Sosyolojik Açıdan Kent İşsizliği*, Ege Ü.Edeb. Fak. Yay İzmir, 1991.

Erdoğan, Nihat. Engin Önen. Bekir Balkız, *Kırda Demografik Hareketlilik Toplumsal Değişme ve Bergama Köylerinde Çevre Bilinci (Bakırçay Köyleri Üzerine Bir Araştırma)*, Bergama Belediyesi Kültür Yay., 1994.

Faroqhı, Suraıya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yay.,2.baskı, İst. 1994.

Featherstone,Mike, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1996.

Flanagan, G. William, *Contemporary Urban Sociology*, Cambridge University Press, 1993.

Gökçe, Birsen, *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Savaş Yay., Ankara, 1988.

_____, *Gecekondu Gençliği*, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 1971.

Gökçe B, Feride Acar, Ayşe Ayata, Aytül Kasapoğlu, İnan Özer, Hamza Uygun, *Gecekondularda Aileler Arası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*, Ankara, ,1993.

Görmez, Kemal, *Kent ve Siyaset*, Gazi Kitapevi, Ankara, 1997.

Giddens, Anthony, *Sociology*, Third Edition, Cambridge, 1997.

_____, *Sosyoloji Eleştirel Bir Giriş*, İhtar Yayıncılık, 1993.

_____, *Modernliğin Sonuçları*, Çev. Ersin Kuşdili, Ayrıntı Yay., İst., 1994.

_____, *Sosyoloji*, (Haz.) Hüseyin Özel –Cemal Güzel, Ankara, 2000.

_____, *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, Çev. Ümit Tatlıcan, Paradigma Yay., İstanbul, 2000.

Güler, Birgül Ayman, *Yerel Yönetimler*, TODAİE Yay., Ankara, 1992.

Gürpınar, Ergun, *Kent ve Çevre Sorunlarına Bir Bakış*, Der Yay.,İst.,1993

Habermas, Jürgen, *Sivil İtaatsizlik*, Afa Yay., İstanbul, 1995.

Harvey, David, *Postmodernliğin Durumu*, Çev. Sungur Savran, İkinci Basım, Metis Yay., İstanbul, 1999.

_____, *Sosyal Adalet ve Şehir*, Metis Yay., İstanbul, 2003.

Haydar, Gülzar, *Şehirlerin Ruhu*, Çev. Gürkan Sekmen, İnsan Yay., 1991.

İsbir, Eyüp, *Şehirleşme ve Meseleleri*.2.basım, Ankara, 1991.

Işık, Oğuz ve M. Melih Pınarcıoğlu, *Nöbetleşe Yoksulluk (Sultanbeyli Örneği)*, İletişim Yay., İstanbul. 2001.

Kartal, Kemal, *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentlileşme*, Adım Yay., Ankara., 1992.

_____, *Kentleşme ve İnsan*, TODAİE, Ankara, 1978.

Keleş,Ruşen, *Şehirleşme Hareketleri*, Ankara, SBF Yay., 1961.

_____,*Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*, Siy. Bil. Fak. Yay., Ankara, 1972

_____,*Kent ve Siyaset Üzerine Yazılar*, IULA- EMME: İst., 1993.

_____,*Kentleşme Politikası*, İmge Yay., 3.Baskı, Ankara, 1996.

_____,*Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, Gerçek Yay., İstanbul,1983.

_____,*Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yay., İstanbul, 1992.

Keleş, Ruşen, ve Artun Ünsal, *Kent ve Siyasal Şiddet*, A.Ü. SBF, Yay., Ankara, 1982.

Kıray, Mübeccel,*Ereğli; Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Ankara, 1964

_____, *Toplumbilim Yazıları*,Gazi Ünv. İk.ve İdr. Bil. Fak.Yay., Ankara,1982

_____ ve Hinderinck,J, *Social Stratification as an Obstacle to Development: A Study of Four Turkish Villages*, New York, 1970.

_____, Örgütleşmeyen Kent,

Kızılçelik Sezgin,*Postmodernizm Dedikleri*, Saray Kitapevi, İzmir, 1996.

King, D.. Anthony (Der.), *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, Çev. G.Seçkin-Ü.H. Yolsal, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1998.

Kongar, Emre ,*Türkiye Üzerine Araştırmalar*, Remzi Kitapevi, İst., 1986.

_____, *İzmir'de Kentsel Aile*, Sosyal Bilgiler Derneği Yay., Ankara, 1972.

_____, *Toplumsal Değişme*, Bilgi Yay., 1972.

Kovel, Joel, *Doğanın Düşmanı*, Çev.Gürol Koca, Metis Yay., İstanbul. 2005.

Lefebvre, Henri. *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, Çev. Işın Gürbüz, Metis Yay., 1998.

Lyotard, Jean-.François, *Postmodern Durum-Postmodernizm*, Çev. Ahmet Çiğdem, Ara Yay. İst., 1990.

Mardin, Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* , İletişim Yay., 5. Baskı, 1995.

Mattelart, Michelle ve Armand, *İletişim Kuramları Tarihi*, Çev. Merih Zıllıoğlu, İletişim Yay., İstanbul, 1998.

Murphy, John, W., *Postmodern Toplumsal Analiz ve Postmodern Eleştiri*, Çev. Hüsamettin Aslan, Eti Yay., İst., 1995.

Nadaroğlu, Halil, *Mahalli İdareler*, İstanbul, 1978.

Ögel, Bahaeddin , *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1991.

Özer, İnan, *Kentleşme Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Yay., Ankara, 2004.

Peker, Mümtaz, Engin Önen, Bekir Balkız, *Göç, Kentleşme Sorunları ve Yerel Sorunlar*, Saray Kitapevleri, İzmir, 1997.

Pırenne, Henri, *Ortaçağ Kentleri*, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yay., 4. Baskı, 1994.

Poggi, Gianfronco, *Çağdaş Devletin Gelişimi (Sosyolojik Bir Yaklaşım)*, Çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1991.

Robertson, Roland, *Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999.

Sarıbay, Ali Yaşar, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm*, İletişim Yay., İstanbul, 1994.

Sanderson, K.Stephen, *Macrosociology: An Introduction To Human Societies*, Second Edition, Herper C. P., New York, 1991.

Sencer, Yakut, *Türkiye'de Kentleşme*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1979.

Sezal, İhsan, *Şehirleşme*, Alternatif Üniversite, İstanbul, 1992.

Sümer, Faruk, *Eski Türklerde Şehircilik*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.1994.

Tatlıdil,Ercan, *Ketleşme ve Gecekondu*, Ege Ünv.Yay.İzmir 1989.

Tekeli, İlhan, *Türkiye'de Kentleşme Yazıları, -Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar-* Turhan Kitapevi, Ankara, 1982.

Tezcan, Mahmut, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, A.Ü. Eğitim Bilimleri Yay.,1984

Timur, Taner, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, İmge Yay., 3. Bası, 1994.

Tolan Barlas, *Büyük Kent Sorunlarına Toplu Bakış*,Ankara, 1977.

_____, *Toplumbilime Giriş*, Adım Yay., Ankara, 1991.

Tuna,Korkut, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İst. Ünv. Edeb. Fak. Yay. 1987.

Tuna, Muammer, "Toplum ve Çevre", *Sosyolojiye Giriş*, (haz.) İhsan Sezal, Ankara, 2003.

Turner, Bryan S. *Max Weber ve İslam*, Vadi Yay., 2. Baskı,1997.

Tümertekin Erol ve Nazmiye Özgüç, *Beşeri Coğrafya (İnsan Kültür Mekan)* Çantay Yay., İstanbul, 1988.

Türkdoğan, Orhan, *Aydınlıktakiler ve Karanlıktakiler*, Timas Yay., İst., 1996.

_____, *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay., İst., 1988.

Wagner, Peter, *Modernliğin Sosyolojisi*, Çev. M. Küçük, Sarmal Yay., İst., 1996.

Weber, Max, *The City*, (Tr. And Ed. By Don Martındale and Gertrud Neuwırth,) 1960.

_____, *Şehir*, Çev. Musa Ceylan, Bakış yay., İstanbul, 2000.

Yasa, İbrahim, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, TODAİE Yay.,Ankara, 1970.

Yıldırım, Selahattin,*Yerel Yönetim ve Demokrasi* , IULA-EMME Yay. İstanbul, 1993.

Yörükan, Ayda, *Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri*, İmar ve İskan Bak. Yay., Ankara, 1968.

Derleme, Resmi Kurum yayınları

Konferans, *Türkiye'de İçgöç*, (Bolu-Gerede, 6-8 Haziran 1997)

B. MAKALELER

Akşit, Bahattin, "İç Göçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış", Türkiye'de İç Göç Konferans Bildirileri, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, "1998.

Ayata, Sencer, Toplumsal Çevre Olarak Gecekondu ve Apartman, *Toplum ve Bilim*, Güz Sayı 49, 1989.

_____, "Statü Yarışması ve Salon Kullanımı", *Toplum ve Bilim*, Güz Sayı 42, 1988.

_____, "Toplumsal Çevre Olarak Gecekondu ve Apartman", *Toplum ve Bilim*, Güz Sayı 49, 1989.

Ayata Güneş, Ayşe, "Gecekondularda Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri ve Hemşehrilik" *Toplum ve Bilim*, Güz Sayı 51-52, 1990.

Bergel, Egon Ernest, "Kentlerin Doğuşu", *Cogito*, sayı 8, yaz, 1996.

Bal, Hüseyin, "Kentsel Toplumda Anomi ve Yabancılaşma Olgusu, Kente Göç Edenlerin Alternatif Çözümü: Hemşehri Birlikleri (Antalya Örneği), II. *Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç*,Sosyoloji Derneği Yay., Ankara, 1997.

Bayhan Vehbi, "Türkiye'de İç Göçler ve Anomik Kentleşme" *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç*, Sosyoloji Derneği Yay., 1997.

Chedeville, Andre "*Burjuvanın Kökeni*" *Şehirler ve Kentler*, Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yay., Ankara, 1993.

Çadırcı, Musa, " Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları", TTK Yay., Ankara, 1991.

Çaha, Ömer, "Bir Kez Daha Sivil Toplum Üzerine" *Sivil Toplum*, 1. Sayı, Ocak-Şubat-Mart. 2003.

Çameli, Tûba, "Sivil Toplumu Geliştirme Programı", *Sivil Toplum*, Yıl 1, Sayı 4, 2003.

Genç Ernur, "Kentlileşme, Geleneksel-Modern Geriliminde Kimlikler", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç*, Sosyoloji Derneği Yay.,Ankara, 1997.

Giddens, Anthony, "Şehirler:Kentleşme ve Günlük Hayat", *Sosyoloji - Eleştirel Bir Giriş*, İhtar Yay., İstanbul, 1993.

Goff, Jacques Le, *"Ortaçağ Kenti"*, *Şehirler ve Kentler*, Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yay., Ankara, 1993.

Goş, K. Santoş, "İslam Şehrinin Yeniden Planlanması" *İslam Geleneğinden Günümüze, Şehir ve Yerel Yönetimler*, Cilt 2, Editöler: Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü,İlke Yay, İstanbul, 1996.

Gökçe, Birsen, "Toplum Bilimi ve Çevre" *Toplum ve Çevre*, Haz. Yakın Ertürk, Sosyoloji Derneği Yay., Ankara, 1993.

Hall, Stuart, "Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik", Anthony King (der.) *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sitemi* , Bilim ve sanat Yay., Ankara, 1998.

Harvey, David, "Toplumsal Adalet, Postmodernizm ve Kent" *20.Yüzyıl Kenti*, Derleyen ve Çeviren. Bülent Duru, Ayten Aklan, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

_____, " Sınıfsal Yapı ve Mekansal Farklılaşma Kuramı", *20.Yüzyıl Kenti*, Derleyen ve Çeviren. Bülent Duru, Ayten Aklan, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

Işık, Oğuz, "Globalleşme Süreci ve Kentin /Kentliliğin Değişen Anlamları" *Birikim*, Aralık 1994-Ocak 1995.

Kasapoğlu, Aytül ve Mehmet Erbaş, "Önce İnsan: Kaba Çevreci İdeolojiye Karşı Yazı", *Toplum ve Çevre*, Haz. Yakın Ertürk, Sosyoloji Derneği Yay., Ankara, 1993.

Karadağ, Ahmet, "Demokratikleşme ve Sivil Toplum", *Sivil Toplum*, Yıl 1, Sayı 4, 2003.

Keleş, Ruşen, "21.Yüzyılın Eşiğinde Kent ve Çevre" *Toplum ve Çevre*,Haz.Yakın Ertürk, Sosyoloji Derneği Yay.,Ankara, 1993.

Keyman, E.Fuat, "Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı",*Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*, Vadi Yay. 1998.

Kıray, Mübeccel, "Toplumsal Değişme ve Kentleşme" (Kentleşme Sürecinde Bütünleşme Sorunları ve Çözümleri Seminerinde sunulan bildiri) Ankara, 1981.

_____, "Metropolitan Kent Olgusu", *Toplumbilim Yazıları*,Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yay., Ankara,1982

_____, "Az Gelişmiş Ülkelerde Metropolitenleşme Süreçleri" *Toplumbilim Yazıları*,Gazi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yay., Ankara,1982

_____, " Modern Şehirlerin Gelişmesi ve Türkiye'ye Has Bazı Eğilimler" *Mimarlık, Şehircilik ve Türkiye Sorunları*, (İstanbul: Mimarlık Dergisi Yay., no 1,1970)

_____, " Gecekondular" *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yay., 2. Basım. İstanbul, 2003.

_____, "Gecekondu: Azgelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşememe" *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yay., 2. Basım, İstanbul, 2003.

King, Anthony, "Küresel, Kent ve Dünya", Anthony King (der.) *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sitemi* , Bilim ve sanat Yay., Ankara, 1998.

Kurdoğlu, Ayça, "İstanbul'un Nüfus Kompozisyonu ve Hemşehrilik Dernekleri: 1944-89" *I. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler.* Sosyoloji Derneği Yay., Ankara, 1994.

Mulgan, Geoff, "Kentin Değişen Yüzü", *Yeni Zamanlar*, Der. Stuart Hall, Martin Hacques, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995.

Nazlıoğlu, Meral, "Toplum ve Çevre", *Toplum ve Çevre*, Haz. Yakın Ertürk. Sosyoloji Derneği Yay., Ankara, 1993.

_____, "Küreselleşme Sürecinde Toplumsal Bakış Açısıyla Çevre" *Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, I. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Sosyoloji Derneği Yay. Ankara, 1994.

Okutan, Atakan, *Türkiye'de Kentleşme ve Siyasal Yapı*, Ankara, Türk demokrasi Vakfı Yay., 1995.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine" , *TODAİE Dergisi*, Ankara, 1976.

_____, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetimler", *İslam Geleneğinden Günümüze, Şehir ve Yerel Yönetimler*, Cilt 1, Editöler: Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, İlke Yay., İstanbul, 1996.

Önen, Engin, "Kent. Dayanışma ve Hemşehrilik Dernekleri", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç*, Sosyoloji Derneği Yay., Ankara, 1997.

_____," Bakırçay Köylerinde Çevre Duyarlılığı", *Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, I. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Sosyoloji Derneği Yay. Ankara, 1994.

Özcan, Yusuf, Ziya, "İçgöçün Tanımı ve Verileri İle İlgili Bazı Sorunlar" *(Konferans, Bolu-Gerede, 6-8 Haz. 1997)* Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1998.

Rittersberger, Helga, "Türkiye'de İçgöç ve Toplumsal Değişme", *Karizma Dergisi*, Sayı 6, Yıl 2. 2000.

Sezal İhsan, "Göçler ve Şehirleşemeyen Şehirler", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç*, Sosyoloji Derneği Yay., Ankara, 1997.

Suher Hande, "Kentleşme Sürecinde Kentlileşmeyi Geliştirici Politikalar", *Kentleşme ve Kentlileşme Politikaları*, TÜSES Yay., 1991.

Şengül, H.Tarık, "2000'li Yıllara Girerken Türk Kentleşme Yazını Üzerine Genel Bir Değerlendirme" *Güncel Sosyolojik Gelişmeler*, Sosyoloji Derneği Yay., (I. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri) Ankara, 1994.

Sjoberg, Gideon, " Sanayi Öncesi Kenti" *20.Yüzyıl Kenti*, Derleyen ve Çeviren. Bülent Duru, Ayten Aklan, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

Tatlıdil,Ercan, "Kent Sosyolojisi: Kuram ve Kavramlar", *Sosyolojisi Dergisi*, Sayı: 3, 1992.

_____, "Göç ve Kentleşmenin Sosyal Boyutu" *Sosyolojisi Dergisi*, Sayı: 3, 1992.

_____ , "Türkiye'de Kentleşme ve İşgücünün Değişen Nitelikleri" *Sosyolojisi Dergisi*, Sayı:4, 1993.

Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Kentleşme Dinamiğinin Kavranışı Üzerine" *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, -Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar- Turhan Kitapevi, Ankara, 1982.

_____,"Anadolu'daki Kentsel Yaşantının Örgütlenmesin-de Değişik Aşamalar" *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*,Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar-Turhan Kitapevi, Ankara, 1982.

_____, "19.Yüzyılda İstanbul Metropol Alanın Dönüşümü", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Edit. Paul Dumont, Froncois Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996.

_____, "Göç Teorileri ve Politikaları Arasındaki İlişkiler", *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, Hac.Ünv. Yay. Ankara, 1978.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi ve Kültürel Mirasın Korunmasındaki Etkileri", *İslam Geleneğinden Günümüze, Şehir ve Yerel Yönetimler*, Cilt 1, Editöler: Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, İlke Yay., İstanbul, 1996.

_____, "Kente Karşı İşlenen Suç Mu Yoksa Kentlinin Gaspedilen Hakkı Mı?", Modernite Aşılırken Kent Planlaması, İmge Yay., 2001.

_____, "Türkiye'de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlama Aşamasına Geldi" *Türkiye'de İçgöç*, Tarih Vakfı Yay.,Ankara, 1997

Tuncay, Mete, "Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İlgili Kavramlar" *Sivil Toplum*, 1. Sayı, Ocak-Şubat-Mart, 2003.

Vergin, Nur, "Hızlı Şehirleşmenin Sosyolojik ve Siyasal Sonuçları", *Din, Toplum ve Siyasal Sistem*, Bağlam Yay., İstanbul, 2000.

Wirth, Louis, "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme", *20.Yüzyıl Kenti*, Derleyen ve Çeviren. Bülent Duru, Ayten Aklan, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

Yerasimos, Stefan, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine" *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Edit. Paul Dumont, Froncois Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996.

Yeşiltuna, Dilek Çiftçi, "Hemşehri Derneklerinin İçerdiği İletişimin Yapısı", *Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç*, II. Sosyoloji Derneği Yay., Ankara, 1997.

DİE Tebliği, "1980-1985 ve 1985-1990 Sayımları Arası Dönemlerde Türkiye'de İç Göçler" , *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç*, Sosyoloji Derneği Yay., Ankara,1997.